Department of Sociology
Umeå University

Nödhjälp på villovägar:

implementering av en filantropisk välfärdsidé
Norrbottens arbetsstugor 1903-1954

Daniel Nilsson Ranta

Doctoral theses at the Department of Sociology
Umeå University
No 52 2008

Department of Sociology
Umeå University
Thesis 2008

Front cover photo by Norrbottens Läns arbetsstugor.
Front cover design by Pär Andersson, Print & Media.

Printed by Print & Media, Umeå universitet, 2008:2004662
April 2008

©Daniel Nilsson Ranta

ISSN 1104-2508
ISBN 978-91-7264-565-3

Nilsson Ranta, Daniel. *Nödhjälp på villovägar: implementering av en filantropisk välfärdsidé, Norrbottens arbetsstugor 1903-1954* (*Relief work going astray: the implementation of an philantrophical welfare idea, "Norrbotten's Work Cottages" 1903-1954*). Doctoral Dissertation in Sociology at the Faculty of Social Sciences, Umeå University, 2008.

ISBN 978-91-7264-565-3 ISSN 1104-2508

ABSTRACT

This thesis examines the implementation of a philanthropically project called *Norrbottens arbetsstugor* which were launched during the famine of 1903. The project initially aimed to hinder starvation among children to poor families and was arranged in a similar way as boarding-out schools. Children to poor families were offered this temporary solution and during their stay they received board and lodging as well as schooling and work practice. However, the project continues until 1954 although the threat of famine is hindered fairly promptly which indicates that new policies were introduced. Therefore, the inquiry focuses on how actors on different levels in the implementation structure adapt and transform the philanthropically policy to suit their respective needs and goals. The study is divided into two phases, a so called *initial phase* and an *expansion phase*.

The implementation is investigated via archive material from the philanthropically organisation itself, *Stiftelsen Norrbottens Läns arbetsstugor*, as well as from local governments (kommunala skolråd) and representatives of the Swedish government (folkskoleinspektörer).

The study shows how policies of childcare becomes blurry or difficult to fulfil due to insufficient means, lack of control or because of absence of recognized tools to evaluate the activity. Commonly, implementation studies sought to show how well or misused the policy has been obeyed after its introduction. This study shows rather how a policy can work fruitfully even though, or thanks to, its intentions are reformulated by different actors. This of course, awakes questions of moral characters. The study also highlights the importance to investigate, in this case a philanthropically case, not only as such, but as a project that is ongoing on several levels. This gives us the opportunity to see what, for example, the conception of 'good childcare' means and how it is defined depending on the level studied. To put it short: when studied in different levels, we may unveil the different meanings of a concept.

Key words: Norrbotten, early 20th century, childcare, boarding-school, philanthropy, assimilation, implementation.

Omslagsbild: Vykort utgivet av Norrbottens arbetsstugor.
Pojken heter Sten Emanuel Johansson och kommer från Vittangi. Bilden publicerades på omslaget till årsrapporten 1910-1911, då med underrubriken ”En aspirant”. Sten var i realiteten inte aktuell som sökande till arbetsstugan då han vid fototillfället var omkring 4 år gammal. I årsrapporten 1911-1912 finns bilden ånyo publicerad, nu med pojkens livssituation återgiven i dova kulörer. Bilden blev omtalad varför den kom att tryckas som vykort, dock utökad med en strof som lyder:

”Du viddernas ensliga barn som står
likt spirande blom som ur jorden går
i vildmarkens frostiga, sena vår,
din blick är som bedjande, tysta ord
som tusendes vådjan, ur fjärran spord,
från barn av vår egen, vår svenska jord.”

Till
mormor Mary
**oktober 1919 - †oktober 2007*
Din historia är min!

Förord

Ett stort tack till min handledare och kunskapskälla, professor Ulf Drugge vid högskolan i Kalmar, som både inspirerat, instruerat och intensifierat mitt skrivande. Mycken tack!

Personalen vid dels Norrbottens Minne i Luleå, dels Forskningsarkivet i Umeå samt vid församlingsarkivet i Tärendö är värda ett fång rosor var för deras generösa och intresserade engagemang. Proffsigt! Även personal vid Landsarkivet i Härnösand, vid Riksarkivet och Kungliga Vetenskapsakademien i Stockholm samt personal vid församlingsarkiven i Arvidsjaur, Gällivare och Korpilombolo har varit tillmötesgående.

Andra, för studien viktiga, personer är Nils Slunga vid Stiftelsen Norrbottens Läns Arbetsstugor som vänligt upplåtit stiftelsens material till forskningsprojektet. Även Karin Anttila i Svanstein, Anna Karin och Bernt Nilsson i Malmberget liksom Gunnar Stridsman i Korpilombolo har var för sig bidragit med information. Lägg därtill de personer i Korpilombolo, Pålkem och Tärendö som frikostigt delat med sig av sina personliga erfarenheter från arbetsstugorna. Ett stort tack till er alla.

Ytterligare personer som på vitt skilda sätt förbättrat tankeverksamheten och skrivandet är i bokstavsordning: Hans Andersson, Miia Bask, Tuula Honkaranta, Mats Johansson, Anke & Roger Jönsson, Abdul Munam Kadhim, Rafael Lindqvist, Takeshi Mizuno, Familjen Nilsson Ranta, Elke Rogersdotter, Trina Sterner och Björn Svanelöv samt personal vid Sociologiska institutionen, Umeå Universitet, d v s Eva, Kicki, Daniel, Madelene, Tage, Maritha….ni vet vilka ni är så jag behöver inte nämna alla vid namn. Tack också till Vetenskapsrådet som beviljat projektmedel.

Avhandlingsarbetet är å ena sidan *år av skrivande,* en tid då det är lätt att återkommande ifrågasätta sina förehavanden och likt Oscar Wilde fundera om inte ambition egentligen är ”misslyckandets sista tillflykt”. Å andra sidan är ett avhandlingsarbete också *år av tänkande,* och när detta skrivs, så här i avhandlingens sista skede, skrattar jag i sympati med den som sade:

Tankar är som moln på en himmel,
Och en molnfri himmel innebär solsken!

Danne Nilsson Ranta
den 4/3 - 08
i ett soligt Valletta, Malta.

Innehållsförteckning

Kapitel 1 – Introduktion 1

Om Mary, syftet och befintlig kunskap.

Kapitel 2 – Avhandlingens undersökningsområde 25

Om källmaterial, urval och metodologiska överväganden.

Kapitel 3 – Teorier och grundläggande begrepp 51

Om implementering, disciplinering och assimilering.

Kapitel 4 – Den sociala och mentala kontexten 64

Om landet, människorna och religionen.

Kapitel 5 – Etablering och expansion 80

Om etablering, konsolidering och förändrade policymål.

Kapitel 6 - De lokala beslutsfattarna 117

Om skolråd och lokalkommittéer i Arvidsjaur, Tärendö och Korpilombolo, i Pålkem, Svanstein och Vojakkala.

Kapitel 7 – Idealen materialiseras 152

Om arbetsstugans personal och dagliga verksamhet.

Kapitel 8 – Legitimitet genom prestation 186

Om kontrollanter och mätning av verksamhetens nytta.

Kapitel 9 – Tre skilda erfarenheter 222

Om Lydia, Elina och Fredrik.

Kapitel 10 – Ett fältexperiment mot fattigdomen 258

Om studiens frågor och svar.

Källor 284

Kapitel 1

Introduktion

Mary berättar

> ”Alltså, kära föräldrar, varen icke rädda för att skicka Edra små hit till Råneå församlings första skolhem. Sänd dem trygga att de komma väl till i sitt nya hem, skyddade lika bra som hos far och mor. Ni böra också sträcka Ert förtroende för föreståndarinnan och hemmet så långt, att ni icke lyssna till knot och klander över den allvarliga ordning och disciplin, som här måste råda under all arbetsglädje, eller det gnat över inbillad stränghet/../ Sådant är nästan alltid tanklöst eller illvilligt prat.”[1]

Albert Carlgrens högtidstal vid Gunnarsby skolhems invigning 1932

Det var i samband med att jag började studera Stiftelsen Norrbottens Läns Arbetsstugor och deras verksamhet som namnet Albert Carlgren dök upp. Han var en av stiftelsens mer framträdande personer, samtidigt som han även agiterade i frågor kring skolhem och nomadskolor. Hans tal från 1932 skulle förmodligen ha passerat mig obemärkt i raden av andra uttalanden han gör under sin tjänstetid om det inte vore för Mary, idag 85 år. Det är under ett av mina besök hos henne som just detta högtidstal får en särskild betydelse. Jag ska i vanlig ordning trakteras kaffe och fikabröd. ”- Kokkaffe ska det vara, inget annat!” Kaffepannan tycks oändligt tung trots att den bara är halvfull så jag ger henne ett handtag med att bära den till spisen. Bakningen har hon slutat med sedan ett antal år tillbaka och hon bjuder därför på inköpt mjuk pepparkaka, en sådan där sort med mycket lång hållbarhetstid.” ”Den är så saftig och god” säger hon mellan tuggorna alltmedan hennes oregerliga mungarnityr ter sig en aning för flexibelt. Under

[1]NLA årsrapport, Trettioårsskriften 1903-1933:47f.

kaffesörplandet dryftar vi lite allt möjligt, men jag har noterat att hon, inte utan en viss iver, gärna delger mig bitar av sina tidigare livserfarenheter. Det är som om hon har lättare att verbalisera sin barndoms historia än den nutida. Har hon måhända haft mer tid att lägga den förra tillrätta? Den inkluderar ett begränsat urval skildringar, en slags narrativ repertoar, som hon ständigt återkommer till. 'Gaggighet', tror jag är ett epitet många använder för den typen av berättande. Repertoaren består av händelser som medvetet eller omedvetet etsat sig fast, likt en beläggning av dåtid som nutidens erfarenheter ständigt passerar genom. Vid sådana berättartillfällen skjuter hon fikabrödet åt sidan, glömmer sin kallnande kopp kaffe – kallt kaffe är för övrigt bland det värsta hon vet! – och lägger sina underarmar på köksbordets blommiga vaxduk. En sådan här berättarstund uppstår när jag frågar henne om hon hört talas om de norrbottniska arbetsstugorna.

Hennes minnen kretsar kring hennes vistelse på skolhemmet, något som bör ha ägt rum under det sena 1920-talet, eventuellt det tidiga 1930-talet. Minen blir allvarsam och rösten lätt exalterad. Mary gör ingen skillnad mellan så kallade skolhem och arbetsstugor. De var samma sak fast med olika namn, menar hon. Hennes minne sviktar vid oväsentligheter som årtal och ålder vilket må vara förlåtligt. Det är en mångfacetterad berättelse som å ena sidan handlar om orättvisorna, pennalismen och längtan därifrån, men också om glädjen av att få äta sig mätt när man kommer från knappa omständigheter. Den dominerande bilden av hennes skolhemsvistelse är mörk och fylld av olust. "Föreståndarinnan hade sina favoriter men hon såg ner på mig och mina syskon, vi var ju fattiga skitar", slår hon fast. Som för att ge extra tyngd åt dessa negativa associationer inflikar hon ofta orden; "Ja, det är sant", och bedyrar berättelsens sanningsenlighet i Herrens namn, trots att hon inte är religiös i någon strängare bemärkelse. Skolhemmet låg några mil från hennes hemby. Möjligheter att resa hem fanns - för de med resurser. På grund av familjens kärva ekonomi blev det för Marys del sällan hemresa mer än två

gånger per år. Då fadern dog av sjukdom fick hennes mor ensam ta hand om den sjuhövdade barnaskaran. Faderns frånfälle bidrog utan tvivel till att familjen råkade i ekonomiskt trångmål. Kanske var det därför Mary och några av hennes syskon hamnade på skolhemmet i Gunnarsbyn. I vad mån hon då tog del av Albert Carlgrens invigningstal 1932 förtäljer ej hennes berättelse.

Marys erfarenheter är intressanta trots att de egentligen avser en annan skolform än de norrbottniska arbetsstugorna. I egenskap av primärkälla ger den mig tillträde till personliga erfarenheter av att som barn vistas på institution. Likaså får jag viss kunskap om antagningsorsaker och de socioekonomiska förutsättningar som råder vid tiden ifråga. Fångad i min samtid och fostrad i en huvudsakligen nutidsorienterad sociologi utgör Marys berättelse en inkörsport till en eftersträvansvärd förståelse av dåtida epoker. Hon är 'dåtidskompetent' och öppnar med sin nära-livet-förr-utsaga dörren för min egen mentala inpassning till studieområdet.

Norrbottens arbetsstugor

Varför ska vi ägna utrymme åt just de norrbottniska arbetsstugorna? Vad är det som gör dem så unika att de förtjänar en egen studie? En generell bakgrundsbeskrivning av stugorna och deras verksamhet får tjäna som första, introducerande svar på dessa frågor.

Under nödåren 1902-03 förmedlas i landsorts- och rikspress budskapet att svält och nöd härjar i Norrbotten.[2] En

[2] Vid en genomgång av bl a Dagens Nyheter, Haparandabladet, Norrbottens Kuriren och Svensk Läraretidning för hösten 1902 är det svårt att hitta 'stora rubriker' om nöden i norr. I DN under december 1902 finns enbart uppmaningar om att skänka gåvor till nödlidande. I samma tidning har jag under september 1902 funnit 'notiser' om eventuellt nödår/missväxt. Den 23/9 samma år talar DN om att situationen är allvarlig. Inläggen är notisartade med våra ögon sett. I vad mån det är belysande för frågans aktualitet eller ett uttryck för dåtida 'nyhetskultur' är svårt att sia om, men

landsomfattande insamling resulterar i en mängd gåvor vilka distribueras under den norrbottniske landshövdingens överinseende. Denne man är även en av initiativtagarna till arbetsstugorna, vilka placeras ut på strategiska platser i syfte att erbjuda en slags ytterligare hjälp åt nödlidande familjer. För de antagna barnen tillhandahålls i dessa såväl mat som kläder, omvårdnad och undervisning i slöjd, en undervisning som ska fungera som en hjälp till självhjälp. Tillträde ges i första hand till barn som kommer från ett fattigt eller vanvårdat hem, eller har lång skolväg.[3] Verksamhetens ekonomiska grundval består till stor del av statliga medel. Bredvid detta tillförs dock betydelsefulla ekonomiska bidrag genom de filantropiska strävandena, vilka framförallt är med och skapar gehör för och delaktighet kring verksamheten. Skiljelinjen mellan de norrbottniska arbetsstugorna och skolhemmen ligger i huvudmannaskap och ekonomisk grundval. De förstnämnda har privata aktörer som huvudmän och verksamhetens inkomster hämtas från frivilliga gåvor, donationer, kollekter och insamlingar. Kommun och stat bidrar endast partiellt med ekonomiskt stöd. Med start år 1907 erhåller rörelsen exempelvis en årlig rikskollekt och från och med 1908 utgår statsbidrag för varje enskilt finsk- eller samisktalande barn som antas. Skolhemmen å sin sida har kommunen som huvudman och är helt skattefinansierade. Arbetsstugornas primära uppgift är att hjälpa de allra fattigaste barnen. Skolhemmen ska fungera som inackorderingshem.[4] I de officiella utsagorna pläderas för vikten av att rädda barnen genom att erbjuda dem kost och logi, samt utbildning i enklare hantverk. Själva avskiljandet som sådant anses som en viktig del i inlärningsprocessen. Närheten till föreståndarinnan ökar sannolikheten att barnen skall anamma hennes goda egenskaper.[5] Här syns en tydlig hierarki: de positiva avtryck som förhoppningsvis sätter sina spår i barnen

troligt är det sistnämnda fallet med tanke på att Norrbottens Kuriren den 20/2-1903:4 skriver att det hitintills ankommit 1600 tågvagnar med nödhjälpsvaror vilket borde indikera nödens omfattning.

[3] Slunga 1993:9ff.

[4] Slunga 1993:41.

[5] Sjögren 1997:168.

erhålls från föreståndarinnan, vilken i sin tur anammar goda influenser från företrädarna. Stugornas tillkomst framställs ofta som en lösning för att stävja den akuta nöden.[6] Samtidigt är stugorna en del av den reformiver inom svensk socialpolitik som successivt växer fram under 1900-talet. Stugorna är ett av resultaten av vad idéhistorikern Staffan Förhammar definierar som en industri kring sociala problem, vilken tar fart under senare delen av 1800-talet och i vilken institutioner och räddningsinstitut är en inte ovanlig modell.[7] Framgången ligger i etablerandet snarare än i verksamhetens utfall. Enligt historikern Birgitta Jordansson går expansionen av exempelvis barnaräddande verksamheter att knyta till den kapitalistiska samhällsomvandlingen.[8] Befolkningstillväxten i samklang med ökad social mobilitet och proletarisering banar väg för det fenomen som kommer att benämnas den sociala frågan, en fråga som, då fattigdomen inte längre utgör ett enbart lokalt spörsmål, därmed blir en nationell angelägenhet. Ökad mobilitet av individer skapar ökad mobilitet för fattigdom. De egendomslösa betraktas som ett hot mot de borgerliga idealen, en pöbel vilken man bör akta sig för och allra helst ha under kontroll. "Genom moralisk påverkan och arbetsanskaffning" ska samhällets fattiga neutraliseras.[9] Arbetsstugorna passar väl in i ovanstående då de erbjuder ett 'utbildningsprogram' i syfte att både lära barnen arbeta och inpränta i dem goda seder och bruk. Denna form av folkuppfostran strävar enligt Sjögren till att forma och inpassa individer i ett borgerligt samhälle styrt av den fria marknaden. Reformatorerna, med rötter i medel- och överklassen, ser fattigdom och elände som ett i första hand individuellt problem, oavsett den pågående samhälls-omvandlingen. Med sin liberala människosyn sätter de individen i centrum, vilket resulterar i tanken att människor ska hjälpas och fostras till självhjälp. Folkuppfostran är, menar Sjögren, en form av social ingenjörskonst med målet att alla människor ska

[6] Se t ex NLA årsrapporter 1903-04, Svensk Läraretidning 1903, Groth 1984, Olsson 1999, m fl.
[7] Förhammar 2000.
[8] Jordansson 1998:87.
[9] Förhammar 2000:43.

”ha viljan och förmågan att försörja sig själva”.[10] Kyrkans starka engagemang samt de privata initiativtagarna visar att verksamheten i arbetsstugorna vilar på såväl religiös som filantropisk grund. Några ser denna verksamhet som en direkt förebild till skolhem likt det Mary bevistade.[11] Andra talar om att de så småningom förvandlas till eftermiddagshem för att senare kallas fritidshem.[12]

De norrbottniska arbetsstugorna som idé väcks till liv i slutet av 1902, det vill säga ungefär ett halvår efter tillkomsten av den vanartslag som till viss del möjliggör verksamheten, för att i början av påföljande år materialiseras. Stugornas tillkomst sker enligt vissa uttalade premisser, vilka med tiden kommer att förändras. Talet om den materiella nöden omfattar så småningom också andlig nöd. Från omkring 1920 och framåt riktas verksamheten mot assimilering av finsktalande barn, alltså mot en ortsbefolkning vars tungomål i huvudsak är finska.[13] I detta avseende gör stugorna gemensam sak med skolverksamheten i länet och dess strävan efter en språklig homogenitet. Samtidigt som de norrbottniska arbetsstugorna utgör en av flera typer av barnaräddande institutioner med det uttalade syftet att ’skydda’ barnet eller att underlätta hushållets försörjning, finns sålunda en klar skillnad i organisationens försök till assimilering av den finsktalande befolkningen. Företeelsen måste som sådan ses som experimentell; liknande inrättningar har förvisso funnits tidigare, dock ej varit riktade mot vad man ansåg vara en etniskt och generationsmässigt specifik grupp.

---

[10] Sjögren 1997:159f.
[11] Se t ex Kieri ”Var som folk”. Skolhemmen kom att bli en omskrivning av företeelsen. NLA:s årsrapport 1927-28:36 kallar skolhemmen för parallellanstalt. Dokument finns som visar på hur nystartade skolhem hämtar idéer och utformning från arbetsstugorna, se NLA 1018/99E I J1.
[12] Skolverket 2002:6.
[13] Idag benämns tornedalsfinskan som meänkieli och klassas som minoritetsspråk.

Ett studium av de norrbottniska arbetsstugorna har relevans också för vår tid. Ånyo har idéer om frivillighet och filantropi börjat omtalas i den socialpolitiska debatten. Ett exempel är Astrid Lindgrens barnsjukhus som drivs med hjälp av donationer.[14] Ett annat exempel är så kallade Ronald McDonald Hus, vilka fungerar som stöd åt familjer med sjuka barn.[15] I debatter och andra inlagor framkommer dock inte alltid under vilka omständigheter dylika inrättningar arbetar under. Med en historisk tillbakablick ges möjlighet att visa på några av de förutsättningar ett dåtida filantropisk företag hade att arbeta under för att förverkliga sina strävanden. På basis av en sådan analys kan konklusioner nås som kan ha relevans ännu idag. Arbetsstugornas uttalade assimilationssträvanden bör inte ses som gamla, mycket bortglömda klenoder. Filantropi och välgörenhet riktad mot så kallade utsatta grupper är förekommande också idag. Med den invandring som sker och det globala levnadsmönstret framför våra fötter är frågor kring språk och assimilering av betydelse av relevans för dagens (åter-)uppsprungna idéer. Stugorna kan sägas vara förelöpare till skolornas undervisning i svenska som andraspråk eller dagens SFI-kurser (Svenska för invandrare). Därigenom kan man med fog hävda att arbetsstugorna har relevans också idag. Den historiska ansatsen kan ge oss förklaringar till ”en nutida verklighet” då den frilägger vissa av de steg som tagits under utvecklingen.[16] Likaså ges möjlighet att tillhandahålla alternativa eller förbisedda förklaringar. Framväxten av assimilerande redskap är långt ifrån självklar. Den förändras då nya ögon tar sig an materialet och ställer nya frågor, utifrån en annan utsiktspunkt än vad tidigare forskare gjort.[17]

Varje epok ställer sina frågor, vilka likaledes säger något om den tid då frågorna formuleras. Det förflutna lägger på samma gång

---

[14] Se t ex www.karolinska.se där *Stiftelsen för Astrid Lindgrens Barnsjukhus* omnämns.
[15] Se t ex www.rmdbarnfond.se där stiftelsen *Ronald McDonald Barnfond* omnämns.
[16] Zander 2001:20.
[17] Zander 2001:25.

grunden till vårt kollektiva medvetande, vår berättelse om oss själva som tillhandahåller och understödjer positiva och negativa självbilder. Hur ska man till exempel se på barnavårdens framväxt i Sverige? Är den ett uttryck för omtanke om våra medmänniskor (positiv) eller ett tecken på förtryck (negativ)? Valet av tolkning formar vår kollektiva självbild. Avslutningsvis tillhandahåller historiska studier djupperspektiv på, i detta fall, vår egen samtid vad gäller barns villkor i skola och omsorg. Historia har som synes en rad positiva förtecken som är väl värda att ha i åtanke.

Syftet med studien

1903 materialiseras som nämnts arbetsstugorna i Norrbotten. Målsättningen är att erbjuda avlägset boende barn en möjlighet till adekvat skolgång genom att tillhandahålla logi och mat samt att under barnens fria timmar erbjuda arbetsträning. Hemmets ekonomiska utsatthet är av betydelse för att utröna i vad mån barnet bör antas till en stuga. Målet med verksamheten förskjuts snart till att omfatta även moralisk, andlig och kulturell daning. Liksom dagens assimilations- och integrationssträvanden gärna vill framstå som något välvilligt och gott, strävar de norrbottniska arbetsstugorna mot mål man anser vara av godo. I likhet med andra filantropiska projekt söker man gehör och stöd för sin verksamhet. Emellertid är funktionen som assimilationsredskap inte något fixt och färdigt att tas i bruk då arbetsstugorna startar. Verksamhetens inriktning förändras med tiden och det intressanta blir därför att studera när och varför sådana kursomläggningar överhuvudtaget kommer till stånd. Vilka är de krafter som verkar och hur auktoriseras de? Sociologen Eriksson skriver att:

> ”… förhållanden inom de samhälleliga marginalfälten, bland utsatta, diskriminerade och resurssvaga grupper, ofta sätter de mellanmänskliga relationerna och argumentationsformerna på sin spets och därmed synliggör och konkretiserar drag i samhällslivet i stort. Gentemot marginalmänniskor kan man tillåta sig genvägar

> både i uttryckssätt och handlingar som knappast skulle anses vara anständiga i andra sammanhang."[18]

Erikssons pekar på att vissa insatser för marginaliserade grupper synliggör fenomen som annars ej uppmärksammas. Mot sådana grupper kan åtgärder utföras som i andra sammanhang verkar dubiösa. Barnen i de norrbottniska arbetsstugorna är i flera avseenden resurssvag grupp vilket gör verksamheten värd en analys. För det första tillhör dessa barn en etniskt sett 'avvikande' grupp som inte ses som helt svensk, ett faktum som framförallt yttrar sig i språket. Den tänkta resocialisationen riktas mot en grupp som vid tiden anses etniskt och socialt specifik, särskiljd från 'det svenska'. För det andra är barnen på stugorna mer än andra barn under samma tid underställda vuxenstyret då de utsätts för mer eller mindre tvingande åtgärder. Sociologen Mayall menar att barn kan ses som en minoritetsgrupp vars egenheter måste rättas till.[19] Med minoritet avses här en moralisk snarare än demografisk betydelse, i det att barn är relativt maktlösa och därmed kan ses som offer för olika samhälleliga interventioner.[20] För det tredje är denna etniska grupp vid tillfället utsatt för svåra ekonomiska prövningar. Verksamheten blottar för det fjärde en centrum-periferidimension då idéerna till verksamheten föds i en majoritetskulturell och borgerlig huvudstadsanda men praktiseras i norrbottnisk bymiljö. Barnen är med andra ord fyrfaldigt resurssvaga via sin etniska tillhörighet, sin generationstillhörighet, sin ekonomiska grupptillhörighet samt via sin geografiska hemmahörighet.

Inriktningen mot en viss etnisk grupp röjer en ideologi präglad av nationalism, med en människosyn eller mentalitet som påverkas av socialdarwinistiska ideal. Samtidigt riskerar en uppdelning med begrepp som nationalism och socialdarwinism att definiera verksamhetens utveckling som ett utslag av

---

[18] Eriksson 1989:13. Se också Ohrlander 1985, Revel & Peter 1978.
[19] Mayall 2003:9.
[20] James, Jenks & Prout 2004:31.

objektiva samhällsförhållanden allena, som om avgörande individuella handlingar inte räknades. Det borde också vara sannolikt att verksamhetens utveckling även påverkas av lokala förutsättningar av social och ekonomisk karaktär, faktorer som i den vardagliga praktiken kan tänkas få större betydelse än de ideologiska grundpelare som rörelsen vilar på.

Avhandlingens fokus kommer att ligga på förverkligandet och genomförandet av de Norrbottniska arbetsstugorna. Detta benämns inom statsvetenskapen som implementeringsprocessen (se mer under kap 3). Det är de centrala aktörerna sådana de framträder i källorna som bildar utgångspunkten för studien. De bidrar till arbetsstugornas officiella framtoning och formulerar såväl problemet som en lämplig åtgärd för att lösa detsamma. Syftet är att genom ett studium av relationen mellan ideologi och realitet närmare granska hur ett fältexperiment mot fattigdomen omsätts i praktiken. Vad som då behöver undersökas, beskrivas och analyseras är:

- den historiska och kontextuella bakgrunden och de utlösande faktorerna för verksamheten ifråga. Vilka idémässiga influenser förekommer och synliggörs vid stugornas tillblivelse? Vilken betydelse har detta för implementeringen? Frågor av relevans då verksamheten till stor del utformats utifrån rådande socioekonomiska och politiska förutsättningar.
- vilka aktörer som berörs och engageras i rörelsen. Finns liknande 'behandlingsformer' annorstädes eller är fenomenet unikt? Vad formar idéerna och hur konkretiseras och implementeras dessa? Hur definieras 'problemet'? Vilka målsättningar finns? Vid sidan av sociala eller politiska faktorer kan man tänka sig att grundläggande idéer även påverkas av enskilda aktörers sociokulturella bakgrund och individuella strävanden.
- hur verksamhetens möte med verkligheten gestaltas. Hur institutionaliseras verksamheten? Vad sker när idéerna efterhand materialiseras? Hur legitimeras den fortsatta verksamheten? På en diskursiv nivå ter sig förverkligandet som något självklart. I materialiserandet ligger dock risken att verksamhetens tänkta och ideala utformning utmanas och på skilda sätt kullkastas, varför större eller mindre korrigeringar av idealen måste genomföras.
- av detta följer en problematisering av själva välgörenhetsprojektet. Är vägen från idé till verklighet lika enkel som den utmålas? Finns en klar förbindelse mellan insats och utkomst och hur mäts i sådant fall den

effekten? Hur ser övriga inblandade aktörers målsättningar ut? Initieringsfasen är en tid av sammanjämkning mellan de olika aktörerna skilda intressen och mål som de ställt upp för verksamheten ifråga.
- hur framställs barnen? Vad noteras om dem och hur går det för dem? Vad blir kontentan av ideologins möte med verkligheten? Verksamheten förutsätter att det finns en grupp behovstagare. Dokumentationen av barnen kan visa på eventuella omformuleringar av målen.

Forskning om arbetsstugorna kan säga oss något om skolpolitikens villkor på lokal nivå under en tid av ekonomiska svårigheter, samt även ge oss upplysningar om dåtida förhållningssätt, normer och tankesätt som präglar verksamhetens utveckling. Implementerings-perspektivet ger möjlighet att lyfta fram de centrala aktörernas motsägelsefulla och komplexa strävanden, individuella (sär)mål och enskilda(s) avsikter. Studien kan därför ses som en alternativ och kompletterande redogörelse av de norrbottniska arbetsstugornas verksamhet. Ännu idag, femtio år efter att stugorna avvecklats, diskuteras de norrbottniska arbetsstugorna, varför vi avslutningsvis berör även nutidens syn på fenomenet ifråga och förankrar det i rådande samhällsdebatt.[21] Idag talas dessutom om välgörenhetens och filantropins expansion,[22] då staten abdikerar till del från sina tidigare åtaganden. Detta kräver fördjupad kunskap om filantropins förutsättningar.

Före arbetsstugornas tid[23]

De norrbottniska arbetsstugorna är ingalunda de första inrättningarna för barn i fattigdom och nöd. Snarare bör de ses som ett steg i en längre utveckling. Barnavårdens utseende har skiftat över tid, till följd av ekonomiska orsaker eller på grund

[21] Reportage i bl a länstidningar, radioprogram mm. I Norrbotten florerar ännu idag diskussioner kring arbetsstugornas effekter. Kritik har riktats mot verksamheten, se t ex Groth 1984, Hederyd 1992, Tenerz 1963.
[22] Få torde ha undgått artiklarna kring Bill Gates, Microsofts grundare, och dennes bidrag till välgörenhet. Också i Sverige finns det välgörenhet som bedrivs av bl a kyrkosamfund i form av soppkök, nattlogi eller själavård.
[23] Den historik som ges under denna rubrik är, om ej annat anges, hämtad från Åman 1976:40-47, 149-161, 355.

av att människan haft olika förhållningssätt till barn. Barn på institution är ett fenomen som funnits åtminstone sedan 1600-talet.[24] För att inte helt förlora sig i historien tar studien avstamp i 1800-talet, då den sociala frågan (se ovan) formeras som begrepp och i sig inrymmer i stort alla de negativa effekter man kan tillskriva det modernas framväxt.[25] Medborgarnas livssituation belyses och bedöms utifrån kriterier skapade efter borgerliga ideal. Nationen behöver ett dugligt folk och för detta ändamål söker man kontrollera och korrigera befolkningens kvalité. Utbyggnaden av institutionsvård tar fart. Dessförinnan har barnen i högre grad blivit förpassade till fattigstugan eller, i svårare fall, satta på fästning eller i fängelse. Vårdformer likt dessa anses nu vara 'skadliga' för barnen. De äventyrar barnens utveckling. Fattigvården har sedan länge till uppgift att ge nödtorftig hjälp till utsatta grupper. Emellertid börjar barnen under senare delen av 1800-talet att skiljas ut och behandlas som en särskild grupp, något som bland annat framkommer genom att vissa fattighus får speciella barnavdelningar.[26]

Den moderna staden ses som en särdeles riskabel plats. Många av de barnaräddande anstalterna anläggs därför på landsbygden, med närhet till jordbruksarbetets karaktärsdanande effekt och på betryggande avstånd från stadens "frestelser". Ett avskiljande underlättar framförallt kontrollen av de intagna. Förflyttningen

---

[24] Söderlind 1999:47. För den intresserade av tidigare institutionsvård av barn, se t ex *Barnhus* av Ohrlander 1991 eller *Främlingar i vardagen* av Ödman & Hayen 2004. Lundström 1993 talar om samhällsingripanden mot barn så tidigt som på 1300-talet till följd av fattigdom eller föräldralöshet. För den som är intresserad av barnavård under 1900-talet hänvisas till exempelvis Problembarnets århundrade av Börjesson & Palmblad 2003 eller Swärd 1993.

[25] Eriksson & Qvarsell 2000:16 avser med begreppet 'det moderna' både företeelser som ökad social rörlighet och urbanisering, liksom symptom såsom alkoholmissbruk, ensamstående mödrar, tillfälliga arbeten och dåliga bostäder.

[26] Fattiggård avser enligt en tidstrogen, äldre beskrivning en anstalt för "mer eller mindre arbetsföre understödstagare" där män sysselsätts i jordbruks- och trädgårdsarbete och kvinnor med hushållssysslor och barnavård. Se Nordisk familjebok 1907:1 449.

av 'problembarnen' görs i första hand för att rensa gatorna, i andra för att förbättra barnen. Fristående barnhem börjar så smått växa fram, och för de äldre barnen erbjuder 1800-talet olika institutioner. Räddningsinstitut, förbättringsanstalter och uppfostringsanstalter är inrättningar vilka hyser såväl fattiga som svårt försummade barn.[27] Tillkomsten av dylika anstalter måste förstås mot bakgrund av både överbelagda fängelser och en framväxande tro på människans formbarhet. Barnen ska inte endast förvaras utan också resocialiseras. Fostran och bildning är vanliga begrepp i retoriken om räddningsinstitutens nödvändighet.

Den obligatoriska skolplikten införs från och med år 1842[28] och utgör en av förutsättningarna för arbetsstugornas tillkomst. Skolplikten ger upphov till två 'typer' av barndom: en kort och en lång. Den kortare gäller för barn inom självhushållningen vilka tidigt introduceras i arbete och alltså har en kort skolgång.[29] I och med industrialiseringen startar en utveckling mot den längre barndomen, genom bland annat en förlängd skolplikt och restriktioner mot vissa former av barnarbete.[30] Barn till besuttna och stadsbor är de första att erfara den förlängda skolplikten och därmed den förlängda barndomen.

Även Norrbotten får erfara det modernas framväxt. Detta synliggörs framförallt genom gruvnäringen, vars framåtskridande får orter som Gällivare/Malmberget och Kiruna att snabbt expandera.[31] Vad gäller skolutbyggnaden får barnen i

---

[27] *Uppfostringsanstalt* var ett paraplybegrepp för olika kategorier av institutioner, t ex uppfostringshem, förbättringsanstalt, vilka syftade till att uppfostra minderåriga. R*äddningsinstitut* (eg. Råby) var avsett för barn med allvarliga psykosociala problem (droger, kriminalitet). Se Nationalencyklopedin på internet, sökord *uppfostringsanstalt*.

[28] Jfr med tyska Weimar som redan 1619 inför obligatorisk skolplikt för barn i åldern 6-12 år, Heywood 2005.

[29] Se t ex Liliequists 1994 eller Heywood 2005.

[30] Se t ex Mitterauer 1991:90 som belyser bl a tyska förhållanden.

[31] Även Gällivare får en arbetsstuga som märkligt nog placeras vid Karhakka torg som vid tiden är ortens kanske mest lastbara plats. Se NLA 1903:16. Ett gott exempel på modernitetens dubbelhet kan man se i samhället

Norrbottens inland stegvis ta del av förändringarna. Istället för fasta skolor finns där ännu en bit in på 1900-talet så kallade 'ambulerande skolor' med begränsad undervisning då skolplikten i dessa endast omfattar ett fåtal månader per år, till skillnad från de fasta skolor där undervisningen pågår 'terminsvis'. De ambulerande skolorna betraktas som en undermålig skolform. Deras närvaro fördröjer en utbyggnad av fasta skolor, trots att de senare är normerande.[32] Emellertid måste man naturligtvis fråga sig hur många barn som överhuvudtaget skickas till skolan, trots skolplikt. Avsides boende familjer torde till exempel kunna ha stora möjligheter att undanhålla sina barn från skolgång. Exempel finns där skolråd och lärare i vissa delar av Tornedalen misstänks ha samlat ihop fler barn i skolbyggnaden vad som vanligtvis är fallet i samband med folkskoleinspektörens besök. Detta för att låta påskina hur väl skolplikten efterlevs.[33] Oavsett detta blir skolobligatoriet en avgörande orsak till arbetsstugornas framväxt. Avvecklingen av de icke önskvärda ambulerande skolorna möjliggörs till del då man med arbetsstugorna som hjälp istället kan flytta på barnen.[34]

Perspektiv på arbetsstugornas verksamhet

Hur kan man förstå arbetsstugornas verksamhet? Människovårdande verksamheter kan belysas utifrån flera olika perspektiv, där vissa till synes ter sig mer rimliga än andra. För det första kan arbetsstugorna ses som en välfärdsinstitution, ett

---

Malmberget. Där finns å ena sidan möjlighet till förhållandevis goda ekonomiska förtjänster och tillgång till modern materiell konsumtion. Å andra sidan huserar där en kåkstad där spel, dobbel, lönnkrögeri och alkoholmissbruk lär ha förekommit i stor omfattning. Se t ex Martinelle 1902 eller Nylander 1979.

[32] Under den andra halvan av 1800-talet föreskriver folkskolestadgan att varje socken (kommun) ska ha minst en skola, "helst fast", med godkänd lärare. De ambulerande skolorna betraktas som nödlösningar. Se Fredriksson & Aquilonius 1942: II:314, 326.

[33] Elenius 2001:98.

[34] NLA 1903:9 tar upp problemen med de ambulerande skolorna.

tecken på att ett samhälle har ekonomiska möjligheter att undsätta mindre bemedlade. Från att enbart ha kunna erbjuda barnen nödtorftig vård enligt fattigvårdens direktiv, tillåter sig samhället nu att etablera en verksamhet inriktad på en hitintills förbisedd grupp, igångsatt med kommunernas medgivande. För det andra kan stugverksamheten ses som en filantropisk skapelse där kapitalstarka intressenter tar sig an utsatta grupper. Det är filantroper som åtminstone initialt är drivande i stugornas framväxt. För det tredje kan arbetsstugorna fungera som en kvinnoemancipatorisk språngbräda, då de ger kvinnor möjlighet att verka utanför hemmet. Under 1800-talet är flertalet kvinnor uteslutna från beslutsfattande organ. Ett sätt att bli delaktig är att engagera sig i filantropisk verksamhet. Centralförbundet för Socialt Arbete uttrycker exempelvis 1907 att kvinnors arbetsområde "som afser ungdomens fostran och vård, är deras naturliga".[35] Det anses att kvinnors kroppsliga och mentala konstitution gör dem särskilt lämpade för omvårdnad. Med sådana 'naturliga' förklaringar tillåts kvinnor sålunda agera på det sociala omsorgsfältet.[36] Ett fjärde synsätt belyser arbetsstugorna såsom effekten av en allt tydligare manifestation av humanistiska ideal. En successivt utökad kunskapsbas om barns behov leder till framväxten av nya anstalter som söker identifiera och åtgärda specifika problem. Med en femte infallsvinkel kan arbetsstugorna tolkas som korrigeringshus för socialt oroliga individer. Emellertid bör man begrunda i vilken utsträckning det går att jämföra den slags sociala oro stadsbebyggelsens barn kan ge upphov till med den som landsbygdens barn kan orsaka. Det torde knappast vara fråga om samma slags sociala oro. Ett sjätte perspektiv pekar på arbetsstuguverksamheten som ett led i koloniseringen av Norrland. Därav är befolkningen tvungen att integreras eller assimileras eller, så som vissa forskare vid sekelskiftet hävdar vad gäller samerna, möta sin snara och ofrånkomliga

[35] Koch 1907:123.
[36] Se bl a Förhammar 2000:44, Hästbacka 1995, Luddy 1995, Seip 1998:56, Vammen 1998:92, Åberg 1998:39.

undergång.[37] En sjunde infallsvinkel, slutligen, tolkar arbetsstugorna som ett instrument för disciplinering. En ny tid behöver nya människor - och vilka är då bäst lämpade att förändras om inte barnen? Naturligtvis utesluter inget perspektiv något annat. Tvärtom kan man anta att flera av dessa infallsvinklar samverkar. Av de här nämnda, sju synsätten kommer framförallt tre att vara av särskild betydelse i föreliggande sammanhang: arbetsstugor som filantropisk skapelse, som led i koloniseringen av Norrland, samt som disciplineringsinstrument.

Tidigare studier har bedrivits som i ett eller annat avseende lyfter fram något eller några av ovannämnda perspektiv. Internationellt pågick under 1800-talet en vittomfamnande filantropisk verksamhet med barn som målgrupp.[38] Barnavården utgjorde ett centralt tema i liberalismens välgörenhetsarbete. En tolkning är att intresset för barn av allt att döma härrör ur en tilltagande humanism till följd av en ökad medvetenhet om barns speciella behov. Medicinska professioner pekar nu till exempel på vikten av god hygien och näringsriktig kost, för att därigenom skapa så god grogrund som möjligt för det uppväxande släktet.[39] Under 1900-talets första hälft ökar inflytandet från dessa grupper ytterligare. Bredvid detta cirkulerar ekonomiska kalkyler. Barns ökade utbildning ses som nyckeln till sociala framsteg: de är framtidens investeringar.[40] Mot det allestädes närvarande barnarbetet ställs nu barnet som tillgång som kräver hälsobefrämjande åtgärder.[41]

---

[37] Broberg 2002:54. Också andra nationer, t ex Australien och Kanada, ägnar sig vid samma tid åt kolonisering av det egna landet, i betydelsen ta kontroll över tidigare outnyttjad mark inom rikets gränser, på bekostnad av urbefolkningen, vars rättigheter helt eller delvis förbises.
[38] Se t ex Hendrick 2003, Stang Dahl 1992.
[39] Se bl a Hopkins & Ainscow 1994:244,
[40] Se t ex Hendrick 2003:86, Zelizer 1994.
[41] Se t ex Nylander 1979:21 där barnens roll i den norrbottniska gruvdriften lyfts fram.

Barnavård med hjälp av donationer är ett inte ovanligt inslag under 1800-talet. Forskare har påtalat att välgörenhetsarbetet uppstår som en effekt av rädslan för den sociala oro som antas kunna flamma upp ur osunda miljöer.[42] Runt sekelskiftet 1900 knyts filantropi och barnavård som begreppspar allt starkare till varandra. De förenas under den lutherska läran om vikten av arbete, om hjälp åt mindre bemedlade och om underdånighet inför överheten. Samtidigt inrymmer begreppen inneboende maktrelationer då det är en kapitalstark grupp (filantroperna) som tar sig rätten att definiera vad som är 'rätt' barnavård, en definition som vidare i huvudsak omfattar vård av de kapitalsvaga gruppernas barn. Följaktligen skapas genom filantropin givare och tagare, vilka omvandlade till behovsprövare och behovstagare ytterst står för det 'normala' gentemot det 'onormala'.

Idéhistorikern Qvarsell skiljer ’filantropi’ från exempelvis ’välgörenhet’, då för honom det förstnämnda begreppet står för ett steg i professionaliseringen av det som senare ska benämnas 'socialt arbete'.[43] Även sociologen Jacques Donzelot skiljer mellan dessa två begrepp och skriver:

> ”In general, philanthropy differed from charity in the choice of its objects/../:advice instead of gifts, because it cost nothing; assistance to children rather than to old people, and to women rather than men, because such a policy would pay off, in the long run at least, by averting a future expense. Charity was alien to this kind of investment: it could only be kindled by the fires of extreme misery/../.”[44]

Förenklat kan man, med Donzelots uttalande, slå fast att filantropin verkar i förebyggande syfte, mot potentiella faror,

[42] Se t ex Pettersson 1983.
[43] Qvarsell 1993.
[44] Donzelot 1979:66.

medan välgörenheten tar sig an den akuta situationen utan tanke på framtida effekter.

Historikern Staffan Förhammar har studerat filantropins framväxt i Sverige.[45] Filantropin eller annan hjälpverksamhet i någon form har här rötter som sträcker sig tillbaka till medeltiden. Vården var då under kyrkans ansvar och finansierades med både privata donationer och skattemedel. Verksamheten skulle på så vis kunna beskrivas som både privat och offentlig. Under lång tid är de religiösa normerna vägledande. Förhammar menar att staten under 1500-talet blir aktivare i frågor som rör fattiga gruppers situation, dock utan att kyrkans inflytande nämnvärt avtar. Tvärtom blir staten och kyrkan att likna vid bundsförvanter. I praktiken innebär detta att tydligare kategorier av behovstagare skapas. 1700-talet präglas av en mer sekulariserad filantropi som i hög grad specialiserar sig på särskilda, mer avgränsade problemområden, såsom exempelvis fattiga barn. Omsvängningen beror på den nya tidens människosyn där tron på människans formbarhet börjar bli vägledande. 1800-talets tidiga filantropi blir istället mer handlingsinriktad, eller tillämpad om man så vill. Den bedriver "et korstog mot moralsk forfall" och strävar efter ett sunt och ordnat samhälle.[46] Det är under denna period som kvinnorna i allt högre grad tillåts verka inom det sociala omsorgsfältet. Frivilliga insatser knyts till sällskap (associationer) som förvisso har den religiösa barmhärtighetstanken som ledstjärna men i övrigt antar en alltmer sekulariserad prägel. En konsekvens blir, förutom den kvinnoemancipatoriska,[47] att synen på samarbete mellan privata och offentliga aktörer stärks, vilket enligt Förhammar kan tolkas som ett tidigare outnyttjat socialpolitiskt synsätt då offentliga och privata aktörer tidigare har verkat på var sitt håll.

---

[45] Följande resonemang är hämtat ur Förhammar 2000:39ff om inte annat anges.
[46] Stang Dahl 1992:23.
[47] Kvinnors emancipation kom ändock att sträcka sig till liknande verksamhet såsom vård och omsorg.

Genom ett studium av Svenska Fattigvårdsförbundet och Centralförbundet för socialt arbete har Kajsa Ohrlander undersökt på vilket sätt uppmärksamheten på och talet om barnen och familjen är kopplat till samhälleliga och barnavårdande institutioner. Ohrlander beskriver utvecklingen inom barnavårdsfältet som en slags förfinad teknik att kontrollera familjelivet.[48] Historikern Seip menar å sin sida att filantropiska alternativ, vilka utgör en viktig del i barnavårdsfältet, får möjlighet att spira då staten alltmer undandrar sig sitt offentliga ansvar.[49]

Filantropin präglas såväl av altruism och en vilja att hjälpa som av ett framförallt kvinnoemancipatoriskt egenintresse. I en tid då kvinnor i hög grad är uteslutna från offentliga samhälleliga positioner, kan barnavårdsfältet nyttjas som en arena att verka i. det kvinnliga engagemanget i verksamheten får synbara effekter. Historikern Tinne Vammen använder begreppet 'filantropisk maternalism' för att illustrera hur institutionslivet i sitt idealtillstånd tänktes se ut: kvasifamiljärt och med en förmåga att dölja klassförhållandena.[50] Föreställningen om kvinnors moderlighet i kombination med borgarklassens bildning gör att de borgerliga kvinnorna är den grupp som anses bäst lämpad för välgörenhetsarbete.

Forskning om arbetsstugor

De flesta forskningsansatser vad gäller arbetsstugor har i huvudsak berört arbetsstugorna i södra Sverige, vilket i praktiken betyder arbetsstugor i stadsbebyggelse. Där fungerar stugorna på deltid, då barnen vistas i dessa endast en del av dagen. I övrigt tillbringar de sin tid med familjen eller i skolan. Pedagogen Ole Olsson berör i sin studie Från arbete till hobby i huvudsak dessa arbetsstugor. Enbart ett kort avsnitt berör stugorna i norr. Generellt söker han i sin avhandling knyta de

[48] Ohrlander 1992. Liknande tankegångar lyfts fram av t ex Donzelot 1980.
[49] Seip 1984.
[50] Vammen 1998:99.

förändringar av barns villkor som sker vid sekelskiftet 1900 till övergripande samhälleliga och politiska förändringar. Norrbottens arbetsstugor omtalas i samband med deras särskiljande verksamhet och liknas mer vid internat än vid de arbetsstugor som förekommer i södra Sverige.

Om arbetsstugorna i norr har dock på samma gång skrivits en hel del. Våren 1977 publicerade exempelvis den numera utslocknade Norrskensflamman en lång serie reportage om arbetsstugorna.[51] Artiklarna baserades delvis på skriftligt källmaterial från stiftelsens arbetsstugor, men i huvudsak fick före detta arbetsstugubarn komma till tals. Återgivningarna handlar i hög grad om den hårda disciplin som var rådande vid arbetsstugorna.

Mer skönlitterära framställningar har också givits ut, däribland av Gunnar Kieri som i sin bok Var som folk ger en mörk bild av arbetsstuguerfarenheten. Vistelsen är otrygg och känslan av ensamhet påtaglig. Trygghet är något "som det inte funnits en gnutta av under alla sju åren på arbetsstugan"; där väntar bara "hopplöshetens uppgivenhet".[52] Ännu en skönlitterär skribent är Gustaf Andersson delger i sin bok En oäkong… sina minnesbilder från sin tid som arbetsstugubarn vid en västerbottnisk arbetsstuga.[53] Han ser vistelsen som en lärorik erfarenhet. I boken I hatkärlekens gränsland konkluderar Arne Isaksson att ”arbetsstugorna var halvfacistiska ”koncentrationsläger””.[54] Återgivningarna baseras på minnen och muntliga berättelser.

Även lokalradion har vid en rad tillfällen diskuterat arbetsstugorna och då låtit tidigare arbetsstugubarn och föreståndarinnor komma till tals och återge personliga minnen. En mer systematisk genomgång av dessa samtal skulle i sig

[51] Se t ex Norrskensflamman under månaderna mars och april 1977.
[52] Kieri 1987:88f.
[53] Andersson 1993.
[54] Isaksson 1988:87.

kunnat bilda en intressant utgångspunkt för ett studium av vistelser på arbetsstugor, i vilket personliga erfarenheter skulle ha legat till grund. En sådan uppgift är emellertid övermäktig att inkludera i denna studie.

Forskningen kring de norrbottniska arbetsstugorna är i huvudsak koncentrerad till två forskare. Statsvetaren Nils Slunga har i sina arbeten Skola för glesbygd[55] och Arbetsstugorna i norra Sverige: ett filantropiskt företag i skolans tjänst[56] studerat arbetsstugorna i norr. Den förstnämnda studien är en deskriptiv historisk återgivning av de norrbottniska arbetsstugornas verksamhet och företrädare. Här finns inga uttalade vetenskapliga ambitioner. Den ensidiga användningen av källmaterialet och bristen på ett källkritiskt tillvägagångssätt blir uppenbart då bokens slutsatser i stort vilar på företrädarnas egna utsagor. Här saknas också en utförligare källförteckning. Den senare studien efterliknar i stort den förra, dock med skillnaden att den har ett uttalat vetenskapligt syfte. Där frågar sig Slunga vad ”arbetsstugorna egentligen var till för”. Boken inrymmer ett metodologiskt samt ett reflexivt avsnitt, där Slunga berör sin egen koppling till stugorna: han är styrelsemedlem i Stiftelsen Norrbottens läns Arbetsstugor. I hermeneutisk anda menar han dock att denna närhet till källan är behjälplig, då den ökar hans möjligheter till förståelse av verksamheten. Trots en genomgång av såväl historisk metod som källkritiskt förhållningssätt förmår inte författaren att leva upp till egna uppställda krav. Källmaterialets ensidighet nämns men problematiseras inte, trots den uppenbara skevhet som därmed uppstår. Företrädarnas utsagor riskerar på detta vis att återge verksamheten sådan man ville att den skulle framstå, vilket riskerar bidra till försköning av rörelsens metoder och ideal, eller ett undanhållande av incidenter som på något vis skulle kunna verka graverande. Studien saknar exempelvis återgivningar om hur de skilda kommunerna hanterar frågorna kring en arbetsstugas tillkomst, källmaterial som hade kunnat

[55] Slunga 1993.
[56] Slunga 2000.

visa på alternativa bilder av stugornas framväxt. Återgivningar från personer som erfarit arbetsstuguvistelser omnämns, men behandlas högst osystematiskt. Framställningen i sin helhet vilar sålunda på ett material i huvudsak framställt av arbetsstugornas företrädare, så som dessa önskar framhäva verksamheten. Slungas tal om ”saklighet och allsidighet” i nyttjandet av källmaterialet måste således ses som ett ouppfyllt mål. I likhet med till exempel arbetsstugurörelsens egna årsrapporter blir bilden av arbetsstugorna därför partisk. De analyser som förekommer bekräftar och konsoliderar redan existerande tolkningar snarare än sätter nytt ljus över fenomenet. Slunga ser arbetsstugorna som en del i den allmänna folkskolans framväxt i Norrbotten, med syftet att erbjuda hjälp åt nödlidande barn för att med tiden alltmer fungera som ett stöd för barnens fortsatta skolgång. Stugorna är ett "nödvändigt ont". De är enligt Slunga 'nödvändiga' för att kunna erbjuda barnen en adekvat skolgång och 'onda' i så måtto att barnen nödgas skiljas från sina hem. Trots kritiken måste man ändå imponeras av Slungas beläsenhet i ämnet. De ovannämnda böckerna har tillsammans med hans tidigare utgivna licentiatavhandling rörande språkfrågan i Norrbotten[57] gett stora inblickar i skolutvecklingen och språkfrågorna i norr.

Erik Lundemark ger i sin bok Arbetsstugorna en deskriptivt historisk bild av de norrbottniska arbetsstugornas verksamhet. Det uttalade syftet är att skriva "Norrbottens läns arbetsstugors historia”.[58] Han har en något mer kritisk inställning till rörelsens åtaganden än den tidigare nämnde Slunga, trots att han skriver boken på uppdrag av Stiftelsen Norrbottens läns Arbetsstugor. Lundemark var under en tid folkskoleinspektör (vilka har till uppgift att i statens regi granska skolväsendet) och kom som sådan att övervaka delar av arbetsstugornas verksamhet. Teman som exempelvis berör barnens situation, verksamhetens grundare och rörelsens ekonomi avhandlas i kortform. Också här måste kritik riktas mot källmaterialet och dess användning.

[57] Slunga 1965.
[58] Lundemark 1980:7.

Analyserna är långt ifrån fullständiga och de exempel och beskrivningar som anförs gällande till exempel åsiktsskillnader mellan aktörer är ojämna i sin framställning. Kanhända hade ett utförligare redigeringsarbete förbättrat och förtydligat Lundemarks bok. Såsom rubriken "Vad föräldrar och barn tyckte om arbetsstugorna" låter ana, tycks de skilda olika röster som återges i boken vara osystematiskt utvalda. Denna text torde kunna fylla långt mer än den dryga halvsida som nu står till buds. I korthet kan sägas att boken söker innefatta alltför många aspekter av arbetsstugornas verksamhet med konsekvensen att man som läsare inte alltid får klart för sig hur de skilda bitarna samverkar. Den sparsmakade återgivningen gör förvisso läsningen lättsam, men detta sker på bekostnad av mer ingående analyser. Lundemark menar exempelvis att rädslan för Rysslands expansion är en av drivkrafterna till att skolverksamheten i Norrbotten under det sena 1800-talet utökas för att sprida svenska språket. Lundemark ansluter sig därmed till Slunga på så sätt att han, åtminstone till del, ser stugorna som en del i folkskolornas framväxt. Under nödåret har de en hjälpfunktion men utvecklas därefter till en verksamhet med särskild socialpedagogisk inriktning som sedermera ska bli förebild för skolhemmen.

Disposition

Avhandlingen består fortsättningsvis av nio kapitel. I nästa kapitel, kapitel två, redogörs för de metodologiska överväganden som gjorts. Här presenteras och diskuteras källmaterialet mer utförligt. Urvalet av studiens arbetsstugor klargörs liksom den analytiska ansats som präglar studien.
Kapitel tre diskuterar teoretiska utgångspunkter och begrepp som ligger till grund för tolkningarna av rörelsens tillkomst och verksamhet.
Kapitel fyra presenterar en överblick av den sociala och mentala kontext inom vilken verksamheten startar. Majoritetssamhället har skapat föreställningar om människorna och miljön i norra Sverige. Exempel ges på hur samer och tornedalingar uppfattas

och beskrivs i korrespondens och media. Även synen på barnet och åsikter om laestadianismen diskuteras.
Kapitel fem går igenom de centrala aktörerna, alltså de personer som agerar högst i arbetsstuguverksamhetens hierarki. I detta kapitel åskådliggörs premisserna för och tillkomsten av arbetsstugorna, dels för våren 1903, dels för verksamhetens andra expansiva fas under 1920-talet. Avsnittet visar på hur olika aktörer söker förhandla fram arbetsstugornas program.
I kapitel sex belyses implementeringsfasen vid studiens arbetsstugor. Det är då verksamheten kommer till stånd i de olika kommunerna. Här kontrasteras den officiella bilden av arbetsstugornas tillkomst så som den framställs i dagstidningar och arbetsstugornas årsrapporter mot de utsagor som står att finna i kommunernas skolrådsprotokoll och i den interna korrespondensen mellan arbetsstugurörelsens olika aktörer.
Den praktiska nivån granskas i kapitel sju, och då är det aktörerna på själva arbetsstugan som lyfts fram. Föreståndarinnans åtaganden belyses liksom de kunskapsideal som barnen väntas förvärva under sin vistelse i arbetsstugan.
Kapitel åtta studerar utfallet av verksamheten. Olika källor såsom folkskoleinspektörernas berättelser, matriklar förda vid de olika stugorna, företrädarnas inspektionsprotokoll samt arbetsstugurörelsens årsrapporter och texter som återger barnens tolkningar av sin vistelse på stugan granskas för att försöka reda ut i vilken mån barnen tog till sig de av arbetsstugurörelsen önskade färdigheterna.
Kapitel nio avslutar med tre illustrativa fallbeskrivningar. I dessa synliggörs verksamhetens möte med barnen ur lite olika synvinklar. Fallen innefattar inslag av såväl konflikt som konsensus parterna emellan. Det sista kapitlet innefattar en kort summering samt slutdiskussion av studien.

Kapitel 2

Avhandlingens undersökningsområde

Studieobjektet för denna avhandling är Stiftelsen Norrbottens arbetsstugor. I och med att fokus riktas mot en särskild organisation som är avgränsad i såväl tid som rum är studien att likna vid en fallstudie.[59] Detta är inte helt oproblematiskt, speciellt inte inom implementeringsforskningen som skulle kunna betecknas som eländesforskning. Ofta har studierna inom detta område formen av "fallstudier om förslösade resurser, om oförutsedda bieffekter, om oklara politiska målsättningar, om olämpliga organisationsformer och oförstående eller allmänt illasinnade byråkrater."[60] Nackdelen ligger enligt statsvetaren Bo Rothstein till del i att många av studierna sökt sig till att granska offentliga åtgärdsprogram som redan varit kända misslyckanden. Till del finns där studier som riktat in sig mot "välfärdsprogram som man på förhand vet har goda chanser att misslyckas". Ytterligare en nackdel är att forskningen inom området haft en alltför "mekanistisk och rationalistisk syn på genomförandeprocessen". Det är sällan, för att inte säga aldrig, man lyckas genomföra alla de ursprungliga besluten. Vidare tvistar man om vad som ska anses som framgångsrik implementering.[61] Ett sätt att söka undgå en så ensidig skildring är att istället nyttja källor utanför eller vid sidan om ens verkliga studieobjekt. Det är inte frågan om vilka källor som helst utan om sådana som ger en viss grad av närhet och insyn i ens verkliga studieobjekt. Detta kan ge möjligheter till att fördjupa förståelsen av implementeringsprocessen. Nedan kommer de källor som här kommer att utnyttjas att presenteras.

---

[59] Merriam 1994:24.
[60] Rothstein 2006:76.
[61] Rothstein 2006:77ff.

Källmaterialets härkomst

Källmaterialet är hämtat från i huvudsak fem olika arkiv. Den primära källan är material från Stiftelsen Norrbottens arbetsstugor. Kompletterande arkivmaterial har sedan hämtats från Centrala Nödhjälpskommittén i Stockholm och från skolråden vid de olika kommunerna, från Folkskole-inspektörernas för östra Norrbotten arkiv samt från Landshövdingearkivet för Norrbotten.

Källmaterialet kan delas in i officiellt respektive inofficiellt, där det förstnämnda syftar på årsrapporter, dagstidningar och tidskrifter, alltså material som är relativt lättåtkomligt också för allmänheten, publicerade texter helt enkelt. Det är i huvudsak Stiftelsen Norrbottens läns arbetsstugor som yttrar sig publikt. Med inofficiellt källmaterial avser jag korrespondens, matriklar, besöksliggare, alltså ofta handskrivet material som normalt återfinns i olika arkiv. Sådant material kan vara skyddat med hänsyn till personuppgiftslagen eller på annat sätt vara mer svåråtkomligt för privatpersoner, exempelvis genom krav på bevisad forskningsuppgift eller på universitetstillhörighet för att få tillgång till det.

Stiftelsen Norrbottens arbetsstugor

Undersökningens primära källor är hämtade från Stiftelsen Norrbottens Läns arbetsstugor. Här kan materialet delas upp i årsrapporter, korrespondens, besöksliggare och matriklar. I en första fas har stiftelsens årsrapporter studerats för att orientera sig i verksamheten. Det är en partsinlaga genom vilken man får en uppfattning av hur stiftelsen vill presentera sig offentligt, vilka huvudaktörer som framträder samt vilka frågor rörelsen lägger emfas på. Den utkommer årsvis och avser att spegla verksamhet och utveckling. Dess utseende och innehållsmässiga uppbyggnad är i högsta grad standardiserad till både format och upplägg, då den endast marginellt ändrar utseende över de dryga 50 år som verksamheten pågår. En studie av denna officiella självbild i kontrast med den inofficiella, såsom den exempelvis uttrycks i korrespondensen olika aktörer emellan,

ger intressanta inblickar i en rörelses ideal och praktik. Årsredogörelserna har studerats genom närläsning för att finna återkommande teman eller begrepp. En bärande tanke är att presentationen i sig säger något om hur företrädarna vill att företeelsen ska uppfattas; det är en officiell utsaga. Ännu en utgångspunkt är att de personer som i huvudsak kommer till uttryck också är de som starkt inverkar på verksamheten och utgör huvudaktörerna. Likaså antas att de frågor som lyfts fram också är de mest centrala, som företrädarna ser det. Jag har i likhet med sociologen Robert Merton utgått från det förgivettagna med verksamheten, dock med tanken om att arbetsstugorna vid sidan av sina uttalade uppgifter samtidigt kan fylla andra, oförutsedda syften, det vill säga motsvara det Merton benämner latenta funktioner, som i vissa avseenden kan ligga i strid med exempelvis moraliska värderingar.[62] De huvudaktörer som gått att utkristallisera genom läsningen av årsrapporterna har fungerat som referenspunkter när arkivmaterialet excerperats. Utöver arbetsstugornas officiella företrädare framträder även enskilda aktörer liksom myndighetsutövare. Namnen på dessa personer har varit av vikt när andra arkivbundna källor såsom privata brevsamlingar och myndighetsarkiv studerats. Förutom personnamn har även särskilda datum och arbetsstuguorter varit vägledande sökbegrepp. Uppgifterna har sedan kunnat kontrasteras, det vill säga utsagor har ställts mot varandra. Tre frågor kan så här långt ställas till materialet:

- Vilka orsaker anges till arbetsstugornas framväxt?
- Vilket syfte har arbetsstugorna?
- Vem är det som besvarar de två ovannämnda frågorna?

Därefter har genomgång gjorts av det digra handskrivna materialet. Det utgörs av inkommande korrespondens mellan centralstyrelsen för Norrbottens arbetsstugor i Luleå och dess kontaktnät, till exempel föreståndarinnor på arbetsstugorna, donatorerna eller medlemmar i lokalkommittéerna. Allt kan

[62] Merton 1967:124f.

omöjligen studeras varför vissa sökstrategier utvecklats på basis av de tidigare nämnda årsrapporternas innehåll. I dessa framställs verksamheten i termer av ordning, disciplin, renlighet, 'käckhet' med mera, allt beroende på tidsandan. I det handskrivna materialet har avvikelser eller brott mot sådana ideal sökts. Anledning härtill är att särskilda händelser eller vissa fall utlöser aktivitet inom organisationen. Historikerna Jacques Revel och Jean Pierre Peter, vilka studerat sjukdomars ibland samhällsomvandlande karaktär, pekar på användbarheten av att studera 'avvikelser'. Med dessa som utgångspunkt tillåts man närmare studera exempelvis de utsagor företrädare ger av den egna verksamheten. 'Avvikelse' kan ses som ett "signifikativt faktum vars betydelse man dock får söka någon annanstans".[63] Många gånger blottläggs hierarkier, ansvarsfördelning och, i detta fall, utbildningsideal när ett 'avvikande' fall uppträder. Dessa kan stå i bjärt kontrast till de officiella, i årsrapporterna presenterade, skildringar som tillhandahålls.

En av de mer omfattande källorna och likaledes en av de mer individnära är matriklarna. Matriklar kallas de böcker i vilka arbetsstugornas föreståndarinnor förde löpande anteckningar över de intagna barnen. Dessa kan ge detaljerade beskrivningar av barnen, beskrivningar som ibland uttrycker vad vi idag skulle betrakta som fördomar. Där finns i vissa fall till och med bedömningar av de intagna barnen vilka med vår tids ögon ter sig kränkande. Som forskare bör man fråga sig i vad mån språkbruket och dess innebörd ändrat sig från tiden för nedtecknandet till våra dagar. Begreppens betydelse uttrycker inte nödvändigtvis samma värden idag som för hundra år sedan. Samtidigt kan man i Foucaults anda se de beskrivningar som återfinns i matriklarna som ett uttryck för i första hand föreståndarinnans och i andra hand arbetsstugurörelsens ideal snarare än en alltigenom korrekt återgivning av barnets natur. Matrikelförfarandet kan istället ses som en del av en maktutövning där delar av barnens arbetsstuguvistelse

[63] Revel & Peter 1978:266.

noterades, ungefär som ett sorteringsinstrument, en tidig form av moralisk diagnostisering om man så vill.[64]

Matrikelns utformning har ändrat utseende tre gånger. I sin första form efterfrågas bland annat information om barnets ålder, om föräldrarna och deras ekonomiska situation, barnens uppförande, antal terminer vid stugan och så vidare. I sin andra form är matriklarna som mest omfattande. Förutom variablerna från den första matrikeln har medicinska och moraliska variabler tillkommit. I matrikelns andra version kan man räkna till 72 variabler att anteckna. Den tredje och sista matrikeln är minst med avseende på såväl omfattning som tillämpning. Variablerna rör i huvudsak medicinska frågor samt familjens situation. Frågorna lämnar mindre utrymme för föreståndarinnornas reflektioner, vilket kan vara ett led i att söka standardisera svarsalternativen genom en begränsning av såväl frågor som svarsmöjligheter. Stugor som funnits under rörelsens hela verksamhetstid har använt samtliga tre versioner av matrikeln, det vill säga Tärendö och Korpilombolo. För stugor som stängts tidigare, i detta fall Arvidsjaur, samt sådana som igångsatts senare, det vill säga arbetsstugorna i Pålkem, Svanstein och Vojakkala, har en eller två typer av matriklar använts. Samtidigt medger också de olika utförandena tolkningar i sig, vilket skvallrar om ändrade fokus i rörelsens verksamhet.

Frågorna i matrikeln har kodats till variabler och en matris har skapats. En nackdel med kodning av källnära material är att viss information försvinner, eller snarare urlakas, i och med att all information måste 'avpersonaliseras', det vill säga standardiseras. Tidstypiska uttryck och längre resonemang reduceras till en variabel eller två. Strävan efter en mer lätthanterlig klassifikation medför att vissa begrepp klumpas ihop. Materialet genomgår redan där en tolkningsprocess och ytterligare en då den färdiga matrisen används. En följd härav kan bli att forskaren tolkar, kodar och fogar in materialet på ett sätt som

[64] Foucault 2003:221. Se även Börjesson & Palmblad 2003a.

riskerar att förvanska snarare än förtydliga betydelsen. Problem likt dessa är tänkta att minimeras med hjälp av en hermeneutisk ansats. Å andra sidan möjliggör kodningen att man dels kan notera i vilken omfattning matrikeln verkligen användes vid de olika stugorna, dels se vilka variabler som tydligast framträder. Är de samstämmiga med arbetsstugornas policymål eller av vikt för barnens hälsa och utveckling? Har föreståndarinnorna utvecklat individuella 'dokumentationsnivåer' eller finns det en vedertagen begreppsapparat som nyttjas vid dokumentationstillfället? Noterar alla i vad mån barnen till exempel var 'oäkta' eller gav de alla en lika noggrann beskrivning av hemmets hygieniska situation? Om inte så indikerar det att det finns ett stort mått av godtycke i bedömningen av barnens och deras familjs moraliska status. Noteringarna kan i så fall tänkas ha skett i det närmaste slentrianmässigt. När väl de första noteringarna gjorts i matrikeln kom efterföljande att besvara samma typ av variabler. Det gör att kvantitativt inriktad information, likt fördelningskurvor eller genomsnittsberäkningar för verksamheten i stort, därmed blir begränsad. Å andra sidan kan skilda dokumentationsnivåer säga något i sig. Är de uttryck för bristande kontroll från företrädarnas sida eller en indikation på de olika nedtecknarnas egna intentioner, eller rentav exempel på lokala, kulturella värderingar?

Matriklarnas förändrade utseenden har varit en försvårande omständighet då den efterfrågade informationen samtidigt har skiftat. Från att enbart fungerat som en liggare, en förteckning över antagna barn, efterfrågar matrikeln i sitt andra utförande en stor mängd information, för att i sin tredje form efterfråga en ytterst begränsad information. Fördelen är att matriklarna funnits med under hela verksamhetstiden, vilket möjliggör en mer longitudinell studie. De utgör som nämnts också det mest individnära källmaterialet. Även om de ger inblickar i verksamheten, är informationen knappast tillfyllest för en mer individcentrerad studie. Det som registrerats är i allmänhet icke-

normalitet, det vill säga negativa omdömen i form av ohälsa, avvikelser, regelbrott med mera.[65]

Skolrådsprotokoll

Skolrådsprotokoll fördes i varje kommun. Skolrådet samlades till möten för att dryfta skolärenden. I böckerna skulle allvarligare incidenter rörande skolväsendet protokollföras, till exempel skolvägran eller föräldrars ovilja att skicka barnen till skolan. Vidare skulle eventuella åtgärder mot barn eller familjer nedtecknas liksom utfallet av sådana åtgärder. Av de skolrådsprotokoll som studerats tycks samtliga vara intakta.

Folkskoleinspektörernas för östra Norrbotten arkiv

Här är det i första hand folkskoleinspektörernas verksamhetsberättelse som studerats. Även inspektionsberättelser har granskats. Generellt ter sig materialet förhållandevis magert med tanke på att inspektörerna i egenskap av statens kontrollant skulle kunna antas föra noggranna anteckningar. Så är icke fallet.

Landshövdingearkivet för Norrbottens län

Detta arkiv är visserligen omfattande i och med landshövdingarnas många engagemang och åtaganden i bland annat olika föreningar. Detta får samtidigt till följd att informationen om just arbetsstugor är begränsad.

Centrala Nödhjälpskommittén

Kommittén bildades under särskilda nödår för att sedan upplösas när nöden ansågs vara hejdad. Dess arbete omfattade alla områden i Sverige som led nöd, inte enbart Norrbotten. I denna studie har för året 1903 en riklig korrespondens stått att finna.

---

[65] Jfr med Goffman *Totala institutioner* 2005 samt Börjesson & Palmblad *Problembarnets århundrade* 2003b som på olika sätt diskuterar registreringen av barnet.

De källor som presenterats, utöver Stiftelsen Norrbottens arbetsstugor, kan delvis ses som oberoende källor i så mån att till exempel folkskoleinspektörerna var satta att granska arbetsstugornas verksamhet. Därmed kan det vara möjligt att finna avvikelser från den uppfattning som företrädarna för arbetsstugurörelsen hade. Även skolrådens position kan i viss mån vara oberoende då de inte utsätts för en av andra myndigheter tvingande verksamhet utan snarare erbjuds en sådan. I vilken utsträckning dessa båda källor i realiteten var oberoende i förhållande till arbetsstugurörelsen får analysen utvisa. Fler källor ger sannolikt en ökad möjlighet till att skapa en mer nyanserad kunskap kring verksamhetens tillkomst.

Metodologiska överväganden och materialets tillämpning

Hur ska man som sociolog förhålla sig till arkivmaterial överhuvudtaget? Är inte historiker bättre lämpade för att handha sådant? Det finns en, till del föreställd, skillnad dessa två discipliner emellan ifråga om vad som ska samlas in och hur det insamlade ska tolkas. Sociologerna Ulf Drugge och Mats Johansson pekar på (van-) föreställningar rörande insamling och tolkning av data som företrädare för de skilda disciplinerna kan tänkas bära med sig när de skriver att:

> "Sociologer kan tänkas betrakta historiker som teorilösa knappologer som egentligen behandlar ämnen med liten samhällsrelevans idag. Historiker ser antagligen sociologer som okunniga i faktiska historiska förhållanden och alltför benägna till svepande stereotypa generaliseringar med liten empirisk substans."[66]

Samtidigt menar jag, i likhet med andra, att denna boskillnad inte nödvändigtvis behöver vara så stor. Historiesociologen Philip Abrams hävdar exempelvis att både historia och sociologi egentligen försöker förstå mänskligt handlande inom ramen för socialt strukturerande processer och således har

[66] Drugge & Johansson 1997:12.

samma utgångspunkter. "Det är uppgiften som styr uppmärksamheten, inte disciplinerna", konkluderar han.[67] Sociologen John Goldthorpe ser skillnaderna i att historiker *söker* och *upptäcker* bevis i historiska kvarlevor medan sociologer *genererar* och *uppfinner* bevis.[68] Poängen är att historiker arbetar med att finna belägg för en historisk händelse ur en begränsad uppsättning kvarlämnade relikter, till exempel dokument. Sociologer å sin sida nyttjar sådant material på samma vis som historiker men söker ur detta generera bevis som inte fanns förut, bevis som senare bildar basen för den sociologiska studien. För denna studies del kan det illustreras med att studiet av arbetsstugorna är den 'historiska' delen. Det är här kontexten diskuteras och framhävs på basis av de historiska 'fynd' som finns kvar. Slutsatser och tolkningar är dock mer sociologiska då de knyts till vår samtid. Argumenten som sociologer framför behöver inte, likt historikers, vara knutna till tid och rum utan snarare till *generaliserbarhet* genom tid och rum. Trådarna som förbinder dåtiden med nuet kan alltså ses som uppfinningar enligt ovan nämnda resonemang. En tydlig gränsdragning kan göras om man ser historia som en *idiografisk* disciplin och sociologi som en *nomotetisk* dito. Den förstnämnda ägnar sig åt studiet av *särskilda* individer, händelser och platser medan den senare riktar sin uppmärksamhet mot *generella* entiteter.[69] Som hisoriesociolog riktar man uppmärksamheten mot det *särskilda* för att finna det *generaliserbara*. I realiteten är dock uppdelningen mellan idiografisk och nomotetisk inte så självklar. Många sentida historiker är i allt högre grad nomotetiska med avseende på såväl forskningsområden som begreppstillämpningar.

Man kan fråga sig vilken funktion historia kan ha i samhället. Zander menar att man kan se disciplinen dels i dess utgångspunkt som *fakta*, dels som *tolkning* och dels som alstrare av ett *medvetande*. I egenskap av fakta får historia enbart mening om disciplinen lyckas upprätta en förbindelse till samtiden. Som

[67] Abrams 1991:223.
[68] Goldthorpe 2000:31f.
[69] Fairburn 1999:15.

tolkning tillåter historia alternativa modeller att framträda. Som medvetande är det nyttoaspekten, eller efterfrågan, som tillgodoses: "Nuets behov /../ bestämmer tolkningen av det förflutna och vilka förväntningar som skall ställas på framtiden".[70] Vari ska då denna avhandling placeras? Frågan ter sig måhända absurd då man knappast entydigt kan besvara den. Arbetsstugorna kan knytas till samtiden såsom föregångare till dagens fritidshem och är då fakta enligt ovannämnda uppdelning. Å andra sidan kan avhandlingen ses som en tolkning i det att alternativa förklaringar av fenomenet kan tänkas framträda. Till syvende og sidst är nog ändå nyttoaspekten den som i första hand kan framhållas. Man kan knyta avhandlingens innehåll dels till konstruktionen av 'det svenska', dels till assimileringssträvanden förr och nu. Även andra faktorer styr ens val. Halldén problematiserar exempelvis kunskapstillkomstens samhälleliga villkor och pekar på fyra, i hans ögon, betydelsefulla mekanismer vilka avgör problemvalet: konformism, reviruppdelning, professionalisering och gruppintressen.[71] Av forskare i allmänhet, och kanske doktorander i synnerhet, förväntas ett konformt beteende. Ens infallsvinklar och resonemang får inte vara alltför vidlyftiga. Man tilldelas ett, vad Halldén kallar, revir och bör inte avvika alltför långt från dess gränser. Som förklaring anges inte så sällan den professionalisering som uppkommit. Uppbunden av sitt kompetensområde ter sig ens kunskaper otillräckliga utanför reviret. Halldén frågar sig också i vilken mån valet av problem styrs av gruppintressen? Halldéns resonemang är väl värda att beakta. Föreliggande studie har sökt att lotsa mellan dessa villkorens öar. Man får som forskare vara beredd att förhandla mellan sina egna åsikter och forskarkollektivets krav, mellan egna intressen och mer allmänna eller dagsaktuella debatter.

[70] Zander 2001:39f.
[71] Halldén 1980:20.

Hermeneutik och källkritisk metod

Studien är kvalitativ i sin utformning och har som sitt främsta syfte att beskriva och analysera människors sociala verklighet utifrån deras egen förståelsehorisont, vilket implicerar ett förstående angreppssätt.[72] Därav är influenser hämtade från *hermeneutiken* som söker ”förståelse av meningsbakgrund, inte förklaring av orsakssamband” genom att söka leva sig in i hur andra människor skapar mening.[73] Här kan nu någon inflika att det är verksamheten som är under luppen. Betänk då att verksamheten handhas av människor, och deras tankar och handlingar inverkar på arbetsstugornas utformning och fortlevnad även om strukturella förutsättningar likt lagtexter och materiella förutsättningar naturligtvis har betydelse. Studiet av en verksamhet handlar om frågor som när, varför, hur och vilka konsekvenser som följer av företeelsen. Studiet av människorna i verksamhet berör frågan om hur de själva ser på sitt agerande och vilken mening de tillskriver sitt handlande. Inom sociologin använder man sig grovt sett av begreppen *struktur* (samhället) och *aktör* (individen) där strukturer sätter gränser för aktörers agerande. Å andra sidan existerar samhället enbart med hjälp av individer varför också aktörsperspektivet måste beaktas. En individs handlande beror därför ej enbart på strukturens utformning utan även på hur individen uppfattar denna. Tolkningen gör handlandet meningsfullt. Därigenom förstår man att de båda begreppen struktur och aktör förutsätter varandra. (Se vidare under kapitel tre).

Historikern Miles Fairburn menar att ett hermeneutiskt angreppssätt är ett måste vid studiet av det förflutna, åtminstone initialt då man i denna fas söker göra sig en bild av, i detta fall, arbetsstugorna. Samtidigt försöker man förstå dåtida begrepp i enlighet med dåtida tolkningsramar. Vidare menar Fairburn att det också finns ett humanistiskt värde i det hermeneutiska angreppssättet, då det tillåter oss att till vissa

[72] Bryman 1997:59.
[73] Alvesson & Sköldberg 2005:115.

delar kommunicera med dåtiden. Hans viktigaste argument är dock att hermeneutiken stärker trovärdigheten i vårt insamlade material. Tanken är att om vi saknar tillförlitlig kunskap om källmaterialets kategorier och begrepp, baserar vi i slutänden våra slutsatser på data som vi inte lyckats dechiffrera i den utsträckning som är möjlig.[74] Vi måste bli dåtidskompetenta för att skapa rimliga tolkningar. ”Hermeneutikern frilägger den del av budskapet som är av vikt för hans egen tid”, som filosofen Sören Halldén skriver.[75] Liknande resonemang för Drugge. Han pekar på vikten av att man som forskare söker göra sig förtrogen med den tid man studerar. Rimligheterna i forskarens tolkningar stärks i och med att ens dåtidskompetens ökar. Studiens empiri har tillkommit vid en annan tidpunkt än där man själv befinner sig, och utan ens egen delaktighet. Därför måste man beakta den tid som passerat mellan materialets tillkomst och tidpunkten för insamlandet och analys samt det faktum att materialet är av sekundär natur.[76] Goldthorpe har riktat kritik mot just nyttjandet av historiskt sekundärmaterial inom sociologin och pekar på risken att man som forskare får problem med källurvalet, eller ”selection bias” som han kallar det.[77] Problemet är inte unikt enbart för historiska studier men är svårhanterligare i och med att mängden kvarlämnad information eller data är begränsad.

Vad är då hermeneutik? Idag finns flera riktningar.[78] Ursprungligen hade hermeneutiken och dess metod till syfte att tillhandahålla 'den rätta' tolkningen av i huvudsak bibel- och lagtexter. Det var alltså normgivande texter man arbetade med. Textavsnitten sågs som delar av en helhet (t ex Bibeln eller någon lagbok). Idag avser 'delen' mycket mer än enbart textavsnitt av vissa böcker; också språkliga uttryck och

---

[74] Fairburn 1999:232.
[75] Halldén 1980:45.
[76] Drugge 1997:76.
[77] Goldthorpe 2000:14.
[78] Resonemanget om och kring hermeneutiken är, om ej annat anges, hämtad från Alvesson & Sköldberg 2005 kap 4. Där finns redogörelser för de olika riktningarna inom hermeneutiken.

handlingar kan ses som 'delar'. Den studerade 'helheten' har kommit att omfatta inte enbart en viss bok, utan också dess författare, dennes levnadskontext och historiska bakgrund. Vad som är del respektive helhet ankommer på forskaren att definiera. Vissa av riktningarna har, sina olikheter till trots, några gemensamma nämnare eller begrepp. *Intuition* och *empati* är två sådana begrepp. Intuition tydliggör den tänkta kunskapstillkomstens färdväg. Istället för ett, ska vi kalla det, klassiskt rationellt/formellt resonerande handlar intuition om ett 'inre seende'. Intuition vilar på begreppet *Verstehen*.[79] Emfas läggs på att söka leva sig in i, förstå, de studerade individernas sätt att tänka och därigenom nå insikt om vilken mening de tillskriver sitt handlande. Empatin ger oss förmågan att leva oss in i den handlandes situation, vilket, tillsammans med den annorlunda kunskapsmängd vi som forskare har tillgång till, gör det möjligt att som uttolkare bättre förstå en händelse än vad dåtida aktörer själv gjorde. En historisk distans ger möjlighet till en fördjupad bild på bekostnad av den direkta erfarenheten.

Ett historiskt perspektiv utgår ofta från skriftligt material varför man bör fundera över villkoren för dess sammanställande. Filosofen Betti har utarbetat fyra kriterier för hur god hermeneutisk forskning bör gå till, och vilka kan användas som

---

[79] *Verstehen* är ett begrepp som vanligen förknippas med sociologen Weber. Begreppet är hos honom en del av hans metodlära. Enligt denna bör sociologin utgå från handlingars subjektiva betydelse, alltså den mening som aktörerna själv tillskriver handlandet. Det viktigaste är alltså att analysera situationer vari aktören befinner sig. Handlingarna uttrycker subjektiva motiv och betydelser vilka å sin sida är avhängiga aktörens sociokulturella kontext. Om vi ska lyckas uppnå en adekvat förståelse av en handling måste vi rationellt rekonstruera handlingens mening genom att inbegripa handlingssituationen, de medel aktören rår över samt formulera de mål som aktören eftersträvar med sitt handlande. Även normer, värden och situationsuppfattningar måste tas i beaktning, menar Weber. Så här långt är Weber alltså i fas med den objektiverande inriktningen. Skiljemärket är att Weber dessutom pläderar för orsaksförklaringar. Alla de individuella och subjektivt meningsfulla handlingarna skapar effekter vilka kräver orsaksförklaringar. Förståelse blir därför inte enbart en fråga om intuition utan också något som ska testas. Weber 1983 (Ekonomi och samhälle), se även Boglind, Eliæson & Månson 2000:145.

källkritisk teknik.[80] Ytterst handskas man inom källkritik med frågan om i vilken mån informationen i ens material förvrängts. De fyra kriterierna, eller kanons som Betti kallar dem, är: *objektets hermeneutiska autonomi*, *meningens koherens* (totalitetsprincipen), *förståelsens aktualitet* samt *hermeneutisk meningskorrespondens*. De två första hänför sig till studieobjektet och de två sistnämnda till det tolkande subjektet.[81] Angreppssättet ökar möjligheterna för forskaren att undgå den tidigare nämnde Fairburns farhågor, genom att vi får bättre möjligheter att göra rimliga tolkningar med hjälp av en källkritisk teknik.

Det första kriteriet, *objektets hermeneutiska autonomi*, betonar vikten av att man som forskare ska söka förstå sitt studieobjekt utifrån dess egna ursprungliga intentioner. Första frågan handlar om att söka de intentioner som arbetsstugornas efterlämnade artefakter i form av bland annat korrespondens och matriklar kan erbjuda. Alvesson & Sköldberg delar upp källor i två olika typer.[82] Där finns å ena sidan *kvarlevor* vilka kan ses som källor som tillhandahåller icke avsedd information. Källan har inte utsatts för subjektiv förvrängning och utgör ett tecken på att något har hänt. Källan är alltså en social reaktion av en händelse. Å andra sidan finns där *berättande källor*, det vill säga sådana som innehåller avsiktlig information och därför har passerat ett "subjektivt medium". Källan förtäljer något om vad som hänt och kan därför ses som ett uttryck för en händelse. Materialet kan dock vara både en kvarleva och en berättande källa. Som exempel kan nämnas de matriklar som föreståndarinnorna vid de skilda arbetsstugorna förde över barnen. Dessa böcker kan ses som en kvarleva *från* en verksamhet som samtidigt berättar *om* verksamheten. Som kvarleva styrker den att arbetsstugor funnits och som

---

[80] Betti i Bleicher 1980:58ff.

[81] Bleicher 1980:37.

[82] Alvesson & Sköldberg 2005:124. Jfr t ex med Aaslestad 1997 som skiljer mellan *berättande* och *historien* där det förstnämnda står för löpande text i exempelvis journaler och det sistnämnda representerar den bakomliggande verklighet som berättandet refererar till.

berättande källa säger den något om hur verksamheten sköttes eller var tänkt att skötas. När sedan uppdelningen gjorts måste man bedöma äktheten, det vill säga i vad mån och i vilket avseende källan var tänkt att användas.

Betti's andra begrepp, *meningens koherens*, pekar på att den företeelse vi undersöker antas innefatta meningsfulla relationer mellan helheten och delarna, och vice versa. Arbetsstugorna kan å ena sidan studeras teoretiskt i form av årsrapporter, dokument och lagtexter. Alvesson och Sköldberg definierar detta som "diskursens arbetsfält" vilken har en förmedlande funktion. Å andra sidan finns det ett "praktikens arbetsfält" enligt samma författare.[83] Det är omedelbarhetens sfär där de meningsfulla handlingar som enskilda individer, organisationer, institutioner etcetera, uttrycker kan studeras likt en text. Under det andra kriteriet, meningens koherens, ställer man även frågan om i vad mån uppgiftslämnaren haft intresse av att förvränga informationen. De årsrapporter som produceras av verksamhetens företrädare och vilka distribueras till donatorer och andra intresserade, kan misstänkas sakna information som på något sätt verkar graverande för verksamheten. En praktfull skandal eller en misskrediterande barnhantering inom organisationen lämnas därhän eller presenteras på ett lite fördelaktigare sätt. Det är inte alltid fråga om lögn eller osanningar, utan snarare om en anpassning av informationen till den tänkta läsekretsen. Inom semiotiken talar man om texters dubbla betydelser vilket innebär att texter dels ses som ett uttryck för författarens egna reflektioner, det vill säga texten har en så kallad *innebördsaspekt*. Dels kan texten ses som en handling som nyttjas för att påverka eller informera läsare, vilket då ger texten en *interpersonell aspekt*.[84] Poängen är att författarna av exempelvis årsrapporterna å ena sidan uttrycker sina tankar och iakttagelser, vilket ger texter en viss innebörd. Å andra skriver författare för en bestämd målgrupp, i detta fall donatorer, vilket kan tänkas påverka framställningen och innehållet i det skrivna

[83] Alvesson & Sköldberg 2005:129
[84] Bergström & Boreus 2005:16.

på ett sätt som talar till i detta fall de norrbottniska arbetsstugornas fördel. Här finns med andra ord likheter till en samhällsvetenskaplig tradition kallad *kritisk teori* vilken kännetecknas av, förutom sin tolkande ansats, "ett utpräglat intresse för kritiskt ifrågasättande av den realiserade sociala verkligheten".[85] För att studera praktikens arbetsfält kan man som forskare (i historia) söka sig till en 'avvikande praktik'.

Förståelsens aktualitet är det tredje kriteriet Betti använder sig av. Som forskare söker man tillägna sig objektets mening med sina egna förståelseramar i bagaget.[86] Tillägnelsen blir alltså relativ. Detta är i sig inget problem. Tvärtom kan en alltför stor förförståelse göra att subjektet tar till sig objektet i sådan omfattning att den sistnämndes autonomi hotas, vilket strider mot det första kriteriet. Kanhända är det detta litteraturvetaren Petter Aaslestad syftar på vid sina studier av sjukjournaler. Han pekar på hur man som läsare, efter att inledningsvis varit nyfiken och nogsamt studerat detaljer i materialet, blir slentrianmässig i sitt läsande. Man tappar distansen och anammar textens egen logik, man går från att vara textmottagare till att bli textproducent. Ens förståelsekvot har fyllts så till den grad att studieobjektets information framstår som självklar. Efter en tids läsande blir man blasé och därmed delaktig i den dåtida jargongen såväl språkligt som förståndsmässigt. Källornas språkbruk blir självklart och ens tidigare tolkningar tillskrivs en annan betydelse eller ratas. Aaslestad använder sig av begreppet "läsarrollens instabilitet" för att illustrera hur man som läsare av historiska dokument väcker upp egna känslor som gör läsarrollen mångsidig och texten

---

[85] Alvesson & Sköldberg 2005:176. Enligt samma författare benämns kritisk teori ibland som kritisk hermeneutik. Kunskapsintresset inom denna gren är emancipatoriskt och pläderar för en samhällsvetenskap som frigör i det att det söker källor till "missförståelse och ideologiska föreställningar", se Alvesson & Sköldberg 2005:193.

[86] Betti i Bleicher 1980:62. Att helt söka frigöra sig från förförståelse är enbart naivt, enligt Betti, då varje ny erfarenhet integreras och samtidigt genomgår adaptionsprocesser till följd av nya erfarenheter vi gör.

mångtydig.[87] Förståelsens aktualitet handlar också om avstånd och beroende. Ett långt avstånd i tidrummet mellan källan och händelsen försvagar informationsvärdet, och man frågar sig i vilket led informationen nått källan. Ju fler led som informationen passerat innan den når källan, desto mindre trovärdighet uppstår. Historikern Torsten Thurén diskuterar förhållandet mellan primär- och sekundärkälla. Primärkällor ses som trovärdigare. Han pekar dock på att forskningen numera kan se samtida sekundärkällor som mer tillförlitliga än sentida förstahandskällor.[88] Anteckningar som gjorts vid ett möte för exempelvis 50 år sedan kan vara pålitligare än ännu levande personers minnesbilder från samma möte. Minnet har en förmåga att inkorporera nya erfarenheter med äldre diton. Detta är också ett skäl till att undvika intervjuer då minnesbilder kan förändras över tid. Religionssociologen Pål Repstad pekar på några möjliga felkällor när det gäller så kallade retrospektiva intervjuer. Förutom att vi glömmer information händer det inte så sällan att våra minnen omformas så att de passar in i vår nuvarande värdegrund. Vidare finns risker att informanter antingen idealiserar sina erfarenheter eller översystematiserar dem.[89]

Det fjärde kriteriet, *hermeneutisk meningskorrespondens*, säger att man som forskare måste skapa en "kongenialitet" med sitt forskningsobjekt i och med att förföreställningarnas centrala roll avvisats. Det innebär att "man sätter sig in i de mentala processer" som legat till grund för olika uppkomna tankeformer, även sådana som kan ha objektiverats. Det är denna inlevelse som tidigare benämndes empati och inom sociologin kallas för Verstehen. Bettis kanons rör alltså forskarens jämkning mellan sin oundvikliga subjektivitet och den eftersträvade objektiviteten.

---

[87] Aaslestad 1997:32.
[88] Thurén 2005:34.
[89] Repstad 1999:80ff.

Historiker använder sig också de av källkritisk metod, dock formulerad något annorlunda och liknar sådana frågor som man skulle kunna ställa till källmaterialet. Historikern Thuréns uppdelning ser till exempel ut på följande sätt:[90]

> – Äkthet: källan är vad den utger sig vara.
> – Tidssamband: lång tid mellan händelse och nedtecknande ger lägre trovärdighet.
> – Oberoende: källan ska vara fristående, inte en avskrift eller ett referat.
> – Tendensfrihet: man ska inte kunna misstänka att källan ger en falsk bild av verkligheten.

Likheterna mellan Betti's och Thuréns resonemang är uppenbara. Båda syftar till att formulera frågor som forskaren ska ställa till sina källor, frågor som rör i vilken grad informationen förvrängts då den går från *verklighet* till *källa* och till *forskare*.[91]

Hur står källmaterialet i denna undersökning i förhållande till de kriterier som presenterats av Betti och Thurén? Äkthetskriteriet kan anses uppfyllt. Materialet är i huvudsak förvarat vid arkivdepåer vilket bör tala till fördel för materialets äkthet, det vill säga materialet härrör från de källor det utger sig för.[92] Man kan se materialet som såväl kvarleva som berättande källa. Det är dock i den sistnämnda betydelsen som materialet studeras. Som sådan innehåller materialet information om vad som skett. Samtidigt kan informationen ha förändrats vid nedtecknandet då den passerat en författare som, av olika anledningar, kan ha förvanskat eller styrt innehållet. Detta försvagar källan med källkritiskt mått mätt. Också tendensfriheten är svårhanterlig av samma skäl. Anhängare av verksamheten kan tänkas vara

---

[90] Thurén 2005:11.
[91] Alvesson & Sköldberg 2005:123. Aaslestad 1997 gör också han en liknande uppdelning: från *avsändare* till *text* till *läsare*.
[92] Man kan naturligtvis problematisera också arkivdepåernas handhavanden av material. Sker det en selektion genom gallring, och på vilka premisser sker en sådan gallring? Är således allt material tillgängligt? o s v. Sådana tankegångar är i sig ett avhandlingsämne.

mindre benägna till självkritisk reflektion. Dessutom tillkommer materialet i huvudsak under en tid då individen och inte samhället definieras som 'problemet'. Om problem uppstår mellan samhälle och individ är det den sistnämnde som ska åtgärdas. Därav måste vissa beskrivningar, och då framförallt personbeskrivningar, betraktas med viss skepsis då de är uttryck för de skilda författarnas subjektiva åsikt. Beskrivningar kan ses som färgade av deras intentioner och känslomässiga engagemang snarare än som en 'sann' återgivning av en viss klient eller en viss händelse. En följdfråga blir naturligtvis vad beskrivningarna i sådana fall syftar till. Detta är en viktig fråga att föra med sig under hela analysen av materialet. I ett försök att uppväga denna svaghet försöker jag i studien nyttja inte en utan ett flertal källor. Tidssambandet måste kunna ses som väl uppfyllt i det att kommunikationen mellan parterna åtminstone under verksamhetens tre första decennier sker brevledes. Årsrapporter och annan liknande information har svagare trovärdighet då de nedtecknas med mindre hänsyn till tidssambandet. Exempelvis går det att i dessa skrifter återfinna tidigare använt text- och bildmaterial, vilket föranleder tanken att de återanvändes. Innehållet i årsrapporterna kan därför sägas ha svårare att leva upp till kravet på tidssamband än till exempel korrespondens. Oberoende är däremot ett svårbemästrat kriterium. Alla dessa källor är partsinlagor från i huvudsak arbetsstugornas företrädare eller personer med anknytning till och oftast även med sympati för verksamheten. Betti's fjärde kanon, den hermeneutiska meningskorrespondensen eller empatin, ska fungera som komplement till övriga kanons. Empatin möjliggör att leva sig in i studieobjektet och kan fungera som ett stöd, speciellt när källornas värde i källkritisk måtto minskar.

När man, som i detta fall, närmar sig register och matriklar, bör man ha i åtanke att de upprättades med särskilda syften. Drugge pekar på att utseendet på dessa många gånger styrdes av föreskrifter och lagar, vilka bör tas i beaktande då man gör sin nutida bedömning. Av vikt är att ej förglömma det systematiska bortfall som finns i historiska dokument. Alla grupper kommer

helt enkelt inte till tals.[93] I detta fall kan man tänka sig att barnen, kvinnorna och den finsktalande befolkningen, för att nämna några kategorier, utesluts på basis av klass, kön, generation eller etnicitet. Deras röster har tystats eller ljuder i begränsad omfattning. Källmaterialets utseende gör att det från mitten av 1930-talet blir allt svårare att följa ärenden. Brevskrivandet minskar och den korrespondens som förekommer kan många gånger vara kortfattad, ibland med hänvisningar till "tidigare telefonsamtal". Nya kommunikationsformer förändrar relationerna. Individerna kommer närmare samtidigt som de i detta fall blir mer 'anonyma' eller kortfattade i det skrivna källmaterialet.

De källkritiska punkterna ovan, liksom Drugges tankar kring systematiska bortfall, har varit vägledande i urvalsprocessen då avsaknaden av andra röster än företrädarnas har aktualiserat studier av arkivmaterial utanför själva studieobjektet, såsom landshövdingearkiv och folkskoleinspektörernas arkiv, Centrala Nödhjälpskommitténs arkivhandlingar liksom skolrådsprotokoll. Också i dessa kan man se att arbetsstugornas företrädare kommer till tals, men deras motpart är en annan, något som säkert påverkar kommunikationens innehåll. Därigenom kan man finna motsägelser och bestyrkanden av företrädarnas ideal, något som å sin sida kan blotta och tillföra ytterligare dimensioner utöver det offentligt framförda.

Ett urval av arbetsstugor

Antalet arbetsstugor i Norrbotten uppgår som mest till 17 och uppgifter gör gällande att omkring 5500 barn totalt har tagit del av verksamheten.[94] Åtta av dessa sjutton arbetsstugor tillkommer under det första verksamhetsåret. I övrigt sker utbyggnaden med några års mellanrum. För denna studie har ett urval

[93] Drugge 1997:76.
[94] Lundemark 1980:202. Se också Slunga 2000 samt Kieri 1989. Totalt har stiftelsen haft 21 arbetsstugor i sin regi, dock aldrig mer än 17 i drift på samma gång.

om *sex arbetsstugor* gjorts där *tidsmässiga, rumsliga och kulturella* aspekter tagits i beaktande. Även källäget har spelat en viss roll för urvalet. Tre av de utvalda stugorna tillkommer under rörelsens inledande verksamhetsår, det vill säga 1903-04, medan de övriga startar i expansionens andra fas åren 1926-1932. tidsmässigt skapas på så vis en täckning över två expansionsskeden. Rumsligt representerar stugorna såväl 'finnbygderna' som 'lappmarkerna'. Uppdelningen mellan finnbygder och lappmarker är inte entydig. Historikern Kari Tarkiainen pekar på att de demografiska rörelserna i de nordligaste delarna av såväl Sverige som Finland går i horisontell, öst-västlig riktning, och inte i vertikal, nord-sydlig riktning så som nationsbyggare kanske idealt föreställer sig.[95] Härav kan man förstå uppdelningen mellan 'finnmark' och 'lappmark' som ett administrativt verktyg och inte nödvändigtvis som ett folkligt eller etniskt förankrad föreställning. Människor i den nordliga regionen behöver med andra ord inte ha definierat områdena på samma sätt. Sociala och ekonomiska utbyten hindras ej av barriärer likt nationsgränser. Därav blev också de kulturella influenserna från framförallt Finland stora. Geografiskt kan man tänka sig att invånarna i Tornedalen har det lättare att ta sig till Finland än till de svensktalande områdena runt Luleå. Finland ligger i vissa fall bara 'ett stenkast' bort, alltså på andra sidan älven. Om de historiska rötterna med deras förekomst av socioekonomiskt utbyte på basis av bland annat geografiska förutsättningar läggs till detta, blir kontakterna i öst-västlig riktning begripligare, inte som ett utslag av fennomani eller 'svenskhat', utan snarare som en effekt av naturliga förutsättningar. Vidare bör man betänka att demografiska rörelser ändrar mönster i samband med järnvägens tillkomst. Denna påverkar vägnätet vilket i förlängningen även förändrar människors flytt- och levnadsmönster.[96]

Undersökningen följer denna kategorisering då det studerade materialet innehåller begreppen 'lapp'- och 'finnmarker'.

[95] Tarkiainen 1993:273f.
[96] Hoppe 1945:244,267.

Lagtexter, regeringspropåer och ekonomiska anslag formuleras utifrån föreställningen om nämnda uppdelning .

Korpilombolo fungerar under hela verksamhetstiden 1903-1954 och tillhör den grupp om åtta stugor som startar under verksamhetens initiala fas 1902-03. I det första numret av den årsrapport som centralstyrelsen sammanställer beskrivs arbetsstugan som den ”lättast tillgängliga af den egentliga finnbygdens arbetsstugor”. Från början befinner sig verksamheten under tingshusets tak för att 1913 få egna lokaler. Under sin verksamhetstid kommer totalt 375 flickor och pojkar att logera i dess regi. Därmed är stugan den näst största i denna undersökning vad gäller antalet barn.

Även Tärendö arbetsstuga är i bruk hela verksamhetsperioden 1903-1954. Initialt sköts verksamheten i hyrda lokaler men 1916 öppnas en nybyggd stuga. Det totala antalet inhysta barn är 437 och stugan är i det avseendet störst i undersökningen.

Vojakkala verkar mellan åren 1930-1954 och tillkommer under rörelsens ’andra expansionsfas’. Stugan byggs med hjälp av statsbidrag. Här inkvarteras sammanlagt 199 barn.

Svanstein tas i bruk 1932 och verkar till 1954 och är den sist uppförda av de norrbottniska arbetsstugorna. Byggnationen finansieras av en donator. Med sina 171 barn är detta undersökningens näst minsta stuga sett till antalet inhysta. Denna grupp om fyra arbetsstugor representerar 'finnbygderna'.

Undersökningens två övriga stugor, Arvidsjaur och Pålkem, representerar 'lappmarkerna'.[97] Arvidsjaurs arbetsstuga tillkommer under verksamhetens tidigaste expansion och verkar under åren 1903-1923. Initialt utgör den ett av rörelsens så kallade flaggskepp för att så småningom bli dess sorgebarn och stängas till följd av interna problem. Därav kommer enligt matriklarna endast 83 barn att inkvarteras där. Stugan ligger i

[97] Slunga 1993:12.

det gamla tingshuset och efter nedläggningen fungerar huset som epidemisjukhus.

Pålkem, i bruk 1926-1954, fungerar inte endast som en arbetsstuga utan också som 'jordbruksskola', en utveckling som påbörjas under 1930-talet. I egenskap av jordbruks- och lanthushållsskola åtnjuter stugans verksamhet ett speciellt anseende och i årsrapporterna tillägnas många sidor åt dess göranden. Stugan bekostas av en donator. 228 barn hyses totalt under dess tak. Undersökningen omfattar sammanlagt 1493 barn. Detta ser i tabellform ut enligt följande:

Tabell 2:1 Det totala antalet inhysta barn i undersökningens arbetsstugor.

	Arvids-jaur	Korpi-lombolo	Pålkem	Svan-stein	Tärendö	Vojak-kala	Totalt
Flickor	41	184	115	81	241	93	755
Pojkar	42	191	113	90	196	106	738
Totalt	83	375	228	171	437	199	1493
Lundemarks uppg.	120	416	280	220	416	120	1572

När det gäller det totala barnantalet på respektive stuga har, som tabellen utvisar, Lundemark något annorlunda siffror.[98] Exakt vad det beror på har varit svårt att fastställa. Vissa matriklar har möjligtvis försvunnit, därav denna undersöknings lägre siffror för vissa av stugorna, medan andra upptäckts eller återfunnits vilket förklarar denna undersöknings högre siffror för andra stugor. Bortfallet och frånvaron av matrikeluppgifter kan tjäna som goda exempel på dilemmat med att utnyttja ett historiskt material. Könsfördelningen är som synes mycket jämn där flickorna står för 50,6 % och pojkarna för 49,4 %. Ett visst bortfall är att räkna med under stugornas första verksamhetsår då registreringen till följd av oklara rutiner eller tidsbrist är bristfällig. Under de sista verksamhetsåren tas barn in på arbetsstugorna för kortare perioder och anteckningarna om dessa barn är i vissa matriklar ofullständiga.

[98] Lundemark 1980:202

Arbetsstugornas verksamhet försiggår mellan åren 1903-1954 och rörelsens arkivmaterial har studerats för hela perioden. Studiet av arkivbundet material börjar redan 1902 då det är nödåret 1902-03 som utgör upprinnelsen till stugornas framväxt. Några år efter rörelsens tillkomst tillträder nya aktörer inom arbetsstugurörelsen, något som förklarar studiens periodisering. En första avgränsning utgörs därmed lämpligen av åren 1902-1910 för att få med såväl tillkomsten som verksamhetens fortlevnad i ny regi. Perioden kan ses som en *uppbyggnadsfas*.

Ännu en tidsmässig avgränsning går att göra åren 1924-1932, då en rad nya arbetsstugor uppförs. Perioden kan kallas för en *expansionsfas*. Översikten nedan visar studiens uppdelning i två faser, inom vilka stugornas syfte och placering studeras på tre nivåer.

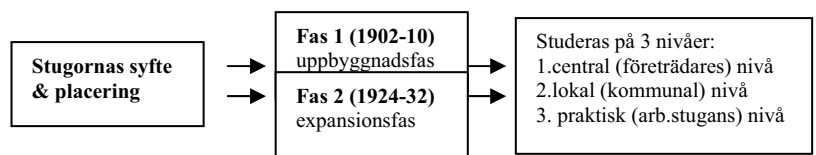

Figur 2:1 Fasöversikt

Den centrala nivån motsvarar de personer som är ytterst ansvariga inom rörelsen. Det är personer som initierar och styr verksamhetens innehåll. Likaså är det på denna nivå som aktörerna formulerar 'problemet' eller 'problemen' som ska åtgärdas. Hur formuleras 'problemet' eller 'problemen' vid de skilda tidsfaserna? På lokal nivå är det de skilda skolråden liksom lokalkommittén som representeras. Detta är med andra ord en grupp lokala makthavare, utan vars stöd arbetsstugorna ej kan komma till stånd. Dessa personer är insatta i de lokala förutsättningarna och har således kunskap om ortens behov. Går det att utröna olika behov på olika orter vid de skilda tidsperioderna? Den praktiska nivån företräds framförallt av föreståndarinnan. Det är hon som i slutänden ska förverkliga rörelsens mål. Hur och med vilka medel uppfyller hon rörelsens mål?

Åren mellan de två faserna, 1911-1923, är inte ointressanta. Detsamma kan sägas om perioden 1933-1954. Båda dessa tidsavsnitt tenderar emellertid att vidareföra etablerade strukturer. Analytiskt är fasindelningen användbar då den gör materialet hanterbart. Tack vare detta är det möjligt att mer precist se den kontinuitet och förändring som verksamheten uppvisar. Nya företrädare för organisationen, tillkomsten av nya lagar, förändrade internationella relationer samt förändringar i synen på barn är exempel på faktorer som tydliggörs med ett längre tidsperspektiv. Emfas ligger emellertid på den första halvan av verksamhetstiden, och detta av flera skäl. Det är under denna tid som försvenskningsprocessen och språkfrågan initieras i rörelsens verksamhet, vilka än idag utgör två omdebatterade frågor. De lever kvar också under senare år men med mindre intensitet. Man kan med andra ord se studien som periodiserad: empiriskt via stugornas tillkomsttid och placering och teoretiskt via verksamhetens olika verksamhetsmål. Fasuppdelningen begripliggörs ytterligare vid en jämförelse av två kartbilder, av vilka den vänstra föreställer de stugor som är ämne för denna avhandling och den högra visar stiftelsens samtliga stugor.

Figur 2:2 Kartskiss över arbetsstugornas placering i Norrbotten (från Slunga 2000). Den vänstra bilden (red. av förf.) visar avhandlingens undersökningsobjekt. Den högra visar samtliga arbetsstugor i stiftelsens regi.

Huvuddelen av stiftelsens stugor ligger i den så kallade ’finnmarken’. Två av avhandlingens arbetsstugor, Arvidsjaur och Pålkem, är som synes geografiskt perifera i jämförelse med de övriga.

Kapitel 3

Teorier och grundläggande begrepp

Som framgått av det tidigare framställda syftet rör avhandlingen frågor om hur en idé konkretiseras och materialiseras, eller, med andra ord, hur en nödhjälpsinsats omsätts i praktiken. De norrbottniska arbetsstugorna växer inte fram fixa och färdiga utan är en följd av samspelet mellan olika aktörer och intressenter, såväl privata som kommunala och statliga. Ingen aktör kan till fullo genomföra sina intentioner utan hänsyn till andra aktörer. Även yttre villkor av till exempel juridisk eller ekonomisk art kan tänkas inverka vid etableringen av en verksamhet., liksom externa faktorer såsom geografiska och demografiska. Insikter som dessa kan synas triviala, men vägen från idé till förverkligande är många gånger krokigare än vad som allmänt framgår. Ibland tillstöter komplikationer vilka utelämnas från verksamhetens officiella versioner men vilka, i detta fall, tydligt visar sig i de tidigare nämnda årsrapporterna. Orsaker till utelämnandet kan ha flera funktioner. Dels kan vissa komplikationer bedömas som ointressanta eller ovidkommande för den tänkta gruppen läsare, dels kan vissa komplikationer anses riskera att underminera en verksamhets trovärdighet. Som exempel från nutiden kan nämnas olika vårdalternativ för barn och ungdomar vars officiella bild alltid är att skapa bättre förutsättningar för utsatta personer. Emellanåt uppkommer dock graverande uppgifter som säger annat, till exempel att våld eller övergrepp förekommer mot barn, och detta inom en instans som är utsedd att tillvarata barnets rättigheter. Uppdraget har i sådana fall misslyckats eller åtminstone drabbats av en allvarlig förtroendekris.[99] Genom att

[99] I DN den 26/3-2006 (nätupplaga) påpekas att allt fler 'problembarn' hamnar på institution (vårdhem) trots samhällets strävan efter att behandla dessa barn på så kallade familjehem. Anledning härtill tros vara svårigheterna att finna bra familjehem vilket ger utrymme för privata vårdalternativ vilka funnit en lukrativ marknad. Se

kontrastera officiell retorik mot inofficiell korrespondens erbjuds möjligheter att följa verksamheten, därtill över tid och under två skilda expansionsfaser. Kanhända är studien än intressantare i och med att en filantropisk rörelse studeras, då en sådan kan antas ha ett större behov av legitimitet än verksamheter som drivs i kommunal eller statlig regi. Filantropiska initiativ är mer utsatta för opinionssvängningar. Om något i verksamheten svartmålas, riskerar donatorer och givare att snabbt dra in eller minska sitt bistånd. Filantropiska rörelser kan därför antas ha större behov av att såväl sköta verksamheten klanderfritt samt av att presentera verksamheten i så god dager som möjligt.[100] Centralt blir därmed att studera hur verksamheten implementeras. Implementeringsproblemet handlar om att beakta varför beslut genomförs och om besluten genomförs i enlighet med beslutsfattarnas intentioner eller ej. Uttryckt annorlunda: hur utvecklas arbetsstugornas verksamhet i förhållande till rörelsens intentioner?

Implementering

Implementering avser i denna studie hur en idé realiseras och omsätts till praktisk verksamhet. Inom implementeringsforskningen studeras politiska beslut och hur dessa förverkligas.[101] Implementeringsproblemet, alltså det som ska studeras, är frågan om hur beslut transformeras på sin väg från beslutsfattandet till genomförandet. Till sin hjälp använder man sig av begreppen *policy*, *policymål*, *policyteori* samt *policyanalys*. Begreppet policy är med andra ord centralt. Med policy avses de åtgärder initiativtagarna vidtar för att förverkliga sin idé.

---

http://www.dn.se/Dnet/jsp/polopoly.jsp?d=147&a=532163&previousRenderType=6 .

[100] Samtidigt kan antas att samma utsatthet gör den filantropiska rörelsen eller organisationen mer anpassningsbar till de nya krav som kan väckas till följd av en skandal.

[101] Se t ex Hjern 1983, Bengtsson 1995, Kadhim 2000. Hjern 1985:296 påpekar dock att offentlig policy kan finnas utan att några politiska beslut tagits, t ex genom att personer söker lösa samhällsproblem utan att statsmakten fattat beslut i frågan.

Enligt statsvetaren Benny Hjern rör policy i detta fall de avsikter som leder människors handlande men som inte alltid kan härledas ur dokument.[102] Innan sådana åtgärder vidtas har beslutsfattaren i den verksamhet som tidigare förekommit noterat en rad tillkortakommanden av ekonomisk, materiell och kulturell art. Dessa kan då betraktas som tecken på vad man sociologiskt benämner *deprivation*: behovstagarna (i detta fall arbetsstugubarnen) har inte tillgång till den stimulans som vid tiden anses nödvändig för välbefinnandet. Deprivationen kan avse såväl föda som sömn, sinnesintryck och sociala kontakter.[103] När detta är identifierat definieras ett bakomliggande mål med verksamheten, ett så kallat policymål. För att överhuvudtaget kunna identifiera vad som är ett depraverat tillstånd krävs att betraktaren (välgöraren) har en uppfattning om vad som är bra eller dåligt. En sådan uppfattning styrs vanligen av vår kulturella tillhörighet. I sin iver att definiera det klandervärda hos befolkningen och dess livsstil formulerar rörelsen en bild av den ideala medborgaren. Barnen ska fostras för att undvika ytterligare förfall. Samtidigt utvecklas en policyteori som innefattar en tanke om hur problemet ska lösas. För att råda bot på de icke önskvärda livsstilarna bildas i detta fall arbetsstugorna. Där skall barnen kureras, genomgå en *adaption*, det vill säga gå från ett depraverat tillstånd och inlemmas i en arbetsstugukultur. För ändamålet efterfrågas en policy som så att säga bildar en brygga mellan deprivationen och adaptionen. Policyanalys avser därmed att studera policyn inom ett visst område, som statsvetaren Hans Bengtsson uttrycker det.[104] Utgångspunkten är att söka ”bestämma vilka strategier – offentliga och/eller privata – som kombineras hur, av vem och med vilka resultat under arbetet med att lösa policyproblemet”.[105] Konkret söker man klarlägga vilka aktörerna är samt vilka funktioner dessa har. Vidare frågar man sig hur och varför beslut förändras när de väl börjar tillämpas.

---

[102] Hjern 1985:295f.
[103] SeNationalencyklopedien:http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=152382&i_word=deprivation.
[104] Bengtsson 1995:10.
[105] Hjern 1985:295.

Både individer och institutioner kan studeras. Viktigt är att finna de relevanta aktörerna och rekonstruera de idéer som är vägledande för dem. Den identifierade gruppen av aktörer bildar en implementationsstruktur. Denna skiljer sig från vad vi vanligtvis kallar organisation då den sistnämnda innebär ett färdigt studieobjekt medan implementationsstrukturen snarast är att betrakta som en analytisk konstruktion.[106] Rothstein å sin sida avviker från Bengtssons uppfattning och menar att begreppet policyanalys omfattar en bredare ansats där implementeringsforskningen ingår som en del. Med policy-analysens hjälp kan man då erbjuda de politiska beslutsfattarna specificerade villkor som underlättar vägen från intention till praktisk politik.[107]

Statsvetaren Lennart Lundqvist har utformat vad han kallar för en styrningsmodell, vilken kan fungera som ett sorteringsinstrument för den fortsatta framställningen när det gäller olika roller under implementeringsprocessen.[108] Analytiskt skiljer man mellan beslutsfattarrollen och verkställar- eller implementeringsrollen, två roller som kan innehas av samma aktör fast vid olika tillfällen. Beslutsfattaren kan påverka verkställandet genom *direkt*, *indirekt* eller *informell* styrning. Beslutsfattaren kan ge direkt styrning genom att tala om för verkställaren hur beslutet ska genomföras. Indirekt styrning kan ske genom att beslutsfattaren utformar regelverk kring hur arbetet ska genomföras, resurstilldelning eller via rekryteringen av särskilda personer till verkställarrollen. Indirekt styrning inverkar därmed på verkställandets förutsättningar. På informell väg kan verksamheten styras genom att beslutsfattaren ger sin uppfattning av hur ett beslut bör tolkas. Efterlevnaden av ett beslut kan sedan kontrolleras rutinmässigt.[109]

---

106 Hjern 1985:299.
107 Rothstein 2006:14.
108 Lundquist 1987:61ff, Sannerstedt 2005:19.
109 Lundquist 1987:156ff.

Implementering kan studeras utifrån en rad perspektiv. Sociologen Abdul Kadhim tillhandahåller en fruktbar översikt.[110] Där återfinns det *traditionella perspektivet*, även kallad uppifrånperspektivet eller 'top-down', vars huvudtes utgår från att en bra implementering åstadkoms om beslutsfattare styr och tillämparen följer dess direktiv. Eventuella avvikelser ska korrigeras av beslutsfattaren genom återstyrning eller genom tvång. Med ett sådant synsätt blir verkställaren ett instrument för beslutsfattaren. Av vikt är då "en hierarkisk integration mellan och inom olika nivåer i implementeringskedjan".[111] Perspektivet har mött kritik. Beslutsfattare har sällan tillräckliga kunskaper att motsätta sig de råd som expertisen ger. Besluten kan många gånger vara kompromisser mellan flera olika aktörer. Lägg därtill påverkan från lobbyister och intressegrupper, och besluten kan då riskera att planteras 'nerifrån' och uppåt i hierarkin. Som tidigare påpekats kan samma aktör vara såväl beslutsfattare som verkställare i och med att gränserna mellan vad vi kan kalla politik och administration inte alltid är klara.[112]

Ett andra perspektiv benämns *nerifrånperspektiv* eller 'bottom-up'. Utgångspunkten är här att en implementering inte alltid är lyckosam trots att relationerna mellan beslutsfattare och verkställare är hierarkisk och auktoritär.[113] Perifera grupper, alltså målgrupperna för besluten, kan bilda utgångspunkt då de kan tänkas inverka på implementeringen. Viktigt är då att identifiera sådana grupper och aktörer för att söka utröna deras betydelse i implementeringsprocessen. Olika aktörer har olika intressen och olika resurser, varför förhandling och kohandel aktörerna emellan är av central betydelse.

Närbyråkrati, eller gräsrotsbyråkrati, innebär ett ytterligare perspektiv. Begreppet myntades av statsvetaren Michael Lipsky.[114] Perspektivet rör professioner som i sin dagliga

---

110 Kadhim 2000:54ff, se även Sannerstedt 2005:21ff.
111 Kadhim 2000:57.
112 Rothstein 2001:12f.
113 Kadhim 2000:59.
114 Lipsky 1980:3. Se också Sannerstedt 2005, Goffman 2005:59.

yrkesutövning handskas med människor, till exempel inom skola och omsorg. I sitt värv har sådana personer stor handlingsfrihet att själva utforma sin verksamhet. Följaktligen är beslutsfattarnas inflytande avsevärt mindre i verksamhetens dagliga rutiner. Skola och omsorg kräver av sina utövare att stora individuella hänsyn tas gentemot behovstagarna, vilket ibland resulterar i snabba omprioriteringar. I och med gräsrotsbyråkraternas beslutande funktion nödgas de möta sina klienters reaktioner på just dessa beslut. Som synes har närbyråkrater en betydande handlingsfrihet. En bidragande orsak till detta är att de formella beslutsfattarna sällan besitter den professionella kompetens som krävs i sakfrågorna, något som gräsrotsbyråkraten antas ha. En annan orsak är att målsättningarna inom verksamheter vari närbyråkrater verkar, kan vara mångfasetterade, motstridiga eller oklara, vilket gräsrotsbyråkraten utnyttjar för att hålla verksamheten igång.[115]

Vanligtvis utgår man från att medlemmar i en organisation också delar dess grundläggande värderingar och mål. Ett nätverksperspektiv utgår istället från att beslut implementeras i samspel mellan olika aktörer, vilka kan vara individer eller organisationer.[116] I nätverk eller implementeringsstrukturer kan deltagare ingå som inte med säkerhet delar verksamhetens övergripande målsättning. Engagemanget kan bero på intresse i sakfrågan men också som en följd av ens deltagande i någon formell organisation. Aktörerna kan vara såväl privata som kommunala eller statliga och implementeringen kännetecknas av förhandlingsprocesser, något som gör att nätverken förändras. Tanken är att en implementering av en policy alltid inverkar på andra aktörers verksamhet. Uppgiften för forskaren blir med detta synsätt "att identifiera de implementeringsstrukturer som arbetar med att lösa ett policyproblem".[117] De aktörer som engageras i implementeringsprocessen tar inte nödvändigtvis full hänsyn till struktur-

[115] Lipsky 1980:13ff. Se t ex Hasenfeld 2003.
[116] Sannerstedt 2005:23f.
[117] Kadhim 2000:62.

en och hierarkierna i den formella organisationen. Perspektivet är en förskjutning bort från det hierarkiska synsättet, om än inte ett förnekande av hierarkiernas existens. Snarare ses strukturerna som formade av individer engagerade i implementeringen. Aktörernas skilda motiv till deltagande kan vara önskan om resursutbyte eller ömsesidig nytta. Det kan också vara en fråga om makt, där några aktörer ser sig tvingade att delta. Utöver detta kan individens personliga motiv och intressen styra deltagandet. Engagemanget kan vidare vara en väg att skydda den egna organisationen.[118] Kritiker har pekat på att många beslut inte är förhandlingsbara. En viktig följdfråga handlar därför om aktörernas handlingsutrymme inom en samhällsstruktur. Var och på vilket sätt urskiljs aktörernas strävanden respektive underordning till strukturella krav?

Centralt för forskaren blir slutligen att bestämma sig för från vilka utgångspunkter en fråga ska studeras. Är det *beslutsfattarnas avsikter* som ska bilda utgångspunkt rör det sig om ett uppifrånperspektiv där beslutet följs från topp till tå. Är det däremot *tillämparnas handlande* som är av intresse rör det sig snarare om en nerifrånstudie. Utgångspunkten utgörs då av den situation där beslutet är tänkt att tillämpas. Denna studie kommer att belysa olika nivåer inom organisationen varvid såväl besluts- som verkställarrollerna beaktas. Studien börjar med ett uppifrånperspektiv för att stegvis involvera ett nerifrån-perspektiv, framförallt genom exempel som återverkar på beslutsfattarna.

Det två studerade tidsfaserna ger utrymme för att belysa de skilda policymål som kan förmodas vara för handen, samt i vilken mån dessa skillnader kan tänkas avspeglas i såväl initiering som implementering och utvärdering. Eventuella implementeringsproblem som uppstått vid den första fasen kan därmed decimeras under den andra expansionsfasen. Därmed inte sagt att nya typer av implementeringsproblem kan uppstå under den andra fasen.

---

[118] Hjern & Porter 1981:222.

Aktör/struktur

Detta för oss in på relationen mellan aktör och struktur, en relation som inte är utan betydelse inom implementeringsforskningen. Det studerade fenomenet utspelar sig mellan aktörernas intentioner och beslut och de möjligheter och begränsningar som strukturen medger. En inte ovanlig tudelning inom traditionell sociologi handlar om studiet av mikro- visavi makronivån, det vill säga förhållandet mellan aktör och struktur. En aktör brukar indikeras genom observerbara individuella handlingar, medan struktur handlar om överindividuella och inte alltid observerbara fenomen.[119] Huvudfrågan brukar traditionellt formuleras som vilken nivå som determinerar den andres utifrån idén att aktörer eller strukturer skulle vara särskiljda och verka oberoende av varandra. Nutida forskning ifrågasätter den starka betoningen av denna tudelning. Tvärtom ser man idag dessa två som *analytiska* skillnader.[120] Exemplifierat i studiens material kan man exempelvis se arbetsstugornas företrädare som både aktörer, i förhållande till det omgivande samhället, och som representanter för en struktur. Likaså bör man beakta att en aktörs handlande blir meningsfullt först inom ramen för strukturella förhållanden. Arbetsstugornas verksamhet har betydelse inom det samhälle stugorna verkar i. Socialpsykologen Arnold Rose påtalar att vi lever i en såväl fysisk som symbolisk miljö. Den senare värderas på basis av våra tolkningar. Vår respons på symboler beror således på vilken mening och vilket värde vi tillskriver denna, medan den fysiska miljön stimulerar våra sinnen direkt.[121] Således är begreppen aktör-struktur och mikro-makro intimt kopplade till varandra, och det är svårt att tala om den ena eller andra ståndpunkten som determinerande. Giddens använder sig av begreppet *strukturernas dualitet*.[122] Han menar att de regler och resurser som aktörer använder vid produktionen

[119] Beroende på analysnivå kan också organisationer eller företag ses som aktörer i den samhälleliga strukturen.
[120] Guneriussen 1997:300.
[121] Rose 1962:5.
[122] Giddens 1986:19f.

och reproduktionen av sociala handlingar samtidigt fungerar som medel för strukturens reproduktion. Aktörer är med andra ord inte särskiljda från strukturen, som om de vore två oberoende fenomen, en dualism. Giddens ser dem som en dualitet där ”the structural properties of social systems are both medium and outcome of the practices they recursively organize”.[123] Strukturen kan både befrämja och begränsa utvecklingen av samhällsfenomen men aldrig helt förutsäga dem i och med att aktörer företar olika val, utifrån egna förståelsehorisonter. Implementeringsstudier befinner sig i området mellan aktörernas intentioner och de strukturer som i olika avseenden påverkar beslutens förverkligande.[124]

Då arbetsstugorna i föreliggande studie analyseras utifrån två tidsfaser i verksamhetens historia, kommer i förstone argument och intentioner på central nivå, alltså i toppen av organisationen, att lyftas fram. Nyckelaktörerna bakom dessa tar initiativ till stugverksamheten och utgör därmed grunden för dess fortsatta förehavanden. Därigenom blir de beslut som tas representerade av en struktur som påverkar aktörerna. Formulerandet av en programförklaring blir ett policymål som skolråden vid de skilda kommunerna och föreståndarinnorna vid arbetsstugorna ska förhålla sig till. Som tidigare angivits finns indikationer på att verksamhetens inriktning ändras, vilket alltså tyder på att flera policymål florerar under verksamhetstiden. Detta bör förändra förutsättningarna på de lägre nivåerna, den lokala respektive praktiska nivån. Implementeringen kan därmed studeras på flera analysnivåer, ur aktörsrespektive strukturperspektiv på samma gång.

Konflikt eller konsensus?

Hur ska man tolka arbetsstugornas framväxt och utveckling? Är de en konsekvens av en konflikt mellan olika aktörer, privata liksom offentliga? Växer arbetsstugorna fram som en protest

[123] Giddens 1986:25
[124] Bengtsson 1995:67f.

eller en motpol till befintliga arrangemang? Arbetsstugorna skulle i så fall kunna liknas vid ett redskap i syfte att förbereda barnen för samhällets behov, det vill säga att tillhandahålla barnen roller vilka i tidens ekonomi är adekvata. Eller är arbetsstugornas framväxt ett tecken på att det råder en grundläggande enighet om den nytta arbetsstugorna kan antas komma att alstra? Finner med andra ord aktörerna verksamheten av gagn då såväl ekonomiska som sociala, politiska och individuella behov tillgodoses? Arbetsstugorna har det uttalade syftet att hjälpa de mest utsatta och följaktligen förbättra barnens och deras familjers sociala villkor. Även om en verksamhet framställs som ett utslag av konsensus och enighet, kan konflikter finnas under ytan. Med begreppsparet offentligt och internt kan man därför studera den offentliga retoriken respektive den interna, inofficiella, genom att granska korrespondensen myndigheter och andra aktörer emellan.

Disciplinering

Interventioner riktade till barn plägar åtminstone som ett delmål i policyn inrymma någon form av socialisering eller disciplinering. I arbetsstugornas policymål framförs en tydlig uttalan om att verksamheten syftar till disciplinering eller resocialisering av barn. Även detta måste därmed beaktas i en implementeringsstudie, då barnen kan sägas befinna sig längst ner i implementeringsstrukturen. Idéhistorikern och filosofen Michel Foucault ser *disciplin* som en form av övervakning och kontroll av människor, vilken han menar växer fram parallellt med det kapitalistiska samhällssystemet under 1700-talet. Till skillnad från slaveriet, som syftar till att erövra de fysiska kropparna, söker disciplinen "att skapa ett förhållande som på en och samma gång gör kroppen lydigare ju nyttigare den är".[125] Disciplinen syns i såväl verkstäder som fängelser, i skolor och på sjukhus och yttrar sig enligt Foucault via regler, övningar och tekniker som internaliseras så att kroppen efterhand kommer

[125] Foucault 2003:140.

att kontrolleras inifrån. Den moderna kroppen är en kropp nyttig för samhällets behov. Poängen är att disciplinen stegrar kroppens nyttovärde ur ekonomisk synvinkel, samtidigt som den minskar kroppens krafter ur politisk synvinkel då den ju tvingar kroppen till lydnad. Detta internaliserade självstyre onödiggör de tidigare kontroll- och övervakningsmekanismerna då individerna istället lär sig att kontrollera sig själva. Barn på skolor ska disciplineras fysiskt via gymnastik eller kroppsarbete och andligt via läsning och kyrkobesök. Foucault påpekar att det inte enbart rör sig om enkla påbud utan om en kontroll som omfattar också gester och kroppshållning.[126] Nya observationsmetoder utvecklas för granskning av disciplineringens effekter genom att tid och rum delas upp. *Standardiserade rutiner, tidsscheman* och *arbetsdelning* är metoder som möjliggör kontroll av hur väl man utför sin uppgift i förhållande till andra och gör det lättare att upptäcka om medlemmarna håller sig på avsedd plats under avsedd tid. I skolsalen och på internatet har alla barn sin givna plats. Individernas fördelning i rummet gör övervakningen enklare samtidigt som läraren eller föreståndaren kan premiera eller sanktionera barnens beteenden. Därigenom uppnås störst möjliga nytta ur varje enskild individ.[127]

Tiden är å sin sida också starkt kontrollerad. Ingen tid får gå förlorad varför dagarna indelas i allt fler intervall. Deltagarna bör idealt göra samma sak under samma tid och i samma takt. För att ytterligare öka kontrollen införs olika former av examina för att avgöra den enskilde individens framsteg och därmed dennes möjlighet till kvalificering till en högre nivå. Även register och protokoll börjar föras över deltagarna med graderade beskrivningar av uppförande och flit. Beroende på utformning ger dylika protokoll detaljerad information som nyttjas i kontrollerande syfte.[128] Förutom tiden och rummet fungerar också läroplanen som en disciplineringsstrategi. Däri avgörs vad som är viktig kunskap samt hur den bör inhämtas.

---

[126] Foucault 2003:138f. Se t ex Holme 1996.
[127] Foucault 2003:143ff. Se också Foucault 1994 samt Goffman 2005.
[128] Foucault 2003:161:188ff.

Läroprocessen är indelad i små steg som klart visar var en eventuell elev felar.

Också arkitekturen kan ses som en disciplinerande strategi.[129] Rummen ska vara öppna så att betraktaren snabbt får en spatial överblick. Inredningen skall tydliggöra gränser och hierarkier, till exempel genom katederns upphöjdhet eller skolbänkens enkla utformning. Ur detta föds människan som ett objekt för vetande och ur vetandet skapas gränser för vad som är normalt eller onormalt. Människan som objekt kommer därför ständigt att ställas mot kriterier som uttrycker vad som är normalt och icke normalt. Foucault menar att i samma stund någon definieras som onormal, alltså som avvikande från normen, blir personen utsatt för en vetenskaplig objektifiering som syftar till att införskaffa information om 'avvikaren'.

Fostran antas leda till att barnen lättare inkorporeras i kulturen, i detta fall 'den svenska'. De ska med andra ord *assimileras* och fogas in i det svenska samhället. Barnens regionala särart ska suddas ut och anpassas till företrädarnas ideal som representerar 'det svenska'. Språket och beteendet är de två kulturyttringar som nödgas modulering via ett, om inte påtvingat så väl pådyvlat, 'erbjudande'. Det är således fråga om att åstadkomma en identitetsförändring eller rentav byte av identitet. Etnologerna Arnstberg och Ehn har skapat en trestegsmodell för att illustrera de faser som vissa minoritetsgrupper går igenom då de, så att säga, 'sugs upp' i majoritetskulturen.[130] Processen kännetecknas av *ackulturation*, *integration* samt *assimilation*. Det första begreppet syftar till en förändring i "den materiella kulturen", det vill säga hur man tar till sig liknande konsumtionsvanor som majoritetssamhällets. Det andra steget innefattar en upplösning av den sociala organisation minoritetsgruppen tidigare haft. Assimilationen, slutligen, får till följd att minoritetsgruppen "förlorar

[129] Se t ex Jönsson 1998.
[130] Arnstberg & Ehn 1983:14.

möjligheten att göra sitt eget urval av vad majoritetskulturen erbjuder".[131]

Av detta följer att företrädarna för arbetsstugorna kan antas ha en bild eller idé om att nationen, med mönster från södra Sverige, ska bestå av en enhetlig och lätt identifierbar kultur. Det betyder att verksamheten ska dela med sig av något som områdets invånare ännu ej har eller rent av har förlorat. Ett sådant synsätt implicerar per automatik att verksamhetens företrädare 'ser ner' på delar av den norrbottniska befolkningen. Den sydsvenska storstaden representerar förnuftet och kulturen, medan landsbygden i allmänhet och den nordliga regionen i synnerhet får stå för den ociviliserade naturen.

[131] Arnstberg & Ehn 1983:15. Samma författare betonar att dagens minoritetsfamiljer i och med denna process genomgår förändringar till följd av barnens snabbare assimilationsstendenser. Barnen skaffar sig kunskaper om en ny kulturell repertoar, vilket ruckar på maktbalansen i familjen. I vad mån liknande mönster genomsyrat de Tornedalska och samiska familjerna till följd av barnens arbetsstuguvistelser är svårt att sia om.

Kapitel 4

Den sociala och mentala kontexten

Följande kapitel beskriver den syn på Norrbotten och dess invånare vilken var rådande under tiden som föregår arbetsstugornas tillkomst och fram till det sena 1930-talet. Därigenom innesluts de två faser av verksamheten som föreliggande studie behandlar. Syftet är att bibringa läsaren den förförståelse om landsändan som arbetsstugornas företrädare och grundare kan tänkas haft med sig vid formulerandet av arbetsstugornas idé och utvecklingen av dess verksamhet. Rådande synsätt på miljö och människor ligger till grund för formulerandet av "det depriverade tillståndet". Likaså färgar föreställningar om den ideala barnavården verksamhetens intentioner och utformning. Kapitlet berör således både åsikter och synsätt rörande den fysiska miljön, den finsktalande- samt den samiska befolkningen, liksom synen på barnet under den aktuella tidsperioden.

Miljön - ”… har elfdalar stora som konungariken”

Carl von Linné gör sin Lapplandsresa 1732. Under en vandring i myrmarkerna är det myggen som plågar honom mest, myggen och ödsligheten. Ett tag tycker sig Linné ha fått nog av färden och kallar landet för Styx. Han skriver: ”Aldrig kan prästen så beskriva helvete, som detta ej är värre. Aldrig har poeterna kunna avmåla Styx så fult, där detta ej är fulare”.[132] Linné känner en viss vilsenhet inför ovetskapen om var nästa granne ska tänkas dyka upp, och ödsligheten så som han uppfattar tynger honom. Idéhistorikern Sverker Sörlin visar i sitt verk ”Framtidslandet” på några av de tankegångar som florerar kring

[132] Linné, Iter Lapponicum 1732, 1977:60. ”Styx” härrör från den grekiska mytologin och avser en flod i underjorden som man sägs passera över på sin väg till dödsriket. Se NE eller Nordisk Familjebok 1918:27:551.

Norrland vid tiden för det industriella genombrottet, tankar som Linné själv måhända bidragit till. Den generella bilden är att människorna i norr, tack vare det hårda klimatet blivit obändiga till sin karaktär. Vintertid härskar kölden, snön och mörkret, vilket kan kuva även de tappraste. Sommaren erbjuder förvisso ljusa nätter men då råder i gengäld myggplågan som Linné så livfullt erinrar oss om. Ändock spirar alltsedan 1500-talet en samtidig optimism kring Norrland som ett möjligheternas land vad gäller såväl odling som exploatering av naturresurserna. Sörlin konkluderar att ”sympatiernas fördelning var snarare en fråga om framtidsideal”[133], det vill säga framtidstron existerar, men medan vissa ser dess potential i odling, vill andra påvisa den i skogs- eller gruvdrift. I detta sammanhang förblir frågor om Norrlands kulturella samgående med övriga delar av landet, eller möjligheten till en självständig ekonomisk utveckling, av sekundär natur. Detta ändras dock under 1800-talet. Norrland liknas nu vid ett svenskt Klondyke, och i och med denna omsvängning blir statsmakten mer benägen att införliva denna utsocknes bastion. Folkmängden ökar närmast explosionsartat, från cirka 59 000 år 1850 till 150 000 år 1905. Till stor del beror detta på skogs- och gruvnäringens expansion.[134]

Naturrikedomarna blir viktiga att försvara, varför militära installationer uppförs. Redan under 1880-talet påbörjas ett försvenskningsarbete av Norrbotten.[135] Orsak härtill står framförallt att finna i ’ryss-skräcken’, i rädslan för ett krig med Ryssland. Man menar att den norrbottniska befolkningen, vilken anses ha minimal tillgång till det svenska språket och den svenska kulturen, mycket väl skulle kunna stå likgiltig inför ett sådant scenario. Finskans utbredning i norr antas till exempel bli understödd av ryssarna som ett medel i deras erövringstaktik. Den ryssvänlighet som fått fäste i Finland förstärker oron. Fennomanerna arbetar under slutet av 1800-

133 Sörlin 1988:48.
134 Hoppe 1945:237, Warg 2002:51.
135 Tenerz 1963:13ff.

talet och en bit in på 1900-talet för att främja det finska språket och den finska kulturen.[136] Banden stärks mellan Finland och Ryssland under 1890-talet som en följd av den finska krigsmaktens inlemmande i den ryska, genom en skärpning av censuren och tack vare det så kallade språkmanifestet. Här kan således en framväxande hotbild skymtas, vilken ytterligare aktualiseras genom de allt effektivare utvinningarna av Norrbottens naturtillgångar. Tillkomsten av Matarengi folkhögskola kan ses som ett utslag av detta, då den byggs i ett försök att odla det svenska språket. I sammanhanget kommer sist men inte minst även järnvägen och andra kommunikations-medel såsom telegrafen och telefonen att spela en viktig roll. Med moderniseringen och de nya kommunikationerna överges "ett rått och vilt naturtillstånd för ett högre stadium i civilisationens utveckling", summerar Sörlin den dåtida tanken om det nya Norrland.[137] En och annan mer pessimistisk antydan om utvecklingens sämre konsekvenser skymtar förvisso, men intar på det hela taget en undanskymd plats. En av dessa senare är J Stadling, som för Aftonbladets räkning är sysselsatt med en serie reportage om skogsavverkningens och baggböleriets negativa konsekvenser.[138] Reportagen innehåller även en del gripande skildringar om bland annat barnens situation.[139]

Historikern Östen Groth pekar på den ekonomiska tillväxt-optimismen som bidragande orsak till en ökad inflyttning till Norrbotten. Konsekvenserna låter inte vänta på sig då jordbruk och boskapsskötsel ej klarar att tillgodose de ökande behoven.

---

136 Fennoman kan liknas vid finskhetsivrare. Fennomanin strävade efter att göra det finska språket till nationalspråk, Elenius 2001:113.

137 Sörlin 1988:92.

138 *Baggböleri* avser olovlig avverkning av statens skog. Ordet härrör från Baggböle sågverk, som anklagades för olovlig avverkning på statens mark under åren 1842-68. Idag används begreppet *baggböleri* i betydelserna 'olovlig skogsavverkning på annans mark', 'skogsskövling' eller 'att lura timmer eller skog ifrån bönder', enligt NE:
http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=122358&i_word=baggb%f6leri

139 Stadling 1894.

Missväxten, befolkningsökningen samt vissa näringars ekonomiska svårigheter skapar tillsammans grogrund för föreställningen om Norrbotten som ett särskilt utsatt område. Till följd av detta bildas särskilda nödhjälpskommittéer vilka ska fördela lån och förnödenheter som myndigheter och privatpersoner erbjuder. År 1867 drabbas länet av svår missväxt. Decenniet kallas ”missväxternas årtionde”[140], och svälten ger upphov till vandringssägnerna om 'kulinariska rätter' tillredda av skodon, granlav och renhår. Smått ironiskt menar Groth att nödåret 1867/68 kunde ha undvikits om Sverige samtidigt avhållit sig från att exportera spannmål i den stora omfattning som skedde. En omfördelning av skördarna hade kunnat minimera nödårens svåra verkningar. Därigenom hade nödårets konsekvenser i form av svältdöd och emigrationsvågor kunnat minimeras.[141]

Civilisering och exotism tycks vara två begreppsliga bundsförvanter i återgivningarna av Norrland, framodlade tack vare både industrialisering och gryende turismen. I en reseberättelse publicerad 1906 återges att samtidigt som det i de nordligaste delarna finns en ursprungsbefolkning av fattiga lappfinska nybyggare, går det i Malmfälten att spåra "gryningen till millionstäder".[142] Tydliga analogier kan dras till 'erövringen' av den amerikanska västern. Även forskning på Norrland ökar, mycket beroende på statens nyvunna intresse för vilka tillgångar som står till buds. Oron för att naturtillgångarna ska hamna i utländsk ägo växer sig starkare[143] och blomstrar särskilt då

---

[140] Groth 1984:186.

[141] Groth 1984:189

[142] Sundsvalls Tidning 21/7-1906:3. Det är malmfälten i Malmberget och Kiruna som åsyftas. Det kan i sammanhanget vara av intresse att nämna att Malmberget av idag är ett utdöende samhälle, på väg att fysiskt försvinna som en konsekvens av gruvbrytningen under och kring samhället. Kirunas vitalitet beror delvis på nya näringar. Dock måste staden flyttas en bit för att inte gå ett liknande öde till mötes som Malmberget. Se t ex Norrbottens-Kuriren 16/6-2004 och NSD 13/1-2005. Se också Länsstyrelsen i Norrbottens län på:
http://www.bd.lst.se/press/default.aspx?propID=10002129

[143] Se t ex Social Demokraten 18/9-1903:1.

malmfyndigheten i Kiruna av vissa debattörer beskrivs som "orimligt storartad".[144] Det är följaktligen staten och inte universiteten som initierar forskningsresorna. Ändå är det forskare som företar undersökningarna. Intresset är måhända mer ekonomiskt än vetenskapligt motiverat, varför man enligt Sörlin kanske främst anlitar forskare för att uppnå större legitimitet.[145]

1900-talets inledande decennier är tiden för debatten kring ”Norrlandsfrågan”, diskussioner vilka nu antar dovare kulörer än tidigare. Frågan handlar egentligen om aktiebolagens rättigheter vid markförvärv, men kommer snart att inbegripa betydligt mer än så. Anledningen härtill är att framstegens konsekvenser nu börjar lysa allt klarare, och det man ser är tyvärr inte enbart av godo. Skogsskövling, uppdämda älvar och slösaktig hantering av naturens resurser kommer i dagen liksom befolkningens vedermödor i form av alkoholmissbruk, social misär och proletarisering, faktorer vilka riskerar leda till 'degenereration'. Frågan om Norrland blir med detta en tummelplats för de skilda uppfattningar som cirkulerar i samband med moderniseringen. Trots meningsskiljaktigheter förenas dock de flesta i tanken om Norrland som det stora framtidslandet.[146]

Synen på och beskrivningarna av de nordliga delarna präglas av negativa konnotationer. Miljön ses som kärv, krävande och farofylld. En kultivering av detta område rättfärdigas i hög grad utifrån tanken på de ekonomiska vinster som kan göras. Befolkningen delar man upp i ’finnar’ (tornedalingar) och ’lappar’ (samer).

---

144 Sundsvalls Tidning 23/7-1906:3.
145 Sörlin 1988:153.
146 Först på 1930-talet börjar idén om Norrland som det stora framtidslandet svalnat. Istället växer vid seklets mitt ett nytt epitet fram; *glesbygdsproblemet.* Sörlin 1988:250-254. Vid denna tid avvecklas också de norrbottniska arbetsstugorna.

Tornedalingar - ”… en urartad ras”

Den finsktalande befolkningen i Norrbotten definieras under det tidiga 1900-talet som en "urartad ras" i en brevväxling mellan en donator och en av arbetsstugornas grundare.[147] Inom rasbiologin florerar tankar om ”det finska raslynnet” som anses kännetecknas av ”den ringa förmågan av organisation och den slappa känslan för samhällsordning”.[148] Emellertid har det finska inslaget i norr inte alltid framställts som ett ’problem’. Vid 1800-talets mitt finns enligt vissa källor till och med tankar om ett tvåspråkigt Tornedalen.[149] Finskheten som problem aktualiseras under 1800-talets senare del. Nationalismen spirar och behovet av att definiera det svenska blir starkare. Två oroande faktorer är ”russifieringen” av Finland, samt den kritik som samma land riktar mot de rådande språkförhållandena i svenska Tornedalen.[150] Rädslan finns att Tornedalen ska bli för Sverige vad Slesvig blev för Danmark.[151] Politiska skäl ligger bakom odlandet av idén om ett Norrbotten som en gång, ursprungligen, hade bestått av en svensktalande befolkning som sedermera förfinskats.[152] Professorn i finsk-ugriska språk, K.B. Wiklund, menar i en artikel från år 1895 att de finsktalande invånarna i norr förvildats och är oförmögna att följa den utveckling som landets övriga invånares erfar. Han skriver:

> ”… vid en promenad i Gellivare eller på Haparandas stads gator hör man rundt omkring sig ett främmande språk ljuda från läppar,

147 NLA 1018/96 E1e1 daterat 31/1-1904.
148 Nordenstreng 1919:15.
149 Hederyd 1992:95.
150 Elenius 2001:128, Slunga 1965:58.
151 Sundbärg 1911:115. Slesvig förtyskades för att så småningom tillfalla Tyskland, enligt Sundbärg.
152 Tarkiainen1993:277. Den finsktalande befolkningen ökar stort i området, därav talet om förfinskning. Se också Tenerz 1963:7ff.

> tillhörande undersätsiga människor med breda, ofta fyrkantiga anleten – det är finnar."[153]

Folkskolor växer fram med det uttalade målet att stärka det svenska språket.[154] Språket är av största vikt, vilket ett exempel från 1902 väl illustrerar. 'Kongl. Ecklesiastikdepartementet' beviljar då domkapitlet i Härnösand att öppna en svenskspråkig skola i byn Jock i Överkalix med argumentet att församlingen, som till övervägande del är svensktalande, "enligt hvad upplyst blifvit svenskt språk och svensk kultur vore nära att undanträngas genom de talrika inflyttningarna från angränsande finsktalande församlingar".[155] Svensk Läraretidning publicerar under 1902 artiklar där språkets betydelse lyfts fram. En av artikelförfattarna hävdar att svensktalande personer som besöker de norra delarna kan få känslan av att befinna sig utomlands då finskans användning är så omfattande. Detta ses som en konsekvens av det östliga inflytandet. Befolkningen antas till stor del vara av "rent svenskt ursprung" medan de resterande i huvudsak är "af blandad ras".[156] Vissa svensk-nationella dagstidningar pläderar för en utvisning av finsktalande människor i gränsområdet medan andra hellre talar sig varma för en massinflyttning av svenskar till samma område, enligt historikern Olof Hederyd.[157] Historikern Lars Elenius talar om hur framväxten av en *språkdarwinism* växer fram, där rasbiologiska teorier blandas med föreställningar om språket som ett uttryck för en nationalkaraktär. "Språkens kontakter med varandra återspeglade en kamp mellan kulturer".[158] Följaktligen kan finskans utbredning ses som ett tecken på dess överlägsenhet i förhållande till svenskan. Emellertid finns det andra som tolkar finskans frammarsch som ett utslag av dess

---

153 Citat från Lindskog 2005:54 som hänvisar till *Nordisk tidskrift* 1895:383. Wiklund medverkar i studiematerial för grundskolan som utkommer under 1900-talets första decennier.
154 Tenerz 1963:13.
155 DomkapArk EI a:14, 30/5-1902.
156 Svensk Läraretidning 1902 nr 45:843.
157 Hederyd 1992:94.
158 Elenius 2001:125.

simpelhet. Barnen antas ha lättare att lära sig den vokalrika finskan vilket i samspel med "slappa föräldrar", utan en tanke på barnens framtid, låter detta fortgå.[159] Under åren som följer från 1905 och framåt växer frågan om norrbottningarnas nationella identitet påtagligt. Problemet med den finsktalande befolkningen betraktas inte längre som genetiskt, utan alltmer som språkligt och socialt betingat, det vill säga ett problem som via skolning kan gå att åtgärda. Vid den här tiden blossar en konflikt mellan Sverige och Finland angående Ålands nationstillhörighet, vilket ger ytterligare näring åt 'finskoron'. En folkomröstning på Åland ger vid handen att dess invånare önskar tillhöra Sverige. Efter en utredning i regi av Nationernas Förbund, kommer ögruppen att tillhöra Finland, dock med en rad förbehåll, såsom "ålänningarnas rätt till svensk skolundervisning".[160] Denna önskan från ålänningarnas sida om svensk nationstillhörighet, vilken går i linje med svenska statens begäran om ett övertagande av Åland, bidrar enligt Elenius till att även Tornedalsfrågan får ökad betydelse. Från finsk sida framförs krav om ett byte: Sverige får Åland mot att Finland erhåller Tornedalen.

Samer - "… en samling kortväxta, smutsiga män, kvinnor och barn"

Synen på samerna som "en samling kortväxta, smutsiga, män, kvinnor och barn" framförs i Dagens Nyheter 1902 i samband med en återgivning av en så kallad "Lapphögtid": "En skara kortväxta, smutsiga män, kvinnor och barn, klädda i renskinn, sågs tåga upp mot kyrkan". Lapparna blir allt fåtaligare och deras seder och bruk försvinner då de trängs undan "af en öfverciviliserad mänsklighet, som ej mera har nog af deras ackjor och ihärdiga dragare, utan på ofantliga vagnar, dragna af eldätande jättejärnhästar, bortför ur Lapplands berg" tidigare oåtkomliga rikedomar.[161]

---

[159] Svensk Läraretidning 1902 nr 45:844.
[160] Elenius 2001:248.
[161] Dagens Nyheter 8/12-1902.

Redan under 1870-talet blir rastänkandet en del av den vetenskapliga och politiska debatten. I ett uttalande från Högsta Domstolen förs tankegångar fram om nomadfolkens utdöende, grundade på tesen om att den som ej kan anpassa sig till den nya tiden, och därmed stannar på en 'lägre kulturnivå' ovillkorligen dukar under. Samernas utdöende ses under stora delar av 1800-talet som en självklarhet. Detta samtidigt som andra krafter önskar skydda dem från detta öde, då det är den 'högre kulturens' plikt att lyfta 'den lägre'.162 Historikern Lennart Lundmark pekar på att det under denna tid finns en oro för 'lappbarnens' skolning och medföljande inackordering. Man önskar inte lära dessa barn vid behagligheter. Istället ska de gå i skolor som är enkla, ja nästan undermåliga, för att inte riskera att avvänja barnen från sitt hårda levnadssätt.163 Bilden av samerna som ett undanträngt folk är dock inte entydig. Motkraft finns vilka betraktar folkgruppen som aggressiva inkräktare från norr.[164] Folkskoleinspektören, likaså kyrkoherden, Vitalis Karnell pläderar exempelvis för samernas bortavaro från det övriga samhället då han anser att de som skolats "bliva de eländigaste människor man gärna kan tänka sig".[165] Det är för övrigt samma Karnell som myntar uttrycket 'lapp-skall-vara-lapp'. Karnell härstammar från Småland och inträder som folkskoleinspektör från och med 1902. Som sådan verkar han som statens övervakare av skolverksamheten i länets östra delar varför hans åsikter kan tillmätas viss vikt. Vid sin ankomst till länet 1898 ska Karnell ha varit entusiasmerad av allt 'det finska', en iver som av okänd anledning svalnar med åren.[166] Under 1900-talets första årtionden antas samerna stå lägst ner på mänsklighetens kulturpyramid, i vilken man tänker sig att människan gått från ett jägar- och fiskarstadium till ett stadium som nomad och bonde, för att sedan kliva till det

---

162 Lundmark 2002:15f, 42.
163 Lundmark 2002:66. Se också Lindskog 2005:107.
164 Lundmark 2002:28.
165 Lundmark 2002:70 som hämtat citatet från en tidningsenkät 1906 Dagny, häfte 2A s 48. Se också Henrysson 1993:13.
166 Tenerz 1963:20.

högsta, industrialiserade stadiet.[167] Samerna befinner sig i egenskap av nomadfolk inte lika långt fram i utvecklingen som de industrialiserade. Enligt Lundmark, hyser Luleå stifts förste biskop, Olof Bergqvist som vurmar för svenskhetens bevarande, ingen större förhoppning om samernas fortlevnad då de inte spelar någon större politisk roll och då deras initiativförmåga till förändring dessutom inte är den bästa. Samernas lilla kultur, anser biskopen, innefattar inget annat än rester från folk de tidigare lytt under.[168] Detta förklarar varför biskopen inte motsätter sig försvenskningsåtgärder utmed finska gränsen samtidigt som han inte hyser intresse för dylika försvenskningsförsök av 'lapparna': 'finnarna' är en fullt bildbar grupp, men 'lapparnas' bildningsförmåga har avsevärda begränsningar samtidigt som folkgruppen i vilket fall antas vara på utdöende. Den inte helt okände rasbiologen Herman Lundborg studerar under lång tid den samiska befolkningen, enligt idéhistorikern Broberg av två huvudsakliga orsaker. I 'lapparna' ser Lundborg nämligen en möjlighet att studera ett folks undergång, samtidigt som Norrland utgör ett exemplariskt område för studiet av det största hotet mot "vår förnämliga ras", nämligen rasblandningen.[169]

Laestadianismen – "vidskepelsens mörker"

Vid sekelskiftet omkring 1900 vinner laestadianismen terräng i Norrbotten och får, enligt Elenius, ett stort inflytande på den tornedalska mentaliteten.[170] Rörelsen grundläggs av Laestadius under 1840-talet, och trots att Laestadius själv går bort 1861 växer skaran av anhängare. Elenius pekar på ett antal olika faktorer till laestadieanismens starka frammarsch, däribland kyrkopolitiska. Statskyrkans dogmatiska hållning gentemot den

---

167 Pusch 1998:14. För en utförlig diskussion kring socialdarwinismen och dess framväxt, se Hawkins 1998.
168 Lundmark 2002:69. Se också Henrysson 1993:11ff.
169 Broberg 2002:54.Se även Lindskog 2005:50 som ger exempel på liknande föreställningar uttryckta i dåtida reselitteratur.
170 Elenius 2001:81,134.

hotande rörelsen stärker snarare än försvagar gruppen av troende. Framförallt anpassar Laestadius sin lära till de rådande förhållandena. Finskan är till exempel det huvudsakliga predikospråket, och därigenom framstår rörelsen som ”en viktig politisk motkraft till försvenskningspolitiken i folkskolan”.[171] En stark gemenskap skapas då den religiösa samvaron baseras på redan etablerade språkordningar. Karismatiskt ledarskap, ’läseriet’ liksom relativt svagt prästerskap i de små samhällena utgör ytterligare bidragande faktorer till ökad gemenskap inom rörelsen.[172] Laestadianismens kan följaktligen ses som ett hot dels mot statskyrkans hegemoni och icke ifrågasatta monopol i religionsfrågor, dels, genom sitt aktiva bruk av finska och samiska, mot statens försvenskningstrategier. I dagspress framställs laestadianismen som ett hot, och dess expansion tas som förevändning för en kraftig folkupplysning av landsändan, då "vidskepelsens mörker har lägrat sig över framtidslandet".[173] Laestadianismen tolkas som tecken på bakåtsträvande eller stagnation och går stick i stäv med majoritetssamhällets framtidsoptimism. Sverige ska vara starkt och välmående och fritt från icke-rationella, icke-vetenskapliga inslag. Norrland är "framtidslandet" där fosterlandet ska kunna hämta kraft, framförallt ur ekonomisk synvinkel. Dubiösa livsåskådnings-former riskerar mörklägga denna ljusa framtidsvision. I arbetsstugornas egen årsrapport under 1920-talet beskrivs laestadianismen som en ”dystert färgad” rörelse, dock inte utan vissa fördelar. Tron har nämligen skapat nykterister av ett folk som tidigare var ett ”i dryckenskap räddningslöst försjunket släkte”.[174]

---

171 Elenius 2001:85.
172 ’Läseriet’ samlar deltagarna till små sammankomster, s.k. konventiklar. Elenius 2001:82.
173 SocD 18/6-1903:2 (sign A.S.).
174 NLA årsrapport 1921-22:13ff.

Barnet som ”… en ömtålig planta”[175]

I jämförelse med seklet innan, är 1900-talets tre första decennier en intensiv tid vad gäller framväxten av lagar avseende barnavård. Sociologen Viviana Zelizer menar att det under dessa årtionden sker en "sakralisering av barndomen".[176] Barnet upphöjs till något värdefullt i sig. Debatten om samhällets yngre medborgare präglas av empati och välvilja, då i det oförstörda barnet 'det goda' måste få utvecklas samtidigt som 'det onda' måste fördrivas. 'Kampen om barnet' eskalerar och företrädare för skilda politiska inriktningar uppmanas att samarbeta för barnens bästa. Olika barnaräddande verksamheter bildas, iklädda till exempel kyrkans, välgörenhetens eller folkrörelsens kostym.[177] I det tysta råder dock på samma gång en konflikt om tolkningsföreträde.[178] Frågan rör med andra ord vem som skall få definiera barnens ’rätta’ behov. Undervisningsplaner och lärostadgar för skolan kan sägas vara exempel på dokument som söker tydliggöra barnens ’rätta’ natur och behov. Svalfors har studerat samhällets syn på barn och ungdom så som de uttrycks i just undervisningsplaner och lärostadgar. Under det första decenniet av 1900-talet antas barn, menar hon, ha relativt fasta och ärvda förutsättningar vilka skolan ska tukta och forma genom disciplin för att göra dem till dugliga arbetare och medborgare. Utifrån bakgrund och anlag anses framtiden mer eller mindre utstakad. Uppväxtmiljö och andra yttre omständigheter tillskrivs lite utrymme. Barn i årskurs 1-6 anses barnsliga och outvecklade, fortsätter Svalfors. Förväntningarna är låga men goda förebilder ses ändå som viktiga. Från och med årskurs 6, framförallt i årskurs 7-8, det

---

[175] Chen 2003:460. Se också Hendrick 2004 samt Heywood 2005 som ger en bred introduktion synen på barnet genom skilda epoker. Också arbetsstugorna ger uttryck för samma liknelse i bl a NLA årsrapport 1925-26:8. För en översikt av synen på barn från upplysningen och framåt, se Rogersdotter 2006.

[176] Zelizer 1994:22f. I likhet med utomeuropéer i de koloniserade länderna, sågs gatubarn i 1800-talets London som 'primitiva'. Begrepp som 'street arabs' florerade i media, enligt Trooien 1996:9:3.

[177] Sandin & Sundqvist 2000:94. Se också Sidebäck 1992.

[178] Lindgren 2003:177.

vill säga i 12-15 års ålder, inträder en ny period för barnen, en övergångsfas i vilken barnen är på väg ut i eller redan befinner sig i yrkeslivet, och i vilken de antas vara mer självständiga, samtidigt som de antas kunna hamna i känslor av osäkerhet. Detta synsätt tydliggörs i de krav som ställs på läraren. Framförallt måste han eller hon besitta en stabil karaktär.[179]

Kultur och ordning, natur och kaos

Som ovan visats, inbjuder den norrbottniska miljön både till optimism vad gäller de ekonomiska möjligheterna som naturtillgångarna tillhandahåller, och till oro då den på samma gång anses ha negativ inverkan på människolynnet. Naturen ses som en inflytelserikkaraktärsdanande faktor. Idéhistorikern Tore Frängsmyr har studerat föreställningar om klimatets inverkan på människor och menar att vetenskapsmän redan under 1700-talet tycker sig se ett samband mellan klimatet och människors själsförmågor. Med 'klimat' avses inte endast 'meteorologi' i vetenskaplig mening, utan även "människans fysiska livsmiljö", ja även mat och dryck räknas in i denna vidsträckta betydelse av begreppet.[180] Dessa föreställningar, också kallade klimatläran, får, fortsätter Frängsmyr, ett stort inflytande framförallt under 1700-talets senare del, då även människan hamnar under luppen för nämnda forskningsgren. Klimatläran blir enligt Frängsmyr själva utgångspunkten för studier av arter, av raser, lynnen och seder såväl nationellt som internationellt. Läran återspeglas vidare i publicerade undersökningar vilka ännu under senare delen av 1800-talet talar om hur "karaktärer uppstår i växelspelet mellan människa och natur".[181] Det är vad den ovan citerade Linné gör då han knyter an sitt vemod och sin oro till miljön. Om han påverkas negativt av den norrländska miljön måste rimligtvis också andra göra det.

---

[179] Svalfors 1996:50.
[180] Frängsmyr 2000:10, 132.
[181] Wisselgren 2000:88. Wisselgren har bl a studerat Urban von Feilitzen och dennes undersökning från 1888 av de svenska jordarbetarnas ställning.

Eurocentrismen hade växt sig stark och Europa utgör måttstocken utefter vilken övriga världen ställs mot. Som art anser man alla människor lika. 'Avvikelserna' och variationerna beror således på "en degenerationsprocess orsakad av klimat och miljö".[182] Människors hälsa, deras kroppsstorlek och livslängd påverkas av klimatet. Detta kan man se när man riktar uppmärksamheten mot norr och mot den den samiska befolkningens kortväxta natur i jämförelse med norrmän, svenskar och finländare. Fenomenet knyts till samernas kosthållning vilken saknar bröd och öl som basföda medan samerna själva "berusa sig tygellöst på sprit" (vilket vid tiden antas hämma kroppsväxten). Synen på samerna som ett folk utvecklat för sin miljö, samt oviljan att erbjuda dem en tidsenlig skolning bidrar på sätt och vis till att besegla föreställningen om deras undergång. De är 'lämpade' för en viss miljö i vilken de ska verka tills deras närvaro ej längre behövs. De kan inte finnas och bör inte finnas längre än nödvändigt. Viljan att hålla samerna kvar i sitt ursprung via begränsad skolgång bidrar till skapandet av ett än större gap mellan ursprungsbefolkning och majoritetssamhälle.

Fattigvårdsinspektören Helsingius ger i Svenska Fattigvårds-förbundets tidskrift sin bild av ett Norrland bestående av de "dystra och vidsträckta skogarna och de tröstlösa myrarna". Han fortsätter: "Självmordsstatistiken och sinnessjukstatistiken talar sitt obevekliga språk". Här ser han "Lapplandssjukan", en beteckning för den melankoli och brist på energi "som ensidigt dystra intryck föder". Folk bor i byar vilka påminner honom om "ett afstängt område, öfver hvilkets gräns tankarna och intressene icke gå". Inte enbart miljön utan även religionen kan dock ställa till det för befolkningen ifråga. Religiösa intryck kan lätt "omsättas i en dyster, tungsint och resignerad lifsåskådning, saknande varje spår af sund lifsglädje."[183] Trots den i vissa avseenden beklagliga miljön finns det i Norrbotten stora ekonomiska möjligheter, vilka får sägas överväga i och med att

[182] Frängsmyr 2000:109. Se även Ahlström 1966.
[183] Sv Fattigvårdsförbundets tidskrift 4:e häftet 1907:182-187.

intresset för den nordliga delen av Sverige snarare ökar än avtar. De negativa omdömena som tilldelas områdets befolkningsgrupper indikerar i sig att en insats i syfte att fostra dessa är önskvärt. Naturtillgångarna lockas inte fram av sig själva. För att kunna utnyttja dem behövs arbetskraft, en villig sådan!

Ovannämnda kan sägas illustrera den tydliga dikotomin i rådande tankstruktur mellan *natur* och *kultur* i vilken den förstnämnda står för oordning, kaos och vildhet och den senare för det ordnade och tyglade. Etnologerna Billy Ehn och Orvar Löfgren för i sin bok *Kulturanalys* en intressant diskussion kring detta begreppspar vilket kan vara till god hjälp för förståelsen av de rådande framställningarna om människorna och miljön i norr. Enligt Ehn och Löfgren söker man inom borgerskapet under det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet att profilera sig mot arbetarklassen enligt strategin att tillskriva arbetaren alla de attribut och egenskaper borgaren *inte* besitter. Medan den senare är ordningsam och strukturerad, och håller sig till tydliga gränser vad gäller exempelvis den privata- versus den offentliga sfären, framställs den förra som rå, smutsig och outvecklad, med andra ord okultiverad.[184] Med denna hotande oordning måste borgaren, det kultiverades förkämpe, ta upp striden. Utifrån detta paraplybegrepp ställer Ehn och Löfgren upp en rad motsatspar:

[184] Ehn & Löfgren 2000:37.

Tabell 4:1 Schematisk översikt av begreppsparet kultur/natur, från Ehn & Löfgren 2000:37.

Kultur och ordning	Natur och kaos
Civiliserad	Primitiv
Kultiverad	Vild
Mänsklig	Djurisk
Kontrollerad	Okontrollerad
Förfinad	Vulgär
Rationell	Irrationell
Förnuft	Känsla
Huvud	Kropp
Tanke	Hand
Ren	Oren
Moralisk	Amoralisk
Hög	Låg
Individualitet	Massinstinkt
Överklass	Underklass

Utifrån det faktum att beskrivarna av Norrland oftast var just borgare från södra Sverige kan vi anta att de själva definierade sig till den vänstra stapeln. Norrbottningen i allmänhet, och samerna och tornedalingarna i synnerhet, tillskrevs egenskaperna i den högra stapeln. Beskrivningarna av Norrbotten och dess folk återger med andra ord vad södra Sverige och dess invånare inte var. Exotiseringen av Norrland fungerade som författarnas sociala och geografiska motsats.[185]

[185] Man kan även se dikotomin kultur/natur i termer av dimensionerna centrum-periferi. Centrum är Stockholm med dess kulturella elit som definierar och utforskar den perifera naturen, Norrbotten. Se t ex Lindgren 2002:45ff som diskuterar dimensionerna centrum-periferi.

Kapitel 5

Etablering och expansion

Kapitlet innan visade på de sociala och mentala förutsättningarna som råder när arbetsstugorna påbörjar sin verksamhet. Där finns å ena sidan föreställningar om miljö och människor men också synliga aspekter såsom människors materiella nöd som i sig är relativ i förhållande till arbetsstuguverksamhetens kreatörer, vilka härrör från samhällets mer bemedlade. Därtill finns 1902/03-års nödsituation med synliga konsekvenser i form av de förstörda skördarna och nödslakten av kreatur. Följande kapitel ska ta sig an dels initieringsfasen då arbetsstugorna som idé växer fram, dels några av de aktörer som kan sägas sitta vid ritbordet. Det är då som dessa personer konstaterar och definierar problemet. Samtidigt skapas en *policy*, ett åtgärdsprogram, baserat på den *policyteori*, idén om hur problemet ska lösas, som grundarna utarbetar, något som i slutändan ger ett *policymål*. Denna policyprocess kan åskådliggöras enligt följande idealmodell.

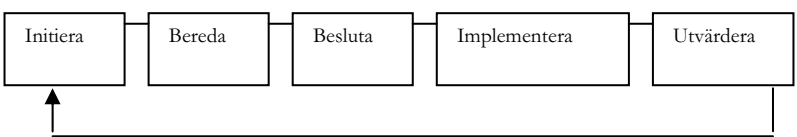

Figur 5:1 Idealmodell av policyprocessens faser, från Bengtsson 1995:10.

I detta kapitel ska vi i huvudsak ägna oss åt de tre första punkterna i figuren: initiering, beredning och beslut. De två sistnämnda, implementering och utvärdering, kommer att ägnas större utrymme i senare kapitel. Stiftelsens egna årsrapporter har fungerat som utgångspunkt för att söka finna centrala gestalter och deras åsikter. Detta har följts upp med studiet av insändare i dagstidningar och korrespondens parter emellan.

Mångfalden av källor ger möjlighet till att skapa en mångfasetterad bild av verksamhetens tillkomst.

Etableringsfasen 1902-1903

Den första årsrapporten från rörelsen introducerar verksamhetens initiala företrädare.[186] Där finns landshövding Karl J Bergström, dennes fru Fanny Bergström och en lektor Carl Svedelius. De utgör vad som så småningom kom att betecknas: Centralstyrelsen för Norrbottens arbetsstugor, vilket framledes förkortas (CS). Landshövdingen anges som ordförande och Svedelius benämns sekreterare. Fanny Bergströms roll klargörs däremot inte. Ännu en person, Anna Hierta Retzius, omnämns särskilt, dock utan att tillhöra den ovannämnda inre kretsen av personer. Hennes intresse för verksamheten i norr anges i rapporten vara särskilt berömvärd. Vilka är nämnda personer? Vad har de för bakgrund och på vilket sätt har de anknytning till arbetsstuguverksamheten?

Karl J. Bergström (och Fanny Bergström)

I Norrbotten är Karl J Bergström landshövding åren för arbetsstugornas tillkomst. Han är bördig från Kristianstad och utbildar sig i likhet med fadern i juridik vid Uppsala universitet och verkar bland annat inom domsagor i södra Sverige och vid Svea hovrätt. Landshövdingeposten i Norrbotten tillträder han år 1900 och verkar som sådan fram till 1911. Han är och blir i egenskap av landshövding involverad också i andra sammanhang, exempelvis i Norrbottens läns Hushållningssällskap. Bergström deltar likaledes i *Kommissionen angående renbeten*, och om sina insatser där erhåller han ofta goda vitsord. År 1911 tillträder han landshövdingeposten i Örebro län, en post som för övrigt hans far tidigare innehaft. I samband med detta går han från att ha varit ordinarie ledamot i arbetsstugornas centralstyrelse till att bli hedersledamot. Bergströms mest betydelsefulla arbete tillskrivs vanligen den tid

[186] NLA årsrapport 1902-03:2, 42.

då han verkade i Norrbotten.[187] I samband med att Karl Bergströms tillträder sin nya landshövdingepost i Örebro upphör även Fanny Bergström att verka som ordinarie ledamot i CS. Hon blir i likhet med sin man en hedersledamot i centralstyrelsen.[188]

Carl Svedelius

Bergström har till sin hjälp Carl Svedelius (1861-1951). Förtroendet för Svedelius är knappast sprungen ur osådd jord. Landshövdingen är nämligen ”inspektor” vid allmänna läroverket i Luleå under denna tid,[189] varför det är troligt att tilliten till Svedelius skapas vid kontakterna de då har. Svedelius är vid tillfället lektor i franska och engelska vid nämnda läroverk. Han är född i Mora och studerar vid Uppsala där han tar sin doktorsexamen 1898. Under åren 1890-96 verkar han som lärare åt hertigarna av Skåne och Södermanland. Svedelius är språkforskare och "skolman" och enligt vissa källor engagerad i idrottsfrågor rörande ungdomar.[190] År 1899 tillträder han sin tjänst som lektor vid högre allmänna reallläroverket i Luleå. Han är aktiv vid inrättandet av arbetsstugan i Luleå där han satt som styrelsemedlem.[191] 1906 lämnar Svedelius Norrbotten för att fungera som tillförordnad rektor vid Norra real i Stockholm fram till och med 1926. I samband härmed avslutas hans ordinarie ledamotskap i CS och han övergår till att bli hedersledamot.

Anna Hierta Retzius

Anna Hierta Retzius är tillsammans med sin man Gustaf inflytelserika på olika områden vid 1900-talets början. Även om

---

[187] Sv Biografiskt lexikon, 3:e bandet, 1922:753f samt Lagergren 1926:97f.
[188] Informationen om Fanny Bergström är knapphändig. Paret Bergström gifter sig 1901. Fanny Bergström kommer från Köping och är änka till en ingenjör Hallqvist.
[189] Lagergren 1926:98.
[190] Carl Svedelius anses vara en reformator inom skolväsendet. Sv Porträttgalleri XII (Lärarkåren) 4:e häftet 1909:57 samt Nordisk Familjebok 1918:band 27:904f.
[191] Berglund 1997:42.

Gustaf Retzius (1842-1919) formellt inte är delaktig i de norrbottniska arbetsstugorna måste han omnämnas då hans namn florerar i den interna kommunikationen.[192] Tillsammans med sin fru bidrar han ekonomiskt till olika projekt, såväl vetenskapliga som filantropiska. Han är en aktad antropolog.[193] I vad mån det beror på hans kunnande, hans ekonomiska frikostighet eller hans nedärvda vetenskapliga kändisskap är svårt att sia om. Han är nämligen son till professor Anders Retzius som ”på 1840-talet införde de viktigaste nu vedertagna mätningsmetoderna av skallen även som den därpå grundade indelningen i långa skallar och korta”, som exempelvis rasbiologen Lundman beskriver honom.[194] Ytterligare forskare inom samma disciplin, bland andra Herman Lundborg, vänder sig till just Gustaf Retzius för råd kring skallmätningar men också för att anhålla om finansiering av studiet av finnar i Sverige.[195] Gustaf Retzius verkar som professor vid Karolinska Institutet och blir under det tidiga 1900-talet ledamot av Svenska Akademien. Han ses i våra dagar som konservativ i kulturfrågor, något som kom att synas under hans tid som chefredaktör på Aftonbladet.[196] Från denna korta beskrivning förstår vi att Gustaf Retzius är en ansedd person med betydande ekonomiskt, socialt och kulturellt kapital.

---

[192] Dessutom vördas hans porträtt i åtminstone en av stugorna, se NLA 1018/289:E1b1 daterat 10/3-1910.

[193] *Antropologi* omfattar under det tidiga 1900-talet tre områden; *zoologisk antropologi* (studerar människor i förhållande till övriga djur), *allmän antropologi* (jämför skilda folk i fysisk och psykiskt hänseende) samt *deskriptiv antropologi* (studerar människans enskildheter, ung. liktydig med etnologi) enligt Gustaf Retzius i Nordisk Familjebok 1875-99. Jfr med *socialantropologi*; studiet av samhällsformer och människors relationer till varandra.

[194] Lundman 1940:40. Retzius arbeten, både d ä och d y, omnämns hos flera rasbiologer för deras insatser. Se t ex Baur, Fischer & Lenz 1925:96, Lundberg 1919:IV samt Lundman 1943:17 för att nämna några.

[195] KVA; mappen KVAB 21/1-1918, förfrågningar sker även många år tidigare.

[196]2003-09-12Nationalencyklopedien;
http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_sect_id=292847.

Ändock är han att betrakta som en bifigur i sammanhanget, ty arbetsstugornas egentliga huvudperson är Anna Hierta Retzius (1841-1924). Hon var bördig från Stockholm och såväl hennes mor som far intresserade sig för sociala frågor, till exempel jämlikhet mellan könen.[197] Intresset och engagemanget i filantropiska frågor hade Anna Hierta Retzius säkert inspirerats till av sin far Lars Hierta. Denne man var från och med mitten av 1800-talet involverad i frågor om vikten av en med dåtida mått mer generös fattigvård.[198] Han var liberal riksdagsman, publicist och storföretagare som vid sin bortgång inte bara efterlämnade ett stort ekonomiskt kapital utan också ett kulturellt och socialt som inbegrep kontakter med Stockholms mer inflytelserika företagare.[199] I och med Anna Hierta Retzius giftermål med Gustaf Retzius utökades hennes förmögenhet. En del av dessa tillgångar nyttjades till välgörande ändamål, och ett sådant ändamål blev arbetsstugor för barn. Det anses att Anna Hierta Retzius är grundare av de arbetsstugor som öppnas i svenska städer under det sena 1800-talet. Hennes engagemang i de norrbottniska arbetsstugorna tycks emellertid endast omfatta visst ekonomiskt bistånd. Anna Hierta Retzius själv skapade naturligtvis egna kontakter. Paret Retzius brevsamling omfattar en hel rad vid tiden prominenta personer.[200] Där omnämns kontakter med den ryska kejsarinnan, danska hovrådet Hansen, Lady Darwin, den ansedde filantropen Octavia Hill, samt Kirunas store man gruvdisponenten Hjalmar Lundbohm för att nämna några.[201]

---

197 Sv Biografiskt lexikon 2000:12 (band 30).

198 Müller 1906. Se också Christensen 1997:27 under not 1. Där framgår att LJ Hierta hyllar Bentham då han talar om "den största möjliga trevnaden åt det största möjliga antalet" och han fortsätter; "Denna lära borde predikas dagligen emedan så många försöka synda däremot…".

199 Jordansson 1999:63 (privat offentliga gränsen). Se även Norlander 1998.

200 Se KVA "Anna Hierta Retzius och Gustaf Retzius brevsamling".

201 Hur brevsamlingar likt paret Retzius' ska tolkas är en uppgift i sig. De kan vara ett uttryck för ett verkligt kontaktnät i betydelsen att personerna faktiskt utbyter tankar och idéer. Emellertid är korrespondensen många gånger mycket begränsad, något som ger sken av att kontakterna enbart vidmakthölls för syns skull, det vill säga att korrespondensen med 'kändisar' var ett sätt att profilera sig snarare än att utbyta idéer.

Engagemanget för arbetsstugorna är blott ett av de intressen den driftiga Anna Hierta Retzius sysselsätter sig med. Dessutom är hon engagerad i andra föreningar såsom *Hygieniska museet* och *Föreningen för gift kvinnas äganderätt*.[202] Nationalencyklopedin påtalar att Anna Hierta Retzius initialt anslöt sig till liberala strömningar men att dessa övergavs med åren för en ”starkt konservativ” inställning med viktorianska ideal som förebild, något som i förlängningen fick henne att överge tanken om kvinnlig rösträtt.[203]

De ovan presenterade personerna härrör alla från samhällets mer välbeställda skikt. Alla är förhållandevis välutbildade och har ekonomiska tillgångar som vida överstiger den genomsnittlige norrbottningens. En rimlig slutsats är att de alla tagit del av de människo- och miljöbilder som presenterades i kapitlet innan, något som ger dem en någorlunda gemensam kunskapsplattform. Landshövdingen kan sägas representera *offentligheten* i arbetsstugornas verksamhet då han i egenskap av sin ämbetstitel genererar legitimitet och statligt/kungligt stöd för att övertyga omgivningen om vikten av arbetsstugorna. Samtidigt är han formell *ledare* för gruppen. Svedelius roll är snarare *entreprenörens*. Han har åtagit sig att verkställa en idé. Fanny Bergströms roll är svårtolkad i och med hennes relativa anonymitet i årsrapporterna. Av utsagorna framstår hon närmast som en *supporter*, en som stödjer och uppmuntrar arbetsgruppen. Anna Hierta Retzius roll är tudelad. Dels framstår hon som *finansiär* och dels som *ideolog*. Hon genererar ekonomiskt kapital samtidigt som hon har initierade kunskaper kring arbetsstuguverksamhet. De omnämnda personerna kan sägas utgöra ett slags trovärdighetsfundament, det vill säga en samling socioekonomiskt välsituerade krafter vilka i olika avseenden skänker legitimitet åt vad som görs. Avsnittet som följer ska behandla stugornas initieringsfas sådan den

[202] En förening som ännu en företrädare, Albert Carlgren (se längre fram i texten), deltar i enligt Lundemark 1980:190.
[203]2003-09-12Nationalencyklopedien; http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_sect_id=202755. Ytterligare information kring Anna Hierta Retzius person står att finna i Berglund 1997.

framträder i källorna, en fas som samtidigt tydliggör de mellanmänskliga relationerna aktörerna emellan.

Nödhjälpen

I och med nödåret 1902 tillsätter regeringen i oktober samma år den Centrala Nödhjälpskommittén, fortsättningsvis förkortad CNK. Aftonbladet är dessförinnan en ivrig agitator för en sådan kommitté.[204] Sådana hjälpkommittéer har förekommit också tidigare exempelvis under 1860-talets nödår. Under hösten 1902 har en nationell insamling påbörjats av medel, såväl ekonomiska som in natura. CNK har till uppgift att fördela dessa ”till lindrande af nöden i de af missväxt hemsökta delarne af landet och särskilt de norrländska länen”. Kommittén har en rådgivande funktion gentemot myndigheter och enskilda om hur gåvor lämpligast distribueras samtidigt som information om hjälpbehoven samlas in från landhövdingarna.[205] CNK har sitt första möte den 24 oktober 1902, och dagen efter distribueras frågeformulär till landshövdingarna i de olika länen med anmodan till dem att noggrant besvara frågor om nödens direkta omfattning och de skilda kommunernas ekonomi.[206]

Karl J Bergström är som nämnts vid denna tid landshövding i Norrbotten och den som sköter kontakten med CNK. Breven från Bergström till CNK är långa och många gånger personliga till sin karaktär, då där avhandlas såväl väder och vind som

---

[204] Haparandabladet skriver den 18/10-1902 en notis om hur Aftonbladet yrkat på ett tillsättande av en centralkommitté för att fördela de insamlade medlen, ett yrkande Haparandabladet ser som befogat. Aftonbladet måste ses som en viktig åsiktskanal för paret Retzius (se längre fram i texten) inflytande över tidningen. Enligt Svensk Uppslagsbok 1958 band 2, startades arbetsstugor av norrbottnisk typ "på initiativ av red. J Hadler i "Aftonbladet" m fl med bistånd från Anna Hierta-Retzius och Lars Hiertas Minne".

[205] CNK: A1:1 Protokollsbok 1902-24/10 §1. Det ska sägas att det förekommer motstridiga uppgifter om nödens omfattning. Exempelvis skriver kyrkoherden och FSI Vitalis Karnell ett inlägg i Svensk Läraretidning under november månad där han hävdar att vad som nu saknas är kläder; ”*varma och hela kläder. Matfrågan är, Gud vare tack, icke mer så brännande*…”. Sv Läraretidning nr 47, 1902:897.

[206] CNK: A1:1 Protokollsbok 1902-24/10 §1 samt 1902-25/10 §1.

landshövdingens arbetsbörda och personliga hälsa. Inget nämns dock om de kommande norrbottniska arbetsstugorna, däremot bland annat om befolkningens behov av kläder och foder till kreatur.[207] Generellt ser landshövdingen gåvor som något skadligt, ett nödvändigt ont. Han skriver: ”Nödhjelp i form af rena gåfvor är nog skadlig och i viss mån demoraliserande därvid framkallar anspråk och afundssamhet”.[208] Människor ska arbeta för födan och därmed undvika risken för ett arbetsmoraliskt förfall. Bergströms devis är inte ovanlig. Ska man ha något får man arbeta för det. Arbetsföra ska göra rätt för sig och försörja sig själva och sina anhöriga. Ett sådant ställningstagande knyts ofta till den 'protestantiska arbetsetiken' vilken å sin sida ses som en kvarleva från Luther, arbetsmoralens egen väktare. Sociologen Drugge pekar på att Luther inte alls såg arbetet som något behagfullt eller som livets mening på något vis. Arbetet är snarare en medicin för att dels tillgodose livsnödvändigheter samt hålla begären, självviskhet och girighet på avstånd. Luther pläderar inte för ackumulerade ekonomiska tillgångar som skulle kunna få till följd att människor behöver arbeta mindre. Tvärtom, det man inte behöver ska man dela med sig av.[209] Det är sysslolösheten som är farlig, oavsett om den tillkommit till följd av lathet eller idogt arbetande som genererat ekonomiskt överflöd och därmed möjlighet till mer fritid. Häri finns en dubbelhet. Å ena sidan ska man dela ut allmosor till de mindre bemedlade för att själv undvika en olämpligt stor kapitalansamling. Å andra sidan riskerar hjälpen att förslöa individer, vilket också är skadligt. Det ideala tillståndet är alltså att låta människor arbeta för allmosorna. Därigenom kan man vidmakthålla Luthers tankegångar om arbetsideal och givmildhet samtidigt som man undviker att frammana sysslolöshet.

---

[207] Ytterligare ett motstridigt exempel publiceras i Sv Läraretidning. De refererar till ett inlägg i Dagens Nyheter författat av kyrkoherden Zeidlitz i Pajala. Där berättas om hem som ej haft bröd på flera dagar, om barn som drack tvättvattnet från det rengjorda degtråget mm. Även den tunna klädseln omnämns. Sv Läraretidning nr 49, 1902:938.

[208] CNK: E1:3 Inkomna diarieförda skrivelser, 1902-31/12.

[209] Drugge 2005:4f (opublicerat manus).

Arbetsstugorna omtalas

På julaftonen 1902 sammanträder CNK och får då besök av professor Gustaf Retzius och dennes hustru Anna Hierta Retzius. Makarna har ”vidtagit förberedande åtgärder eventuellt till upprättande af arbetsstugor för nödställda barn” inom orter i Norrland som hemsökts av nöd. Med förberedande åtgärder avses det faktum att paret finansierat en rundresa i Norrbotten för lektor Svedelius. Han ska under julhelgen göra en resa till nödställda orter för att finna lämpliga lokaler för omhändertagande och bespisning av utsatta barn. Dessutom ska barnen erbjudas handledning och undervisning i att laga kläder och lära sig färdigställa enklare slöjdalster. Kommittén finner initiativet berömvärt och anslår medel ”för sådant särskilt ändamål”.[210] Idén om norrbottniska arbetsstugor är med detta utlåtande som grund en skapelse av makarna Retzius. Liknande uppgifter förekommer i Svensk Läraretidning, som den 31 december 1902 skriver att lektor Svedelius, sekreterare i styrelsen för Luleå arbetsstuga, ”anträdde i fredags” en resa genom de nordliga länen *”för att på uppdrag af stiftelsen Lars Hiertas minne”* söka få till stånd arbetsstugor med bespisning för fattiga barn.[211] Utsagorna ger vid handen att paret Retzius har haft ett betydande inflytande i de norrbottniska arbetsstugornas tillkomst.

Lektor Svedelius avlägger rapport hos landshövdingen den 8 januari och om detta skriver Bergström följande:

> ”Lektor Svedelius hemkom igår qväll /…/ hvarefter vi och min hustru resonerade hela qvällen. Han var mycket intresserad av sin resa, som han gjort mycket forcerat, ehuru han begagnat sig af att inhemta mycket upplysningar. Då han komma att afgifva en fullständig rapport äfven senare, vill jag ej gå honom i förväg att meddela /…/ intrycken af hans iakttagelser. Under våra

[210] CNK: A1:1 Protokollsbok, 1902-24/12 §1.
[211] Svensk Läraretidning nr 53/1902:1029 den 31 december (min kursivering). DN 29/12-1902 skriver däremot att Svedelius åker på uppdrag av CNK.

> öfverläggningar syntes vi vara i det allra hufvudsakligaste öfverens, hvarför samarbete oss emellan blir mycket lätt. Med fullt förtroende kunna medlen öfverlämnas till Svedelius och han fördela dem. Då jag har mycket att göra, ser jag gerna, att jag slipper fördelningen. Svedelius rådför sig nog med mig i tvivelsaktiga fall. Gerna skall jag stå till tjenst…". [212]

Bergström vill ogärna inneha ansvaret för arbetsstugorna och ser då att Svedelius kan axla den bördan, ett önskemål han ofta återkommer till.[213] Landshövdingen avslutar brevet med att påpeka att hans namn i huvudsak finns med ”om någon kommuns representanter skulle vilja göra svårigheter och visa sig ogina”. Som innehavare av nämnda position är han ”i besittning af magtmedel, som ej stå Svedelius till buds”, maktmedel som kan användas till att göra kommunerna mer tillmötesgående.

Den 10 januari 1903 har lämpliga verksamhetslokaler anskaffats och en särskild Luleåkommitté bildas på initiativ av landshövding Bergström där, förutom han själv, också hans fru ingår liksom lektor Svedelius. Samtidigt framkommer att medlen är otillräckliga varför CNK beviljar anslag.[214] I en skrivelse till Bergström framkommer att CNK ställer sig positivt till *det förslag* som lämnats in på orter där stugor kan öppnas. Dock anges inte vilka kommuner som besökts och föreslagits. CNK påtalar vidare att förskolelärarinnor är lämpliga att anlitas som föreståndarinnor mot en mindre avlöning. Det tycks med andra ord som om föreståndarinnor vid de tänkta arbetsstugorna ska tjäna mindre än 'vanliga' förskolelärarinnor. I övrigt ger CNK några mindre fingervisningar om hur små delar av medlen ska användas men klargör att fördelningen i övrigt läggs i landshövdingens händer

---

[212] CNK: E1:3 Inkomna diarieförda skrivelser 1903-8/1.
[213] I ett brev till Norrbotten Kuriren den 16/3-1903 skriver landshövdingen att Carl Svedelius är den som drar "det tyngsta lasset inom komitén" (LandhövdArk kopiebokGVi:1).
[214] CNK: A1:1 Protokollsbok, 1903-10/1 §3.

då han har större kännedom om området.[215] Det uttalas med andra ord klart och tydligt att landshövdingen är den ytterst ansvarige i detta ärende.

Målförtydligande

I mitten av januari erhåller CNK en skrivelse av Bergström där han med stor tydlighet påtalar vikten av att människor måste arbeta för att vara i berättigande av nödhjälp. Hjälpen måste omorganiseras då rykten florerar om att människor förslöats till följd av gåvorna. Denna problematik har inte nämnts tidigare. Anställningen av utbildade förskolelärarinnor till tjänsten som föreståndarinna går trögt då de flesta tycks ha full sysselsättning. Organiseringen och genomförandet har visat sig svårare än Bergström först anat, och han vill snabba på skeendet genom att nyttja ”den handlingsfrihet som gifvits oss” av CNK. Det framgår ej vari svårigheterna består. Bergström tolkar alltså CNK's avståndstagande i ansvarsfrågan som en möjlighet att kringgå vissa regelverk och därmed påskynda verksamhetens framväxt. Bergströms resonemang är märkliga då CNK dels bara har en rådgivande funktion, alltså ej beslutande. Likaså kan CNK omöjligtvis ge utökade befogenheter till landshövdingen då denne formellt sett lyder under regeringen. Landshövdingen har alltså inga förpliktelser mot CNK. Vidare uttrycker citatet en handlingsfrihet som "gifvits oss". Bergström är noggrann med att också innefatta de övriga två i gruppen, alltså Fanny Bergström och Carl Svedelius, en hållning som kan ses som ett försök att jämka den egna gruppen och samtidigt som ett försök att sprida ansvaret. När detta brev skrivs sitter Svedelius hos landshövdingen och författar arbetsstugornas program, ett program som tillsammans med ett följebrev fastställs och skrivs dagen därpå.[216]

---

[215] CNK: B1:1 Kopior utgående skrivelser (F1), skrivelse 370:10/1-1903. I skrivelse 407 från CNK till Svedelius framkommer samma sak, nämligen att kommittén överlåter alla anordningar med arbetsstugor och barnbespisningar till Bergström.

[216] CNK: E1:3 Inkomna diarieförda skrivelser 1903-16/1samt 1903-18/1. Mer om dessa under nästa kapitel.

Oenighet

Nu verkar problem uppstå i det tidigare så välsmorda samarbetet. Något har gett landshövdingen kalla fötter och detta 'något' tycks vara följebrevet då inget annat finns diarieført. Landshövdingen skriver nämligen två dagar senare till CNK och förklarar att:

> ”Jag har tagit del av Lektorn Svedelius bref af gårdagen till Centrala Nödhjelpskommittén och får jag förklara, vilket borde framgått af mina föregående bref, att jag ej hyser samma faibless[217] för barnbespisning vid skolorna som han. Prosten Nyman är ock emot dylik barnbespisning såsom ledande till ett skadligt förminskande af föräldrarnas ansvarighetskänsla i förhållande till barnen. Ehuru jag kan uppfatta och förstå olägenheterna af barnbespisning likasom all välgörenhet tror jag att den f. n. är behöflig och nyttig”[218]

Bergström ser uppenbarligen själva bespisningen som källan till det onda, då den riskerar att frånta föräldrarna deras mest basala försörjningsplikt: att tillhandahålla föda till sina avkommor. Kanhända ger fjärde stycket i Svedelius följebrev upphov till tanken om föräldrarnas minskade åtagande. Där står:

> ”I torden hos vederbörande skolråd inhemta upplysning om, hvilka anordningar lämpligen böra och kunna vidtagas för att under innevarande vårtermin lämna nödtorftig skolundervisning åt de barn, som tilläfventyrs tillföljd av synnerligen nödställd belägenhet behöfva från annan by förflyttas till arbetsstugan.”

Detta stycke indikerar att det endast undantagsvis, ”tillföljd av synnerligen nödställd belägenhet”, ska vara frågan om för-

---

[217] Idag: *fäbless* (kommer från franskans *faiblesse*) och betyder *böjelse* eller *svaghet*.
[218] CNK: E1:3 Inkomna diarieförda skrivelser 1903-18/1.

flyttning av barn. Är det förflyttningen av barnen från hem till arbetsstuga som Bergström menar riskerar att underminera föräldrarnas intresse för sina egna barn? Det är inte osannolikt, men i sådana fall högst märkligt då Bergström själv skrivit under både följebrevet och programmet som skickas ut samtidigt. Programmet går dessutom än längre i sin formulering om arbetsstugornas utökade uppfostringsansvar. Där går att läsa:

> ”I början af stugans verksamhet intages omkring [x-antal] nödlidande barn från fattiga familjer bosatta i arbetsstugans närhet, hvilka alltså bo hemma. Sedan arbetsstugan varit igång en eller annan vecka och någon erfarenhet vunnits, kunna och böra barn, bosatta å annan ort inom socknen, intagas i densamma till ett antal af omkring [x-antal], hvarvid hänsyn bör tagas dels till i hemmet rådande nöd, dels till svårigheten för barnen att erhålla skolundervisning.”

Själva programförklaringen uttrycker med andra ord klart att barn *ska komma att förflyttas om så krävs*. Bergström har flera gånger uttryckt sitt motstånd mot att skapa permanenta inrättningar. Svedelius å sin sida har själv författat en artikel som publiceras i Aftonbladet. Där uttrycker han att det i de norrbottniska finn- och lappmarkssocknarna:

> ”råder armod, okunnighet och försoffning. /…/ Barnen måste fostras till självhjälp, och detta skulle lättast kunna ske genom inrättande af arbetsstugor. /…/ Genom inrättandet af dylika arbetsstugor skulle enligt brefskrifvarens [Svedelius] mening nödåret kunna komma att bota ett ondt; som är vida farligare än nöden, eftersom det är fast rotadt i människorna själfva”.[219]

Under januari 1903 har Svedelius i dagspress uttryckt ytterligare visioner om arbetsstugornas potential då de skulle kunna införliva också nödlidande kvinnor i sin verksamhet och hänvisar till den finska nödhjälpens utformning. Kvinnorna ska inte

[219] Sv Läraretidning 1903, nr 3:46 där de hänvisar till artikeln i Aftonbladet.

bo på stugan utan enbart fungera som lärarinnor och förebilder till barnen samt färdigställa alster till den egna familjen. Där skulle kvinnorna också få kunskap i matlagning och närande kost. Ändock hyser Svedelius tvivel. Befolkningens ”okunnighet och lojhet” i inlandet är stor och allmosorna från södra Sverige har tagit sådana proportioner att det inverkat menligt på människors arbetslust. Svedelius menar alltså att människorna hamnat i förfall efter enbart ett halvårs understöd. ”För närvarande besitta de i allmänhet ingen kunskap i vare sig den ena eller den andra färdigheten…” Först när klädesplaggen inte förmår sitta ihop tror Svedelius att också kvinnor i nöd kan tänka sig en lösning likt den föreslagna.[220] Svedelius talar sig med andra ord varm för ett utökande av verksamheten. Samtidigt erhåller CNK information från sin finska motsvarighet i Helsingfors, kallad Centralundsättnings-kommittén. Där har man dragit erfarenhet från tidigare nödår och föreslår till exempel inrättande av barnhem ”i de af nöden svårast hemsökta trakterna” och menar att understöd enbart ska ges efter utfört arbete. Noterbart är deras avrådan från slöjdundervisning och slöjdskolor under nödår. Yrkesskicklig-heten förbättras inte på så kort tid, och därför föreslår de andra, mer permanenta arrangemang, till exempel hushållsskolor.[221] Trots detta byggs arbetsstugorna upp med föresatsen att barn ska lära sig slöjd, vilket i sådant fall innebär en längre tids undervisning än den eller de månader som nödhjälpen kan tänkas syfta till. Är verksamheten redan inställd på en mer långsiktig lösning? Varför ignoreras annars Central-undsättningskommitténs rekommendation? Landshövding Bergström och Svedelius kan förvisso ha undanhållits den informationen även om en sådan förklaring ter sig märklig med tanke på situationens allvar. Tillkomsten av den centrala nödhjälpskommittén är i sig ett uttryck för allvaret i frågan.

Synen på hur medel ska fördelas och distribueras är en stötesten. Bergström fördelar, till synes utan protester,

---

[220] Norrbottens-Kuriren 1903-13/1.
[221] CNK: E1:3; Inkomna diarieförda skrivelser 1903-20/1.

insamlade medel med en rad restriktioner eller regler som måttstock. CNK får exempelvis en kopia av ett brev som landshövdingen skickat till en amerikansk donator där han uttrycker ståndpunkten att man genom arbete ska förtjäna sitt uppehälle ”och ej lefva på allmosor hvilka i längden förslöar arbetsföra”.[222] Om inte mottagarna lever upp till de av landshövdingen ställda kraven, nekas de också rätten till stöd. Detta står i bjärt kontrast till åtminstone vissa donatorers intentioner som i högre grad avser att hjälpen skall vara villkorslös. En internationell stordonator ger skarp kritik mot hur insamlade medel delas ut.[223] Alltså uttalar Bergström en skepsis mot permanenta fattigvårdsinrättningar medan Svedelius å sin sida ser dess potential och till och med kan tänka sig att de, enligt finsk modell, ska omfatta också fattiga kvinnor. Bergström och Svedelius hyser alltså disparata åsikter om vad som behövs och vad som saknas eller, för att nyttja en mer sociologisk terminologi, om hjälpen avser att bota en relativ deprivation eller en absolut dito. Det är en schism som tycks vara outtalad därför att Svedelius skriver i maj 1903 att; "Det är ett enastående trefligt samarbete" med landshövdingen, "kamratligt och förtroligt" samt "rikt på humoristiska och lustiga" inslag.[224] I Svedelius ögon är landshövdingen en trevlig och lättsam person. Av brevet att döma känner Svedelius inte till, eller kanske han negligerar, Bergströms avoghet till projektet.

Startskottet

Bergströms fortsatta korrespondens ger vid handen att den initiala fasen är arbetskrävande och att en del svårigheter tagit tid att övervinna. Emellertid meddelas CNK i mitten av

---

[222] CNK: E1:4; Inkomna diarieförda skrivelser 1903-5/2.
[223] CNK: E1:4; Inkomna diarieförda skrivelser 1903-21/4. Senare återgivningar har belyst detta och menat att kritiken mot Bergström handlade om hur medlen distribuerades; även ”ovärdiga personer” fick ta del av nödmedel vilket inte sågs med blida ögon. Dessutom förekom uppenbarligen utlåning (av nödmedel) till behövande som senare fick svårt att betala tillbaks sina skulder. Sv Biografiskt lexikon, 3:e bandet, 1922:753f
[224] KVA; mappen Ms och tryck 21/5-1903.

februari att verksamheten startat i Arjeplog, Arvidsjaur, Gällivare och Pajala samt att Pello startar samma dag som brevet skrivs. Jokkmokks arbetsstuga dröjer ytterligare någon dag till innan starten sker.[225]

Från nödhjälp till fostran

Av de ovan skrivna raderna har vi fått en uppfattning av hur de norrbottniska arbetsstugorna vuxit fram. Den ideologiska bodelningen mellan företrädarna är av intresse. Som synes anförs ett huvudargument till varför stugorna bör öppnas: det är nödår, alltså är detta policyproblemet som ska lösas. Insamlingar startar i syfte att lindra svälten och barnbespisning är ett medel att uppnå lindring. Av korrespondensen framgår emellertid att denna anledning snart hamnar i bakgrunden till förmån för invånarnas karaktärsbrister. Det sker en förskjutning av policyproblemet tämligen omgående, vilket å sin sida påverkar policymålet. Arbetsstugorna ska, förutom barn-bespisningen, också lära människorna att arbeta. Problemet övergår från svält till individers tillkortakommanden. Det är människorna det är fel på, tycks både landshövdingen och Svedelius vara ense om. Människorna är med landshövding Bergströms ögon, offer för naturens/miljöns destruktiva inverkan. Svedelius å sin sida ser det snarare som ett 'genetiskt' problem, och endast delvis beroende av miljön. Han lägger emfas på att människorna har eländet inneboende, något de insupit med modersmjölken. Därför krävs det radikalare åtgärder än den punktinsats som landshövdingen tycks plädera för. Svedelius vill 'rena' folkstammen från grunden. Är denna kursändring en konsekvens av nya insikter eller något som fanns med redan från början? Det är inte speciellt arbetsstugubarnen som är efterblivna och slappa, det är norrbottningarna i gemen. Men verksamheten tar sikte på de fattigaste och slår då två flugor i en smäll då man söker upphäva

[225] CNK: E1:4; Inkomna diarieförda skrivelser 1903-5/2 och 16/2.

fattigdom och samtidigt utbilda en del av befolkningen.[226] Som tidigare nämndes fanns det tecken redan 1902 på att nöden i vissa avseenden var hävd, vilket kan sägas tala för att tankegångarna, eller kursändringen, redan var tänkt innan man startar. En genomgång av lokalpressen under den aktuella perioden visar att Carl Svedelius axlar den offentliga rollen för verksamheten i det att han flitigt argumenterar för stugornas sak via insändare, speciellt sedan han genomfört sin inspektionsresa.[227] I dessa ger han uttryck för en verksamhet som inte ligger i fas med landshövdingens tankegångar.

Deras olika kunskapssyner resulterar i att de strävar efter olika 'behandlingsideal'. Det blir en kamp om definitionen av verksamhetens policyteori, det vill säga hur problemet ska lösas. Den tidigare omnämnde Donzelot gör en bodelning mellan välgörenhet och filantropi, vilken schematiskt kan se ut enligt följande:

Tabell 5:1 Schematisk översikt av begreppsparet välgörenhet/filantropi.

Välgörenhet	Filantropi
akut insats	förebyggande insats
drivs av synlig misär	drivs av tanke om investering
ger gåvor	ger råd
skänker även till äldre	skänker hellre till barn
skänker även till män	skänker hellre till kvinnor

Bergström representerar utifrån denna uppdelning välgörenhet medan Svedelius står filantropin nära.[228] Båda hävdar att gåvor

[226] Tankegångar likt dessa var inte ovanliga. Ebba Pauli, sekreterare i Centralförbundet för Socialt Arbete (CSA), menar vid samma tid att en effektiv fattigvård ska inverka på individers moraliska utvecklingshistoria, Pauli 1906.
[227] Se t ex Norrbottens Kuriren under mars månad 1903. Också i andra medier såsom Aftonbladet, Haparandabladet och Sv Läraretidning förekommer insändare eller återgivningar av Svedelius.
[228] En dagsaktuell terminologi kan tänkas likna välgörenhet vid katastrofbistånd medan filantropin kan liknas vid ett mer långsiktigt folkrörelsebistånd.

ej ska delas ut till 'kreti och pleti' men det är Svedelius som tydligast pläderar för en fostran och en 'behandling' i förebyggande syfte. Välgörenheten bär tydligare spår av den kristna välgörenhetstanken om att hjälpa din nästa reservationslöst, medan filantropin snarare är av mer marknadsekonomisk, kalkylerande karaktär. Svedelius åsikter liknar i hög grad dem som det nybildade Centralförbundet för Socialt Arbete framför. De ser den folkuppfostrande fattigvården som viktig då "kampen raser och nationer emellan" vinns av den mest "etiska" nationen varför fattigvårdens uppgift är att inverka på "folks moraliska utvecklingshistoria".[229]

Bergströms avoghet inför verksamhetens utveckling tycks bestå. När den första årsrapporten är för tryckning skriver landshövdingen ett brev till Gustaf Retzius där han tackar för en donation samt uttrycker:

> "Lektor Svedelius håller på att trycka sin bok om arbetsstugor. Min tid har icke tillåtit mig att genomgå planen eller manuskriptet, utan kommer hans åsikter och uttalanden att stå för hans räkning."[230]

Bergström vill inte kännas vid innehållet i arbetsstugornas årsrapport. Å ena sidan kan man se det som ett faktum: landshövdingen har på grund av sin övriga arbetsbörda inte haft tid att sätta sig in i årsrapportens utformning. Å andra sidan: om han åtnjöt fullt förtroende för Svedelius, ett antagande som texten ovan knappast underbygger, är det mer troligt att Bergström inte finner innehållet förenligt med hans egna tankegångar. Varför då denna försiktighet kan man fråga sig? En inte orimlig tolkning av det försiktiga ordvalet blir då att Bergström medvetet är försiktig inför paret Retzius. Ett nedlåtande eller ofördelaktigt omdöme om verksamhetens utformning eller om Svedelius kan resultera i att paret Retzius drar sig ur projektet.

---

[229] Pauli 1906:3f.
[230] KVA; mappen KVAB 20/11-1903.

Som synes har såväl policyn som policyteorin och policymålet ändrat innehåll redan innan projektet sjösattes.

Expansionsfasen 1924-32

Arbetsstugurörelsens andra expansionsfas har i denna studie placerats till åren 1924-1932. Tidpunkten är intressant då rörelsen som helhet hunnit verka i dryga tjugo år. Nya aktörer i CS har tillkommit vilket kan påverka verksamhetens inriktning. Är policyproblemen desamma eller har nya identifierats? I vad mån har policyteori och policymål förändrats? Noterbart är att samtliga stugors tillblivelse under denna period finansieras av en och samma donator! Under sin livstid önskar hon vara anonym men vid hennes frånfälle offentliggörs hennes namn: Lotty Bruzelius. Följaktligen är hennes inverkan på verksamheten värd att beakta. Vidare är det en tid som föregåtts av politisk oro mellan Sverige och Finland vilket är en kontextuell faktor att ta hänsyn till. Emellertid finns inte lika detaljerat material att tillgå under denna fas som under den initiala fasen. Kunskapen om de skilda aktörernas åsikter får i högre grad hämtas från sporadisk korrespondens och debattinlägg.

Nedan är en sekvenstabell framställd som visar de omnämnda huvudaktörernas verksamhetstid. Dessa aktörer utgör en implementeringsstruktur på central nivå. De heldragna linjerna representerar den tid de verkat i styrelseuppdrag eller som donator. De långa streckade linjerna visar på uppdraget som hedersledamot i styrelsen. Avslutningsvis ska de korta streckade linjerna illustrera en osäkerhetsfaktor i det att det inte självklart går att avgöra personernas status i förhållande till arbetsstuguverksamheten i Norrbotten. Carl Svedelius avgår som sekreterare 1906 i samband med att han flyttar till Stockholm. Han bibehåller dock en plats i styrelsen. Albert Carlgren blir den nya sekreteraren. Både Fanny och landshövding Bergström har ordinarie plats i styrelsen till och med 1922, för att därefter fungera som hedersledamöter. Anna Hierta Retzius har ingen plats i styrelsen, och den heldragna

pilen står för den tid då hon omnämns och deltar i rörelsens korrespondens. De streckade linjerna indikerar en ambivalens i det att hon omnämns och respekteras men att hon inte själv framträder i årsrapporternas återgivningar. Likaså är korrespondensen mellan styrelsen och henne högst begränsad.

Tabell 5:2. Sekvenstabell över verksamhetstiden för aktörer på central nivå.

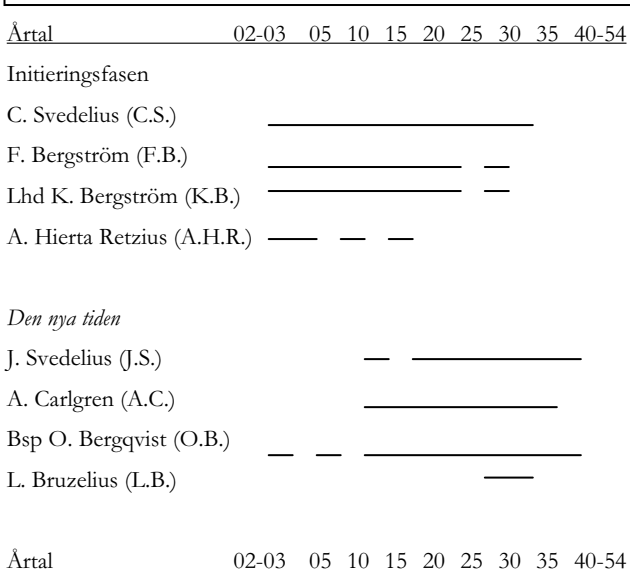

Under den andra expansionsfasen framträder Julia Svedelius som 1917 tillträder i styrelsen. Hon förekommer som synes även innan, dock inte lika framträdande. Albert Carlgren tillträder 1906 som verkställande ledamot i styrelsen och verkar fram till 1933. Biskop Bergqvist tillträder sin styrelsepost 1913. Han har dessförinnan varit aktiv inom rörelsen som lokalordförande vid Gällivare arbetsstuga. Lotty Bruzelius uppträder anonymt från och med 1925-26.

Centralstyrelsens sammansättning

Centralstyrelsen består år 1925 av landshövding G Malm som ordförande, Luleå stifts biskop Olof Bergqvist som vice ordförande, Carl Svedelius omnämns utan att tilldelas någon funktion, Albert Carlgren verkar som verkställande ledamot, sekreterare och kassaförvaltare. Vidare ingår Julia Svedelius, överjägmästare John Wallmark[231] samt nomadskolinspektör Erik Bergström. Landshövdingens fru, Agnes Malm, är suppleant men i likhet med tidigare landshövdingefruar för hon en tämligen anonym tillvaro i dessa sammanhang, åtminstone utifrån de källor som ingår i studien. Hedersledamöter är den tidigare landshövdingen Karl Bergström samt dennes fru Fanny Bergström. Kamrer är riksbanksdirektören Gösta Roth, och som sakkunnig i inköpsfrågor omnämns dennes fru, Agda Roth. Noterbart är att styrelsen har vuxit i omfattning. Förändringen syns tydligt från och med 1913 då de norrbottniska arbetsstugorna bildar en stiftelse.[232] Vid omdaningen skapades tjänsten som vice ordförande. Detta kan ses som ett led i professionaliseringen av verksamheten. Styrelsen får i och med bildandet av en stiftelse nya förväntningar och åtaganden som kan förklara det utökade antalet styrelsemedlemmar.

Ändå går det att tydligt urskilja några personer med särskild status och dessa är Albert Carlgren, biskop Olof Bergqvist samt Julia Svedelius. Carlgren kan sägas ha övertagit och tydligare utkristalliserat rollen som *entreprenör*. Biskopen representerar *kyrkligheten* och indikerar att beslutsfunktionen avseende verksamheten har gått från landshövdingsämbetet till domkapitlet. Denna förskjutning kan vara ett sätt att tillförsäkra rörelsen ytterligare legitimitet. Julia Svedelius är att likna vid en *ambassadör* för verksamheten då hon ständigt söker nya

---

231 Wallmark intar positionen som verkställande ledamot för stiftelsen 1933 efter Carlgrens frånfälle.

232 NLA årsrapport 1903-13:53f. I samband med detta får stiftelsen full ägande- och dispositionsrätt över stugorna och de ekonomiska tillgångar som står till buds. Därtill tydliggörs ansvarsområdet.

donatorer samtidigt som hon vårdar relationerna till befintliga donatorer. Även några andra styrelsemedlemmar har identifierbara roller. Landshövding Malm representerar i likhet med sina föregångare offentligheten. Av korrespondens, tidningsartiklar och debattinlägg att döma tycks han, modernt uttryckt, hålla en låg profil. Fruarna Agnes Malm, Fanny Bergström och Agda Roth kan också de ha roller som ambassadörer för verksamheten. Det är dock svårt att uttala sig om omfattningen av deras engagemang då de ej återfinns i korrespondensen i samma utsträckning som Julia Svedelius. Nomadskolinspektören Erik Bergström kan liknas vid en *kvalitetssäkrare* som i statens regi ska se till att arbetsstugornas verksamhet bedrivs i en acceptabel och eftersträvansvärd form. Carl Svedelius kan ses som *specialisten* då han med sina kunskaper kring verksamheten kan tillhandahålla unik information. Övriga ledamöter kan ses som *supportrar* som på olika vis stöttar verksamheten.

Albert Carlgren

År 1906 tillträder en av arbetsstugornas nya framträdande män, Albert Carlgren. Han är navet som verksamheten under lång tid snurrar kring, något som citatet i inledningen av kapitel ett vittnar om, även om årsrapporterna från och med 1905-06 titulerar honom sekreterare i arbetsstugornas centralstyrelse.[233] Carlgrens engagemang ger sig genast tillkänna i den digra brevskörd man som forskare möts av vid kontakten med arbetsstugumaterialet. Den intensiva kontakt han via brev och telegram hade med såväl föreståndarinnor som välgörare visar tydligt att han tog på sig rollen som rörelsens nyckelfigur och såg till att hålla igång verksamheten.[234] Brevskörden avslöjar vidare att också telefonsamtal förekom om än mer begränsat än

[233] Lundemark 1980:190 hävdar att Carlgren utsågs till verkställande ledamot redan vid sitt tillträde den 1/8-1906.

[234] Man kan naturligtvis sia om Carlgren blev 'kommenderad' av någon i kulisserna att utföra uppdraget på det sätt han gjorde. Några sådana dokument har dock inte gått att finna varför vi får anta att han gjorde det av egenintresse.

brevskrivandet, och stugornas besöksliggare röjer att han gjorde återkommande personliga besök på arbetsstugorna för att på plats bese verksamheten. I sitt kyrkliga engagemang tituleras han konsistorienotarie[235] och enligt vissa källor var han en initiativrik och energisk person.[236] Detta torde Luleå stifts förste biskop, Olof Bergqvist, ha noterat då det var han som anställde Carlgren och som han under sina uppdrag i södra Sverige till stora delar överlät allt arbete åt. Energin och initiativrikedomen gjorde honom lämplig för uppdraget att styra arbetsstugurörelsen. Korrespondensen avslöjar att Carlgren skötte kontakten med många av de stora donatorerna. Det var också han som kunde tala varmt för att enskilda barn skulle få en fortsatt skolgång och ekonomiska bidrag därtill. Samme Carlgren handhade även kontakter med vid tiden framstående vetenskapsmän och politiker. Albert Carlgren uttrycker en vurm för de nordliga regionerna av Sverige.[237] I korrespondens och offentliga tal, i skrifter och årsberättelser ger han inte så sällan uttryck för sin vördnad över Norrland och dess natur. I vissa avseenden är det naturligtvis frågan om PR för arbetsstugorna, medan det i andra tycks röra sig om en genuin beundran för området. Carlgren är aktiv i rörelsen ända fram till sin död 1933. Utöver arbetsstugorna var han medlem av bland annat stadsfullmäktige i Luleå.[238]

Carlgrens ståndpunkter är av vikt då han i egenskap av verkställande ledamot är den som utför styrelsens beslut. Han innehar implementerarrollen. I årsrapporterna vädrar han sina tankar kring rörelsens egentliga uppgift. Som nytillträdd sekreterare i styrelsen skriver han i årsrapporten om rörelsens syften. Nu ska inte bara nöden bekämpas, även en folkuppfostrande uppgift har tillkommit, eller snarare åtagits. Endast genom ett fysiskt stärkande av folkmaterialet är en

---

235 *Konsistorienotarie* betyder *sekreterare vid domkapitlet.*
236 Tenerz 1963:59.
237 Kanhända var denna vurm ett arv från hans fader Wilhelm Mauritz Carlgren vilken verkade som historiker och lektor i Härnösand. Vidare skrev han en ”dådlustig kantat” till Norrlands ära, enligt Sörlin 1988:69.
238 Lundemark 1980:191.

uppryckning och omdaning av människorna möjligt, resonerar Carlgren. Arbetsstugornas roll är att tillhandahålla det den vanliga skolan ej förmår, nämligen att skapa ett hem med en allvarlig och kärleksfull uppfostran, ”tukt och omvårdnad”. Han summerar stugans syften till att vara: ”att lära och ingifva bokliga kunskaper, arbetshåg och arbetsduglighet, svenskhet och fosterlandssinne är och blir alltså i korta ord arbetsstugornas kulturella mission”.[239] Liknande resonemang går att finna bland i stort sett samtliga årsrapporter, vilket ger tydliga indikationer om hur Carlgren önskar att verksamhetens syften ska framstå. Därmed inte sagt att han författat alla inlägg, men då han är ansvarig för skriftens innehåll är det troligt att han premierar inlägg som väl stämmer med hans eget och rörelsens strävan. Ett annat återkommande inslag är folklynnet i norr som ofta presenteras som håglöst och initiativfattigt. Under en rundtur till Korpilombolo skriver Carlgren att befolkningen är vänlig och sympatisk men i hög grad ”tungsint, oföretagsam, försjunken i resignation sedan djupa ätteled tillbaka”.[240] Liknande kommentarer återkommer också längre fram i tiden. Det är miljön som har denna negativa inverkan. Lundemark menar att det under Carlgrens tid växer fram en hårdare inställning gentemot det finska språket.[241]

Biskop Olof Bergqvist

Olof Bergqvist är under den senare delen av 1800-talet församlingspräst i Malmberget och ordförande i lokalkommittén för Gällivare arbetsstuga, en av de tidigast etablerade arbetsstugorna.[242] Han är också ordförande i

[239] NLA årsrapport 1906-07:13f.
[240] NLA årsrapport 1911-12:13. Se också årsrapporten 1924-25:5ff.
[241] Lundemark a:a.
[242] NLA årsrapport 1902-03:42 skriver dock att Bergqvist är verksam i Arvidsjaur, något som snarare är ett tryckfel. Enligt Krey 2000:29 kommer arbetsstugan i Gällivare till stånd i mångt om mycket tack vare Bergqvist då han inför stugetableringen snabbt hyrde ett för ändamålet lämpligt hus.

Gällivares lokala nödhjälpskomitté under 1902-03.[243] Han argumenterar starkt för en arbetsstuga på orten. I rörelsens första årsrapport uttrycker han följande:

> "Att en stuga i Gellivara så väl behöfves, framgår af där bosatta erfarna personers uppgifter om den förvildning, som råder bland en stor del af de på platsen uppväxande barnen. Till Gellivara har ock på de senare åren inflyttning i stor skala ägt rum från andra trakter af länet, och ha de inflyttade hufvudsakligen tillhört den lösa arbetareklassen, som i sig innesluter de sämre elementen af länets befolkning."[244]

Bergqvist ser alltså ett stort behov av förebyggande åtgärder då nyinflyttningen, som han ser det, resulterar i en degenerering av befolkningsmaterialet. Ungdomarna i området uppfattar han som "fulländad i all odygd och i allt dåligt uppförande".[245] Således är han snarare en anhängare av Svedelius stugmodell, alltså en mer utvidgad version av verksamheten än vad CS förste ordförande önskade. Människorna som ankommer till de nordliga delarna, i detta fall Gällivare, "innesluter de sämre elementen" och är i behov av skolning för att inte förfalla. Även om citatet ovan är författat under tidigt 1900-tal är det signifikant för Bergqvists sätt att uttrycka sig också långt senare. Arbetsamhet, kärlek till det egna landet och kristen tro var alltså grundpelarna redan under 1900-talets första år. Han pläderar starkt för finnbygdens försvenskning och samernas kristna fostran och medverkar exempelvis vid översättningen av Nya Testamentet till samiska.[246] Bergqvist härrör från Värmland och

---

[243] Bergqvist 1939:130ff. Bergqvist får annandag jul 1902 besök av sin forne studiekamrat, Carl Svedelius, som då är på rekognoseringsresa för de första arbetsstugornas placering, enligt Lindskog 2005:61.
[244] NLA årsrapport 1903-04:16.
[245] Krey 2000:29. Biskop Berqvist var dock inte utan laster, han hade nämligen två utomäktenskapliga barn, enligt Lindskog 2005:59.
[246] Nationalencyklopedin 2004-03-25
http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=127180.

utbildar sig i Uppsala. Han talar såväl samiska som finska. I Nordisk Familjebok anno 1904 beskrivs han på följande sätt.

> ”Under sin prästerliga verksamhet i Norrbottens finn- och lapptrakter och vid dess arbetarcentra har B. förvärfvat sig en grundlig kännedom om norrbottniska förhållanden och gjort sig känd som en kraftfull och intresserad reformsträfvare i kulturella och sociala ting och som en präst af frisinnad hållning.”[247]

Förutom biskop är han även eforus vid allmänna läroverket i Luleå.[248] Åren 1904-1937 verkar Bergqvist som biskop i Luleå och är en drivande person i såväl arbetsstugornas som det övriga länets skolverksamhet. Politiskt är han aktiv inom högern och ledamot i riksdagens första kammare från och med 1912. Det ger honom såväl kontakter som inflytande genom vilka han kan dirigera skolväsendets utformning. Därigenom är han politiskt sett en kraftfull partner för att främja arbetsstugornas verksamhet. Årsrapporten visar att han inträder som vice ordföranden år 1913.[249] Samma år sitter han i en utredning som rör lappskolornas organisation. Han sitter i Landstingets skolkommitté och fungerar som sakkunnig dels i frågan om nomadskolor för lappbarn år 1914, dels i frågan om statsbidrag för anstalter som handhar vanartade barn år 1918.[250]

---

[247] Nordisk Familjebok (Ugglan) 1904: band 2:1485.

[248] eforus biskopens titel i hans egenskap av uppsyningsman över läroverken i stiftet. Titeln användes före 1958.

[249] NLA årsrapport 1912-1913:55. Ordförande i CS är landshövding von Sydow. Hans 'osynlighet' i korrespondens, besöksliggare, skolpolitiska frågor gör att jag utelämnat honom trots hans formellt sett höga rang.

[250] Tankegångarna var inte unika för Bergqvist utan återfanns också bland andra riksdagsmän inom den högra sfären. Forskare har pekat på det faktum att kyrkan faktiskt förlorade anhängare i och med laestadianismens framväxt. Därför ska just kyrkans män ha varit så engagerade i språkfrågan, se t ex Elenius 2001. Vad gäller högerns skolpolitik under det första decenniet av 1900-talet fanns det åtminstone två trådar: man skulle inte underlätta möjligheterna till att skapa ett bildat proletariat (d v s skapa möjligheter till fortsatta studier), skolan skulle vidare vaccinera eleverna mot ”socialisternas budskap” samt fostra dem till såväl lojala och ordningsamma medborgare, Lundahl 1989:56

Dessutom fungerar han som ordförande i en utredning avseende folkskoleväsendet i Norrbottens finskspråkiga områden 1919. Beslutsfattarrollen kan med andra ord tyckas vara självskriven för Bergqvist. Dessutom är han ordförande för de sakkunniga angående folkskoleväsendet i Norrbottens finsktalande områden under åren 1919-25.[251] Som synes är Bergqvist mycket aktiv när det gäller olika former av barnfrågor. Språkfrågan är för honom inte ett kulturellt orosmoment, snarare en försvarsangelägenhet med tanke på det potentiella hotet från öst. Under 1930-talet omtalas den starka förbindelsen mellan kyrka och arbetsstugorna trots att det generellt sett pågår en sekularisering i samhället vad gäller ”kulturen och det ideellt fosterländska”.[252] Klart är att Bergqvist engagerat sig i arbetsstugornas verksamhet på såväl praktisk som lokal samt central nivå. Bergqvists ståndpunkt avseende försvenskningsarbetet stämmer väl överens med Carlgrens.

Julia Svedelius

Ytterligare en viktig person för arbetsstuguverksamheten blir med tiden Julia Svedelius, fru till den tidigare nämnde Carl Svedelius. Julia Svedelius finns med i verksamheten tidigt, exempelvis författar hon insändare som talar för arbetsstugornas sak, men det är från omkring 1905 hon framträder mer tydligt som aktiv i rörelsens förehavanden. Hon definieras som en av biskop Bergqvists då ”främsta vapendragare” som ”talangfullt tonsatte och orkestrerade nödårsropen från norr”.[253] Till skillnad från den tidigare nämnde Fanny Bergström tar Julia Svedelius en mer framträdande plats i de norrbottniska arbetsstugorna. Uttalanden från Anna Hierta Retzius indikerar att Julia Svedelius är den som i första hand driver rörelsen. För detta talar bland annat den rika korrespondensen mellan centralstyrelsen i Luleå och Julia Svedelius. Detta passar väl in i de tidigare anförda forskningsresultaten om filantropi där

[251] Sv Porträttgalleri XII, Lärarekåren (4:e häftet) 1909:57 samt Sv Biografiskt Lexikon 3:e bandet 1922:656.
[252] NLA årsrapport 1932-33:69.
[253] Lindskog 2005:60.

kvinnornas starka engagemang inom sådan verksamhet poängteras. Vem är hon då?

Julia Svedelius (1870-1955) sköter insamlingen av ekonomiska medel från många av de stora privata donatorerna. Emellertid skvallrar den intensiva brevkontakten med Albert Carlgren om att hon har en auktoritativ position, framförallt via hennes kontakter med den enskilt störste donatorn Lotty Bruzelius (se nästa rubrik). Hon är född i Södermanland och av adlig härkomst, född von Heijne. Fadern var kapten LG von Heijne och modern Erlin Dahlqvist. Julia privatutbildas dels i hemmet och dels en kort tid vid universitet i Montpelliers. Inledningsvis är hon med sin man bosatt i Luleå men vänder åter till Stockholm efter en kort tid. Där blir hon något av en ambassadör för arbetsstuguverksamheten i norr och hennes arbete genererar avsevärda belopp till stöd för organisationen, men också för enskilda stugor och enskilda antagna. När nybyggnaden av Korpilombolos arbetsstuga tar fart visar det sig att Julia Svedelius' insamlingsresultat står för över 60 % av de nödvändiga ekonomiska medlen.[254] Troligt är att det även finns andra orsaker än den självpåtagna ambassadörsrollen som för henne till huvudstaden. Julia Svedelius är en kvinna med många järn i elden. Bland annat är hon i likhet med Anna Hierta Retzius verksam i Röda Korset. Hon deltar med återkommande inlägg i dagstidningar utanför Norrbottens gränser samt författar ett antal barnböcker, däribland *I våra bygder* vars undertitel *Läsebok för barnen i Tornedalens skolor* klart indikerar dess främsta användningsområde. Boken utkommer första gången 1917 med syftet att fungera som ”en ny läsebok” för folkskolorna i Tornedalen, ”speciellt lämpad för denna bygd”.[255] Boken ska i huvudsak fungera som övningsbok i svenska språket men de nationalistiska tendenserna, de moraliska pretentionerna, industrialismens kännemärken, framställningar om Norrbotten och dess invånare som obildade, går inte att

[254] NLA årsrapport 1911-12:28.
[255] Svedelius 1924b:VII. Enligt Lindskog 2005:65 är det redaktören på Norstedts förlag, Carl Grimberg, som ber henne författa nämnda bok.

förbise. Samtidigt finns här beskrivningar av orter, platser och företeelser specifika för folken i Norrbotten. Boken kan sägas förmedla en negativ bild av hur det i vissa avseende *är* i Tornedalen och samtidigt framhäva en önskvärd motbild av hur det *bör* eller *kan* vara. Också barnen i andra delar av Sverige får ta del av hennes erfarenheter i norr. I det avseendet författas *En ödebygdsfärd* som i enkla ordalag avhandlar en rad norrbottniska företeelser. Den utkommer 1924 efter önskemål från församlingar, donatorer och andra intressenter som på ett eller annat vis önskat ”en liten högläsningsbok” där man kan läsa om ”dess bygder och dess befolkning”.[256] Enligt Julia Svedelius egen utsago består boken av små berättelser av erfarenheter som berört henne. I vanlig ordning är det ett kargt och hårt landskap som möter läsaren. Naturligtvis finns de exotiska inslagen med. Bokens tema kan, i likhet med hennes övriga produktion, sägas vara en kritik av laestadianismen och människorna framställs vara i behov av ny, sann kunskap. Folket är för den skull inte obildbart bara man ger dem tillgång till riktig kunskap. Båda böckerna kan ses som delar av en programförklaring, ett policydokument för verksamheten ifråga då hon i dessa återger vad hon anser vara problematiskt, vad som bör göras samt hur detta ska åtgärdas. Redan 1914 utkommer boken *Raunala* där exotismen kring Norrbotten, ’lapparna’ och nybyggarna i Raunala än mer kommer till uttryck. Vad ’lapparna’ beträffar har de ”föga sinne för det som är vackert” även om de ”äro själsfina och äga många av naturmänniskans oförfalskat goda egenskaper”.[257] Budskapet i boken rör i första hand vikten av fosterlandskärlek och religion där statskyrkan utmålas som den förnuftiga läran. Berättelsen handlar om laestadianismens ankomst, dess tillkortakommanden samt hur den inverkat på samernas liv i dessa trakter. I likhet med många andra, med Svedelius samtida författare, knyts de flesta av invånarnas brister till naturen,

[256] Svedelius 1924a:7.

[257] Svedelius 1914:6ff. Innehållet i en av Svedelius böcker döms ut av en samtida barnboksrecensent som menar att innehållet är bland det mest fantasilösa som publicerats. Se Lindskog 2005:77.

miljön och dess inverkan på människans väsen. Under stränga förhållanden likt dessa är det 'naturligt' att vissa mindre önskvärda yttringar vinner mark, tycks Svedelius mena. Bakgrunden till hennes bok är hennes vistelser i området då hon samtidigt tillbringade tiden tillsammans med prästerna och deras familjer. Såväl *I våra bygder* som *En ödebygdsfärd* kan sägas fungera inte bara som läroböcker, utan även som pr-utgåvor för arbetsstuguverksamheten då den omnämns och rättfärdigas. Dessutom kan man se dem som delar av en officiell 'program-förklaring' för hur verksamheten idealt ska drivas. Julia Svedelius ser möjligheter i att förändra människor. Hon skriver:

> "Av ett förut okunnigt, oföretagsamt släkte, prövat och förslöat av fattigdom och mörker, håller nu på att danas en ny generation med större kunskaper att utnyttja möjligheterna och med mer energiskt mod att övervinna svårigheterna."[258]

Fattigdom är tärande och i likhet med tidigare företrädare är miljön ännu en akilleshäl, en försvårande faktor, som bidrar till människors oföretagsamhet. Julia Svedelius problem-formulering kan uttryckas på så sätt att bristande kunskaper och bristande energi gör att svårigheterna består.

Lotty Bruzelius

En av arbetsstugornas stora donatorer, och under lång tid som nämnts en anonym sådan, var Lotty Bruzelius som bekostade totalt sett sex arbetsstugor i Norrbotten. Hon var född Kempe, (eg barnfödd Charlotte Kempe) och gift med Ragnar Bruzelius, professor vid Karolinska Institutet.[259] Fadern Franz Kempe avbröt sina medicinstudier och gick in i Mo och Domsjö AB.[260]

---

[258] Svedelius, J. 1924a:13.

[259] Ragnar Bruzelius var professor i medicin vid Serafimerlasarettet, läkare till kung Oscar II samt ledare av Vetenskapsakademien, enligt Hofberg 1906:I:143.

[260] Frans Kempe skänkte stora summor till forskning och inrättande av professur i växtbiologi vid Uppsala universitet, Nordisk Familjebok 1910: band 13:1411.

Lotty Bruzelius vurmade ej enbart för barnens praktiska daning utan också för människors andliga engagemang i allmänhet vilket möjliggjorde att Morjärv fick sin egen församlingskyrka år 1929.[261] Också den donationen var anonym. Emellertid var hennes donationer inte fria från önskemål. Lotty Bruzelius uttrycker vid åtminstone ett donationstillfälle ett krav på att den tänkta arbetsstugan placeras i finsktalande område.[262]

Från Wexiö Flickskolas fest för arbetsstugorna i Norrland.

Figur 5:2 Vykort utgivet av Wexiö flickskola, troligen 1910-tal, till förmån för Norrbottens arbetsstugor. Arbetsstugorna var kända såväl utanför länets som utanför landets gränser. Initialt inkom donationer från bl a Danmark och USA. Hösten 1931 kom stugorna att porträtteras vid Hygien-utställningen i Dresden, Tyskland.[263].

Konsolidering av policymålen

Aktörerna som verkar på den centrala nivån är i likhet med sina föregångare hemmahörande i samhällets mer burgna skikt. Några direkta konflikter parterna emellan är inte tydliga, åtminstone bland beslutsfattare och verkställare. Om man däremot synar donatorerna närmare finns indikationer på att en

[261] Kyrkorna i Norrbotten 1997:11.
[262] NLA 1018/120:E Vib, 25/8-1930.
[263] NLA 1018/119:EV1a daterat 30/10-1931. Under 1940 och -50 talet kom utländska besökare från t ex Indien och Nederländerna till arbetsstugorna. Detta visar det på betydelsen av prominenta och drivande krafter som förmår mobilisera en uppslutning på såväl nationell och internationell nivå, ett företag som knappast varit möjligt med enbart lokalt anknutna aktörer.

konflikt mellan Julia Svedelius och Anna Hierta Retzius hålls uppdämd. Anna Hierta Retzius drar sig tidigt undan verksamheten. Kanhända utövar hon ett inflytande i det tysta. Av den befintliga korrespondensen kan man förmoda att hon drar sig tillbaka från den norrbottniska arbetsstugurörelsen åtminstone delvis, kanske för att hon inte kan identifiera sig med dess ideal. Hon har trots allt kapacitet att såväl ekonomiskt som socialt utöva påtryckningar. Exempel härom framkommer i inledningsskedet av arbetsstugornas tillkomst då hon tillsammans med sin man använder sitt inflytande över den Centrala Nödhjälpskommittén. Lägg därtill paret Retzius inflytande över tidningen Aftonbladet och deras kampanj inför CNK's tillkomst. En annan orsak kan vara inre slitningar och konflikter mellan Anna Hierta Retzius och Julia Svedelius. I korrespondensen mellan två andra aktörer omnämns att Retzius inte alls såg med blida ögon på verksamheten i norr. Orsaken är Julia Svedelius själv, enligt brevskrivaren. Anna Hierta Retzius ska ha yttrat att om nu Svedelius ”tagit Norrbottens Arbetsstugor på entreprenad, må hon ock skaffa medel”.[264] En antydan om meningsskiljaktigheter återfinns även i en av de norrbottniska arbetsstugornas årsredogörelser. Där framkommer att relationen mellan centralstyrelsen och Anna Hierta Retzius under en lång tid var av det frostigare slaget i och med att verksamheten i norr inte överensstämde med hennes ideal. Barnen i norr togs från hemmen under långa tider, medan Anna Hierta Retzius tänkt sig att de skulle skickas hem varje eftermiddag. Julia Svedelius skriver:

> ”Hon [Anna Hierta Retzius] kunde ju inte veta, att de mest nödställda barnen bodde långt ute i socknarna och voro i behov av ett verkligt hem. /../ Under många år visade det sig sålunda omöjligt att med framgång föra de norrbottniska arbetsstugornas talan inför

[264] Se NLA 1018/95:E1e1. Konflikten omnämns dock först den 17/10-1916.

> den, till vilken allt vad arbetsstugor heter i vårt land står i så stor tacksamhetsskuld."[265]

Berättelsen förtäljer att Julia Svedelius och arbetsstugorna sent omsider fick ett erkännande.[266] Detta är en inte oviktig detalj då den visar på hur bräckligt ett engagemang i en rörelse kan vara. Personliga relationer inom rörelsen värderas högre än rörelsens ideal i sig!

Verksamhetsmålet är att skapa en duglig svensktalande befolkning. Om nu rörelsens mål går från hjälpinsats till nationsbygge, borde då inte även samerna inkluderas i detta? Om samerna tidigare uteslöts på grund av föreställningar om rastillhörighet kan deras 'frånvaro' under fas två ses som en konsekvens av det politiskt spända läget mellan Sverige och Finland. Inga andra nationer gör anspråk på samernas land och den samiska befolkningen utgör inget hot. 'Förfinskningen' däremot är ett politiskt hett stoff. Stiftelsens mer uttalade kursändring kan förstås mot bakgrund av biskopens politiska engagemang. Hans närhet till den internationella politiken gav säkert mer näring åt rädslan för den fennomanska rörelsen än vad en vanlig lokalpolitiker skulle alstra. Carlgren är i egenskap av verkställande ledamot den som har att utföra stiftelsens åtaganden. I och med sin närhet till biskopen som underställd tjänsteman är det troligt att han delar dennes kunskap och oro. Carlgren är för övrigt själv djupt engagerad i gränsfrågan, bland annat via sin uppgift som granskare av bibliotekens utlåning av böcker i Tornedalen.[267]

---

[265] NLA årsrapport 1940-41:15ff. Berättelsen är enligt årsredogörelsen skriven av Julia Svedelius själv.

[266] Enligt återgivningen ska Hierta Retzius knackat på Svedelius dörr och sagt sig fått höra att "träffar du på en riktigt pigg och vaken skogsarbetare, så har denne oftast fått sin fostran i en Norrbottens arbetsstuga". Som en slags försonande gest fick Julia ett porträtt av Anna, blommor samt en vas från Florens.

[267] Uppgiften var ett led i att söka tecken på fennomani i form av en stor utlåningsfrekvens av böcker på det finska språket.

Från svältfödd till svenskfödd

Förgrundsgestalterna kommer från ekonomiskt, kulturellt och socialt välsituerade miljöer. Geografiskt härrör de från Sveriges södra delar. Det är, sammanfattningsvis, därför inte osannolikt att deras föreställningar om Norrland och dess befolkning utgår från en likartad föreställningsgrund, till exempel sådan den framställdes i kapitel fyra. De implementationsstrukturer som hitintills blottlagts innefattar två slags aktörer: å ena sidan beslutsfattare och verkställare, också andra sidan donatorer.

Rollbesättningen ändrar också karaktär med tiden. Personer har å ena sidan sin officiella yrkesroll, vilken består. Deras inofficiella roller såsom de beskrivits här ändras över tid. De två betydelsefulla donatorerna, Anna Hierta Retzius och Lotty Bruzelius, får förändrade roller och ändå kan de båda sägas ha barnets bästa för ögonen, om än ur olika perspektiv. Den inte helt ovanliga tolkningen av donatorers givmildhet knyts till djupare humanistiska ideal. Man får ändock inte bortse från eller blunda för de övriga aspekter som donationer kan relateras till. Bakom gåvorna finns också tankar om hur människor skall skolas åt rätt håll. Det faktum att man som givare väljer mottagare gör att man kan utesluta personer eller organisationer som av någon anledning inte passar in i ens föreställningsvärld. Likväl kan man kalla sig humanistisk donator. Att som i detta fall donera pengar till en organisation innebär också att man förlikar sig med de ideal som den organisationen eller rörelsen uttrycker. Donationen kommer därmed att stödja inte enbart fysiska detaljer som hus och inredning, utan ger i hög grad drivkraft åt de underliggande tankeströmningar som verksamheten styrs av.

Donatorernas skilda engagemang påverkar rörelsens verksamhet. Anna Hierta Retzius uttrycker inga öppna krav eller så åsidosätts de. Lotty Bruzelius å sin sida ställer krav. Hon sätter upp villkor, om än via en mellanhand, för hur donationerna ska användas och visar att hon, trots avsaknaden av formell makt, kan diktera villkoren för rörelsens utveckling

med hjälp av sina gåvor. Hennes agerande kan också ses som en missnöjesyttring i hur stugplaceringen hanteras. Rörelsens policyteori, alltså den som rör hur problemet ska lösas, måste vara flexibel nog att tillgodose donatorns önskemål. Likaså bidrar de stora gåvorna till att ytterligare befästa ett särskilt policymål. Bruzelius åsikter kan inte förbigås av en organisation som befinner sig i arbetsstugornas position. Sådant kan leda till att de ekonomiska anslagen drastiskt minskar eller helt uteblir. En konsekvens blir att rörelsen inte bara måste ta hänsyn till utan rent utav att kohandla mellan sina egna intentioner och donators krav.

Julia Svedelius förmår uppbringa stort ekonomiskt kapital via sitt kontaktnät av donatorer. Hon befinner sig i en position som möjliggör påtryckningsmöjligheter. Några sådana uttalade krav i stil med Lotty Bruzelius har dock inte återfunnits. Kanhända sympatiserar hon helt med Bruzelius intentioner, kanske har hon rent av uppmuntrat till dem. Kanske väljer hon att bortse från donatorns inflytande till förmån för de ekonomiska fördelar donationerna i sig medför för rörelsen som helhet. Donatorerna är ironiskt nog anhängare av liberala idéer om individuell frihet och egna val samtidigt som deras lösning på problemen är kollektiv i sin utformning med tydliga inslag av beskuren frihet.

Även hos de initiala företrädarna, Carl Svedelius och landshövding Bergström, går en förändring att se. På grund av Bergströms arbetsbörda måste stora delar av ansvaret över arbetsstugornas tillkomst delegeras till Svedelius, något som i förlängningen leder till att landshövdingen tappar den kontroll han kanske ändå önskade ha. Ytterst handlar det dock om skilda ideologiska uppfattningar som får konsekvenser för policyutformningen. Beslutsfattarrollen, som var tillägnad landshövdingen, gick förlorad och upptogs av verkställaren Carl Svedelius. När sedan de nya aktörerna tillträder griper Carlgren tämligen omgående i taktpinnen. I och med biskop Bergqvist insteg förflyttas besluten till domkapitlet, trots att landshövdingen formellt sett fortfarande har ansvaret. Detta kan vara

en bidragande orsak till att policymålet under fas två i så hög grad förändras till att bestå av försvenskningsåtgärder.

I tabell 5:3 nedan visas hur policyproblem, policyteori och policymål förändras. Som framgått är rörelsens konstanta verksamhets- och problemområde nöden. Orsakerna till hjälpinsatsen rättfärdigas i det förstone av *nöden*. Denna ska bekämpas med gåvor, men gåvor förslöar människor. Därav följer att de första arbetsstugorna inte var till för att hjälpa människor materiellt utan att fostra dem till arbetsförhet och att disciplinera dem till lydnad: ingen mat utan arbete! Uppgiften går från välgörenhet till filantropi. Några månader efter stugornas igångsättande kompletteras problemet med att peka på *oföretagsamheten* bland befolkningen. Detta policyproblem framträder i samband med att de första hjälpinsatserna har fullgjorts. Ännu något år senare utvecklas verksamheten till att handha vad som man med dåtida språkbruk skulle kunna beteckna som *ociviliserade* element. Folk är helt enkelt inte tillräckligt svenska enligt den standard som företrädarna på central nivå anser sig representera.

Tabell 5:3 Arbetsstugornas policyproblem, -teori, -mål.

	Policyproblem	***Policyteori***	***Policymål***
1903	Nöd	Gåvor/stugor	Bespisning
↓	Oföretagsamhet	Arbetsträning	Fostran
1930	Ociviliserad	Försvenskning	Nationalism

Exakt hur denna svenska standard ser ut och vad den innefattar går inte att i detalj klargöra i detta läge. Begrepp som 'arbetshåg', 'arbetsduglighet', 'svenskhet', 'fosterlandssinne' och 'bokliga kunskaper' används för att illustrera verksamhetens syften utöver att ge barnen "tukt och omvårdnad" samtidigt som de pekar på hur företrädarna definierar sig själva.

I vad mån förändrade policyproblem återspeglar nyupptäckta och verkliga behov hos målgruppen, barnen, eller om

förändringarna är ett uttryck för andra behov är i det här skedet svårt att svara på. En utökning eller förändring av policymålet behöver inte vara ett tecken på att nya policyproblem faktiskt uppstått. Policyproblemens förändrade definition liksom rörelsens förändrade policymål kan tolkas på åtminstone fyra sätt. Å ena sidan kan förändringen vara ett uttryck för att nya problemområden de facto har *uppstått*, till följd av strukturella förändringar såsom demografiska svängningar eller industrialiseringens effekter. Å andra sidan kan nya problemområden ha *upptäckts* och framträtt med större tydlighet i och med företrädarnas upprepade resor i området samt deras återkommande kontakter med befolkningen. Problemen fanns med andra ord redan tidigare men det var först efter en längre tids kontakter med områdets invånare som problemen synliggjordes. En tredje tolkning är att policyproblemet *reformuleras*. Egentligen har inga nya problem upptäckts, däremot definieras eller begripliggörs problemet med en annan begreppsapparat. Orsaker härtill kan vara att man som företrädare söker beskriva verksamhetens ansatser med begrepp som är mer anpassade till en ny tid, till donatorers önskemål eller till lagtexter. En fjärde och avslutande tolkning kan vara att de nya problemen är *fabulerade*, alltså påhittade. Inga nya problem har upptäckts och de gamla har försvunnit varför man helt sonika uppfinner ett problem att lösa.

Initialt var problemet nöd som uppstått ur fattigdom och vid åtgärdandet har andra, tidigare dolda eller oidentifierade problem framträtt. Eller så består problemet men det reformuleras, det vill säga nöd finns men dess ursprung är inte fattigdom utan snarare håglöshet hos befolkningen. Problemet och målet förblir då intakt, medan problemets ursprung går från att vara en strukturell angelägenhet till att knytas till individens personlighet. Målet går från att vara en regional till en nationell angelägenhet. Barnen ska inte vara svältfödda, däremot svenskfödda.

Kapitel 6

De lokala beslutsfattarna

Initieringsfasen belystes i kapitlet innan liksom rörelsens första steg mot att definiera ett policymål. I detta kapitel är det själva implementeringsfasen som synliggörs där policy som policymål ska materialiseras genom bildandet av lokalkommittéer och arbetsstugor. I denna fas kommer de lokala aktörerna in i bilden. De ska förhålla sig till två slags styrdokument, dels CS' policymål, dels lagtexter som styr barnverksamhet. Utöver detta kan man tänka sig att kommunen och skolrådet har egna mål. Kapitlet kommer att synliggöra några av aktörerna på lokal nivå.

Vanartslagen anno 1902

Under verksamhetens första fas är det i första hand vanartslagen från 1902 som utgör ett styrdokument för kommunen. Det är den första egentliga lagstiftningen som specifikt riktar sig till barnavårdande verksamheter. Lagen formuleras i tre författningar ”hvilkas afsaknad länge gjort sig kännbar”, enligt expeditionschefen vid Ecklesiastik-departementet.[268] I huvudsak avhandlas fosterbarnen samt de som betecknas som de vanartade, de sedligt försummade och de minderåriga förbrytarna. Av vikt är emellertid att tidigare lagar medgivit tvångsomhändertagande av barn vid *vanart*, medan 1902 års lag också ger möjlighet till tvångsomhänder-tagande i *förebyggande syfte*.[269] Därmed läggs den legala grund som möjliggör samhälleliga interventioner i preventivt syfte. Arbetsstugornas tillkomst har bland annat tolkats som en

[268] Sundberg 1903:1.

[269] SFS 1902:67. Vanart har ingen fastställd definition i lagtexten. Ordets negativa innebörd har gamla anor och innefattade tidigare också mer abstrakta företeelser. Så kunde t ex ”högre makter” vara vanartade. Se Sundqvist, Maria "De vanartade barnen" 1994:56-69.

konsekvens av nämnda vanartslag. Den tillkommer delvis som en följd av att fosterbarnsvården bedrivits i icke problemfria former, till exempel genom vanvård och övergrepp av fosterbarn.[270] Inom forskningen har dess tillkomst diskuterats ur en rad synvinklar. Rättshistorikern Mats Kumlien menar att lagen tolkats enligt fem teman: humanitet-repression, behandlingstanke-klassisk straffrätt, statsintervention-laisser faire, förändring-kontinuitet samt internationalisering-isolering.[271] I det första temat, humanitet-repression, fokuseras på om lagen ska ses som ett uttryck för ökad humanism eller ökad repression. I behandlingstanke-klassisk straffrätt belyses frågan i vad mån lagen baserades på nytt vetande kring behandling, eller om den snarare var en förlängning av befintliga arrangemang. Statsintervention-laisser faire handlar om "den offentliga maktens fördelning" och hur långt statens respektive kommunens ansvar sträckte sig. I temat förändring-kontinuitet ställs frågan i vad mån lagförslaget vilar på det sena 1800-talets idéutveckling eller om det har längre anor än så. I internationalisering-isolering, slutligen, diskuteras huruvida lagen var en strävan att efterlikna redan befintliga lagformer i Europa, eller snarare var något unikt för Sverige. Kumlien själv summerar att lagens utformning vilar på starka band till äldre straffrätt. Skälen som anfördes för dess tillkomst var inte humanitära. Dessutom var det varken kriminologiska eller naturvetenskapliga landvinningar som utgjorde dess referenser utan snarare "sekelgamla tänkesätt om det sunda förnuftet hos socknens elit".[272] Vanartslagen i svensk tappning liknar den norska versionen som å sin sida vilar på kriminologiska grunder. Den norska barnavårdslagstiftningen sökte framställa omhändertagandet av barn som en förmån och inte som ett straff, även om den också strävade mot att möjliggöra kontroll av potentiella barn- och ungdomsproblem.[273] Lagen var uppbyggd i fyra steg: preventivt, reparativt, repressivt samt

[270] Lundström 1993:6. Se också Stang Dahl 1992.
[271] Kumlien 1994:23f.
[272] Kumlien 1994:246.
[273] Stang Dahl 1978:170.

eliminerande, där det sist omnämnda i praktiken avsåg avskiljande från offentliga miljöer och inte avrättning.[274]

I Sverige tillkommer lagen efter att en kommitté undersökt den ökande "förvildning" som antas pågå bland barnen. Etnologen Eva Lis Bjurman påpekar att riksdagsbrevet hänvisar till ett allmänt missnöje över minderårigas uppförande, något hon själv har svårt att bekräfta i sin genomgång av notiser och artiklar från 1895 och framåt. Artiklarna är så få och kan "knappast ses som yttringar av ett allmänt utbrett missnöje", menar Bjurman utan anser tvärtom att det råder en avsaknad av debatt.[275] Kommittén genomförde sin undersökning via en rundskrivelse till landets skolråd och var enligt Bjurman författad i en "allvarlig ton". De inkomna svaren var oväntade. I vissa fall fanns inga uppgifter om vanart, i andra missförstods formuläret. Oanvändbar eller ovidkommande information skickades in, eller också struntade man helt enkelt i att svara. Kommissionen tolkade i och med det stora bortfallet sina siffror som för lågt satta. De menade att skolråd som ej funnit 'vanart' i sina områden inte tittat tillräckligt och helt enkelt lyckats undgå att se vanarten då vanartsutvecklingen "sker omärkligt".[276] Ett av problemen skolråden ställdes inför då de skulle bedöma förekomst av 'vanart' och 'sedlig försummelse' var begreppens mångtydiga karaktär. Försöken att lagmässigt definiera en ohälsosam barnuppfostran visade sig vara svårare än man förväntat sig.

Kommunens skolråd och arbetsstugornas lokalkommittéer

De lokala beslutsfattarna är i första hand kommunernas skolråd och i andra hand lokalkommittén (LK) för arbetsstugan på orten. Lokalkommittén utses av skolrådet och godkänns av centralstyrelsen för arbetsstugorna. Uppgifter härom finns i skolrådsprotokollen, dock inte alltid med uppgifter om vilka

[274] Bjurman 1995:79f.
[275] Bjurman 1995:76f.
[276] Bjurman 1995:75.

personer som ingår i nämnda kommitté. Ordföranden i skolrådet är densamma som i arbetsstugans lokalkommitté: kyrkoherden, komministern eller kapellpredikanten. Även andra instanser, däribland CNK, rekommenderar pastorer som lämpliga kontaktpersoner vid de olika orterna.[277] Undantag finns och styrelsemedlemmarnas tjänstetid varierar. Klart är att kommunens skolråd och arbetsstugornas lokalkommitté är nära förbundna. Därav kan man utgå ifrån att rörelsens policy-dokument var väl förankrat i skolrådet samtidigt som skolrådets förpliktelser mot kommunalstämman och lagtexter var väl förankrade hos lokalkommitténs ledamöter.

En genomgång av de tre i undersökningen först tillkomna stugorna visar att Tärendös lokalkommitté mellan åren 1903 och 1925 har totalt fyra ordföranden. Med undantag för en av dem, som är folkskollärare till yrket och för övrigt innehar ordförandeposten endast ett år, är dessa kyrkoherdar eller kapellpredikanter. Under samma tidsperiod har Korpilombolo en och samma ordförande, en kapellpredikant. Arvidsjaur, avslutningsvis, har i likhet med Tärendö fyra olika ordföranden under tidsperioden 1903-23 då stugan stängs. Endast den första av dessa har klar anknytning till kyrkan. Två är jägmästare och den sista är provinsialläkare.[278] Övriga medlemmar varierar i både skolråd och lokalkommittéer men består av väl etablerade personer i lokalsamhället, exempelvis folkskollärare, krono-jägare, handlare eller apotekare. Även kvinnor kan delta. Medlemmarna i LK skall godkännas av centralstyrelsen i Luleå. Hur tillsättningarna skett under stugornas initiala fas har inte gått att klart uttyda. Inga dokument har återfunnits som visar på urvalsprocessen, vilket kan indikera att urvalet gjorts inom en liten och redan etablerad grupp. Under rörelsens senare verksamhetstid tycks nya medlemmar tillsättas mot bakgrund av den nytta de kan tänkas ha för verksamheten, och då i första

[277] CNK; B1:1 Kopior utgående skrivelser (F1), 1903:10/1, skrivelse 370.
[278] Enligt Slunga 1965:65 är prästernas roll i skolfrågor värd att betonas. Prästerna hade stort inflytande och var i egenskap av skolrådsordförande ansvariga för skolrådsprotokollen. Slunga ger ett exempel på hur opassande åsikter undanhölls i det justerade protokollet.

hand med avseende på exempelvis materiell nytta. Vid en tillsättning antas en av de tilltänkta ledamöterna i lokalkommittén kunna "föra med sig vissa fördelar för stugan" och att man av honom inget har "att frukta".[279] En ledamot ska med andra ord vara en given medspelare eller, som i detta fall, en villig medlöpare som inte sätter sig på tvären.

Lagens utformning för lokal nivå[280]

Vanartslagen från 1902 säger att skoldistriktet har skyldighet att tillsätta en barnavårdsnämnd vilken utgörs av skolrådet eller skolstyrelsen. Såväl män som kvinnor kan sitta i nämnden. Kyrkoherden, ”eller den hans ämbete förestår”, är ordförande. Lagen avser ”barn under 15 år, hvilka på grund af föräldrars eller målsmäns lastbarhet, vårdslöshet eller oförmåga” riskerar att få sin uppfostran eftersatt. Även barn som redan definierats som vanartade berörs i det fall ”hemmets och skolans uppfostringsmedel befinnas otillräckliga”. Ifall ’vanart’ upptäcks ska detta inrapporteras till barnavårdsnämnden som ska påbörja en noggrann utredning kring barnets livssituation. I de fall man finner ’vanart’ ska ”lämplig aga” utdelas och ifall en sådan åtgärd inte har förväntad effekt kan barnet skiljas från hemmet. Om så sker gör lagen gällande att ”skälen för barnavårdsnämndens beslut härom skola i beslutet angifvas och antecknas i protokollet”. Vidare ska föräldrarna informeras skriftligen, en åtgärd som också den ska protokollföras. Lagtexten uttrycker vidare en *önskan* om att skolråden ska föra särskilda protokoll i barnavårdsärenden. Däremot *skall* barnavårdsnämnden föra en längd över barn som hamnat i åtgärd där barnets namn, födelseår liksom födelseort nedtecknas. Där ska också föräldrarnas namn, yrke och bostad skrivas in. De åtgärder som vidtagits i syfte att förbättra barnet skall omnämnas. Lagen ger också förslag på hur den nya tidens behandlingshem för barn bör vara utformade. Ett av kriterierna är att institutionen ska likna ett vanligt hem. En husmor ska leda verksamheten. I fall

[279] NLA 1018/113 daterat 12/3 och 23/3-1932.
[280] Lagtexten är från SFS 1902:67.

där husfar finns med skall paret vara gifta. För skyddshemmens del är det maximala antalet intagna barn satt till 30 stycken. Arbetsstugorna söker efterleva samma antal intagna. Det finns alltså klara regelverk som skolråden eller barnavårdsnämnden har att rätta sig efter.

Centralstyrelsens krav på kommunerna

På den lokala nivån har de ansvariga att ta hänsyn till kraven som centralstyrelsen i Luleå uppställt. Svedelius författar arbetsstugornas program[281], vilket tillsammans med ett följebrev distribueras till de kommunala skolråden i bland annat Arvidsjaur, Korpilombolo och Tärendö.[282] Ledamöterna i skolråden kommer att stå nära de lokalstyrelser som bildas i arbetsstugornas regi, dels på grund av det nära samarbetet och dels då vissa personer är verksamma i såväl skolråd som lokalstyrelse.

Följebrevet kan sägas likna en inledning eller introduktion riktad till de lokala aktörerna, där riktlinjer för verksamhetens igångsättande stakas ut.[283] Emfas läggs på att barnen ska vara i synnerligen nödställd situation, en punkt värd att lägga på minnet då den utgör en av grundbultarna i den officiella framställningen av verksamheten. Mottagarna informeras om att CNK i Stockholm gett i uppdrag åt landshövdingen, dennes fru samt lektor Svedelius att handha formaliteterna kring arbetsstugorna i Norrbotten.[284] Centralstyrelsen ber nu att ”engagerade personer” på de orter som Svedelius tidigare besökt skall skapa så kallade lokalkommittéer (LK). Om LK godkänner det medsända programmet erhåller de penningmedel

[281] CNK: E1:3 Inkomna diarieförda skrivelser 1903-16/1.
[282] CNK: E1:3 Inkomna diarieförda skrivelser 1903-18/1.
[283] Nedanstående är en sammanfattning av såväl programmets som följebrevets innehåll, se CNK: E1:3 Inkomna diarieförda skrivelser 1903-18/1.
[284] I programmet kallas CS för ”Luleåkommittén”, men tar sig namnet centralstyrelsen inte långt efter verksamhetens igångsättande.

att göra nödvändiga förberedelser. LK förväntas rådgöra med skolrådet i vad mån skolundervisning kan erbjudas till barn från andra byar ”som tilläfventyrs till följd av synnerligen nödställd belägenhet” förflyttas till arbetsstugan. Med tanke på de nära relationer som finns till skolrådet rådgör LK i det närmaste med sig självt. LK bör även skaffa information om vilka kostnader det skulle ha inneburit för skolrådet om barnen bott kvar i sina hem och där fått undervisning samt vilken kvalitet denna då skulle ha haft. Ärendet hastar och centralstyrelsen önskar snabba svar. All korrespondens handhas av Svedelius.

Programmet, eller policyn, består i sin helhet av tre delar där den *första* kan ses som en kravspecifikation riktad till berörda kommuner. Där preciseras de förväntningar centralstyrelsen har på kommunen. De ska tillhandahålla en för verksamheten kostnadsfri lokal i enlighet med de förslag Svedelius tidigare framfört under sin resa. Också uppvärmningskostnaderna ligger på kommunens lott, liksom att hålla med ett hyresfritt och möblerat rum till stugans föreståndarinna i de fall hon inte är från orten. Inventarieinköp, arbetsredskap och material till dessa liksom nödvändiga livsmedel samt lön till såväl föreståndarinna och eventuellt biträde bekostas med nödhjälpsmedel. En förhoppning uttrycks samtidigt om att biträdestjänsten ska kunna skötas av frivilliga krafter.

Programmets *andra* del handlar om vilka göranden som åligger de olika kommittéerna på central- och lokalnivå. Dessutom klargörs föreståndarinnans skyldigheter. Anmärkningsvärt är att centralstyrelsen i Luleå i *programförklaringen* sägs tillsättas av CNK! Som tidigare nämnts har nödhjälpskommittén inga sådana befogenheter. De har blott och bart en rådgivande funktion vilket tydligt framgår i uppdragsbeskrivningen från deras första sammanträde. Lokalkommittén förväntas lämna förslag på en lämplig föreståndarinna. Centralstyrelsen har till uppgift att tillsätta en föreståndarinna vid varje arbetsstuga samt att förse arbetsstugorna med föreskrifter för verksamheten. Det ska inte råda alltför stora skillnader stugorna emellan. Vidare ska LK ordna med lokal och lämpliga inventarier såsom bänkar,

stolar och bord. Inventarierna ska vara enkla och så billiga som möjligt. Stugverksamheten ska övervakas, och i samråd med föreståndarinnan ska barnens slöjdverksamhet ges en passande inriktning. För ändamålet lämplig arbetsmateriel ska införskaffas. Vidare ska lämpliga barn antas till arbetsstugan, alltså barn i nödställd situation. I de fall barn inte får plats på stugan ska lokalkommittén ordna inackordering på aktuell ort. Inledningsvis är det av stor vikt att LK frekvent förser centralstyrelsen i Luleå med rapporter om verksamhetens fortskridande. I den mån lokalkommittén ej lyckats anskaffa köksutrustning åtar sig centralstyrelsen att köpa in nödvändiga inventarier. Enligt programmet bör stugorna öppnas den första februari 1903. Till att börja med tar man in barn, olika antal beroende på stuga, vilka är bosatta i stugans närhet och därför kan sova hemma. Efter en till två veckor ”då någon erfarenhet vunnits”, låter man barn från andra orter inom kommunen påbörja sin arbetsstuguvistelse. Som intagningskriterier anges ”hemmets rådande nöd” samt barnets brist på möjligheter till adekvat skolgång. Barn från andra orter inhyses i arbetsstugan eller, om detta ej är möjligt, inackorderas i stugans närhet. Så här i inledningsskedet har inte alla arbetsstugor lyckats anskaffa lämpliga lokaler för att hysa barn nattetid. Dessutom ges det riktlinjer för ett utgiftstak avseende bespisning och inackordering. Åldern bland de intagna barnen ska i pojkarnas fall vara 8-15 år och för flickornas del 8 till omkring 16 år. De barn som kommer utifrån bör inte vara yngre än 8 eller 9 år vid antagningen. Som övre gräns för antagning föreslås 12 eller 13 år. De båda gränserna gäller i första hand pojkarna. Antagningsreglerna är som synes tämligen detaljerade vad gäller barnets ålder, kön och härkomst. Frågan om hemmets rådande nöd är en grundvariabel att beakta, liksom barnets möjlighet till skolgång. Dessa bedömningsgrunder *ska* LK ta hänsyn till enligt programförklaringen.

Så här långt är det vissa aspekter som är värda att notera. Kommunens åtaganden gentemot centralstyrelsen för arbetsstugorna består i att tillhandahålla lokaler enligt ett *tidigare* förslag, något som indikerar att kontakter redan knutits. De

barn som förflyttas ska vara ”synnerligen nödställda”. Lagtexten å sin sida poängterar att vanartslagen avser barn under femton år som på något sätt vanvårdas i sitt hem, eller barn där andra insatser ej hjälpt till förbättring. Om barn förflyttas eller hamnar i någon form av åtgärd, ska skolråden protokollföra insatserna i en förteckning över de barn som omfattas av åtgärden. Utöver lagtexten och programförklaringen finns ytterligare information om lokalkommittéernas arbete i årsrapporten.

Den officiella versionen av etablerandet

I den första verksamhetsberättelsen från 1903 återfinns vad som kallas: ”Utdrag ur rundskrifvelse från Luleåkomiterade till lokalkomiterade för de olika arbetsstugorna. Utsänd före innevarande höstermins början”.[285] I mångt och mycket påminner den om den programförklaring som återgavs tidigare, dock med en utökad detaljrikedom och med ett delvis annat innehåll. I denna version ska 20 barn hämtas från socknen för att inhysas på arbetsstugan med full bespisning. Dessutom ska minst fem barn från orten erbjudas kvällsmat men bo i sina hem. Antalet arbetande och bespisade barn bör dock inte överstiga 30 till antalet. I likhet med programförklaringen poängteras att barnen ska gå i den ordinarie skolan. *Särskilda* lärarinsatser för arbetsstugan och dess barn ses som ett *resursslöseri* som motverkar den besparing som kommunerna kan göra i och med arbetsstugornas tillkomst. Kommunernas möjlighet till ekonomiska besparingar läggs alltså till beräkningarna. Barnen ska utses "bland socknens fattigaste och mest vanvårdade samt i moraliskt afseende mest försummade barn". LK bör också ta hänsyn till i vad mån skolplikten uppfylls ifall barnen inte tas in. Sedan följer två punkter rörande antagningsålder och urvalsförfarande, punkter som avviker från det tidigare dokumentet. Intagningsåldern bör för pojkar inte överstiga 15 år. För flickor kan man dock sträcka sig ytterligare

[285] NLA årsrapport 1903:23. *Luleåkomiterade* är vad som senare kallas Centralstyrelsen (CS) och *lokalkomiterade* benämns efterhand som lokalkommittén (LK).

något år. Vidare bör företräde lämnas åt äldre framför yngre barn när det gäller antagning av barn med bristfällig skolgång. Man kan anta att en utökning av ålderspannet inte enbart ger ett bredare urval, det ökar samtidigt möjligheten att hålla stugan fulltalig. Redan intagna barn ska ha företräde när höstterminen sätter igång. Även barn som annars skulle bortackorderas på kommunens bekostnad anses som lämpliga arbetsstugu-kandidater. Detta innebär att andelen möjliga adepter utökas ytterligare. Vidare säger dokumentet att slöjdundervisningen bör förbättras, och att de alster som produceras i högre grad ska vara försäljningsbara artiklar för att på så vis få ytterligare medel till verksamheten. LK bör bygga sina beslut på underrättelser från lärare och andra väl ansedda personer och i görligaste mån undvika föräldrars egna krav. "Önskligt vore, att några så försigkomna flickor från mycket fattiga hem intoges, de kunde under föreståndarinnans ledning ombesörja alla med arbets-stugans drift förbundna husliga sysslor." Därigenom kan stugverksamheten spara in utgifter för kökshjälp. Alla barn ska delta i det husliga arbetet. Under hösten kan exempelvis bärplockning ske för att brukas vid dels arbetsstugans eget kök, dels som 'läromedel' för flickor för att lära sig syltning. LK ska gärna använda sig av Anna Hierta-Retzius bok om arbetsstugor där råd finns. Mattilldelningen skall ske med viss försiktighet, särskilt under de första veckorna då det har visat sig att barnen blivit illamående av den myckna maten. Drycker såsom kaffe, kakao eller te får serveras till barnen under söndagar och helgdagar. Manlig slöjd i form av snickeri eller skomakeri ska med hjälp av kunnig hantverkare tillhandahållas sex dagar i veckan för 10-talet pojkar åt gången. LK bör ordna en "inspektris", alltså en kvinna bosatt på platsen, till vilken föreståndarinnan kan vända sig för att söka råd i frågor som inte kräver särskilda beslut från LKs sida. Centralstyrelsen hoppas också att "andra damer" på orten engagerar sig och stödjer föreståndarinnan i hennes arbete och bistår vid undervisning av kvinnlig slöjd. Föreståndarinnan har rätt att äta av arbetsstugans mat men är skyldig att stå för sina övriga omkostnader. Enbart barn tillhörande arbetsstugan får äta där. LK ska ordna så att nödvändigt arbetsmateriel alltid finns på

stugan samt månadsvis skicka in en noggrann kassaredogörelse. Föräldrar bör för sina antagna barn ordna med ”nödtorftiga gångkläder” samt ”med dubbla omgångar underkläder”. Om hemmen till följd av svåra ekonomiska förhållanden har svårt att tillhandahålla detta, ska barnen trots det inte nekas tillträde. Centralstyrelsen ska försöka ordna det som inte kan fås på platsen via gåvor eller rekvisition. Rundskrivelsen slutar med att vikten av sparsamhet påtalas. Den är daterad den 17 augusti 1903 och undertecknad av ledamöterna i arbetsstugornas centralstyrelse.[286] Det aningen förändrade innehållet kan eventuellt knytas till de erfarenheter som gjorts under verksamhetens första halvår.

Etableringen i Arvidsjaur, Korpilombolo och Tärendö

I denna undersökning studeras arbetsstugorna Arvidsjaur, Korpilombolo och Tärendö, vilka alla startas 1903. Således kan influenser av vanartslagen inverka när beslutet om arbetsstugan ska tas. Skolråden i dessa kommuner har representanter också i den lokalkommitté som bildas i Norrbottens Arbetsstugors regi. Prosten i byn är många gånger ordförande i både kommunens skolråd och LK. Nedan ges återgivningar från skolrådsprotokollen vid de nämnda orterna. Då informationen i dessa protokoll är limiterad var för sig, presenteras informationen från samtliga här sammantagen. Syftet är att se skolrådens hänsynstagande till det policydokument som arbetsstugurörelsen utarbetat. I vilken mån låter man detta viktiga dokument styra etableringen av stugan och antagningen av barnen? Vilka hänsyn tas till lagtexterna?

Arvidsjaur[287]

Skolrådet i Arvidsjaur har komminister Sundelin som ordförande, ett val som ligger i linje med lagtextens rekommenda-

---

286 CNK: E1:3 Inkomna diarieförda skrivelser 1903.

287 Informationen under denna rubrik är, om annat ej anges, hämtad från Arvidsjaur skolrådsprotokoll 1887-1912 KIVa:1. NLA årsrapport 1902-03:42 har en tryckfelsnisse då där hävdas att det är kyrkoherde Bergqvist som verkar i Arvidsjaur. Bergqvist är dock, enligt sina memoarer, stationerad i Gällivare. Se Bergqvist 1939.

tioner. Samma person är också ordförande i lokalkommittén för arbetsstugan på orten. En genomgång av skolrådsprotokollen från och med 1901 till och med 1905 visar att skolrådet träffas en gång under det första året. Nästföljande år träffas de fyra gånger. Under ett av dessa möten diskuteras vanartslagen och då framkommer att skolrådet ska sköta ”den tillsyn och de åtgärder som i nämnda lag afses”. Ett dokument som besvarar frågor kring lagens tillämpning återfinns i skolrådets protokoll. Exakt när det författats är osäkert men i svaren framgår att inga kända fall av vanartade barn finns i Arvidsjaur.[288] Kanhända är dokumentets kvarliggande i sig ett exempel på det tidigare nämnda bortfall som vanartsundersökningen från 1902 gav upphov till. Bjurman pekar som nämnts på att svaren som kommunerna skickade in var oväntade eller i sådant skick att informationen var oanvändbar, i andra fall fanns inga uppgifter om ’vanart’ och i åter andra struntade kommunerna helt enkelt i att besvara enkäten.[289] Skolrådets sista möte 1902 hålls den 27 december och inget nämns om arbetsstugan. Skolrådet sammanträffar ånyo i juli och början av augusti 1903 men det är först i slutet av augusti samma år som arbetsstuguverksamheten förs på tal:

> "Då den s.k. Arbetsstugan jämväl under kommande läsår är beslutad att fortgå i Kyrkostaden, beslöt skolrådet att de barn, som komma att intagas i arbetsstugan, hvilka till antalet icke få öfverstiga tjugu, skola undervisas i Kyrkostadens folkskola och småskola af vid dessa skolor anställd folkskollärare och småskolelärarinna, samtidigt med där inskrifna barn."

Arbetsstuguverksamheten har med andra ord pågått i nära sex månaders tid innan den ens nämns i skolrådets protokoll. En dryg månad senare framhålls att:

> "Då vid nu verkställd inskrifning i Kyrkostadens skolor visat sig, att ett så stort antal barn därvid anmält sig till intagning att utrymmet

[288] Arvidsjaur skolrådsprotokoll 4/10-1902, KIVa:1 samt KIVc:2.b.
[289] Bjurman 1995:75.

> för arbetsstugans barn icke utan olägenhet där kan beredas, beslöt skolrådet att för nämnda barn inrätta en mindre folkskola i Kyrkostaden, och ville skolrådet under förutnämning af… hösten förorda lärarinnan Anna Nilsson att bestrida undervisningen vid den ifrågavarande skolan."

Under de 12 efterföljande skolrådsmötena i Arvidsjaur fram till den 23 december 1905 nämns inte arbetsstugorna en enda gång! Vanartslagen omnämns förvisso, men ingenting nämns angående hur eller ens om den tillämpades vid antagningen av barn till arbetsstugan. Ej heller framgår i vad mån de av CS uppställda behörighetskraven för barn efterlevdes. Där finns heller inte några anteckningar om hur beslut togs för att etablera stugan. Dessutom nödgas kommunen sätta in extra skolresurser till följd av stugetableringen, något som ju var tänkt att undvikas.

Korpilombolo[290]

Namnet Korpilombolo, vilket grovt kan översättas till 'ödemarkstjärn', härrör troligen från byns intilliggande sjö.[291] Mellan åren 1902 och 1905 hålls här stämma inte mindre än 28 gånger. Ordföranden är kapellpredikanten Petterssån som även innehar posten i lokalstyrelsen för arbetsstugan på orten. Petterssån är för övrigt en relativt flitig debattör i lokalpressen och talar sig gärna varm för verksamheten. Vid två tillfällen kommer stugan på tal i skolrådet. Den första januari 1903 diskuteras där:

> "… om socknemännen voro villiga att hyresfritt upplåta några rum uti tingshusbyggnaden i Korpilombolo till lokal för den arbetsstuga, som Centrala Nödhjelps komitén i Stockholm beslutadt att i Korpilombolo kyrkby inrätta. Efter att stämman förklarats öppnad och i saken öfverlagt förklarade socknemännen sig villiga att i sagda

[290] Informationen under denna rubrik är, om annat ej anges, hämtad från Korpilombolo Kommunalstämmoprotokoll 1872-1906.
[291] Nylund Torstensson 1973:24f.

> tingshusbyggnad upplåta hyresfritt för ifrågavarande ändamål köket, kökskammaren och förra handelsbutiken hvarjemte ytterligare ett á två rum få användas under de tider då desamma icke behöfva deponeras för tingssammanträden."

Stämman gillar etableringen. Nästa tillfälle då arbetsstugan nämns inträffar i december 1905, och då påtalas ”att uti arbetsstugan företrädesvis intagas sådana fattiga barn som af kommunen erhålla full fattigförsörjning”. I övrigt diskuterar skolrådet i vilken utsträckning kommunen kan bidra ekonomiskt till stugans skötsel, utöver den fria lokalen. Här bör nämnas att detta beslut tas under påverkan av hot om nedläggning av en eller flera av verksamhetens arbetsstugor. Till samma stämma har nämligen centralstyrelsen i Luleå sänt ett brev där det påtalas att driften för verksamheten generellt är kostbar och att rörelsens ekonomiska medel riskerar att tömmas varför det kan bli aktuellt att stänga några stugor. Ingen särskild stuga namnges, men en viktig faktor för ett beslut om stängning anges vara de olika skolrådens fortsatta ekonomiska engagemang. Korpilombolos skolråd hörsammar deras vädjan/hot och tillskjuter vissa medel.

Tärendö[292]

Skol-, och kyrkorådsprotokollen i Tärendö behandlar arbetsstugan en enda gång mellan åren 1902-05. De har under den tiden 17 sammankomster och vid en av dessa bestäms att arbetsstugan ska inrymmas i skollokalerna i Kyrkbyn och att skolrådet står för uppvärmningskostnaderna. Samtidigt poängteras att skolunder-visningen ej får hindras till följd av stugans tillkomst. I likhet med Arvidsjaur finns från Tärendö inga uppgifter om hur skolrådet diskuterat antagningsförfarandet. Däremot finns uppgifter som visar på att ”sockenstämman” i Tärendö var oense och inte alls så givmild som man först skulle kunna tro vid stugetableringen. Det

[292] Informationen under denna rubrik är, om annat ej anges, hämtad från Kyrkostämmas och kyrkofullmäktiges protokoll och handlingar Tärendö 1882-1911 K II:1.

avspeglade sig bland annat i att stugan fick fri tillgång till ved under endast en termin, ett beslut som framkommit ”efter en liflig öfverläggning”. Ännu i november samma år kvarstår ”socknemännens” motstånd.[293]

Lokalkommittéernas bedömning

Som synes skiljer sig implementeringen av arbetsstuguidén vid de skilda orterna. Endast Korpilombolo uttrycker tankegångar som klart passar in i rörelsens policydokument, i vilken hänsyn till barns fattigdom ska vara vägledande princip vid antagning. Samma ort är den enda som tar ett regelrätt, protokollfört beslut för arbetsstugans tillkomst. I de två övriga fallen tycks stugornas tillblivelse likna något närmast oväntat. Arvidsjaur måste skapa extra lärarresurser vilket förmodligen inte var den ursprungliga tanken. Varken i Tärendö eller Arvidsjaur nämns något om fattigdom eller extrem nöd. Ingen av skolråden för protokoll över de intagna barnen. Hur ska detta tolkas? En tes skulle kunna vara att prästernas många engagemang som ordföranden i skilda råd, stämmor och styrelser har en bidragande roll. Besluten riskerar att fattas informellt varför de inte protokollförs. Även om stugorna uppbär donationsmedel måste kommunerna ändå stå för bränsle och fastighet. Då detta är ett ekonomiskt åtagande ter det sig en aning märkligt att besluten ej protokollförts. Prästernas inblandning kan också medverka till att inga, i lag stadgade, namnlängder förs över de barn som satts i åtgärd, av den enkla anledningen att arbetsstugorna för en matrikel, och i lokalstyrelsen sitter som bekant prosten själv. Det behövs endast en matrikel och denna finns i stugan. Därmed kan skolrådet hävda att en namnlängd finns, om än inte i kommunens regi, men väl under överinseende av skolrådets ordförande. En annan förklaring skulle kunna vara att protokoll förkommit. En sådan förklaring är dock inte självklar då samtliga studerade protokollböcker varit intakta och utan avsaknad av blad. Ett alternativ är att hela böcker försvunnit vilket delvis motsägs av att datumen i de protokoll som granskats ligger i följd. Man kan även fundera

[293] NLA Tärendö 115:E II H3; 14/2-1904 samt 3/11-1904

över hur kontakten initialt togs mellan kommunrepresentanter och Carl Svedelius. Inga dokument har återfunnits kring dessa och de ovan redovisade protokollen lämnar inga svar.

De kyrkliga företrädarnas nära förbindelse med de norrbottniska arbetsstugorna har ibland knutits till rädslan för laestadianismens framfart. Emellertid är en sådan tolkning förenklad. Förvisso fanns bland kyrkans män en rad svenskivrare. Dock bör en tanke ägnas åt det faktum att vanartslagen från 1902 de facto påbjuder prästernas aktiva deltagande i skolråden. Påbudet var inte riktat till Norrbotten allena utan omfattade hela riket. Skolfrågor hade sedan länge funnits inom kyrkans ansvarsområde, något som nämnda lag från 1902 ytterligare klargjorde.[294] Prästernas närhet till arbetsstugorna är med andra ord inte så exceptionell som man kanske kan tro. Laestadianismen problematiseras i liten omfattning, åtminstone initialt. Under 1910-talet anar man en förändring med ökade utfall mot denna form av religiositet. Detta går tydligt att utläsa i de skolböcker som Julia Svedelius ger ut, böcker som för övrigt blir obligatoriska i skolorna.

Nya lagar för en ny tid

Lokalkommitténs ordförande i Korpilombolo påtalar 1912 behovet av ännu en arbetsstuga i trakten med de uttalade motiven att det förekommer kaffemissbruk och undernäring i området. Begreppet vanart tolkas med andra ord generöst. Positiva krafter som kan engagera ungdomen anses vara av gagn och pastorns egna förslag, utöver att skapa ännu en arbetsstuga, är att arrangera ”uppläsningsaftnar” med olika teman, till exempel om ”Religionens makt”, ”En moder” och ”Gustaf III-afton”, teman som enligt hans förmenande gör människor ”orörliga af hänförelse”.[295] Problemet anges vara sysslolösheten och en oengagerad hållning bland målgrupperna

[294] Se t ex Ekström von Essen 2003 kap 2 där sockenstämmans och kyrkorådets arbetsuppgifter diskuteras.
[295] NLA 1018; 119 E V a1, Oktober 1912.

snarare än fattigdom. Eller tänker sig kyrkoherden kanske att uppläsningsaftnarna ska få barnen och ungdomarna att glömma sin nödställda situation?

1918 tillkommer en fattigvårdslag som anger att barn mellan 2-16 år *endast tillfälligt* får tas om hand av kommunal fattigvårdsanstalt. Det är ett skifte som klart indikerar att från och med nu ska barn kunna handhas på barnhem eller barnhemsavdelningar. Maximalt antal intagna barn angavs tidigare till 30. Då sades också att verksamheten skulle ledas av en husmor.[296] År 1921 läggs emellertid ett nytt lagförslag vilket istället slår fast att verksamheten ska ledas av en föreståndare med hjälp av lämplig och erforderlig personalstyrka.[297] 1924 träder Sveriges första barnavårdslag i kraft och samtidigt skapas barnavårdsnämnder vilka nu övertar ansvaret för barnavården från skola och kyrka. Därmed samlas all sådan verksamhet under ett tak, vilket i sin tur förtydligar kommunens plikter. Förutom prästen sitter i barnavårdsnämnden åtminstone en ledamot från fattigvårdsstyrelsen, förmodligen för att bevaka kommunens intressen. Samtidigt finns det önskemål om att en läkare, en lärare samt en person med juridisk sakkunnighet bör ingå i barnavårdsnämnden.[298] Det är tydligt att nämnden försöker täcka in den specialistkompetens om barn som utvecklas inom skilda discipliner. Samma år tillkommer en lag rörande samhällets barnavård där två former av institutionsvård initieras: ett för stadigvarande vård och ett upptagningshem för tillfällig vård. Friska, 'normala' barn ska helst inte växa upp på barnhem utan hellre skickas till fosterhem. Lagen kommer i samband med detta att skilja mellan två typer av omhändertaganden, där den ena fokuserar på samhällsvård för nödställda barn, medan den andra rör skyddsuppfostran av barn i fara att bli ’vanartade’. Lagen kan ses som ett redskap för att förebygga social och biologisk ’degeneration’ i det uppväxande släktet. Oron för att befolkningens kvalitet ska försämras är i detta

[296] SFS 1918:422.
[297] Se Lundström 1993.
[298] SFS 1924:361.

tidsskede en inte obetydlig fråga, vilket avspeglas i de lagar som tillkommer under senare delen av 1920-talet. Diskussionerna rör då hur man bör förbättra 'befolkningsmaterialets kvalité', vilket gör sig gällande i bland annat 1927 års utlänningslag där en strängare kontroll av invandringen föreskrivs så att den 'svenska enhetliga rasen' ej ska beblandas. År 1929 väcks förslag om sterilisering av sinnesslöa, sinnessjuka samt sådana personer som kan tänkas ha störda själsförmågor.[299] Barn till sådana 'avarter' vill samhället inte föda då risken finns att ytterligare 'rasdefekter' genereras. Orsakerna till den strikta hållningen mot 'avvikelser' är inte enbart rashygieniska eller medicinska utan också ekonomiska. I likhet med övriga Europa befinner sig Sverige vid denna tid i en djup ekonomisk kris där stor arbetslöshet med påföljande fattigdom råder.[300] Farhågor om ett degenererat människosläkte har dock funnits långt tidigare. I England omtalas redan under tidigt 1800-tal oron för "rasens bastardisering".[301] Under 1920-talet har oron spridit sig också till Sverige.

Från och med 1930 lyder arbetsstugorna under barnavårdsnämnden efter att tidigare sorterats under Folkskoledirektionen. Förändringen innebär att verksamheten på arbetsstugorna inte enbart skall avhjälpa en utbildnings-problematik, utan även kan komma att avhjälpa en social problematik.[302] Stugornas tjänster blir därigenom tillämpbara också för barn utanför den tidigare antagningsdefinitionen, det vill säga den som angav att barn med svårighet att erhålla adekvat skolgång skulle antas. Nu kan även barn med andra typer av 'problem' tas in. Å andra sidan har rörelsens års-rapporter sedan länge hävdat att verksamheten också inriktar sig mot att avhjälpa vissa typer av sociala problem.

---

299 Enligt Lundström 1993.
300 Texten kring utlänningslagen och sterilisering är hämtad från Mattsson 1984:86
301 Se Heywood 2005:196.
302 Nordenson 1974.

Lokalkommittén och skolrådet [303]

Under den andra expansionsfasen är reglementet för lokalkommittéerna avsevärt mer preciserat och förtydligat i jämförelse med föregående period. LK har skyldighet att ”utöva den närmaste tillsynen av arbetsstugorna” samt att ”övervaka och kontrollera föreståndarinnans arbete/…/ å såväl barnens uppfostran och vård som ock ekonomien”. I likhet med tidigare ska LK besluta om intagning av barn, men också styra stugans verksamhet så att den anpassas till ortens behov. Detta öppnar upp för en mycket generös tolkning av verksamhetens utformning. Nytt är att lokalkommittén skall hålla månatliga sammanträden, vilka ska protokollföras. Protokollutdrag ska sedan skickas till arbetsstugornas centralstyrelse i Luleå, även detta varje månad. I samråd med skolrådet ska barnurvalet diskuteras i god tid före påföljande termins antagning. Det poängteras dock att ”lokalstyrelsen förbehålles beslutande-rätten”. Antagning grundar sig på följande urvalskriterier: längd på barnets skolväg; fattigdom; hemmets vanvård; andra orsaker som leder till försummad skolgång eller vanvård. ”Här bör särskilt avseende fästas vid arbetsstugans sociala uppgift att bereda fostran och vård åt i hemmet kroppsligt eller andligt försummade barn.” Barn med, som man uttrycker det, ”sedliga oarter” eller barn vars inflytande kan ses som skadligt på övriga i gruppen ska, om ”lämplig behandling” ej uppnår önskvärt resultat, omedelbart skiljas från stugan. I och med detta har ytterligare en särskild grupp barn konstruerats, nämligen de icke önskvärda, de som förvisso uppfyller tänkta antagningskrav men som ej förmår leva upp till verksamhetens ställda förväntningar. Om LK tar ett sådant beslut ska centralstyrelsen omedelbart informeras. Ej antaget barn som ändå bor i samma by som arbetsstugan kan ”undantagsvis” mottas för att erhålla måltider. En förutsättning är dock att barnet deltar i slöjdundervisningen samt ”… i finsktalande trakt - vinnlägger sig om att i arbetsstugan tala svenska". LK förväntas visa

[303] Informationen under denna rubrik är, om annat ej anges, hämtad från NLA årsrapport 1923-24:24f.

intresse för föreståndarinnas arbete och regelbundet besöka stugan för att bedöma ”anstaltens förmåga att motsvara sin uppgift”. Kommittén ska vidare söka ”intressera befolkningen” på orten för verksamheten. I den mån stugan ligger inom ”finsktalande trakt” *bör* LK se till att svenska är det rådande samtalsspråket. Ordföranden i lokalkommittén ”må anse sig äga särskilt uppdrag att taga arbetsstugan i sitt hägn” och ständigt övervaka arbetsstugan samt bistå föreståndarinnan.

Exakt hur övervakning och tillsyn av arbetsstugan ska gå till vid sidan av besök på densamma framkommer icke. Tydliga rutiner saknas och kontrollen tycks snarast förutsättas, som en följd av styrelsemedlemmars intresse och engagemang. De månatliga sammanträdena erbjuder naturligtvis ett forum för LK: s medlemmar att diskutera stugans verksamhet. Barnens slöjdtimmar ska ägnas åt att lära ut kunskaper som är behovsprövade eller sällsynta på orten. En fråga är i vad mån detta i sådana fall avspeglar sig i den dagliga verksamheten. Antagningskriterierna preciseras liksom kraven på de barn som utspisas men icke bor på stugan. Noterbart är att LK tar sig an beslutanderätt över skolrådet när det gäller antagning av barn vilket kan tolkas som om lokalkommittén och skolrådet i det närmaste består av samma personer.

Etableringen i Pålkem, Svanstein och Vojakkala

De tre stugorna i Pålkem, Svanstein och Vojakkala tillkommer under expansionens andra fas och bekostas av den tidigare nämnde donatorn Lotty Bruzelius. De två sistnämndas framväxt sker vid en tidpunkt när språkfrågan och försvenskningsarbetet ännu omdebatteras.[304] Hur resonerar de lokala aktörerna när nya arbetsstugor etableras på nya orter omkring 25 år efter den första expansionsfasen? Vilka argument anförs? Har lärdomar dragits av den första expansionens misstag? Finns klarare uppföljning och efterlevnad av de policydokument som arbetsstugurörelsen utarbetat? Om vi ska tro de offentliga

[304] NLA 1018/290:E1i. I mappen finns korrespondens som tydligt visar på språkfrågans infekterade karaktär.

framställningarna, tycks tillkomsten av nya arbetsstugor följa ett väl genomarbetat mönster baserat på i första hand barnens behov. Det vill säga, arbetsstugorna tillkommer på platser som kan liknas vid knutpunkter, eller centralorter, för regioner där en relativt stor grupp barn inte har tillgång till adekvat skolgång. Kritiker har pekat på att många av arbetsstugorna i Tornedalen växte fram på relativt välbärgade orter och inte på platser där behovet av skolgång var som störst.[305] Det måste dock betecknas som rationellt att placera stugorna på huvudorter då där fanns skolor och befintlig lärarkompetens. Man kan vidare anta att det måste ha varit svårt att rekrytera kompetent personal till alltför avsides liggande orter.

Pålkem[306]

Pålkems arbetsstuga startar år 1926. I skolrådsprotokollen benämns orten Vitträsk medan centralstyrelsen för de norrbottniska arbetsstugorna kallar orten Vitträskorten, Polkem eller Pålkem. Ursprungsnamnet på byn antas vara det samiska namnet Bålggem, men i och med sin tillhörighet till Gällivare församling benämns den Vitträsk.[307] Namnombytet kan i sig ses som tecken på en försvenskningssträvan vilken även omfattar ortnamn. Området kring Pålkem anses av vissa vara fyrspråkigt då samiska, finska, svenska och överkalixmål möts där.[308] Arbetsstugurörelsens årsrapport beskriver å sin sida området som trespråkigt:

> "Befolkningen i Polkem är trespråkig. Språkgränsen går i själva verket mitt i varje stuga. Far och söner tala gemenligen lapska, mor och döttrar finska, och bägge parterna förstå varandra gott. Därjämte tala alla något svenska."

---

305 Tenerz 1963.

306 Informationen under denna rubrik är, om annat ej anges, hämtad från Gellivare Skolråd Skolrådsprotokoll K IV a:5 och K IV a:6.

307 Falck 1998:116. *Bålggem* betyder *trampberget.*

308 1018 EV II c 2 daterat11-13/10-1931.

Förutom att stugan ska underlätta skolgången för de barn som bor i byar spridda ”miltals runt omkring” Pålkem, ska den också utgöra ”ett betryggande värn emot finskans vidare framträngande”. Dessutom är hela den sydöstra delen av Gällivare kommun ”i behov av särskild uppryckning”. Enligt samma årsberättelse har myndigheterna i Gällivare fört fram en ”energisk framställning” i syfte att få till stånd en stuga inom kommunen.[309]

Figur 6:1. Oskrivet vykort från omkring 1930 föreställande Pålkems arbetsstuga.

Arbetsstugan omnämns under åren 1925-27 endast två gånger i skolrådsprotokollen. Första gången i februari 1925, då ett förslag på stugplacering i Pålkem har inkommit från centralstyrelsen. Då kommunen redan är i färd med att besluta om en skola och lärarbostad på nämnda ort erbjuds centralstyrelsen ett samarbete. En konsekvens av den nya skolan och arbetsstugan blir att några mindre folkskolor stängs 1927 i byar runt Pålkem/Vitträsk. I övrigt nämns inget om arbetsstugan. Däremot omnämns i skolrådsprotokollen familjer till barn vilka missköter sin skolgång. Under åren 1925-27 rör det sig om fem familjer från tre skilda byar. Den första familjen får en varning.

[309] NLA årsrapport 1924-25:18f.

Hos den andra skiljs barnen från familjen på grund av undermålig bostadssituation och placeras i ett annat hem. Ytterligare tre familjer, vilka kommer från samma lilla by, omnämns. De har samtliga varnats utan någon önskvärd förbättring. Därför hämtas barnen av polis till skolan. Om inte familjerna bättrar sig heter det att barnen kommer att skiljas från sina familjer. Inget barn från någon av dessa 'problemfamiljer' återfinns i denna studies arbetsstugor, vilket är en aning märkligt då de med råge kan sägas ha kvalificerat sig för en plats på arbetsstugan i enlighet med rörelsens policyteori och olika lagtexter. Lägg därtill att två av studiens arbetsstugor geografiskt ligger lämpligt till i förhållande till familjernas hembyar. Det finns med andra ord en hel del som talar för att åtminstone något av barnen borde ha återfunnits i någon av stugorna. Detta kan tolkas på flera sätt. Å ena sidan kan 'problemfamiljerna' hörsammat skolrådets varningar och efterlevt de åtaganden som ålagts dem. Att framhålla en sådan tolkning som trolig för alla fall ter sig dock orealistiskt. Ärendena är för några av familjerna så pass komplicerade att polismyndigheten involveras, något som tyder på att familjernas livssituation har dryftats i skolrådet en längre tid. En andra tolkning, som styrker beslutsprocessen vid stugetableringen, är att arbetsstugan inte alls tillkom för utsatta barn, utan snarare för att bistå kommunens utsatta ekonomi. Den ofullständiga informationen i skolrådsprotokollen avseende arbetsstugans tillkomst och antagningsgrunder, samt att folkskolor stängs efter arbetsstugans öppnande, indikerar att skolrådet snarare ser arbetsstugan som en ekonomisk hjälp för sina egna behov än ett stöd för utsatta barns skolgång.

Svanstein[310]

Arbetsstugan verksamhet i Svanstein inleds 1932. Enligt CS i Luleå tillkommer stugan med det uttalade syftet att sprida svensk kultur och svenskt språk i denna trakt. Ett PM som rör placeringen av rörelsens sjuttonde arbetsstuga avslöjar att

[310] Informationen under denna rubrik är, om annat ej anges, hämtad från Övertorneå skolrådsprotokoll KIV a:4 1930-32.

”anstaltens förläggning till finsktalande ort bäst överensstämmer med donators avsikter”. Samma PM utesluter andra orter, däribland Jokkmokk och Överkalix, med hänvisning till att befolkningen där i stort är svensktalande med endast ”vissa finsktalande folkelement”.[311] Frågan är emellertid hur de lokala företrädarna i skolrådet resonerar i frågan. Vad får dem att anta stugetableringen i Svanstein?

Det är i juni 1930 som skolrådet ombeds beakta ett förslag från stiftelsen Norrbottens arbetsstugor rörande etableringen av en stuga i Svanstein. Skolrådet gläds åt tanken men lämnar dock ett förbehåll. Centralstyrelsens förslag har gett vid handen att arbetsstugan även ska ha en skollokal och en lärarbostad. Detta menar dock skolrådet vara överflödigt då församlingen avsett att ordna detta på annat håll. Om arbetsstugan kommer till stånd vill skolrådet "överflytta några fattiga skolbarn företrädesvis från Ruokajärvi, där barnantalet synes bliva för litet för upprätthållande av särskild skola."[312] Centralstyrelsen i Luleå begär in ytterligare uppgifter av skolrådet för att därigenom få "garantier för anstaltens fulla rekrytering av alumner".[313] CS oroas nämligen över de sjunkande nativitetssiffror "som i våra dagar kännetecknar vårt land".[314] Månaden senare skriver skolrådet ånyo om hur tacksamma de är och tillägger "att därest ifrågasatta arbetsstuga kommer till stånd, torde två á tre av församlingens minsta folkskolor kunna indragas och därvarande barn överflyttas till Svanstein." Folkskoleinspektören ger sitt stöd till arbetsstugans placering och ser i likhet med skolrådet möjligheterna till att stänga några mindre folkskolor. Han menar vidare att fattiga barn kan hämtas från byarna Aapua och Rantajärvi, alltså orter andra än dem skolrådet funnit relevanta.[315] År 1931 beslutar kyrkostämman att arbetsstugan i Svanstein ska få kostnadsfri ved och belysning. Det dröjer dock till 1932 innan arbetsstugan

311 NLA 1018/120:E VI b, 25/8-1930.
312 17/4-30 §5, Övertorneå skolrådsprotokoll KIV a:4 1930-32.
313 *Alumner* betyder *lärjungar*.
314 FSI FI:19, 1920-51 daterat 1/7-1930.
315 FSI FI:19, 1920-51 daterat 16/7-1930.

kommer till stånd. När stugan väl öppnar får skolan utökat antal lärartjänster. Samtidigt beslutar skolrådet om indragning av skolan i Kuusajärvi, en av de platser varifrån barn hämtats.[316] I skolrådsprotokollen omnämns inga åtgärder mot enskilda familjer eller barn. Antingen tycks där inte ha funnits några särskilt utsatta barn, eller också noterades/registrerades inte förekomst av sådana.

Vojakkala[317]

Vojakkala för en lite undanskymd tillvaro inom arbetsstugurörelsen i jämförelse med till exempel Tärendö och Korpilombolo. Detta kan åtminstone delvis förklaras med att det vid denna stuga ej registreras några komplikationer eller motsättningar bland barnen eller mellan närsamhället och arbetsstugan.[318] Albert Carlgren skriver själv i ett PM att Vojakkala är en föredömlig arbetsstuga och knyter detta både till de välartade barnen och bybefolkningen liksom till kommunens positiva inställning.[319] Därmed kan verksamheten pågå i relativ ouppmärksamhet genom årsrapporter och intern korrespondens.

I juni 1929 förekommer i skolrådsprotokollen planer på en kommande arbetsstuga i Vojakkala. Skolrådet på orten ombeds därför av CS för Norrbottens Arbetsstugor att anordna skollokaler för den planerade stugans barn. Föreslagna placering är ur skoldistriktets synvinkel mindre lämplig och borde snarare ha förlagts till en grannby. De skriver:

> ”Ehuru placeringen av en arbetsstuga i Vojakkala synes rådet mindre lämpligt och ändamålsenligt från skoldistriktets synpunkt och man hoppats, att arbetsstugan placerats i Verano by, där tillräckligt med

316 Övertorneå skolrådsprotokoll KIV a:4 1930-32 daterat 22/6-31 §6 och 7/4-32 §4-5.
317 Informationen under denna rubrik är, om annat ej anges, hämtad från Nedertorneå kyrkoarkiv KIV a:5 1926-31.
318 Endast ett registrerat fall av klagomål har återfunnits, se NLA 1018/117 EII;3 daterat 4/1-44.
319 NLA1018 Eviic2 inspektion gjord den 12-14/10-1930

> ändamålsenliga lokaler, tillkomna medelst statsbidrag, redan finnas, beslöt skolrådet dock anordna skollokalen för den blivande arbetsstugans barn i Vojakkala under förutsättning, att skolorna kunna anordnas som statsskolor och bidrag till hyror enl. ortens priser erhålles för två skolsalar och två lärarbostäder."

Här finns en tydlig åsiktsskillnad mellan CS' önskan och skolrådets idé kring lämplig placering av arbetsstugan har uppstått. Vojakkala arbetsstugas tillkomst är ekonomiskt sett inte det bästa alternativet för skoldistriktet. Befintliga, och med statliga medel uppförda, lokaler lämnas delvis outnyttjade till följd av placeringen i Vojakkala samtidigt som nya måste anordnas. Skolrådet anammar ändå beslutet om arbetsstugans placering, dock under förutsättning att de nya skolorna kan anordnas som statsskolor för att då få tillgång till olika statliga bidrag. Arbetsstugans placering får också andra konsekvenser. Byamän i Keräsjoki har ansökt om att få återinstallera en skola i sin by. Skolrådet avslår deras begäran "enär skolrådet med stor sannolikhet kan bereda samtliga skolbarn i S[ödra] Keräsjoki plats å Arbetsstugan i Vojakkala". Som citatet tydligt visar är det inte fråga om att ta fattiga barn till arbetsstugan. Förflyttningen sker snarare utifrån kommunalekonomiska skäl än på basis av det policymål som CS utformat. Vojakkala arbetsstuga ska med andra ord hysa barn som, om arbetsstugan aldrig hade byggts, sannolikt hade fått sin skolutbildning i sin hemby istället för att som nu tvingas till förflyttning. Skolrådet skriver att också lärarinnan själv från Södra Keräsjoki ansökt om förflyttning sedan de flesta av barnen därifrån intagits på arbetsstugan. När höstterminen startar 1930 visar det sig att lokalstyrelsen för arbetsstugorna inte lyckats med att ordna plats åt alla barn från Södra Keräsjoki, varför en mindre folkskola måste inrättas i Vojakkala.

Andra antagningsgrunder

Som framgått, ses arbetsstugan i Pålkem blott och bart som en kommunalekonomisk investering. Det erbjudna samarbetet gagnar kommunen, som med detta kan förflytta barn och

därigenom stänga ett antal småskolor. Liknande resonemang återfinns i Svansteins skolråd, vilket i arbetsstugans tillkomst ser minskade skolutgifter. Det starka byaengagemang föräldrarna i exempelvis Keräsjoki visar upp i fråga om hänsyn till och engagemang för sina barns bästa är anmärkningsvärt. Här arbetar man aktivt för att barnen ska få stanna i sin hemby. Föräldrarna i denna by kan knappast säga vara obrydda i sina barn, utan tycks snarare värdera barnens hemmavarande som något gott, helt i enlighet med den tidens barnavårdsideal. Beträffande samtliga tre stugor kan man dock fråga sig: vad hände med den sociala frågan? Vart tog omtanken om de mest nödställda, utsatta och fördärvade barnen vägen?

Realiserandet av policymålen

Det är svårt att utifrån de lokala diskussionerna avgöra andelen fattiga och avlägset boende barn, samt om dessa verkligen är i den omfattning som rörelsen antar och anför som huvudargument till nyetableringar i sina årsrapporter. I och med att LK tillåts anpassa verksamheten efter ortens behov ges som vi sett utrymme att anta barn vilka inte med nödvändighet följer policyns antagningskriterier. LK och skolråd kan tvärtom göra generösa omtolkningar angående vilka barn som kan antas. Detta medför att det är svårt att avgöra och utvärdera utfallet då de antagna kan falla utanför organisationens antagningskriterier sådana de uttrycks i policyn. Var då företrädarna ovetande om kommunens resonemang som föregick etableringen av till exempel Svansteins arbetsstuga? Knappast! Mycket talar snarare för att organisationens företrädare i likhet med olika myndighetspersoner kände till denna skillnad mellan organisationens uttalade mål och de lokala förutsättningarna. Folkskoleinspektör Sahlström ska till exempel yttra sig om lämpligheten i arbetsstugans tänkta placering i Svanstein. Detta ska ske samtidigt som en utredning ska presenteras inför skolrådet i aktuell kommun i vilken vissa påtalade betänkligheter kommer till uttryck. Carlgren skriver därför till Sahlström att ”Jag vore ytterst tacksam, om genom ditt

värdefulla bistånd utredningen kunde göras i möjligaste mån bevisande."[320] Carlgren har uppenbarligen, om inte kunskap så åtminstone vissa dubier kring placeringen av just Svansteins arbetsstuga. Kanske anar han att skolrådet inte är alltigenom positivt inställd till placeringen. Sahlström hörsammar Carlgrens vädjan då han några dagar senare varmt talar för en fortsatt arbetsstuguexpansion med fortsatta möjligheter till indragande av småskolor i trakterna kring Övertorneå.[321] Här måste man fråga sig vilka grunder Sahlström har att uttrycka sig på detta vis. I egenskap av övervakande myndighetsperson bör han inte ha arbetsstugans intressen för handen, inte heller de lokala politikernas. Vilka intressen representerar han? En möjlig tolkning är att Sahlström i arbetsstugans placering ser en möjlighet för staten att reducera utgifterna för skolverksamheten i denna del av landet. Nedlagda skolor innebär minskade anslag då arbetsstugans tillkomst koncentrerar skolgången till en ort.

Det har inte gått att finna samtliga ansökningar om arbetsstuga som undersökningens kommuner sänt in till CS innan en etablering kom till stånd. Sociologen Tage Alalehto har skrivit om byn Tärendö. Han är inte klar över varför en stuga placeras i just den byn men tror att Carl Svedelius bedömde invånarna och kommunen som särskilt fattiga. Alalehto lyfter fram några exempel som indikerar kommunens ekonomiska utsatthet. Samtidigt drar han trådarna bakåt i tiden och skriver om 1840-talets Tärendö:

> "Analfabetismen var naturligt nog dominerande, och det mest talande exemplet på detta var att bönderna brukade underteckna sin egendomsrätt över en viss äng eller åker med bomärke istället för namnunderskrift". [322]

[320] FSI 3/7-30, F I:19.
[321] FSI 16/7-30, F I:19.
[322] Alalehto 2001:225

Med detta anförande tycks Alalehto önska visa på byns språkliga eftersatthet. Med uttalandet kan Tärendös behov av arbetsstuga tolkas såväl ekonomiskt som ur utbildnings-synpunkt. Analfabetismen går emellertid inte att styrka, av flera orsaker. Till att börja med är inte bomärkesanvändningen i sig ett tecken på analfabetism. Religionsvetaren Skånberg menar att bomärkena, sina skenbara likheter till trots, kan vara individuellt utformade då de i äldre tider nyttjades som märkning av tillhörigheter såsom hus, boskap, husgeråd och redskap. De var på så vis en slags identitetsbricka som markerade tillhörighet.[323] Ännu efter 1686 års kyrkolag i vilken läskunnigheten stadgades fortsatte användandet av bomärken. Forskare har vidare visat på att såväl läs- och skrivkunnighet är vanligt förekommande från och med den senare halvan av 1800-talet.[324] En genomgång av husförhörslängderna för Tärendö-området under åren 1828-1841 visar mycket riktigt att flertalet kunde läsa och i de fall läsningen fallerade berodde detta oftast på en alltför ringa ålder.[325] Man kan med andra ord inte sluta sig till att befolkningen runt Tärendö skulle ha varit analfabeter eller att deras språkliga kunskaper var så nedsatta att de behövde ytterligare stöd. För att få svar på vilka möjliga orsaker som kan ligga till grund för en stugetablering måste vi gå vidare och titta på stugansökningar som andra kommuner skickat in, då det är tänkbart att arbetsstugorna i denna studie tillkommit efter liknande petitioner.

Samtliga ansökningar är från rörelsens expansionsfas under 1920-talet. En närmare granskning av tre av dessa säger oss något om på vilka grunder de olika orterna hoppas få en arbetsstuga. Den första gäller Arvidsjaur och dess ansökan om en ny stuga 1925.[326] Som skäl till en nyetablering anges ”ödebygdens och de fattiga hemmens barn”. Arbetsstugan placeras enligt förslaget i en by som ”otvivelaktigt har de bästa

---

[323] Skånberg 2003:11f.
[324] Johansson 1988. Se även Lindmark 1997:100.
[325] Husförhörslängder Pajala A1:6, åren 1828-1841, blad 1/6-6/6.
[326] Arvidsjaurs första arbetsstuga fick läggas ned p.g.a. oklarheter i barnskötseln.

förutsättningar att fylla de fordringar man vill ställa på en förläggningsort", vilket i praktiken betyder att det är lätt och billigt att anskaffa matvaror samt att "befolkningen är fredlig och arbetsam".[327] Det finns inga ytterligare uppgifter att tillgå. Då informationen i brevet i huvudsak inriktar sig på ortens billiga prisläge, tycks det som om ansökan förlitar sig på ett erbjudande om att driva en stuga till mycket låg peng. Vidare tycks man tänka sig att befolkningen på förläggningsorten inte riskerar att utgöra ett problem, utan istället kan verka föredömligt genom sin 'fredlighet' och sin 'arbetssamhet'.

Edefors församling i Harads ansöker 1928 om en arbetsstuga. Ett av huvudskälen till varför ansökan bör beviljas är att socknen även om den inte tillhör "lappmarken eller finnbygden /…/ligger den ju inklämd mellan Jokkmokk och Gällivare". Det gör att gränsen mot just Jokkmokk har "fullkomlig lappmarkskaraktär". Vidare menar de sökande att området är "vida ödsligare och lika glest bebyggd" som grannorten, och där finns en arbetsstuga. Därpå anförs fattigdomen som skäl, liksom den "förkomna" befolkningen vilken består av "lappar eller halvlappar" samt att de "sedliga och kulturella förhållandena giva oss ständiga bekymmer". Slutligen poängteras att socknen är mycket fattig.[328] Som synes nyttjar de sökande ett helt batteri av etableringsskäl för att locka till sig en arbetsstuga. Etableringsbehovet stöds i första hand av geografiska orsaker, tätt följt av befolkningstäthet och, på tredje plats fattigdom. Det är anmärkningsvärt att områdets geografi används som ansökningsgrund då det i sig inte förtäljer något om behoven. Detta kan tolkas som att områdets geografiska utseende faktiskt passade in i till exempel årsrapporternas återgivningar om öde landskap och därför nyttjades som ansökningsgrund.

Det skäl Glommersträsk anger i sin ansökan om en stuga 1929, avslutningsvis, är att socknen "har en massa mindre lämpliga

[327] NLA 1018/119 EV a1 daterat 9/6-1925.
[328] NLA 1018/119 EV a1 daterat 21/5-1928.

hem", varför barnen från dessa hem är i behov av nya kunskaper. Också i denna ansökan anförs de ekonomiska fördelarna med att placera arbetsstugan i just denna by. Dessutom är Glommersträsk ett "lugnt och fredligt samhälle".[329] Här omnämns sociala orsaker, dock utan att precisera vad som avses med "mindre lämpliga hem". Sin oklarhet till trots antas en sådan rubricering förklara allt. Till saken hör att Glommersträsk (liksom Arvidsjaur ovan) redan under åren 1923-24 ansökt om arbetsstuga och då blivit förbigången av Pålkem.[330]

Dessa tre exempel visar på att ekonomiska beräkningar har minst lika hög, ja kanske högre, prioritet än nödhjälpens behovstagare. Barnens tänkta behov får med detta sekundär betydelse. Inte ens den sociala frågan är av primärt intresse när stugansökningar sänds in. Ansökningarna innehåller heller inga dokument till stöd för de etableringsbehov som anges, till exempel hur många barn upptagningsområdet innefattar, vilka slags sociala problem som bygden dras med och så vidare. Var detta ett normalt förfaringssätt eller redovisades sådana uppgifter vid ett senare tillfälle? Sannolikt hade de sökande inga uppgifter av detta slag. De skulle i sådant fall ha medsänt informationen då deras ansökan annars riskerade att ratas av arbetsstugurörelsen redan i första bedömningen. Därför kan man anta att handlingar som styrkte behoven också medsändes i de fall de överhuvudtaget existerade.

Mycket av det hittills skrivna tyder på att arbetsstugornas tillkomst sker på i huvudsak ekonomiska grundvalar. Endast i en av de sex kommunerna påtalas stugan som en plats för fattiga och utsatta barn. Hos de övriga framstår etableringen snarare som en möjlighet att stänga befintliga skolor eller undslippa nybyggnation av skolor på platser där så skulle behövas. Det finns inget i skolrådsprotokollen som visar att barnen som antas är extremt nödställda, ej heller extremt

[329] NLA 1018/119 daterat 15/4-1929.
[330] NLA årsrapport 1923-24:11.

vanartade eller obildade till följd av eftersatt skolgång. Avsaknaden av sådan information skulle å ena sidan kunna bero på att protokollförarna vid de skilda kommunerna utelämnat den typen av information. Å andra sidan förefaller detta osannolikt då fem av undersökningens sex stugor brister i uppföljningen av det regelverk som utformats av både staten och centralstyrelsen. Därmed ter sig en annan förklaring mer rimlig, nämligen att vanarten och nödställdheten bland de antagna barnen inte tycks vara alltför anmärkningsvärd i skolrådens ögon. Initialt framhåller rörelsen att arbetsstugor ska skapas på orter där nöden är som störst, ett hållningssätt som också anas vid tillkomsten av Korpilombolo, medan de sist igångsatta arbetsstugorna däremot har förlagts intill kyrkbyarnas skolor, vilka anses som de bästa i 'finnbygden'.[331] Således är det inte avkrokens barn, de som bor långt bortom allfartsvägarna, som i första hand antas, utan barn från byar där skolor kan stängas tack vare arbetsstugans tillkomst.

I likhet med Svanstein får stugan i Vojakkala hjälp på traven vid sin tillkomst. Centralstyrelsen nämner i ett protokoll att det, förutom Vojakkala, finns två intressenter i Gällivare kommun, nämligen Hakkas och Ullatti. Båda dessa orter ses till en början som lämpliga kandidater men utesluts då kommunens ekonomiska garantier tycks alltför vaga. Vid en jämförelse av såväl ekonomiska som sociala förhållanden, samt av skolsituationen på de skilda orterna, anser centralstyrelsen slutligen Vojakkala som lämpligast.[332] Dokumentet visar emellertid att de kalkyler som talar för Vojakkala arbetsstugas etablering blott är av ekonomisk och inte social karaktär. I slutet av protokollet framförs tanken att även Hakkas eller Ullatti inom en snar framtid får en stuga, bara de kommunala bidragen har ordnats i lämplig storlek.

Antagningen av barn sker på frivillig basis. Samtidigt måste man dock fråga sig hur dessa valmöjligheter kan ha sett ut i

[331] NLA årsrapport 1924-25:8.
[332] FSI 20/6-29, F I:19.

realiteten. Enligt folkskolestadgan från 1842 gällde skolplikten alla barn. Målsmän var alltså tvungna att se till att barnen fick någon form av skolgång. I annat fall kunde ett strafföreläggande utgå. Kommunerna var å sin sida skyldiga att ordna möjligheter till skolgång, till exempel via ambulerande skolor eller genom att bygga en skollokal. När nu kommunen antar erbjudandet om arbetsstuga på orten, underlåter den att bygga nya lokaler samtidigt som den kan utnyttja befintlig lärarkompetens och därmed minska eventuella nyanställningar. Med detta kan kommunen fullfölja sina åtaganden och 'erbjuda' en slags skolgång till barn vilken deras föräldrar i praktiken knappast kan säga nej till, då de ju ansvarar för sina barns skolgång. Kommunen har med andra ord tagit sitt ansvar och föräldrarna är tvungna att ta sitt, det vill säga acceptera en förflyttning av barnen. Alternativet skulle vara en än längre förflyttning av barnen, eller en juridisk process som flertalet familjer knappast har tid eller ekonomisk möjlighet till. Sett från lokalsamhällets sida tillhör barnen som placeras på arbetsstugorna i det initiala skedet inte de extremt nödställda. De bor däremot långt ifrån skolan därför att skolråden lägger ned befintliga skolor eller rentav vägrar nybyggnationer av skolor. I detta fall 'konstruerar' lokalsamhället den grupp behovstagare som eftersöks. Hur ska man förstå detta? Skolråden befinner sig i sin ekonomiska utsatthet i en situation där de inte utan kritik kan tacka nej till erbjudanden om arbetsstuga. Som synes innebär nyetableringen att vissa befintliga resurser kan nyttjas maximalt. Skolrådens nära band till arbetsstugornas lokalstyrelse bidrar på sitt sätt till att verksamheten vid sin tillkomst omskapas för att passa de lokala ekonomiska förutsättningarna. Om medlemmarna i arbetsstugornas lokalstyrelse skulle ha bestått av individer utanför den kommunala ekonomiska politiken, skulle följsamheten gentemot CS policydokument sannolikt ha ökat.

Från kommunernas sida tycks man helt blunda för rörelsens uttryckta syften och enbart se till de ekonomiska fördelarna. Vid etablerandet i Vojakkala, för att nämna ett exempel, kan man se tre grupper av aktörer vilka ingår i implementations-strukturen: centralstyrelsen, donatorn och skolrådet. Dessa tre

parter drar åt aningen skilda håll med utifrån sina respektive intentioner med verksamheten ifråga. De två förstnämnda enas under tanken om rörelsens policymål, det vill säga att hjälpa nödställda, att försvenska och, i viss mån, att följa idéer om stugans placering. Skolrådet å sin sida tycks aningen pliktskyldigt bekänna sig till policymålen. Figur 6:1 visar hur aktörerna på de olika nivåerna förhåller sig till varandra. Med implementationsstrukturen bestående av två nivåer, transformeras policyproblemet så att det ligger i paritet med kommunens egna behov. De lokala företrädarna skapar en slags informell policy. Det gör att etablerandet av arbetsstugor för aktörer på denna nivå i högre grad rör ekonomi, ytterst syftande till att tillgodose kommunens behov, inte barnens eller verksamhetens ideal.

Tabell. 6:1 Policyns skilda användning på de olika nivåerna.

	Policyproblem	***Policyteori***	***Policymål***
Central nivå	- nöd - oföretagsamhet - ociviliserade	- gåvor/stugor - arbetsträning - försvenskning	- bespisning - fostran - nationalism
Lokal nivå	- nöd - kommunens dåliga ekonomi	- bespisning - stängning av skolor	-billig barnbespisning - spara pengar

Implementeringen på den lokala nivån borde präglas av de centrala intentionerna. Istället växer lokala lösningar fram som i fem av sex studerade fall liknar varandra och avviker från rörelsens strävanden. Kommunens ekonomiska utgifter framstår som det problem som måste åtgärdas och förbättras. För att uppnå ett sådant mål används barnen som flyttbara enheter. Till saken hör att det under 1900-talets tre första decennier finns väl etablerade föreställningar om att barn endast i särskilda fall ska förflyttas från sina hem, något som klart uttrycks i rörelsens första policydokument. Detta har arbetsstugornas lokalkommittéer fullständig vetskap om då dess ordförande i flera fall även är ordförande i kommunens skolråd. Troligen har också arbetsstugornas centralstyrelse kännedom om detta. Man kan i så fall naturligtvis fråga sig varför verksamheten fortsätter när delar av implementeringsstrukturen

inte eftersträvar de tänkta målen? Är det för att arbetsstugurörelsen som sådan ska överleva och kommunerna därigenom kan spara på utgifterna? Tillspetsat skulle man i så fall kunna hävda att behovstagarna (barnen) nyttjas som spelpjäser i en högst reell dokusåpa, maskerad bakom flortunn filantropi.

Ännu ett problem blir barnens långa skolvägar liksom de obefintliga skolinstallationerna. Kommunerna har enligt lag skyldighet att tillhandahålla allmän skolgång, via fasta eller ambulerande skolor eller genom inackordering. Då barnen ej erhåller detta består problemet snarare av kommunens oförmåga att tillgodose barnens och familjernas rättmätiga behov. Företrädarna siktar däremot in sig på individen och familjen i sin förbättrarnit, samtidigt som de i realiteten skyler över ett kommunalt tillkortakommande. Rörelsen borde till exempel kunna rikta kritik mot kommunerna. Av dokumenten att döma tycks de dock ha avhållit sig från detta.

Skolrådens agerande visar att deras delaktighet i implementationsstrukturen inte i första hand baseras på arbetsstugurörelsens mål. Man har fogat in sig, därför att verksamheten passar kommunens intressen i andra avseenden än att åtgärda 'vanartade barn'.

Kapitel 7

Idealen materialiseras

I detta kapitel ska arbetsstugornas dagliga praktik diskuteras sådan den framställs i källmaterialet. Här kommer frågor som rör föreståndarinnan, barnen och verksamhetens dagliga utformning att lyftas fram. Medan aktörerna på central nivå är tvungna att ta hänsyn till lagtexter då policyteorin utformas måste den lokala nivåns aktörer beakta såväl lagtexter som det policydokument som representanter på den centrala nivån utformat. På den praktiska nivån, där i huvudsak föreståndarinnorna vid de olika arbetsstugorna verkar, *realiseras* eller *praktiseras* policyn. Man kan anta att föreståndarinnorna i första hand söker hålla den dagliga verksamheten igång och först i andra hand strävar att efterleva de målformuleringar som rörelsen skapat.

Som nämnts är det lokalstyrelsen som lämnar förslag på lämplig föreståndarinna och centralstyrelsen som tar beslut om anställning. När så skett är stugorna klara för att ta emot de antagna barnen som idealt sett valts ut bland de fattigaste och mest avlägset boende familjerna. Här kan det först vara av vikt att se på de historiska förlagor som föregår de norrbottniska arbetsstugorna.

Verksamhetens historiska grundvalar

I det första programmet som styrelsen sände ut till arbetsstugorna rekommenderades föreståndarinnorna att ta del av Anna Hierta Retzius bok *Arbetsstugor för barn* författad 1897. I denna formulerades riktlinjerna för verksamheten som den kom att utformas i städerna, vilka huvudsakligen låg i södra Sverige. I Stockholm etableras den första stugan 1887 och riktar sig till fattiga barn i åldrarna 7-14 år. Här ska barn tillbringa två timmar om dagen för att skyddas från skadliga influenser och

fostras till självhjälp. Idéerna bär tydliga drag av Ellen Keys tankar.[333] Retzius och Key höll tät korrespondens och var engagerade i samma föreningar. Exakt när deras bekantskap uppstår är osäkert. Däremot vet man att de två tillsammans med Gustav Retzius 1879 reser till såväl England som Tyskland för att bese barnavården.[334] Kanske är det under denna resa som idéerna till arbetsstugor växer fram. Anna Hierta Retzius tankegångar om barnavård baseras till stor del på Ellen Keys arbeten i vilka en grundsats är att barnen huvudsakligen skall uppfostras inom hemmet. Hemmet anges som lämplig plats för karaktärsdaning och prövandet av gränser. Key är motståndare till kollektiv barnuppfostran där barnen istället för engagerade föräldrar anses få måttligt intresserade, ja rentav likgiltiga, ersättare. Hennes tanke är att barnen, under ledning av en kunnig kvinna, endast skall samlas i mindre grupper under en del av dagen. Storskaligheten i så kallade 'kindergartens' skapar likformiga individer, dussinmänniskor, vilket i slutänden leder till dumhet. Key skriver till exempel:

> ”Genom att redan vid två, tre år behandlas i flock, uppträda i flock, leka efter plan, arbeta efter plan, göra samma små dumma och onödiga handarbeten – sålunda tror man sig nu bilda människor, medan man i själva verket exercerar nummer./../Att roas i flock istället för att roa sig själva i ensamheten är en vana, som hör till de andliga pöbelmärkena.”[335]

Key hyllar individualismen. Människan som flockdjur ser hon som något inlärt, en vana, ytterst ett tecken på okunskap eller dekadans. Vidare hyser hon en viss skepsis mot för mycket

---

[333] Om Ellen Key har en hel del skrivits. En annan inspirationskälla var med stor sannolikhet Fredrika Bremer om vilken Anna H-R skrivit. Fredrika Bremer gjorde under 1850-talet resor i Nordamerika och tilltalades där av bl a flickskolor. Kanhända var det inspirationskällan för Anna Hierta-Retzius då hon startade flickskolor i Stockholm under senare delen av 1800-talet.
[334] Se t ex Key 1900/1995:192 samt Lengborn 1977:57.
[335] Key 1900/1995:52.

skolgång.[336] Det måste förutom teoretisk bildning också finnas inslag av praktisk skolning. Anna Hierta Retzius följer Keys tankegångar. I sin bok *Arbetsstugor för barn* skriver hon bland annat följande:

> ”Den regeln måste man därför hålla fast vid: Man bör icke taga barnen helt och hållet från föräldrarne och flytta dem till uppfostringsanstalter annat än i särskilda, mycket svåra undantagsfall. Man bör istället söka att väcka föräldrarnes ambition, deras ansvarskänsla, deras omtanke/../”[337]

Som synes pläderar Anna Hierta-Retzius för att hemmet är barnens rätta miljö och det är föräldraskapet som ska uppmuntras. Med tanke på arbetsstugornas utformning är det alltså barnen som till föräldrarna ska förmedla de nya kunskaperna. Det är barnen som ska fostras till att fostra sina föräldrar för att de i sinom tid ska fostra sina barn på ett mer adekvat sätt. Anna Hierta Retzius påtalar i en senare text nödvändigheten av omväxlande och stimulerande sysselsättning för barnen, dock en väl avvägd sådan. Annars kan barnen komma att utsättas för ’öfverretning’, vilket i sin tur kan leda till ett ’nervöst sinnelag’. Därför måste man på ett varsamt sätt lära barnen att tåla olika slags ’irritament’. Skrämsel är enligt den tidens forskningsrön mycket skadligt. Därför varnar författarinnan för att utsätta barn för ’rysligheter’ likt skräckinjagande sagor, då dessa kan få barnen att utveckla ett ’nervöst temperament’. Om man som ung erfar alltför skrämmande upplevelser kan det i värsta fall leda till epileptiska anfall.[338] I detta har skolan gjort ett berömvärt jobb menar hon,

---

[336] För utförligare information om Ellen Key och hennes tankar finns en uppsjö litteratur att tillgå. Sök på t ex LIBRIS.

[337] Hierta-Retzius 1897:32

[338] Föreställningar om att ’öfverretning’ av sinnesintrycken var skadligt liksom att visst studentliv kunde vara 'degenererande' var allmänt förekommande. I 1890 års upplaga av *Nordisk familjebok* påtalas under rubriken ’sinnessjukdomar’ att en svag och nervös persontyp har lättare att utveckla sinnessjukdom. Denna kan framkallas av bl a ”allt slags öfveransträngning af hjernan, nattvak, bekymmer, sinnesrörelser”. En

då de sökt utrota vidskepelse. Emellertid finns litteratur, däribland bröderna Grimms sagor, som till sin karaktär ”åter sökt rycka dessa villfarelser in i människornas sinnen”. Därför är det av vikt att barnen får rätt slags skolning. Kroppsövningar beskriver Retzius som nyttiga då de enligt forskningen inverkar positivt på såväl "anden som snillet". Det långa stillasittandet är skadligt, menar hon och hävdar att vetenskapen funnit att vissa människor, speciellt studenter och i synnerhet kvinnliga studenter, drabbats av ’insjunket bröst’ som en följd av för lång tids sittande i ett ihopsjunket läge. De fysiska aktiviteternas positiva inverkan styrks också av de erfarenheter som gjorts på arbetsstugorna. Där är det enligt Anna Hierta–Retzius många barn ”som förut i läsningen visat trög fattningsgåfva och bristande intresse [men] efter en tids sysselsättning med för dem lämpligt handarbete visat en alldeles märkbar utveckling i läsarbetet”.[339] Av skäl som dessa bör man söka utveckla de motoriska färdigheterna *innan* man ger sig i kast med den intellektuella skolningen, vilken inte bör inledas före nio års ålder.

Internationellt sett var Retzius idéer inte unika. Som tidigare nämnts kom influenserna förmodligen från Danmark. I övriga Europa fanns exempel snarlika de Norrbottniska arbetsstugorna. Med snarlik avses här en institution på filantropisk grund, vilken handhar barn vars föräldrar ännu är i livet. Det är alltså INTE frågan om institutioner för föräldralösa, svårt kriminella eller vanföra barn. I Danmark startade exempelvis 1827 ett ”uppfostrings- och läroinstitut för fattiga gossar ur bondeklassen”[340], vilken av ekonomiska skäl endast pågick fram till och med 1849. Tanken var att pojkar skulle antas vid 6 års ålder och stanna till konfirmationsåldern. Under denna tid skulle barnen bibringas skolkunskaper samt undervisning i bondegöromål. Ett annat exempel är det så kallade ”Rauhe’s

---

måttlig dos av intryck utan drag av skrämsel tycks vara det ideala inlärningstempot.

[339] Hierta-Retzius 1905:5.

[340] Jörgensen 1922:68f.

Haus" som grundas 1833 i Hamburg, Tyskland, av Johann Heinrich Wichern.[341] Det bestod av 'familjehus' vilka sköttes av en 'mor' och en 'far'. Initialt mottogs enbart pojkar, men sedan grundaren gift sig gavs också flickor tillträde. Ursprungstanken var att endast ett begränsat antal barn skulle sammanföras i ett och samma hus för att där leva som en familj under ett vuxet pars överseende. De först antagna barnen bestod av 12 pojkar vilka ansågs vara "andligt och kroppsligt avsigkomna". Föräldrarnas samtycke var av vikt innan antagning kunde ske, likaså "ett allvarligt samtal med barnet självt". Wichern var den som själv såg till att barnens dagar fylldes med nyttigheter. Han undervisade dem i såväl vanliga skolämnen som praktiskt arbete. Det sistnämnda skulle "vara till gagn för dem själva och deras hem". Efter avslutad vistelse försökte Wichern hjälpa sina skyddslingar till att få 'gå i lära' på lämpliga arbetsplatser. Redan i inledningsfasen hade Wichern förstått vikten av väl utbildade medhjälpare. Därför krävdes att dessa 'husfäder', eller föreståndare, skulle vara kunniga i något hantverk och i viss skolkunskap samt ha en fläckfri vandel och "ett kristligt sinnelag". De därpå följande barnhemmen kom att ha Wichern's idéer som förebild. Likartade företeelser växte fram också i England under den andra halvan av 1800-talet. Dessa lösningar var en kritik av de klassiska arbetshusen som ansågs ha en opersonlig form och snarare tjänade som inkörsport till brott och osedligt liv.[342] En av dessa nyheter kallades för "cottage homes", det vill säga mindre hus med 15-20 barn, vilka sköttes av en husfar och en husmor som skulle verka för en familjär atmosfär. Kritiker menade dock att detta system gagnade utanförskapet i så mån att dessa cottage homes i sig bildade en egen by i samhället, avskärmad från omvärlden. Som en reaktion på denna kritik bildades i Sheffield 1893 något som kallades för "scattered home system". Med detta avsågs mindre, i staden utspridda boningshus med närhet till en skola. Lokalerna hyste 15-28 bäddar och även här var det den

[341] Jörgensen 1922:46ff.
[342] Hopkins & Ainscow 1994:183, Hendrick 2004:41.

familjära känslan som eftersträvades.[343] Dokument finns som visar att Hierta-Retzius hade kontakt med en engelsk organisation som ägnade sig åt bland annat 'scattered homes'.[344] Denna organisation motsatte sig institutionsvård av friska barn och pläderade för ett hänsynstagande av den enskilda individens vanor, smak och karaktär.

Utifrån dessa av Anna Hierta Retzius själv upptecknade instruktioner ges ännu en möjlig förklaring till den motsättning som uppstår mellan henne och de norrbottniska arbetsstugornas företrädare (se under kapitel 6). Arbetsstugorna i norr har som uttalat syfte att skilja barnen från sina hem och föräldrar, vilket inte passar Anna Hierta Retzius tankegångar. I andra avseenden, såsom vad gäller arbetsstugans dagliga tidsindelning och rutiner, tycks utformningen följa såväl tidigare förebilder som Anna Hierta Retzius ideal.

En dag i arbetsstugan

Några veckor efter de första stugornas öppnande 1903, dyker en serie reportage i Norrbottens-Kuriren där verksamheten vid de olika stugorna beskrivs.[345] De är författade av Carl Svedelius och återger en negativ bild av Norrbotten som efterblivet och slappt, kallt och öde. Samtidigt hävdas att området och dess befolkning har stor potential att kunna utvecklas till något mönstergillt och kultiverat i såväl andlig som materiell mening. Artiklarna koncentrerar sig på den strikta disciplinen, de fasta tiderna samt barnens goda inlärningsförmåga under rätt handledning. Dagsrutinerna innefattar väckning klockan 06.00, även om barnen enligt Svedelius vanligen redan vaknar en

[343] Hendrick 2004:41f.
[344] Anna Hierta Retzius inbjuds 1890 till en konferens i England anordnad av "State Children's Association". Där rekommenderas skilda åtgärder, bl a "boarding-out, small certified homes, scattered homes", liksom för vissa barn, "training ships, industrial homes, emigration", mm. KVA; mappen Ms och tryck.
[345] Se Norrbottens-Kuriren 1903 under mars månad och framåt, bl a nr 44, 47 och 49.

timme tidigare. Därefter ska barnen klä sig och inta ett glas mjölk och en brödbit. För flickorna väntar därefter städning och bäddning av sovutrymmena medan pojkarna hämtar ved och mjölk. Frukosten serveras 8.30 och består av piimä med en brödbit till.[346] Sedan innefattar dagsschemat

10.00-12.00	läsning, räkning och skrivning
13.00	middag serveras
13.30-16.00	borstbindning, korgflätning och ”kvinnlig slöjd”
16.00	rast?
16.30-18.30	skomakeri eller träslöjd
18.30-19.00	lek
19.00	kvällsmål

Inga anteckningar finns om vad flickorna gör under tiden skomakeriet och slöjden pågår, men med tanke på den starka arbetsdelningen mellan könen är det sannolikt att de förberedde middagsmaten. Vid varje måltid läses bordsbön och barnen förväntas tacka för maten efter varje måltid. Likaså ska de hälsa föreståndarinnan varje morgon och kväll. Hon skall vara bestämd i sitt sätt, vilket ”ovillkorligen framkallar lydnad hos barnen”. Med denna information får läsarna ta del av arbetsstugornas utformning under dess initiala fas. Här kan man fråga sig varför företrädarna är så pass ivriga att återge verksamhetens dagliga rutiner efter denna korta prövotid? Stugorna har vid artiklarnas publicering verkat i en dryg månad. Ett inte osannolikt svar skulle kunna ligga i rörelsens stora behov av ekonomiskt kapital: återgivningar om verksamhetens måste gagn snabbt publiceras för att locka till sig donatorer.

När verksamhetens första årsrapport utkommer i slutet av 1903 finns också där en återgivning av den dagliga verksamheten snarlik den ovannämnda. Emellertid finns några små skillnader att begrunda. Till att börja med har barnens väckning flyttats fram i årsrapportens återgivning. Det är möjligt att de första återgivningarnas tidsuppdelning väckt anstöt. Var det rimligt att

[346] Piimä är "mjölk som fått surna, sedan grädden bortskummats" och den serveras "endast i finnsocknarnas arbetsstugor" då den är jämförelsevis billig på dessa orter, enligt NLA årsrapport 1904-05.

barn skulle eller ens önskade stiga upp mellan klockan fem och sex på morgonen? Kanhända förlängde man sovtiden för att dygnsuppdelningen skulle te sig humanare eller för att för att barnen och föreståndarinnan inte orkade stiga upp enligt ett sådant schema. Kvar finns i alla fall fart och fläkt i barnens agerande. ”Åh, så pigga och morgonfriska pojkarna äro! Fort på med kläderna, som ligga ordentligt hoplagda på hvar sina platser”. En annan skillnad är att pojkarna nu själva ansvarar för bäddning av sin säng och städning av rummet. I övrigt består dock arbetsdelningen mellan könen. Flickorna diskar, lagar mat och dukar bordet medan pojkarna bär in vatten, sågar och hugger ved. Nytt i årsrapporten är att också de mindre barnens (arbets-)uppgifter definieras: de bär in ved, läser läxor eller leker. Vidare är årsredogörelsens beskrivningar av matrutinerna avsevärt fylligare. Frukosten, vilken i den första återgivningen endast består av surmjölk med en brödbit till, innefattar nu både sill och potatis, en smörgås samt en mugg mjölk. Som synes har en radikal förbättring av kostinnehållet skett, något som även kan utläsas för dagens övriga måltider: middagen, vilken i reportageserien inte preciserades närmare, är nu framflyttad till klockan två och består under vardagarna av ”endast en rätt”, vilken kan bestå av sådant som bönor och fläsk, grynkaka eller pannkaka och sylt. Söndagar kan middagen bestå av två rätter varav den ena utgörs av soppa. Även kvällsmålet återges, vilken alla dagar består av gröt utom söndagar då det bjuds på choklad och mjuksmörgås. Skulle något av barnen bli hungrigt innan kvällsmaten serveras, kan det få sig ett knäckebröd till livs.

Dessa utförliga kostbeskrivningar bör inte betraktas som slumpmässigt tillkomna. De framträder snarare som stödpelare för verksamheten inför tänkta donatorer, något som särskilt framgår då de kontrasteras mot reportagen. Kosthållningen har såväl 'förbättrats' som civiliserats, det vill säga maten är mer näringsriktig och mer kultiverad. Också slöjdverksamheten preciseras ytterligare och dess behov påtalas. Slöjden varar i två timmar, vilken för gossarnas del innebär skomakeri tre gånger i veckan samt träslöjd två gånger per vecka.

> ”Snickeriet är nog ”det bästa af allt” för de äldre gossarna. Endast en af dem hade förut försökt sig på att sköta knif eller hyfvel, nämligen en pys om 11 år, betydligt mer öfverlägsen i händerna än å hufvudets vägnar. Tillsammans med sin 14 åriga syster gick han (ännu) i småskolan till följd av eftersatt skolgång.”

Flickorna lär sig väva, sticka, sy, lappa och stoppa kläder, fläta korgar med mera. Alla är ’ifriga’ och glada över att få lära sig slöjda. Förutom slöjd betonas i årsrapporten även sången som ett viktigt inslag. ”Barnen tycker mycket om att sjunga och brukar ofta under arbetet uppstämma några af sina skolsånger.” Efter slöjden städas salen och sedan vidtar läxläsningen. Det är sällan man hör barnen ha hemlängtan. Tvärtom blir de glada när de får höra att de får återkomma efter jullovet.[347] Ytterligare en skillnad är den skarpare indelning av dagsrutinerna som framträder i den första återgivningen, medan i den andra en något mer flytande tidsindelning kan skönjas. Förmiddagarna tycks här mer ägnade åt studier än tidigare. Ordningen finns kvar men föreståndarinnans stränghet har tagits bort som norm.

Både debattinläggen i Norrbottens-Kuriren och utdraget från årsrapporten representerar återgivningar av hur det är tänkt att verksamheten ska se ut. Stugornas utformning har i hög grad präglats av sina internationella föregångare. Den dagliga verksamheten kännetecknas av en tids- och rumsmässig ordning. Sysslorna tycks företas med exemplarisk nit. Fyllig kost, rumslig och kroppslig hygien samt ett visst mått av religiösa inslag präglar stugkulturen. Disciplin, ordning och lydnad är rättesnören. Rejäl kost erbjuds den som gör rätt för sig. Slöjdens lärdomar etsas fast samtidigt som muntra sånger ljuder ur barnamun. Ordningen på stugan synes exemplarisk. Allt görs enligt ett visst, starkt rutiniserat, mönster. Kläderna är prydligt hopvikta, rummet vädrat och städat. Verksamheten är dessutom starkt könssegregerad. Vidare omtalas i den senare

[347] NLA årsrapport 1902-03:39.

återgivningen den intellektuella eftersattheten som råder i området då "pysen" påstås vara skickligare med händerna än i bruket av huvudet.

Centralstyrelsens första policydokument till föreståndarinnorna är däremot avsevärt knappare vad gäller den dagliga verksamhetens utformning. Där står att barnen bör ha skola på förmiddagen och arbete på eftermiddagen. Skolgången får inte hindras. ”Aftonmat” erbjuds efter utfört arbete. Middag serveras till de barn som kommer utifrån samt till de barn som har stora behov trots att de bor i sina hem. Frukost serveras till de inlogerade medan de inackorderade liksom de som bor hemma förväntas få sin frukost hos respektive familj. De produkter som barnen färdigställer på arbetsstugans slöjdtimmar ska, om inte särskilda skäl föreligger, säljas för att på så vis finansiera delar av verksamheten. Slöjdkunskap ses av fattigvårdsstyrelsen som förebyggande.[348] Persedlar som lappats och lagats i stugans regi får däremot ”verkställas utan anspråk på godtgörelse”. Det följde med andra ord inga anspråk på betalning för kläder som lagats i stugornas regi. Programmet avslutas med att vikten av sparsamhet påtalas. Artiklarnas och årsrapportens klart uttryckta könssegregering framträder inte i det interna styrdokumentet.

Kanhända är det policydokumentets oklarhet som gör att de två föregående återgivningarna av stugornas dagsrutiner till vissa delar skiljer sig åt: rörelsen söker ännu sin identitet, sin ofärdiga självbild. Med tanke på organisationens avsikter och att återgivningarna utgör de första beskrivningarna av verksamhetens utformning, kan man tycka att ytterligare utrymme borde ha ägnats åt vad slags problem de antagna barnen varit behäftade med. Vilka svårigheter har den första årskullen antagna barn? Är problemen av likartad natur?

[348] Koch 1907:tabell 12 b.

Föreståndarinnan

Ytterst ansvarig på arbetsstugan är föreståndarinnan. Enligt det policydokument som centralstyrelsen uppfört förväntas hon utföra ”de uppgifter som stå i naturligt samband med de av henne gifna uppdraget”. Exakt vad detta innebär specificeras ej. Arbetsstugornas policymål uttrycks i rörelsens första årsrapport enligt följande: "Att gifva kunskap, teoretisk och praktisk, åt äfven de allra fattigaste af vårt folk, och väcka arbetsglädje och arbetslust hos dessa på grund af mångahanda omständigheter okunniga, ibland äfven vanvårdade barn".[349] Nästkommande årsrapport menar att skolningen av barnen ”skapa en sund, kunnig samt/../ svensk och svensksinnad allmoge".[350] Okunnigheten ska botas med arbets- och skolkunskaper. Vanvården ska stävjas med god hygien och goda vanor. Frågan blir dock hur och med vilka medel föreståndarinnan ska förverkliga dessa mål? Hur ska en "svensksinnade allmoge" frammanas? Framförallt, vad avses lite mer exakt med en sådan allmoge?

Rekryteringen till tjänsten som föreståndarinna är under verksamhetens första tid av det mindre formella slaget, trots önskemål om formell kompetens så tidigt som 1903. Man ser då gärna att förskollärarinnor ska fungera som föreståndarinnor på arbetsstugorna. Emellertid går rekryteringen på dessa grunder till en början trögt, eftersom antalet examinerade förskollärarinnor är förhållandevis litet vilket gör att flertalet av dessa redan innehar ett adekvat arbete. Man kan även tänka sig att vissa avböjde erbjudanden om att bli föreståndarinna då lönen för denna tjänst antagligen var lägre än för arbetet som förskollärarinna. Frågan ordnas genom att dåvarande landshövdingen nyttjar ”den handlingsfrihet som gifvits”, vilket kort sagt innebär att kravet om förskollärarutbildning förbises vid utnämnandet av de första föreståndarinnorna.[351] En av de då anställda föreståndarinnorna kommenteras efter 13 år i tjänst i kommunikationen mellan två av rörelsens centrala aktörer. Där

[349] NLA årsrapport 1903:41.
[350] NLA årsrapport 1903-04:8.
[351] CNK: E1:3 Inkomna diarieförda skrivelser 16/1-1903 samt 18/1-1903.

sägs hon vara en "god mor för barnen" samtidigt som hon "aldrig erhållit utbildning till kallet".[352] Föreståndarinnan ifråga anses vidare vara "för gammal", något man anser måste åtgärdas. Trots detta tillåts hon verka fram till sin pension nära åtta år senare, vilket kan tolkas som en följd av att rekryteringen av föreståndarinnor är svår. Som i detta fall låter företrädarna dessa kvinnor fortsätta trots noterade brister. Rörelsen är tvungen att anpassa sig till den rådande personalsituationen. Å andra sidan får man, såsom i just detta fall, inte bortse från kvinnans kompetens, något som i sig kan ha setts som en tillgång värd att ha kvar. En föreståndarinnas långa tjänstgöringstid torde dessutom visa på lojalitet, vilket man bör ha antagit skulle förenkla implementeringen av nya policymål.

Tillsättandet av personal är under de första decennierna av verksamheten en fråga för CS vid Norrbottens arbetsstugor. Exakt på vilka grunder de första föreståndarinnorna antas har inte gått att styrka via dokument. Klart är att föreståndarinnorna inte med nödvändighet måste vara bördiga från norra Sverige.[353] De som initialt erhåller tjänsten kommer att stanna länge inom rörelsen. Så visar en analys av verksamhetens första 20 år att föreståndarinnan vid Arvidsjaur tjänstgör från 1903 till stugans stängning 1923, sånär som på ett års sjukskrivning. Korpilombolos föreståndarinna verkar från öppningsåret fram till sin pension 1924 medan Tärendös arbetsstuga har en viss omsättning då fyra skilda föreståndarinnor verkar där till och med 1923. Detta kan naturligtvis ha flera orsaker, såsom pensionering eller omplacering. Kanske kan giftermål ligga bakom då det förväntas att föreståndarinnorna ska vara ogifta.

Inverkade föreståndarinnornas långa tjänstgöringstid ha inverkat på verksamheten? Lång tjänstgöring tillför rutin, vilket bör vara kvinnan som innehar tjänsten till gagn då hon därmed

[352] NLA 1018/289:E1b1 daterat 31/7-1916.
[353] Se t ex Husförhörslängd Korpilombolo AIIa4, 5:194 där två föreståndarinnors respektive födelseort och flyttmönster återges.

säkerligen åtnjuter respekt. Vissa episoder beskrivna i den interna korrespondensen tyder på detta.[354] Man kan dock tänka sig att detta även leder till en viss tröghet vid implementeringen av nya idéer. Personer med lång tjänstgöring kan i högre grad än yngre och mindre rutinerade personer antas förlita sig på sina egna arbetsrutiner och i och med detta bortse från nya direktiv.[355]

Antagning av barn

Vilka är då de barn som antas till arbetsstugan? Vad kännetecknar dem? Som nämnts finns i skolrådsprotokollen inget entydigt svar. Dagstidningarnas utsände skriver i sina artiklar:

> "Praktiskt taget kan man säga, att arbetsstugornas barn till större delen utgöras af små vildar, hvilka/…/äro totalt i saknad af både moralisk, fysisk och intellektuell uppfostran, på det sorgligaste sätt försummade och vanlottade i alla afseenden".[356]

Citatet från Svenska Dagbladet ger en indikation på vilka slags barn reportern tycker sig se på arbetsstugan. De antagna barnen stämplas som 'vildar', efterblivna i alla möjliga avseenden. Även årsrapporten från 1902-03 innehåller anspelningar på barnen som 'vildar'.[357] Har de alls någon hyfs? Kyrkoherden i Korpilombolo omnämner behovet av skolgång för vissa av de antagna barnen för att inte ”öka det antal hedningar, som ännu finnas här i finnbygden”.[358] De antagna barnen är sålunda i farozonen för förfall. Men vilket slags förfall? Hedning betyder okristlig. Barnen lever, med kyrkoherdens ord, inte upp till den

---

[354] Se *Fallet Lydia* under kap 9, i vilket vissa föreståndarinnors inflytande åskådliggör.
[355] Se *Matriklarna* under kap 8, i vilka de skilda dokumentationsnivåerna föreståndarinnor emellan tydliggörs.
[356] SvD 29/1-1905 (förf Ariel).
[357] Se t ex NLA årsrapport 1902-03:11 där står att barnen "varit alldeles som vilda".
[358] NLA 1019/109 E II c9 daterat 2/2-1904.

kristna standarden. Redogörelsen från 1903-04 uttrycker sig kryptiskt i frågan kring vilka slags hem barnen hämtas ifrån. Där står endast att "svaren [på vilka slags barn som antagits] lämpa sig ej för offentliggörande" samtidigt som nöden i de hem som barnen tas ifrån rapporteras inte enbart bero på ”fattigdom och okunnighet”.[359] Samma årsrapport listar ett antal ’fördärvliga’ kännetecken hos den första kullen antagna: rökning, snustuggning, 'förvildning' samt 'vildhet utan hyfs'. Noterbart är att enbart pojkars laster nämns. Vilka är flickornas? Då stugorna följer principen hälften pojkar, hälften flickor kan man anta att även flickorna på något sätt visar upp sedefördärvande beteenden. I årsrapporten går dock ej något sådant att finna. Däremot meddelas att flickorna saknar kunskaper i kvinnlig slöjd och matlagning. Möjligt är således att pojkarnas beteenden anses mer problematiska och därmed viktigare att lyfta fram. En bidragande orsak kan även vara att pojkarnas ’laster’ medialt sett är mer gångbara än flickornas. Av framställningarna att döma liknar pojkarnas ’fördärv’ de dåliga beteenden som noterats bland storstadsbarn, något som donatorer och givare i storstadsområdena kan anknyta till. De antagna flickornas 'laster' ter sig mot detta måhända som alltför små och därmed olämpliga för exponering då de riskerar att trivialisera den goda insats verksamheten står för.

Av Arvidsjaurs totalt 83 antagna barn noteras sju härröra från fattiga familjeförhållanden och ha lång skolväg. Dessa registreras inte under verksamhetens första tid utan senare. Tolv familjer omnämns i vilka barn inte har tillgång till skola, vilket dock inte anges som antagningsorsak annat än i två fall. För Korpilombolos del registreras potentiella antagningsgrunder först en bit in på 1920-talet. I Tärendö råder liknande registreringsrutiner. Det finns således avsevärt begränsad information i dessa källor angående antagningsgrunder. Kanhända har centralstyrelsen inte varit tillräckligt klar i sin information över matrikelantecknandet. Kanske finner föreståndarinnorna uppgiften obegriplig eller svår att svara på. Ett

[359] NLA årsrapport 1903-04:6.

annat alternativ är att denna typ av information inte efterfrågas. Barnets namn, hemort och föräldrar är viktigare att notera, medan övrig information måhända ses som överflödig. Varför man väljer ut just dessa barn förblir en obesvarad fråga. Pedagogen Berglund har funnit exempel på att en av förutsättningarna för antagning till arbetsstugan var "att barnen visade gott uppförande".[360] Detta signalerar att man inte önskar 'problembarn', som kan äventyra de dagliga rutinerna. Med tanke på den praktiska nivåns arbetsbörda ter sig detta förståeligt. Föreståndarinnan måste dels förhålla sig till myndigheternas krav på matrikelförfarandet, dels till arbetsstugurörelsens villkor. Som en tredje viktig aspekt finns dock de dagliga göromålen på stugan. Mellan dessa tre områden måste hon utarbeta sina egna rutiner.

Till del hittas förlagorna till de norrbottniska arbetsstugorna i de internationella exempel som tidigare återgivits. De genomtänkta rutinerna, måttlig dos av läsning, tid för 'riktigt arbete', lek med mera, vittnar om att arbetsstugorna åtminstone delvis inspirerats av deras policy. En skillnad mellan arbetsstugorna och exempelvis Rauhes Haus är att den sistnämnda sköts av en föreståndare, det vill säga av en man. En möjlighet är att kvinnans 'naturliga' förutsättning att verka inom socialt arbete ännu ej var erkänd, varför det under den tid exempelvis Rauhes Haus fungerar ännu är män som ansvarar för verksamheten. Forskare har visat på att kvinnor under 1800-talets senare blir alltmer engagerade i filantropi och sociala frågor. Kvinnan tillskrivs goda omvårdande egenskaper varför det ter sig självklart, rent utav 'naturligt', att kvinnor engagerar sig i bland annat barnavården.[361] Vad gäller de engelska exemplen är det vidare oklart från vilka förhållanden barnen kommer: är de övergivna eller föräldralösa, eller är de i likhet med barnen vid de norrbottniska arbetsstugorna 'erbjudna' en plats på dessa hem? I stort sett framträder dock ett antal grundbultar gemensamma för både de utländska och de svenska rörelserna:

---

[360] Berglund 1997:33.

[361] Se t ex Förhammar 2000:44.

familjekänsla, skolgång, praktiskt arbete, skötsel dygnet runt, moralisk daning. Fem ledord vilka kan sägas utgöra stommen i den norrbottniska arbetsstuguverksamheten. Detta samtidigt som den går helt emot en av Hierta Retzius grundregler, nämligen den att barnens rätta plats framförallt bör vara i hemmet.

Den nya tiden - Verksamhetens nya mål

Dagsrutinerna på arbetsstugan så som de återges under den första verksamhetsfasen kännetecknas av de noggranna angivelserna av tidsindelningen. Alla plikter skall ske exemplariskt och unisont. Under verksamhetens andra fas - den nya tiden, som perioden benämns här, skymtar en något annorlunda återgivning som fram.

> ”Det är en tidig februarimorgon. Himlavalvet är som en kupa av is/…/. De små husen i den sovande byn skönjas i morgondunklet/…/. Det är milslångt till nästa by/…/. Det börjar lysa i det ena fönstret efter det andra i den stora gården i byn. Ur dess skorsten stiger en svag, knappt skönjbar rök. Men röken växer i styrka och fart/…/. Man hör ivriga röster inifrån huset, brådskande steg i trappor/…/. Till sist lyser hela huset som en lykta. Även de övriga stugorna i byn börja visa tecken till liv.”[362]

Till arbetsstugornas 25-årsjubileum är årsrapportens sidantal utökat. Så som ovan citerat har framställningarna temat om den karga ödebygden med dess köld och långa avstånd som ett återkommande inslag. Stugans existens visar emellertid att sådana förhållanden, trots den krävande miljön, kan bemästras. Budskapet kan därmed tolkas i termer av att verksamheten präglas av styrka, fasthet och enträget arbete. Endast så kan man få bukt med de karga förhållandena. De övriga hushållen i byn är inte lika pigga och skötsamma som arbetsstugans

[362] NLA årsrapport, Tjugufemårsskriften 1903-28:105.

inneboende. Det är med iver som barnen tar sig an den nya arbetsdagen till skillnad från övriga byinvånare. Byggnaden utgör ”den stora gården i byn”. "'Arbetsstugan är byns klocka', säger läraren och berömmer dess barn som alltid passar tiden.”[363] En dag i arbetsstugan beskrivs enligt devisen: "Morgonstund har guld i mund",[364] kanske för att tydliggöra vikten av ett morgontidigt leverne. Inget latande! Återgivningarna under denna andra fas liknar tidigare beskrivningar på så vis att allt som görs, görs i pigg och rask takt. Barnens förehavanden sker unisont, vare sig det gäller den första morgonhälsningen till föreståndarinnan eller tvättning, bäddning och städning. Nytt är att föreståndarinnan utsett en ordningsflicka och en ordningspojke som inspekterar bäddningen i sovsalarna. "Ve den, vars överlakan befinnes några millimeter smalare synligt än det angivna måttet!" Man har med andra ord infört en viss formell hierarki bland barnen. Ännu en nyhet är att arbete och lek blandas måttfullt om vartannat. Det hela ger sken av att en viss ledighet eller flexibilitet har infunnit sig, kanske för att tillgodose barnens behov av spontanitet. Detta betyder dock inte att verksamheten getts lösa tyglar. Lydnad och disciplin manifesteras nu på annat sätt, vid särskilda tillfällen, framförallt vid måltiderna då barnen ställer sig i "snörräta rader" för granskning av klädsel och frisyr, innan de tillåts ta plats vid frukostbordet. Tystnad ska råda och om någon råkar ut för "pratsjuka", botas denna med "besk medicin" och en stunds vila, en medicinkur som för övrigt upprepas tio gånger om dagen tills "pratsjukan" botats. Nytt är att också föreståndarinnas arbete lyfts fram. Då barnen vistas i skolan ägnar hon sig åt exempelvis bakning och tvättning. "Allt är arbete och glädje" för hennes del. När barnen kommer åter är det matdags, sedan disk och vedhämtning. Därefter tar yrkesläran vid vilket frambringar sånger som fyller inte enbart stugan, utan också ”strömmar ut på gården, ut över bygden”. Så småningom är det läggdags och föreståndarinnan läser kvällsbön innan hon släcker. Utanför barnens rum stannar hon

[363] NLA årsrapport, Tjugufemårsskriften 1903-28:110.
[364] NLA årsrapport 1903-33:56ff.

till och tittar ut genom fönstret: ”Därute brinna vinternattens stjärnor./.../Hon beder om att kunna se och förmå fylla sin kallelse. Kallet är allvarligt och stort”.

Stugans dagliga verksamhet liksom därmed även föreståndarinnans arbete består inte enbart av att skola barnen utan också att föregå med gott exempel för byns övriga invånare avseende goda seder och arbetsmoral. Tidigare skulle barnens utbildning smitta av sig på den egna familjen. Nu skall själva arbetsstugan och dess föreställda moral smitta av sig på den omkringliggande bygden. Vid ett studium av ytterligare källor haltar dock återgivningen en aning. Folkskoleinspektören uttrycker nämligen kritik mot barnens skolgång. Han säger sig ha fått in flera fall där arbetsstugubarn "inställt sig till skolgång först flera veckor efter det skolan tagit sin början", något som påverkar skolans arbetsklimat som helhet.[365] Detta kan tolkas som ett tecken på att stugorna verkligen behövs för att ingjuta vikten av ett disciplinerat leverne. Å andra sidan kan frånvaron av barn ses som en föräldrakritik av verksamheten vilken yttrar sig genom ett förhalande av skolstarten. Ytterligare en tolkning är att skolråd och lokalkommitté nonchalerar barnens sena ankomst till skolstarten då denna måhända har sin grund i företeelser där barnens medverkan i hemmet krävs, till exempel under skördetid. På så vis tillämpas rörelsens policy på ett sätt som bättre passar kommuninnevånarnas behov. Noterbart är att framställningarna i årsrapporterna under dessa år inkluderar föreståndarinnan på ett sätt som inte gjorts tidigare. Också hennes arbetsuppgift lyfts fram som krävande och viktig samtidigt som hon, i likhet med barnen, gläds åt arbete. I årsrapporten från 1928 kommer tretton föreståndarinnor till tals om sin verksamhet. Intressant är att endast en diskuterar sin verksamhet som ett led i försvenskningen. De övriga talar snarare om vikten av att lära barnen god ordning och bra hygien.[366] Detta är policymål väl förenliga med den centrala nivåns intentioner, även om de vid denna tidpunkt är aningen

[365] FSI FI:19 (1920-51) daterat 7/3-1927.
[366] NLA årsrapport 1928-29:152f.

'föråldrade'. Kanske innebar försvenskningen ytterst att 'god ordning' och en 'bra hygien' skulle inpräntas.

Idén om Norrbotten som de ständiga svårigheternas region nyttjas friskt i årsrapporterna. Dock har en kritik vuxit fram som riktar sig mot hur rörelsen använder sig av 'eländesskildringar' om Norrbotten. Kritiken återfinns i lokaltidningarnas insändare, men också i artiklar publicerade i press i södra Sverige, vilka rörelsen måste ta ställning till och svara på. Rädslan för negativ publicitet är påtaglig. Tidningen Östgöta-korrespondenten påtalar 1925 hur svårt det är att skapa sig en rättvisande bild av situationen i norr. Den menar att begreppet *nöden i norr* blivit en säsongsrubrik i media, "ett axiom, som ingen bör vidröra, och den det dristar, går det ingalunda väl".[367] Man anser vidare att framställningarna av Norrbotten är schablonartade: nöden finns också på annat håll i landet men att sådant ej knappt nämns då det riskerar att fläcka en. På grundval av detta framträder för rörelsen ett betydande medialt inflytande. Kritiserar man verksamheten, eller, som i detta fall, skildringarna av Norrland, riskeras man själv att utsättas för kritik. Organisationen har tagit patent på hur beskrivningarna om norra Sverige ska utformas.

Föreståndarinnorna får en tydligare arbetsbeskrivning

Föreståndarinnornas första arbetsbeskrivning är som ovan visats knapphändig. Kanske förväntar sig organisationen att föreståndarinnan har tidigare erfarenhet från arbete med barn, eller att Anna Hierta Retzius' bok i ämnet anses som fullgod. Till verksamhetens expansionsfas har däremot en mer detaljerad arbetsbeskrivning utformats.[368] Föreståndarinnan bör delta i lokalkommittéernas månatliga möten där hon äger yttrande- men inte beslutsrätt. Detta indikerar en statushöjning, från ett totalt utanförskap från själva beslutsprocessen till ett – om än måttligt – deltagande i diskussionerna kring

[367] Östgöta Korr 30/6-1925.
[368] NLA årsrapport 1923-24:25f.

arbetsstugans verksamhet. Instruktionerna till föreståndarinnorna är omfattande. Hon förväntas:

Tabell 7:1 Delar av instruktioner till föreståndarinna.

- sparsamt handhava hushållningen samt förse barnen med hela, rena och lämpliga kläder.
- ansvara för stugans inventarier/förråd och omedelbart meddela LK/CS om underhållsarbeten behövs.
- färdigställa och insända månatliga rapporter över förbrukningen av matvaror och förbrukningsartiklar.
- inför sommaren skicka in en specificerad förteckning över nästkommande års förbrukning av matvaror,
  förbrukningsartiklar och material.
- kontrollera ankommande varusändningar och snarast meddela eventuella felaktigheter.
- sammanställa en förteckning över alla gåvor som levererats till stugan där givarens "titel, namn och adress" anges, en information ämnad för årsrapporterna.
- vid höstterminens början färdigställa en veckomatsedel "att lända till huvudsaklig efterrättelse under arbetsåret", vilken ska godkännas av ordföranden i LK.
- vid vårterminens slut inventera stugan och meddela dess resultat till stiftelsens kamrer.
- i god tid innan höstterminens början iordningställa arbetsstugan och förbereda arbetet.
- stanna på arbetsstugan under jullovet i de fall barn inte kan åka hem.
- två timmar varje vardag undervisa flickorna i kvinnlig slöjd samt övervaka pojkarnas slöjd.
- dela in pojkar och flickor i arbetslag som utför husliga sysslor såsom matlagning, servering, diskning, städning, rengöring, vedhuggning, snöskottning mm.
- utse en ordningsman och en ordningsflicka bland barnen som ansvarar för ordningen i respektive grupp.
- granska barnens sängbäddning samt deras skötsel av kläder och tillhörigheter.
- se till att lamporna på rummen släcks klockan nio varje kväll och att absolut tystnad därefter råder.
- under senare kväll och natten "göra rond" i sovrummen så att inget "otillbörligt försiggår".
- övervaka att barnen stiger upp i föreskriven tid och hinner med att tvätta sig, borsta tänderna, klä på sig,
  bädda och äta frukost för att "i god tid" hinna till skolan, därefter skall sovrummen vädras.
- anta en "tjänarinna" och övervaka henne så att hon utför sina uppgifter föredömligt, se till så att hon tar väl hand om barnen samt kontrollera att hon inte mottar några manliga besökare.
- inte själv lämna stugan utan att meddela tjänarinnan. Både föreståndarinna och tjänarinna får "under inga förhållanden" vara borta samtidigt.
- kontrollera så att barnen under sin fritid befinner sig inom arbetsstugans område. Barnen får inte avlägsna sig utan särskilt tillstånd.
- "i arbetsstuga inom finsktalande bygd själv alltid tala svenska med barnen samt oavlåtligt anamma dessa att använda svenska såsom samtalsspråk, även under rasterna."
- ansvara för barnens skolgång, se till att läroböcker finns samt övervaka barnens läxläsning.
- förse barn som slutar sin vistelse med hela och rena kläder vilka inte kommer till vidare användning i stugan. Vid vinterlov ska barnen vara "tillräckligt varmt" klädda för färden.
- övervaka att eldningen i stugan sker på praktiskt och sparsamt vis.
- under sin ledighet meddela CS sin vistelseadress.
- följa de föreskrifter hon erhållit.

Instruktionerna poängterar att föreståndarinnan ersätter såväl barnens mor som far. Hon ska handleda barnen "till arbetsduglighet, sanningskärlek, sedlig kraft och gudsfruktan". "Barnen skola läras till lydnad, höviskhet, uppmärksamhet och

hjälpsamhet.” Både den fysiska och andliga vården måste beaktas, och särskild uppmärksamhet ska riktas mot barn vars fostran i högre grad än andra varit "försummad eller missriktad". Föreståndarinnan är den som bär det yttersta ansvaret tack vare sin närhet och kännedom om barnen. Speciellt "bör uppmärksamheten ägnas det sedliga tillståndet bland barnen". Instruktionerna pekar vidare på att man som föreståndarinna vinner mest genom en "förtroendefull vänlighet" mot barnen. Om vänlighet är otillräckligt för att uppnå en önskvärd förbättring i barnets beteende kan "strängt allvar" och "lämpliga bestraffningsgrader" användas, däribland "uteslutning från måltid, förbud att lämna rummet och även kroppslig aga". Här kan man tänka sig att föreståndarinnorna följer de rekommendationer som utarbetats för skolverksamheten i länet. I *Reglementen för skolor i Neder Torneå skoldistrikt* från 1923 står under rubriken ”Undervisning, ordning och tukt" att man vid bestraffning ska ta hänsyn till barnets sinnesart, ålder och kön. ”Oöverlagd bestraffning eller skymfande behandling må icke förekomma.” Läraren ska ”noga överväga" innan aga används som bestraffning och först se om rättelse kan nås på annat sätt. Om väl aga tillämpas ska det inte ge skador på barnet.[369] I svårare fall, till exempel där barn inte "låter sig rättas", ska föreståndarinnan meddela LK som beslutar om barnets skiljande från stugan. Föreståndarinnan ska försöka ha kontakt med barnets föräldrar och lärare för att med dem diskutera "barnets egenheter och lämpligaste sättet för deras uppfostran".

Barnen ska regelbundet gå i kyrkan, och på de platser där detta ej är möjligt förväntas föreståndarinnan läsa en bibeltext samt sjunga någon psalm. Högtidsdagar såsom jul, påsk och pingst ska firas på ett enkelt "i svenska hem sedvanligt sätt". Barnen ska lära sig älska sin hembygd och sitt fosterland. Stugan ska kännetecknas av glädje och trevnad och vara omtyckt av

[369] Reglementen för skolor i Neder Torneå skoldistrikt 1923. Lagtexten från SFS 1918:422 säger under §69 att enbart pojkar upp till femton års ålder och flickor upp till 12 års ålder får agas.

barnen, och "deras unisona sång/.../ och deras oskyldiga lekar skola uppmuntras". Stugan är i enlighet med "enskilda givares och statens uppoffringar" skyldig att vara "människokärlekens och fosterlandskärlekens mönsteranstalt för barnens från de norrbottniska ödebygderna fostran till *goda svenska medborgare*." Allt detta tycks fungera utmärkt om vi ska tro årsrapporternas återgivningar, vilka beskrevs tidigare under avsnittet *Den nya tiden*.

Förutom att föreståndarinnans ekonomiska ansvar här klargörs har tydliga instruktioner tillkommit där hon förväntas inpränta 'svenskhet' hos barnen, bland annat genom konstant användning av det svenska språket samt inlärning av svenska seder och bruk vid högtidsdagar. Hon förväntas även kontrollera sin personal. Hur ska det tolkas? En möjlig förklaring är att tjänarinnor faktiskt hade besök av män och att sådant var tvunget att stävjas. En annan, och kanske mer trolig förklaring, är att herrbesök var sällsynta eller uppfattades som oproblematiska.[370] Instruktionerna till föreståndarinnan fungerar då snarare som en moralisk fond för att tilltala vissa typer av donatorer än som ett svar på ett reellt problem. Föreståndarinnans roll har gått från att vara en 'moder' åt barnen till att i allt högre grad snarare påminna om en 'övervakare' av stugans totala verksamhet. Hennes göranden övervakas av LK på orten som vid misstanke om oegentligheter "omedelbart" ska meddela centralstyrelsen i Luleå. Att så också sker finns exempel på. Vid en stuga framför ordföranden klagomål till CS angående ortens föreståndarinna med tydliga indikationer om hennes olämplighet.[371] Av senare årsrapporter ser man emellertid att hon kvarstår som föreståndarinna på nämnda ort men att ordföranden avgått. Föreståndarinnans funktion som verk-

[370] Av det arbetsstugumaterial som studerats omnämns endast ett herrbesök bland tjänarinnor, och det besöket är speciellt. Enligt dokumenten händer följande: mannen som kommer på besök blir avhyst av föreståndarinnan. Han återkommer dock snart till stugan, redlöst berusad och beväpnad med ett gevär som avfyras flera gånger. Ingen person kommer till skada. Händelsen blir naturligtvis en rättssak.
[371] NLA 1018/114 E II g1 daterat 18/-1929.

ställare av rörelsens ideal har tydliggjorts. Hon har vidare fått en utökad och tydliggjord relation till barnens föräldrar och donatorer. Hur väl dessa instruktioner efterlevs är naturligtvis svårt att avgöra. Författaren Kieri menar exempelvis att föreståndarinnorna enbart brydde sig om att barnen "arbetade och inte bråkade".[372]

Bilden nedan föreställer ett vykort skickat från föreståndarinnan vid Korpilombolo arbetsstuga till en donator. Givare kunde skänka bidrag till verksamheten som helhet eller till enskilda arbetsstugor. I detta fall är givaren en person som årligen ger bidrag till nämnda arbetsstuga. Syftet med vykortsförsändelsen är att skapa en nära och förtroendefull relation parterna emellan för att därigenom försäkra sig om ytterligare donationer. I vilken omfattning sådan korrespondens förekom är svårt att veta. Föreståndarinnan som författat detta kort är noterbar för sitt idoga brevskrivande. Vid ett tillfälle säger hon sig ha "skrifvit 100 tal bref till arbetsstuguvänner".[373]

Figur 7:1 Kortets baksidestext lyder: "Glad påsk! Tillönskas af stora å små på Korpilombolo arbetsstuga till våra kära arbetsstuguvänner! Tack för härkomna bref och paket! Hoppas att Frun och hela hennes kära familj äro riktigt friska å krya! Tacksamma Henrika Onnela". Kortet är poststämplat den 19 april 1918 eller 1919.

[372] Kieri 1987:89.
[373] NLA 1018/83 E1a6 daterat 18/2-1921.

Det är dock troligt att också andra föreståndarinnor skickar hälsningar till välsituerade donatorer. I föreståndarinnornas instruktioner framhävs att tackkort omedelbart skall sändas till donatorer, men ytterst beror det förmodligen på den enskilda föreståndarinnans nit i vilken utsträckning så sker.

Tillsättningen av föreståndarinnetjänster sker fortlöpande varför informationen är spridd över en stor tidsrymd. Intresserade kvinnor skickar in en anmälan varefter CS gör egna efterforskningar om personen ifråga för att skapa sig en uppfattning om dennes lämplighet. Ett talande exempel finns att hämta från 1924. Verkställande ledamoten för CS, Albert Carlgren, har då sänt en förfrågan till den tidigare omnämnde folkskoleinspektören Sahlström om en sökandes lämplighet. Sahlström skriver i sitt svar att han saknar kännedom om kvinnan ifråga och att han i sina efterforskningar om henne inte hört något nedsättande. Han framhåller att ingen ansett henne som olämplig för yrket, *men* samtidigt har ingen talat sig varm för henne i en sådan yrkesroll. Hon anses, i likhet med sina släktingar, vara en person med en viss ”häftighet i lynnet". Vidare nämns att "hennes broder livsfarligt skadats i ett slagsmål helt nyligen”.[374] Kvinnans häftiga lynne samt hennes broders slagsmål är försvårande omständigheter. Kvinnan kan därför inte ses som lämplig till befattningen. Detta uttalas ej klart men brevets innehåll ger klara indikationer på att så är fallet. En genomgång över anställda vid arbetsstugorna under denna tid visar att kvinnan ej finns registrerad som föreståndarinna.

Vid en annan tillsättning något år senare avslöjas vilka personlighetsdrag som kan anses vara mest fördelaktiga. Om en sökande skrivs nämligen: ”Hon verkar käck och hurtig, och humöret torde vara det lämpliga för ödebygdsarbetare”.[375] Ett piggt och framåt uppträdande tycks vara lämpliga karaktärsdrag

[374] FSI F I:19 (1920-1951), 2/6-24. I ett brev daterat 1/6-41 kritiseras en föreståndarinna för sitt ”stela uppträdande” .
[375] FSI F I:19 (1920-1951), 2/11-26.

för anställning vid denna tid, inte långt från våra nutida platsannonser. Noterbart är att dessa egenskaper tolkas som ”lämpliga för ödebygdsarbetare”. Bilden av en för personligheten ’tärande’ och krävande miljö frammanas. De anställda bör vara av ett visst lynne för att inte gå samma öde till mötes som befolkningen i sin helhet. Förväntningarna på lärarinnorna som hurtiga och inte stela speglar ett önskvärt ideal, även behjälpligt för barnens utveckling. Kanske som en motpol till modern, framställd i årsrapporterna som mindre kompetent, lat och oduglig. Ännu 1928 finns inga särskilda behörighetsvillkor. Ändå definieras tjänsten som viktig.[376] Den ges allt som oftast till unga kvinnor vilka antingen kommer från stiftelsens egna anstalter eller har personliga kvalifikationer, samt utbildning i socialt arbete. ”Personliga egenskaper” såsom moderlighet och praktisk duglighet samt kunskaper om storhushåll, sjukvård och slöjd är av betydelse. Stor vikt läggs även på sinnelaget, vilket ska vara likt en missionärs, skriver nämnda källa. Inom arbetsstugurörelsen tycks förflyttning av föreståndarinnor mellan olika arbetsstugor vara vanligt förekommande. Folkskoleinspektören har noterat detta och ogillar dessa omplaceringar då det i hans tycke inte finns några tvingande omständigheter för sådana beslut. Han påpekar att barnen inte mår bra av ideliga föreståndarinnebyten. Centralstyrelsen i Luleå försvarar sig med att man på nyöppnade stugor vill ha rutinerade föreståndarinnor. Det medför att biträdande föreståndarinnor får vikariera, vilket ger CS möjlighet att studera dem under en längre tid än om de omgående satts som ansvariga för en arbetsstuga.[377]

Föreståndarinnornas uppgifter är knappast lättsamma. Ansvarsområdena är flera. Förutom själva barnavården, vilken i sig innefattar en rad utmaningar, är stugans ekonomi en av de viktigare uppgifterna att sköta. Utgifterna omfattar såväl mat som slöjdmaterial. Även om hon till sin hjälp har LK på orten finns exempel där föreståndarinnor kritiseras för sådant som

[376] NLA årsrapport 1927-28:28ff.
[377] FSI FI:19 (1920-51) daterat 18/9+24/9-1934.

alltför dyra matkostnader, något hon själv måste åtgärda genom att minska utgifterna på annat håll. Därtill kan läggas upprätthållandet av kontakten med barnens föräldrar. Vissa föräldrar är inte alltid så glada åt barnens vistelse.[378] Vidare ska kontakten med CS, kommunala företrädare samt med donatorerna ombesörjas. En märkbart mångfasetterad arbetsuppgift framträder. Ett PM från 1935 visar oss vilka formella kompetenskrav som då är vid handen. Dessa innefattar:[379]

- realskolexamen
- småskollärarinne-examen
- eller motsvarande teoretiska kunskaper
- dessutom genomgångna kurser (eller på annat sätt förvärvade erfarenheter) i praktiska göromål såsom ”sömnad, stickning, bakning, tvättning, matlagning, hushållsekonomi, vävnad, sjukvård, gymnastik och lekar, barnuppfostran, barnpsykologi, sångpedagogik etc.”.

Exakt vad detta ”etc.” inkluderar framgår ej. Klart är att kraven är högt ställda, väl i paritet med föreståndarinnorna för de kommunala skolhemmen. I och med att ny kunskap om barnets bästa växer fram ur det vetenskapliga kunnandet om och kring barn tillkommer med tiden nya uppgifter för föreståndarinnorna. Dessa måste få ta del av kunskapsfloden och CS ser därför till att ordna fortbildningskurser. Detta går i linje med en idé utvecklad redan under tidigt 1900-tal.[380] Då genomförs kurserna på initiativ av Julia Svedelius själv i hennes eget hem i Stockholm under en sommarvecka. Så småningom övertar socialdepartementet ansvarsrollen för föreståndarinnornas utbildning. På 1940-talet innefattas såväl skolhem som arbetsstugor. Kursinnehållet för 1948 års kurs i Sigtuna omfattar föreläsningar om barnpsykologi, exempelvis i teman

[378] Ett exempel visar på hur en pappa önskar ta sin dotter från en arbetsstuga på grund av alla svordomar och allt ofog hon där lär sig. Företrädarna svarar att svordomar och ofog inte är något som enbart barn på arbetsstuga lär sig.
[379] FSI F I:19 (1920-51) daterat 15/8-35.
[380] I Nordisk Familjebok (Ugglan) 1904:1 365-66 omnämns under rubriken ’Arbetsstuga för barn’: ”För utbildande af föreståndarinnor och lärarinnor anordnas årligen i Stockholm lärokurser, i hvilka äfven åtskilliga utlänningar deltagit.”

som ”psykologisk orientering” samt ”vanliga barn och vanliga svårigheter”, sunda levnadsvanor för barn, forskning inom hemarbetets områden, kost, lagar samt samarbete mellan personal och föräldrar. Två år senare har ytterligare programpunkter tillkommit, däribland fritidssysselsättningar eller ”barn och pengar”.[381] Kursinnehållet ger indikationer på hur skilda vetenskapsdiscipliner söker precisera barns ’rätta’ natur och ’riktiga’ behov. Under åren som följer sker en alltmer formaliserad antagning av personal till stugorna. Samtidigt ges folkskoleinspektörerna utökade befogenheter när det gäller tillsättningen, en angelägenhet som tidigare sköttes av CS utan någon större inblandning från de förstnämndas sida. I ett fall från 1948 har en vikarie tillsatts utan att folkskoleinspektören haft möjlighet till yttrande. Inspektören reagerar helt enkelt med att ogiltigförklara valet och vägrar att tillstyrka det statsbidrag vilket vanligtvis bekostar delar av föreståndarinnelönen.[382] Därigenom blir CS självt ansvarigt för den nyanställdes uppehälle. Man kan anta att folkskoleinspektörerna initialt mer eller mindre slentrianmässigt godkände de av CS utsedda föreståndarinnorna. Med åren tycks folkskoleinspektörerna i allt större utsträckning göra en egen bedömning av varje tillsättning. Det kan bero på nya ekonomiska direktiv men också på att tjänsten som föreståndarinna professionaliserats. I så fall kan folkskoleinspektörernas ökade inblandning vara ett led i att skapa enhetlighet inte bara i arbetsuppgifter utan även i anställningsförfarande och kvalifikationer.

Nytillkommen personal

Sysslorna på arbetsstugan är, som nämnts, mångfasetterade. För att tillgodose kraven krävs därför utöver föreståndarinnan, som ju har det övergripande ansvaret, fler anställda. Där finns *äldsta flickan*, en tjänst som tillkommer på statligt initiativ.[383] Det är en flicka som själv tillbringat sin tid på stugan och då utmärkt sig

[381] FSI F I:19 (1920-51), program för fortbildningskurser i Sigtuna dels 16/6-3/7 1948 samt 19/6-5/7 1950. Redan 10/5-38 omnämns kurser i psykologi för föreståndarinnor (Tärendö 116)
[382] FSI FI:19 (1920-51) daterat 12/4-48.
[383] NLA årsrapport 1927-28:31.

med arbetsflit och idoghet och förmodligen även social kompetens så som den värderades av föreståndarinnan. Av matriklarna får vi veta att 22 av undersökningens 755 flickor kom att anställas som *äldsta flicka* vid någon av arbetsstugorna. Lämpligheten var alltså inte knuten till en stuga allena. Noterbart är att ingen av dessa 22 flickor har erhållit de bästa vitsorden i matriklarna!!! Likaså finns där inga översvallande personliga omdömen så som kan förekomma hos andra som ej blir äldsta flicka. Är välformulerade vitsord av större vikt för dem som söker jobb utanför arbetsstugan? Samtidigt torde en fortsatt karriär inom rörelsen bygga på en god relation till föreståndarinnan. Frågan är då varför inte någon av dessa flickor förekommer i starkare positiva ordalag i matriklarna? Om de sköter sig exemplariskt, vilket borde vara en förutsättning för att komma i fråga som aspirant till äldsta flicka, borde man kunna anta att föreståndarinnorna hyser ett extra gott öga till dem, vilket i sin tur borde avspeglas i de nedtecknade omdömena. Föreståndarinnorna är rimligtvis mer angelägna att skriva gott om de barn de månar extra om, och till dessa torde aspiranter till äldsta flicka höra.

På stugorna finns även *biträden*. Dessa är anställda under hela eller delar av året, företrädesvis under de tider då barnen inte är där. Då ordnas med arbetsuppgifter som ej hunnits med under året, däribland sömnad och lagning av plagg eller inventarier. Även här har föreståndarinnorna ett finger med i spelet, speciellt om anställningen varar under lång tid. Så anses ett biträde av föreståndarinnan vid Tärendö som olämpligt vid handhavandet av barn eftersom biträdet är baptist.[384] Utöver dessa tjänster förekommer i vissa fall även andra. Vojakkala arbetsstuga har under åren 1942 och 1943 förutom *föreståndarinnan* och *äldsta flickan* även en *biträdande föreståndarinna*, en *auskultant* och ett *köksbiträde*. Under 36 dagar har stugan dessutom en *tillfällig hjälp*. Vid samma tid har Svansteins arbetsstuga en liknande arbetsstyrka med undantag för köksbiträde. Undersökningens övriga stugor kan uppvisa

[384] NLA 115:E II H3; 27/9-19.

liknande sysslor.[385] Vid varje stuga finns därtill hantverkare, vilka tjänstgör som lärare i slöjd.

Disciplinering och professionalisering

I stugorna läggs stor vikt vid uppdelning av balanserade relationer mellan rörelse och vila, fysiskt arbete och boklig kunskapsinhämtning. Detta avspeglar industrialiseringen och det förändrade samhällets alltmer inrutade rytm, symboliserad av den moderna järnvägens behov av fasta tider. Verksamheter effektiviseras. I likhet med andra människovårdande instanser är arbetsstugornas dagar strikt tidsindelade under såväl arbete som fritid, åtminstone enligt de officiella återgivningarna. Forskare såsom Foucault och Goffman, har poängterat vikten av tidsliga och rumsliga arrangemang för kontroll av de intagna. Kontrollen är inte enkla påbud, utan omfattar även gester och kroppshållning.[386] De ständigt återkommande kontroll-momenten ger stadga åt verksamheten. På samma gång råder uppfattningen att detta ger barnen fostran i enträgenhet liksom i skapandet och bibehållandet av fasta gränser. Det utgör en del i en övergripande standardiseringsiver uttryckt i allt från matriklar till 'skoluniformer'. Tider för mat och skola, för sömn, tvätt och vila visar på den iver med vilken man vill indela dagen. Ingen tid ska stå outnyttjad för spontanitet eller, än värre, lättja. *Standardiserade rutiner, tidsscheman* och *arbetsdelning* är metoder som möjliggör kontroll av hur väl man utför sin uppgift i förhållande till andra samt gör det lättare att se om medlemmarna håller sig på avsedd plats under avsedd tid. I skolsalen och på internatet har alla barn sin givna plats. Individernas fördelning i rummet gör övervakningen enklare samtidigt som föreståndaren kan premiera eller sanktionera barnens beteenden. Därigenom uppnås största nytta av varje enskild individ.[387] För personen innebär kontrollen att en stor del av hennes autonomi går förlorad. Goffman menar att "varje specificering berövar

[385] FSI F I:19 (1920-51), 1942/43.
[386] Foucault 2003:138f.
[387] Foucault 2003:143ff.

individen en möjlighet att avväga sina önskningar och behov", hon fråntas rätten att avgöra vad som passar henne själv. Den vidgade kontrollen bidrar även till att hennes handlingar oftare blir observerbara och därmed möjliga att sanktionera.[388] Tiden är viktig i verksamhetens självpresentation, vilket tydligt framgår i årsredogörelserna.

Verksamheten är ännu under den andra expansionsfasen starkt könssegregerad. Redan vanartslagen från 1902 hävdar omotiverat att flickor och pojkar ska hållas åtskilda. Lagtexten från 1918 talar också den om nödvändigheten av åtskildhet, nu med eugeniken som stöd enligt socionomen Kerstin Hamreby.[389] Biskop Bergqvist propagerar mot gränsöverskridande verksamheter. Under skoldebatten 1927 ger han tydligt uttryck för sådana tankegångar. Han undrar "om det inte vore lika så gott att kläda pojkarna i kjolar från början, ty jag fruktar, att det kommer gå så, att 'kjolarna' bli de, som komma att till största delen befolka våra realskolor och gymnasier."[390] Bergqvist såg uppenbarligen en fara i ett ökat kvinnligt deltagande vid lärosätena.

Frågan om antagningsgrunder och behandlingsmål är oklar. Antagningsgrunderna för pojkar och flickor skiljer sig åt. För pojkarnas del anges några antagningsorsaker medan det för flickornas del inte anges några specifika orsaker annat än i vaga formuleringar som knyter an till husliga bestyr. Hamreby menar i sin sammanställning att såväl flickor som pojkar i skyddsåtgärder skulle fostras till arbetsdugliga och lydiga medborgare. Hon skriver:

> "..fostran till arbete och arbetsdisciplin skulle bidra till kontroll och till att hålla dem borta från gatan och från dåligt sällskap men innebörderna i detta var olika beroende på kön. För flickorna

388 Goffman 2005:35
389 Hamreby 2004:38ff.
390 Reciterad ur Lundahl 1989:95 (FK 1927 protokoll 32:23). Bergqvists farhågor har besannats i så mån att det vid dagens universitet generellt är en högre andel kvinnor än män som studerar.

> handlade det om att hindra dem från osedlighet och för pojkarna att hindra dem från att hamna i kriminalitet."[391]

Men är det på grund av orsaker och risker likt dessa som barnen skrivs in i arbetsstugorna? Nej! Arbetsstugubarnen hade troligen minimal risk att hamna i kriminalitet likt den ovan beskrivna. Det finns ingenting i det studerade materialet som tyder på att arbetsstugubarnen var i den typen av riskgrupp. Snarare är det så att pojkar blir inskrivna vid arbetsstugan för att avveckla sina laster, flickor för att utveckla sina talanger som hemmafruar!

Starkt knuten till tidsaspekten är disciplinen. *Vad* liksom *hur* saker och ting genomförs är av vikt. Arbetsstugorna framställs som ordningens fyrbåk vilka med barnens hjälp sprider kunskapen och kulturen ut till regionens mest avlägsna och otillgängliga platser. Stugan framträder som symbolen för den eftersträvansvärda samhällsordningen, kännetecknad av ordning och disciplin. Detta samtidigt som stugan idealt sett ska hysa potentiellt störande samhällselement, åtminstone under den andra fasen då den sociala frågan är av stor vikt. Disciplinen berättigas av tidens förhärskande föreställning om barn såsom blommor, vilka måste ansas och tuktas för att inte riskera förvildning eller förstörelse. På samma gång stiger emellertid den hårda disciplinen tillsammans med den tidsmässiga fixeringen fram som förberedande underlag till fabrikernas värld av löpande band. Uppdelningen av tid och rum blir en exercis, en drill till och inför det som komma skall. I den andra typen av lärobok som utges av Julia Svedelius, i vilken fokus ligger på den mentala bildningen, lyfts den 'riktiga', 'rätta', kunskapen fram i motsats till den felaktiga i form av 'rätt' livsstil, 'rätt' gudstro och 'rätta' seder. Medan föreståndarinnans program är tidlöst och uttrycker vad som *bör* göras, uttrycker de officiella källorna hur det idealt sett *är* på stugorna. Arbetsstugans dagliga rutiner förändras dock inte nämnvärt

[391] Hamreby 2004:101.

under perioden, varför tidfördelningen mellan studier och arbete består.

Under verksamhetens första decennier präglas föreståndarinnans roll av hemmafruns. Barnen ska se arbetsstugan som ett hem som, till skillnad från såväl den lönearbetande som den agrara kvinnans hem, präglas av en ständigt närvarande modersfigur. Därigenom kan föreståndarinnans modersroll under de första decennierna ses som en konservativt präglad kvinnobild. Moderskritiken ska enligt sociologerna Börjesson och Palmblad förstås mot bakgrund av de vid denna tid pågående professionaliseringssträvanden som människobehandlande yrkesgrupper söker uppnå.[392] Det handlar om att underminera föräldraauktoriteten för att på så vis legitimera interventioner. I samband med professionaliseringen, vilken tilltar från och med 1930-talet, påtalas däremot allt oftare behovet av rekreation för föreståndarinnor. Här kan således en distansering från det ursprungliga idealet av föreståndarinnan som den alltid närvarande 'modern' skönjas. Från att från början ha format en social familjeliknande enhet, förändras relationen mellan barn och föreståndarinna och blir i högre grad *sär-skild*. Under 1930-talets senare del kan man till exempel läsa om nödvändigheten av att personalen får 'lapa luft och sol' i så hög utsträckning som möjligt vid ledigheter.[393] Arbetet på arbetsstugorna har gått från att vara 'ett kall' till att bli ett 'vanligt arbete' där arbetsmiljöfrågor och rekreationsmöjligheter lyfts fram. En trolig anledning till förändringen står att finna i det personalutbyte som sker mellan arbetsstugorna och de kommunala skolhemmen. Många anställda inom dylika instanser 'pendlar' mellan dessa två likartade verksamheter. För att arbetsstugorna ska kunna locka till sig lämplig personal krävs att de anpassar sina anställningsvillkor till dem som gäller vid de kommunala skolhemmen. De statsbidrag som utgår till föreståndarinnornas löner från och med 1920 gör att arbetsstugorna har ”samma ekonomiska förmåner som

[392] Börjesson & Palmblad 2003a:35.
[393] NLA 116 daterat 6/3-38.

skolhemmen".[394] Arbetsstuguföreståndarinna tillerkänns därmed en liknande status som föreståndarinnor vid skolhemmen. Samtidigt betyder det att när de initiala professionaliseringssträvandena vunnit terräng förvandlas föreståndarinnerollen till att i viss mån likna den 'icke-närvarande-modern', den modersfigur man tidigare kritiserat.

Det är lätt att uppfatta föreståndarinnan som en form av slit-och-släng-produkt, särskilt under de två första decennierna. Formellt sett är hon outbildad samtidigt som kraven är höga vad gäller kunskaper inom så vitt skilda områden som ekonomi, hushållssysslor och barnavård. På samma gång uppbär hon låg status i hierarkin. Under den senare expansionen ökar hennes inflytande formellt genom att hon får delta i och yttra sig hos lokalkommittén. Det kan vara ett försök från policymakarna att stärka kontrollen och efterlevnaden av verksamheten. Å andra sidan kan det vara en konsekvens av större fackligt inflytande. Då folkskoleinspektörerna i första hand är lojala mot staten skulle detta, då inspektörernas inflytande ökar, i sin tur kunna utgöra en bidragande faktor till att också föreståndarinnerollen stärks, såsom genom krav på utökad formell kompetens hos föreståndarinnorna. Sociologen Lars Evertsson pekar i sin studie på hur kvinnoyrken som sjuksköterskor, arbetsterapeuter och hemvårdarinnor förbättrades avsevärt vad gäller såväl arbets- som lönevillkor. "Mötet med staten" gjorde dessa yrken till "riktiga" yrken. Dess utövare var inte längre bundna av ett kall utan hade tagit sina första steg mot en "modern yrkesroll".[395] Historikern Elin Bommenel lyfter fram också andra aspekter såsom "särskild utbildning och examination" som viktiga bitar i formandet av en expertprofession.[396] Kanske

[394] Tenerz 1963:59.
[395] Evertsson 2002:218.
[396] Bommenel 2006:36. Bommenel studerar de kariesexperiment som utfördes på 'sinnesslöa' barn.

kan en liknande utveckling framkastas för arbetsstuguföreståndarinnans del.[397]

Efterlevnaden av rörelsens policymål på praktisk nivå är svår att mäta. Utöver officiella dokument som årsrapporter och tidningsartiklar, vilka oupphörligen pläderar för verksamhetens nytta, saknas information om hur föreståndarinnan praktiskt söker förverkliga rörelsens ideal. Om målen kan sägas vara tidsanpassning, lydnad inför auktoriteter samt svenskspråkighet och kulturkunskap bör information angående dessa variabler finnas. De mest utförliga källorna torde därför vara matriklarna, vilka analyseras i nästa kapitel.

[397] Se Selander (red) 1989 där professionaliseringsforskningen diskuteras och problematiseras, bl a frågar man sig vad som skiljer en profession från ett yrke.

Kapitel 8

Legitimitet genom prestation

> ”Barn som fostrats i arbetsstuge – och kyrklig anda kunna gå ut i livet mer rustade än andra ungdomar.”[398]

För att en filantropisk verksamhet likt de norrbottniska arbetsstugorna skall kunna fortleva krävs att rörelsen förmår legitimera sin fortsatta existens. Uttalanden likt kapitlets inledande citat behöver befästas. Organisationen behöver vad sociologen Yeheskel Hasenfeld kallar legitimeringsleverantörer, alltså intressenter som utvärderar rörelsens verksamhet på ett sådant sätt att bidragsgivare övertygas om uppdragets förträfflighet. Rörelsen behöver med andra ord en positiv evaluering av sina prestationer.[399] Utvärdering är idealt sett en av faserna i policyprocessen (se kap 5, figur 5:1). Vilka är i sådana fall dessa legitimeringsleverantörer och vilka slags prestationer är det som ska utvärderas?

I de tidigare kapitlen framträder ett antal policyproblem och policymål av både officiell och inofficiell karaktär. Tabell 8:1 ger en översikt av dessa problem och mål. På central nivå formuleras policyproblemen att vara från nöd till oföretagsamhet och ociviliserat leverne, vilket skall förändras genom bespisning, fostran och etnifiering. På lokal nivå är problemet initialt sett nöden som övergår till att bli ekonomiska utgifter. Policymålet blir först bespisning och sedermera ekonomiska besparingar för kommunens egen del. Under den praktiska nivån är policyproblemet nöd och ociviliserat leverne där policymålet är dels bespisning och sedan god ordning och god hygien.

---

[398] NLA 1018/114, EIIg1, 1929-10-08.
[399] Hasenfeld 2003:287.

Tabell 8:1 Sammanställning av policyproblem och policymål på de olika analysnivåerna.

	Policyproblem	*Policymål*
Central nivå	- nöd - oföretagsamhet - ociviliserade	- bespisning - fostran - nationalism
Lokal nivå	- nöd - kommunens dåliga ekonomi	- billig barnbespisning - spara pengar
Praktisk nivå	**-** nöd - ociviliserat leverne	- bespisning - god ordning - god hygien

Är arbetsstugan ett lämpligt alternativ för att efterleva alla eller något av dessa mål? På vilka grunder gör man en sådan bedömning? Finns det föreställningar om vad barnen 'skall bli' efter avslutad vistelse på arbetsstugan? Som visas i tidigare kapitel tycks det råda en diskrepans mellan den behovsgrupp som policyn är ämnad att 'behandla' och de klienter som faktiskt antas. En följd härav är att det blir svårt att avgöra i vad mån behandlingen 'lyckas' då målgruppen är en annan än den som de facto tillbringar sin tid på arbetsstugan. Vidare är det svårt att värdera effekten av en sådan vistelse. Det är exempelvis svårt att avgöra vad som ska värderas som ett gott liv eller en god konsekvens av arbetsstuguvistelsen. Även om rörelsen strävar efter att inpränta goda seder och "svenska" vanor i barnen är det svårt att se vari de goda sederna eller vanorna kommer till uttryck. Huruvida barnen i vuxen ålder kommer att ha god etikett eller att jobba utan knot går inte med säkerhet att knyta till en arbetsstuguvistelse. Arbetsstuguverksamheten skapar såväl avsiktliga som oavsiktliga konsekvenser. I Svenska Fattigvårdsförbundets tidskrift premieras arbetsstugornas verksamhet då den förbereder barnen på kroppsligt arbete istället för den teoretiska undervisningen som riskerar "fjärma barnet från kroppsarbete". Än viktigare anses emellertid arbetsstugan vara för barnets moraliska fostran. Den kan ge barnen mat och undervisning och hålla dem ifrån

”sedefördärfvade föräldrar”, enligt författaren.[400] Barnen stannar på stugorna under några år. Därav kan vi sluta oss till att man förväntar sig någon förändring eller utveckling, men av vad och till vad? Det vill säga, hur och mot vad skall arbetsstugornas insats värderas? Fyller arbetsstugan sin tänkta uppgift och blev barnen bättre arbetare? Hur kommer det att gå för barnen på arbetsstugan? Det finns åtminstone fem källor, vilka samtliga kan kallas legitimeringsleverantörer och som uttalar sig i ärendet:

- Folkskoleinspektörernas redogörelser från sina inspektionsresor.
- Matriklarna.
- Företrädarnas inspektionsresor.
- Stiftelsens årsrapporter.
- Barnens egna tolkningar av sina erfarenheter.

Frågan är naturligtvis hur man 'objektivt' ska mäta konsekvenserna av organisationens mål på individnivå. Kan man med dessa källor som grund undersöka effekten av arbetsstugu-vistelsen? Vilka måttstockar står till buds för att utvärdera resultatet av barnavården på arbetsstugorna? Barnens egna återgivningar från stugvistelserna är i likhet med många andra personliga erfarenheter högst mångfasetterade och pendlar mellan positiva och negativa utsagor. Företrädarna, å sin sida, postulerar vad som *skulle* ha skett ifall stugorna ej kom till stånd. Det är med andra ord ej enbart två divergerande källor som här berörs; de är i vissa avseenden varandras erfarenhets-mässiga motpoler. Ytterst ansvariga för granskningen av verksamheten är emellertid folkskoleinspektörerna varför deras årsberättelser studeras först.

Folkskoleinspektörernas berättelser

De första statliga folkskoleinspektörerna (FSI) tillsätts 1861. Deras uppdrag är att följa upp folkskolestadgans efterlevnad runt om i landet. Domkapitlen är de som tidigare styrt över

[400] Sv Fattigvårdsförbundets tidskrift 3:e häftet 1908:101-104.

skolverksamheten och tillkomsten av folkskoleinspektörer i statlig regi ses inte med blida ögon i statskyrkliga kretsar då de ökar statens inflytande på bekostnad av Svenska Kyrkans. Folkskoleinspektörerna ska genom personliga besök vid de olika folkskolorna finna vilka behov som finns samt granska hur undervisningen genomförs. Efter besöken ska inspektörerna skriva en rapport och meddela såväl domkapitel som ecklesiastikdepartementet liksom skolstyrelsen på orten och berörda lärare om de iakttagelser han gör.[401] FSI har till uppgift att förutom skolväsendet också granska arbetsstugorna i Norrbotten.

Enligt 1902-års vanartslag ska FSI delta i de överläggningar som barnavårdsnämnden på de skilda orterna har kring barn som är föremål för deras intresse. Man kan alltså tänka sig att FSI, i den mån lagen efterlevs, bör ha tämligen goda kunskaper om det enskilda barnet. Som tidigare nämnts kan staten neka statsbidrag till verksamheter som inte tillåter statlig insyn. Detta tycks vara det främsta styrmedlet för staten. Barnavårds-nämnder och skolråd är säkerligen angelägna om inspektörernas närvaro för att därigenom försäkra sig om fortsatt ekonomiskt stöd. Detta gäller även arbetsstugurörelsens verksamhet där statsbidragen blir en allt viktigare del av finansieringen. Rörelsen får bidrag för varje antaget finsktalande barn samt till föreståndarinnornas löner. Enligt Slunga är bidraget för antagna barn en åtgärd från statens sida för att premiera spridningen av ”svensk kultur och svenskt språk” i den så kallade ’finnbygden’.[402] När det gäller bidragen till föreståndarinnelöner är de möjligen ett led i att skapa likartade anställningsvillkor för föreståndarinnor, oavsett om de arbetar på en arbetsstuga eller ett skolhem.[403] Ett upphävande av statsbidragen skulle sannolikt inte bara vara ekonomiskt ofördelaktig utan riskerar också trovärdigheten i hela projektet och därmed möjligheter till andra ekonomiska inkomster, däribland den årliga rikskollekten

[401] Nihlfors 2003:77.
[402] Slunga 1993:34.
[403] Tenerz 1963:59.

som från och med 1907 tillfaller stugverksamheten. Följaktligen är folkskoleinspektörernas åsikter av vikt för arbetsstugurörelsen.

FSI tilldelas nya instruktioner år 1914.[404] Dessa är mer detaljerade och preciserade än tidigare. Där framgår att inspektörerna står under överinseende av Överstyrelsen som bildas samma år (och sedermera blir Kungliga Skolöverstyrelsen). Inspektörerna tillsätts genom att Överstyrelsen utannonserar tjänsterna. Därefter får domkapitlet yttra sig om de sökande innan regeringen tillsätter tjänsterna. Domkapitlet får likaså uttala sig om instruktionerna till inspektörerna vilka omfattar bland annat skolans organisation, hälsovård och undervisning men också dess läroböcker och inventarier. Inspektörerna skall vara rådgivande, inte styrande enligt stadgan. FSI ska lämna in resplaner och arbetsredovisningar varje halvår. I likhet med tidigare är det genom besök på de skilda orterna som inspektörerna ska skaffa sig en "noggrann kännedom om skolväsendets tillstånd och behov". De har "fritt och obehindrat tillträde" till samtliga lokaler inom inspektionsområdet och kan närhelst "förhållandena sådant påkallar" undersöka hur reglementen, ordningsstadgar och läroplaner ser ut och efterlevs. Utöver detta ska inspektörerna även studera barnens skriftliga arbeten samt "skolornas anteckningsböcker". Därtill kan folkskoleinspektörerna kalla skolrådets ledamöter till sammanträde när han finner det nödvändigt. I de fall inspektören finner anmärkningar ska han "där så anses behövligt" snarast möjligt meddela detta till skolrådet. Om önskvärda förändringar inte kommer till stånd, ska inspektören också meddela domkapitlet liksom folkskolöverstyrelsen. Skolrådet på orten har därefter tre månader på sig att gå i svaromål Vad som sker ifall kommunen ändå underlåter att åtgärda de påtalade bristerna framgår ej, men en möjlighet är att de ekonomiska bidragen hålls inne. I den förnyade instruktionen som utkommer några år senare står det att inspektören kan genomföra "den åtgärd han anser erforderlig" efter att först

[404] SFS 1914:489.

ha rådgjort med domkapitlet.[405] Som synes tydliggörs folkskoleinspektörernas befogenheter i och med 1914-års stadga för att med åren stärkas ytterligare. Inspektörerna skall granska *folkskolor* och *småskolor*, *fortsättningsskolor* och *högre folkskolor* samt *enskilda skolor* och *uppfostringsanstalter för vanartade och sedligt försummade barn*. Arbetsstugorna står år 1914 fortfarande under den sistnämnda gruppen. Under rörelsens andra expansionsfas förändras detta. Arbetsstugorna styrs inte längre av vanartslagar utan kommer snarare att lyda under stadgan för "statsunderstödda skolhem inom Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län".[406] Där står att skolhemmen lyder under skolöverstyrelsen vilket i praktiken betyder att skolhemmen "underkastar sig inspektion" av folkskoleinspektörerna. Denna övergång syns även i 1924-års lag om samhällets barnavård.[407] Där framgår att barn som omhändertas på grund av risk för vanvård, utsatthet eller "vanart" ska övervakas av inspektören för barnavård. Arbetsstugorna granskas som bekant av folkskoleinspektörerna.

Även om de norrbottniska arbetsstugorna vilar på filantropisk grund blir statsbidragen en allt viktigare ekonomisk faktor för verksamhetens fortlevnad. Således finns aldrig något motstånd mot folkskoleinspektörernas arbete från arbetsstugurörelsens sida.

Genomgången av folkskoleinspektörernas inspektionsberättelser från 1905 till och med 1950 visar att arbetsstugorna nämns i vad som närmast liknar svepande beskrivningar.[408] År 1909 omtalas arbetsstugubarnen. De anses ha mer hyfs och samtidigt vara mer vaksamma än sina gelikar utanför stugan. Svenskan i både tal och förståelse beskrivs också den som avsevärt bättre bland arbetsstugubarnen. Hur denna bedömning

---

405 SFS 1919:732.
406 FSI FI:I daterat 1/1-1920 samt SFS 1928:291.
407 Lag om samhällets barnavård 6/6-1924.
408 Samtlig information under detta stycke är hämtad från FSI B III:1 (1902-05), B III:2 (1909-44) samt D II:2 (1927-44) och D II:3 (Inspektionsjournal 1945-50).

görs framgår ej. Folkskoleinspektören poängterar att verksamheten är ett bra exempel på god filantropi. Nästa gång stugorna omnämns är 1918. Verksamheten ses då som god, och det enda som kommenteras är att det stulits mat från arbetsstugan i Korpilombolo. Andra gånger verksamheten nämns prisas den för sin arbetseffektivitet och för det faktum att stugorna drar till sig barn "från ödemarken". 1925 noteras att skolundervisningen inte är tillfyllest då barnen, enligt folkskoleinspektören, ter sig rotlösa och varken kan se sig som svenskar eller finnar. Han tillägger dock att tornedalingarna är intelligenta och gärna tar del av 'det svenska' som bjuds. Sex år senare, 1931, poängterar folkskoleinspektören Sahlström att arbetsstugorna är starkt bidragande till att höja hälsoläget i området, ett omdöme han påtalar ånyo två år senare. 1935 anser inspektören att principerna för barnens intagning till arbetsstuga bör förändras så att de med lång skolväg får företräde. Dylika önskemål har redan tidigare framförts av FSI. Detta ter sig en aning motsägelsefullt då FSI i mitten av 1920-talet hävdar att det är just 'ödemarksbarn' som kommer till stugorna. Kan 'ödemarksbarn' även ha kort skolväg? Ligger det inte i själva epitetet 'ödemarksbarn' en antydan om att sådana barn de facto har lång skolväg? År 1939 hänvisas till en undersökning som visar att barn i Tärendö som inte är antagna på arbetsstuga väger mindre än de barn som är antagna på arbetsstuga. Det ses som ett hälsotecken som talar till förmån för denna arbetsstuga, även om det goda resultatet generaliseras till att omfatta arbetsstugorna i allmänhet. Året efter skriver folkskoleinspektör Snell att arbetsstugorna i likhet med skolhemmen ger "en utomordentligt god uppfostran". I övrigt omnämns inte arbetsstugorna.

Vad säger denna information oss om barnens vistelse på stugorna? Vad menar folkskoleinspektören med "en utomordentligt god uppfostran"? Svaret är inte givet. Det finns inga tecken i folkskoleinspektörernas årsberättelser på att en viss slags information söks, alltså som om de skulle följa någon mall där verksamhetens olika delar granskas och godkänns. Informationen tycks baseras på direkta iakttagelser.

Folkskoleinspektörerna besöker stugorna regelbundet, oftast en gång per år, och stannar då över en natt innan han fortsätter sin resa till nästa ort.[409] Under detta knappa dygn iakttar han hur barnen har det. Hur går inspektionen i realiteten till? Troligt är att han samtalar med lokalstyrelsen och skolrådet som helhet, eller med enskilda förordnade samt med föreståndarinnan. Här bör erinras om att inspektören skall besöka alla skolor inom sitt inspektionsområde, något som tillsammans med de långa resvägarna säkerligen gör besöken mycket intensiva. Naturligtvis kan man tänka sig att han också talar med barnen, men med tanke på den korta tid som står till buds är det troligt att sådana samtal är högst begränsade. Därav kan man förstå svårigheterna i att finna eventuella misshälligheter i barnavården på så kort tid och med många besök inbokade. Det är inte osannolikt att dessa besök är förberedda och att inspektören mottas under vissa mer strikta former. Han är ju trots allt en av staten utsänd granskare. Troligt är att föreståndarinnan på arbetsstugan inför dessa besök också förbereder såväl stugan som barnen på ett sådant sätt att verksamheten framstår i god dager. De variabler som kan sägas framträda i folkskole-inspektörernas berättelser är dels uppträdande (hyfs), svenska i tal och skrift, god fostran, förbättrad hälsa och barnens tidigare svårigheter till skolgång.

Matriklarna

Att föra matrikel över intagna barn är inget påfund av verksamhetens företrädare utan ett krav uppställt vid tillkomsten av 1902 års lag om vanartade och sedligt försummade barn.[410] Lagen tydliggör att föreståndarinnan skall föra matrikel över intagna på skyddshem. Enligt lagen ska matrikeln innehålla information om barnens *hemvist*, deras *ålder*, när de *börjar* samt när de *slutar* på skolhemmet samt information

[409] Se även besöksliggare för de skilda stugorna.
[410] Sundberg 1903:88. Egentligen är det skyddshemmen som avses när kravet om "minnesbok" över alla intagna framförs. Sundberg verkade som expeditionschef vid Ecklesiastikdepartementet. SFS 1902:67.

om *kroppsutveckling*, *flit*, *uppförande* och *arbetsduglighet*.[411] Matrikeln ska enligt samma lag granskas av folkskoleinspektören. Arbetsstugorna följer denna lag för att därigenom skapa ytterligare legitimitet åt rörelsen. Redan i verksamhetens första programförklaring stadgas nämligen att matrikel skall föras över de intagna barnen. Arbetstugurörelsens matriklar efterfrågar emellertid långt mer information än den lagstadgade som nämnts ovan. Detta väcker frågor. Varför och i vilket syfte önskar arbetsstugurörelsen samla in mer information än den som efterfrågats av staten? Varför skiljer sig matrikelregistreringen stugorna emellan? Vissa föreståndarinnor är mer idoga i sin anteckningsnit än andra. Källkritiskt finns det några frågetecken att ta i beaktande i så mån att matriklarna är partsinlagor. Man kan *tänka* sig att föreståndarinnorna inte har lika hög benägenhet att registrera uppgifter som är graverande, inte bara mot arbetsstugurörelsen i sin helhet, utan också mot dem själva som föreståndarinnor och ansvariga för den enskilda arbetsstugan. Informationen i matriklarna kan därmed bestå av uppgifter som är av vikt för verksamheten och föreståndarinnan samtidigt som potentiellt negativ information utelämnats.

Variablerna i matrikeln

Som synes nedan efterfrågas en mängd uppgifter i matriklarna som, omsatt till variabler, kan räknas till 72 stycken. Om alla matriklar vid samtliga stugor fylls i enlighet med intentionerna, finns här alltså ett mycket omfattande material om studiens 1493 barn. Informationsmängden om de enskilda individerna blir i sådant fall mycket omfattande. Så är inte fallet. I tabell 8:2 på nästa sida redovisas de olika variablerna som återfinns i matriklarna.

[411] FSI FI:I daterat 1/1-1920 samt SFS 1928:291.

Tabell 8:2 Förteckning över matriklarnas samtliga efterfrågade variabler.

1 arbetsstugan
2 intagningsår
3 ålder vid intag
4 namn (kön)
5 födelseår
6 hemby
7 avstånd t skola
8 avstånd t arbetsstuga
9 faders yrke
10 moders namn
11 föräldrars civilstatus
12 språklig nationalitet
13 samtalsspråk i hem
14 hemmets ekonomi
15 uppbär fattigvård
16 hemmets skick
17 eventuella syskon
18 syskon på arbetsstuga
19 TBC i familj
20 möjlighet t skolgång fr hemmet
21 intagningsorsak
22 längd vid intag
23 vikt vid intag
24 tecken på vanvård / under näring
25. fysisk/psykisk undermålighet
26. sjukdomsanlag
27. skrofler
28. lyten
29. lusighet
30. tidigare skolgång
31. uppförande v intag
32. uppförande v utskrivn
33. arbetsduglighet v intag
34. arb.duglighet v utskrivn
35. flit v inskrivning
36. flit v utskrivning
37. hälsoläge v intag
38. hälsoläge vid utskrivn
39. terminer på stugan
40. längd v utskrivn
41. vikt v utskrivn
42. slöjd v inskrivn
43. slöjd v utskrivn
44. kroppslig utveckling v utskrivning
45. andlig utv v utskrivning
46. svenskspråkig v utskriv
47. slutbetyg uppförande
48. slutbetyg flit
49. slutbetyg arb.duglighet
50. slubetyg slöjd
51. allmän karaktär
52. konfirmerad
53. övriga anteckn.
54. lämnat stugan (ny skola, avvisad)
55. genomgångna sjukdomar
56. när?
57. sjukdomens art
58. ordinerats fiskleverolja
59. erhållit läkarbehandl.
60. sjukhusvistelse
61. dess resultat
62. förestånd. anteckn.
63. äldsta flicka
64. fallenhet f något yrke
65. återvänt hem
66. ev. vidareutbildn.
67. flyttat t annan ort
68. utbildn. bekostad av
69. senare yrke i livet
70. giftermål
71. boplats
72. senare livsöden

Först några rimliga hypoteser att utgå ifrån: 1 – vi kan anta att registreringsbenägenheten är större generellt sett i stugans initiala skede. Matrikeln är vid det tillfället oanvänd, samtidigt som det är troligt att en nyanställd föreståndarinna fått en ämbetsbeskrivning om såväl hennes egna åtaganden som verksamhetens målsättningar. En redan etablerad stuga och dess matrikel påverkas troligen i liten grad av en nytillsatt föreståndarinna, då hon sannolikt kommer att följa befintliga inskrivningsrutiner. Forskare har pekat på hur information i journaler tenderar att rutiniseras.[1]

2 – de två studerade tidsperioderna har skilda policymål beroende på studerad nivå; nödhjälp respektive försvenskning. Idealen delges såväl lokalkommitté som föreståndarinnorna, i första hand indirekt via reglementen, men troligtvis även direkt vid möten med arbetsstugornas centrala aktörer. Även

informellt kan man tänka sig att idealen ger sig tillkänna via årsrapporter och tidningsartiklar. Om matriklarna används i enlighet med dess intentioner bör idealen synas i registreringen. Variabler kring socioekonomiska aspekter bör vara väl ifyllda vid de första stugornas tillkomst (Arvidsjaur, Tärendö och Korpilombolo) medan variabler rörande etnicitet bör vara synliga vid de senare stugornas tillkomst (Pålkem, Svanstein och Vojakkala).

Ett sätt att dela in variablerna är att samla dem under rubriker enligt följande:
A - *antagningsorsak*; gruppen kan sägas bestå av variabler som ligger till grund för intagningen. I gruppen ingår variablerna 7, 8, 9, 10, 15, 16, 20, 21, 22, 23, 24 och 25. Med dessa variabler som utgångspunkt formuleras problemet.
B - *vid ankomst*; gruppen utgörs av variabler som kan sägas visa på riktigheten i antagningsbeslutet. Här ingår variablerna 31, 33, 35 och 37.
C – *behandlingsframgång*; här ingår variabler som visar på hur lyckosam behandlingen är. Gruppen består av variablerna 32, 34, 36, 38, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 48 och 49. Med dessa variabler kan barnets utveckling under sin tid på arbetsstugan lyftas fram.
D – *avvikelser*; variablerna 53, 54 och 62 kan sägas visa på avvikelser.
E – *prediktion*; denna grupp består av 'prediktiva' variabler och uttalar sig om barnens framtida möjligheter. Hit hör variablerna 51, 52, 63 och 64. Grupp E avser att avgöra karaktären på barnet och dess framtidsutsikter.
F - *behandlingens långsiktiga effekter*; härunder finns variabler som visar på verksamhetens långsiktiga positiva verkan. Variablerna 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, och 72 ingår.
G - *medicinska variabler*; i denna grupp finns variabler som omtalar barnens hälsa. Gruppen består av 26, 27, 28, 29 samt 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61.

Av det ovan skrivna kan vi se matrikeln som ett instrument att tydliggöra individens sociala, ekonomiska och medicinska situation, en verksamhet som inte på långa vägar uppnås i och

med de bristfälliga anteckningarna i matriklarna. Av alla de variabler som matriklarna hyser är det blott fyra som kommer till officiell användning i årsrapporterna; antal intagna barn per stuga (var 1), språklig hemvist (var 12, 13) samt könsfördelningen (var 4). Även *medelåldern* på de intagna barnen går att få fram via matriklarna. I årsredogörelserna återges även andra variabler som återfinns i matriklarna, eller som går att rekonstruera med dess hjälp, såsom *senare anställning* (var 69)*, utsikt till undervisning om barnet ej antagits till arbetsstuga* (var 20), *hemmets ekonomiska tillstånd* (var 14, 15) och *hemmets moraliska tillstånd* (var 16). Dock måste påpekas att värdena för sådan information ej är komplett, vilket synliggörs i tabell 8:3. Matriklarna som studerats för stugorna innehåller information som i vissa fall är högst disparat eller bristfällig för att i några fall vara obefintlig, varför matriklarnas information knappast kan ligga till grund för årsrapporternas sammanställningar.

Ifyllnadsfrekvens av matrikeln

Om vi till att börja med frågar oss i vilken omfattning de olika variablerna de facto registreras under hela tidsspannet, blir resultatet enligt tabell 8:3. De övre delarna av variablerna representerar bortfallet, alltså icke registrerade variabelvärden, som är högst omfattande. Ett bortfall som består även då man beaktar de olika matriklarnas utföranden. På basis av denna tabell kan vi sluta oss till att kontrollen och efterlevnaden av de direktiv som stugornas centralstyrelse utfärdar gällande matrikelförfarandet inte efterlevs i någon större utsträckning.

Tabell 8:3 Förteckning över svarsfrekvensen hos samtliga variabler.

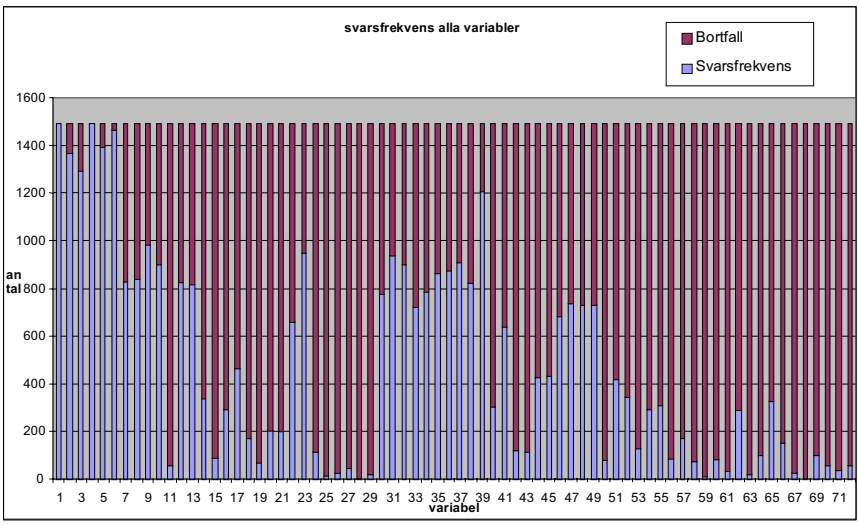

Ovan redogjordes för variabelindelningar från A-G.

A - representerar *antagningsorsaker* och omfattar variablerna 7, 8, 9, 10, 15, 16, 20, 21, 22, 23, 24 och 25. Som synes är det endast variablerna 7-10 samt 23 som har en relativt god ifyllnadsfrekvens, drygt 50 %, medan de övriga har en lägre svarsfrekvens. Med tanke på rörelsens existensberättigande borde dessa variabler vara av yttersta vikt att fylla i.

B - representerar barnet *vid ankomst* och det är variablerna 31, 33, 35, 37 som ingår. Svarsfrekvensen är omkring 50 % för samtliga. I likhet med variabelgruppen innan torde också denna grupp vara av vikt då informationen kan visa på barnens situation vid ankomsten till stugan.

C - representerar *behandlingsframgång* och innefattar variablerna 32, 34, 36, 38, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 48 och 49. Svarsfrekvensen uppgår till omkring 50 % för variablerna 32-38 och något under för variablerna 45-49. De övriga har avsevärt sämre ifyllnad. Denna variabelgrupp bör vara av intresse för donatorer och givare samt för folkskoleinspektörerna då de kan ha gett möjlighet till att utvärdera utfallet av vistelsen.

D - representerar *avvikelser* via variablerna 53, 54 och 62. Svarsfrekvensen är långt under 50 %. Den knapphändiga informationen under denna grupp variabler kan vara ett utslag av att föreståndarinnorna inte finner något i deras ögon anmärkningsvärt avvikande hos barnen.
E - representerar *prediktion* vilket möjliggörs genom variablerna 51, 52, 63 och 64. Flertalet föreståndarinnor avhåller sig från sådant varför svarsfrekvensen är låg för dessa variabler.
F - representerar *behandlingens långsiktiga effekter* och härunder finns variablerna 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, och 72 ingår. Även grupp F är sparsamt ifyllt. Det kan tolkas som om den geografiska mobiliteten är stor och att föreståndarinnorna helt enkelt inte kan tillhandahålla information av det slaget. En annan tänkbar förklaring är att de inte har tid att utreda hur det går för barn tidigare boende på stugan. Ändå innehåller rörelsens årsrapporter åren 1903-19 statistik över barn som får jobb efter arbetsstuguvistelsen. Frågan blir då var den informationen hämtas från då matriklarna inte förmedlar sådana uppgifter.
G - representerar *medicinska variabler* och gruppen innefattar variablerna 26, 27, 28, 29 samt 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61. Anteckningarna för variablerna under grupp G är sparsamma. Det kan ses som tecken på att barnen oftast är friska, eller som ett uttryck för skillnader i föreställningar om vad som är att betrakta som friskt och sjukt. Samtidigt är avsaknaden av information en aning motsägelsefull när man betänker att ett av verksamhetens syften är att bekämpa den deprivation som barnen sägs genomleva. De medicinska variablerna är utmärkta källor för en sådan bevisning. Hälsoundersökningar genomförs bland barn i olika delar av landet vid skilda tidpunkter, och resultaten är inte uppmuntrande.[412] Således bör arbetsstugubarnen vara så utsatta att tydliga spår av ohälsa går att finna. Men inget sådant går att finna, inte ens vid inskrivningstillfället, vilket är den tid då det troligtvis borde gå att se utsatthetens skadliga verkningar. Kanhända definieras inte ohälsan på samma sätt hos föreståndarinnan som fyller i matrikeln som hos

[412] Se Johannisson 2001, Ljunggren 1933.

företrädare som besöker arbetsstugorna. Vad de sistnämnda ser som tecken på ohälsa kan föreståndarinnan ha tolkat som en normal hälsostatus. Under 1930 genomförs i Norrbotten en stor socialmedicinsk undersökning i Medicinalstyrelsens regi. En av dess utgångspunkter är, i likhet med arbetsstugornas företrädare, att befolkningen där har försämrad hälsa till följd av det karga klimatet. Resultatet av undersökningen visar istället att befolkningen är förhållandevis frisk, varför talet om allmänna hälsoproblem i Norrland tonas ned när rapporten presenteras.[413]

Utöver arbetsstuga (variabel 1) är det endast variabel 4 (kön, egentligen barnets namn) som saknar bortfall. Variabeln *hemby* (6) har också den nära nog full täckning. Sedan minskar ifyllningsfrekvensen avsevärt. Flertalet av variablerna har en ifyllnadsfrekvens som är 50 % eller lägre. Hur ska detta tolkas? Flera förklaringar är möjliga. Centralstyrelsen ger tydliga direktiv om vikten av noggrannhet i matrikelantecknandet, något som kan ha tolkats så att vissa variabler är av större vikt än andra vid en viss tidpunkt. Om så är fallet kan vi tänka oss att frågor rörande hemmets skick, ohälsa och vanvård bör vara mer uppmärksammade under verksamhetens första halva, medan språkvariabler är noggrannare ifyllda under den tid verksamheten i högre grad strävar efter försvenskning av barnen. Någon sådan effekt går inte att spåra för de tre förstnämnda stugorna. När det gäller de tre sist tillkomna stugorna är svarsfrekvensen långt bättre och då framförallt beträffande språkvariablerna 12 och 13 som har nära 100 % svarsfrekvens. Överlag är ifyllnadsfrekvensen bättre bland de tre sist tillkomna stugorna än de tre första. Det kan tolkas på lite olika sätt. Dels kan det vara en effekt av att fastare rutiner har upprättats och noteringarna blivit mer regelbundna. Det kan också vara en effekt av att de tre sista stugorna är finansierade av en och samma donator som kanske är intresserad av informationen ifråga. Registreringens disparata information kan alltså vara ett utslag av att en viss registreringskultur infinner sig i

[413] Qvarsell 2000:153.

organisationen. Det indikerar att föreståndarinnan har en rätt hög grad av autonomi. Hon avgör vad som kan anses värt att notera och hörsammar inte de påbud som sänds ut av centralstyrelsen. Informationen som CS distribuerar i ärendet måste anses vara tydlig i sin utformning. Bristen på hörsamhet måste därmed tydas som ett tecken på att såväl central- som lokalstyrelsen är slapphänta i sin kontroll av registreringsförfarandet. Frågan är då i vilken grad som ansvariga konfronterat föreståndarinnorna och deras sätt att anteckna. Kanske avhåller sig ansvariga från att framföra alltför allvarlig kritik då det kan riskera att föreståndarinnan helt sonika säger upp sig. Något sådant exempel har dock inte återfunnits.

Som tidigare redogjorts finns det några punkter, eller variabler, som återkommer i såväl årsrapporter som företrädarnas inspektionsredogörelser. Punkterna rör språket, vanvården samt stugvistelsens positiva inverkan, vilka alla ska diskuteras nedan.

Språket

Språket är en av de främsta kulturella markörerna. Detta är något som stugornas företrädare har kunskap om och följaktligen söker förändra hos barnen. Kanske är det i förkastandet av barnens hemspråk som verksamheten i efterhand mest kritiseras för.[414] Det går inte att tillhöra en kultur om du inte behärskar dess språk. Matrikeln registrerar såväl 'språklig nationalitet' (826 personer) som 'samtalsspråk i hemmet' (818 personer). Där antecknas om barnen är svensk-, finsk-, eller samisktalande samt om barnet är flerspråkigt. Huvuddelen av registreringen av dessa variabler sker i och med de tre sista stugornas tillkomst. Matriklarna från de tre första stugorna uppvisar inte samma angelägenhet i att dokumentera denna variabel trots att den omnämns i årsrapporterna. Av matrikeln kan man utläsa att 42 personer har samiska som sitt samtalsspråk, en siffra som utökas till 77 personer ifall vi

[414] Språket anses vid tiden som en av etnicitetens/nationalismens viktigaste hörnstenar. För en mer utförlig diskussion av begreppen *etnicitet* och *nationalism*, se t ex Hylland Eriksen 2003.

sammanför dem med gruppen flerspråkiga, det vill säga med dem som också talar finska och/eller svenska i hemmet. När det sedan gäller variabeln 'språklig nationalitet' ändras siffrorna en aning. 53 personer anses ha samiska som 'språklig nationalitet', och tillsammans med de flerspråkiga växer antalet till totalt 108 personer. Frånvaron av samiska barn kan tolkas på olika vis. Å ena sidan finns där geografiska orsaker; samer lever i vissa områden. Å andra sidan kan det vara en konsekvens av de åsikter som till exempel biskop Bergqvist uttrycker, nämligen att samiska barn ska skolas måttligt.[415] En tredje aspekt rör finansieringen. Rörelsen får inte samma finansiella ersättning från staten för samiska barn som för finsktalande. Finska registreras från första årsrapporten till sista medan samiska införs i årsrapporten 1922-23. Vad är det som gör att samiskan helt plötsligt framträder i årsrapporterna? Vid denna tid utökas sameanslaget, vilket möjliggör att också barn av samisk härkomst får tillträde. Man kan tänka sig att rörelsen blir mer angelägen att anta också samiska barn då de ekonomiska förutsättningarna för detta förbättras. En märklig notering är att överkalixmålet finns antecknat som en egen kategori för två personer. Variabel 46 rör barnets förmåga att tala svenska när det skrivs ut från arbetsstugan. Förutom det stora bortfallet kan man fråga sig hur en sådan bedömning går till. Är det i samråd med läraren vid skolan eller utfärdas betyget efter ett genomfört prov? Ställs detta prov mot ett tidigare gjort intagningsprov i svenska? Det finns inga indikationer som pekar på något av detta, varför vi får anta att betygssättningen sker utifrån föreståndarinnans egen uppfattning.

Vanvården

I årsberättelser och tidningsartiklar återkommer den ständiga devisen om arbetsstugubarnens vanvårdade tillstånd, om hemmens bedrövliga skick, och med sådana oarter att de i vissa fall ej ens kan omnämnas. Av detta kan man tänka sig att variabler om hemmens moraliska och ekonomiska tillstånd är av vikt. Variablerna 21 (intagningsorsak) och 24 (vanvård)

[415] Se Henrysson 1993:11f.

tillhandahåller information kring detta, likaså variablerna 31 (uppförande vid inskrivning), 32 (uppförande vid utskrivning) och 51 (allmän karaktär). Registreringsbenägenheten av variablerna är för de olika stugorna enligt tabell 8:4. Kolumnen till vänster anger variablerna; kolumnen längst till höger det totala antalet registrerade fall i förhållande till hela den studerade gruppen om 1493 barn. Däremellan presenteras de olika stugornas svarsfrekvens för de skilda variablerna.

Tabell 8:4 Förteckning över svarsfrekvensen för utvalda variabler.

Stuga Variabel nr	Arvidsjaur	Korpilombolo	Tärendö	Pålkem	Vojakkala	Svanstein	Registrerat antal
21 int.orsak	3/83	50/375	101/437	1/228	43/199	0/171	198/1493
24 vanvård	0/83	2/375	106/437	2/228	6/199	0/171	116/1493
31 uppf.in	0/83	249/375	138/437	223/228	162/199	170/171	942/1493
32 uppf.ut	0/83	216/375	116/437	221/228	189/199	159/171	901/1493
51 karaktär	0/83	95/375	83/437	94/228	93/199	53/171	418/1493

Som synes förekommer stora skillnader i svarsbenägenheten. Av de 198 registrerade fallen där intagningsorsak är angiven står Tärendö för merparten av registrerade fall: detsamma gäller för variabeln vanvård. Innebär det att exempelvis Arvidsjaur och Svanstein inte har några tidigare vanvårdade barn på arbetsstugan? Det vore i sådana fall märkligt med tanke på årsrapporternas återkommande tal om det "vanvårdade människomaterial" som arbetsstugorna sägs arbeta med. Den vanvård som omnämns i Tärendö är bland annat 'superi', 'demoralisering', 'försummad barnavård', förälder på hospital, 'dålig barnavård', 'undermålig moral', 'bråkigt hemförhållande', mamman död, 'hårdhet mot barnen' eller ett 'sjukligt och vanvårdat hem'. Som synes är beskrivningarna inte alltid helt lätta att bedöma. Några av begreppen går att knyta till vad vi idag kallar alkoholism eller barnmisshandel samt sinnessjukdom och dödsfall inom familjen. Däremot är det svårare att avgöra vad som menas med 'dålig barnavård' eller 'försummad

barnavård'. För Pålkems del finns två registrerade fall av "vanvård" och noteringarna för dem anger 'småväxt'. Kanhända tolkar föreståndarinnan barnens längd som ett utslag av otillräcklig kost. Vad som klart framgår är att inga vedertagna registreringsrutiner råder trots företrädarnas upprepade krav om att matriklarna nogsamt måste fyllas i.

När det sedan gäller variablerna rörande barnens uppförande vid in- respektive utskrivning uppstår det smått ironiska, om man tar siffrorna på allvar, att gruppen som helhet har ett något sämre uppförande vid utskrivningen än när de skrivs in. Skillnaderna är dock små. Av de fall som registreras utifrån denna variabel är antalet som registrerats ha ett 'mycket berömligt uppförande' tämligen likartad vid de båda tillfällena. När det gäller variabeln karaktär så betygssätts barnen generellt i tre grader: mycket pålitlig, pålitlig samt mindre pålitlig. Av de 418 registrerade fallen är endast en klassad som mycket pålitlig, 376 som pålitliga och 37 som mindre pålitliga. De övriga fyra fallen har tillskrivningar som 'en liten solstråle' eller 'en odåga'.

Företrädarnas inspektioner

Arbetsstugornas företrädare företar ofta resor till de olika stugorna, något som kvarlämnade besöksliggare vittnar om. Vid sådana besök är det troligt att de samtidigt gör någon form av inspektion av verksamheten. Exakt när dessa besök utvecklas till regelrätta inspektionsresor där protokoll upprättas är oklart. Det tycks dock som om de blir mer frekventa under 1920-talet och därefter. Det är inte osannolikt att de förordas av tillsynsmyndigheter i syfte att förhindra oegentligheter och för att skapa en tydligare uppföljning av verksamheten. I en årsrapport framställs inspektionerna som ett viktigt inslag i arbetsstuguverksamheten. Dessa utförs av verkställande ledamot och pågår under två eller tre dagar vid varje stuga. Då utdelas ”förmaningar” där så behövs samtidigt som "framstegen" konstateras.[416] Så sammanfattas en inspektionsresa. Inspektionsprotokollen är dock mer informationsrika än

[416] NLA årsrapport 1932-33:65.

så och utbildningens "framsteg" presenteras, i alla fall delvis. I protokollen framgår att fastigheten besiktigas. Farstubroar, hustak och värmen inne i fastigheten ska vara fungerande. Barnens lekmiljö granskas. Vid ett tillfälle kritiseras lokalkommittén för att taggtråd är uppsatt runt arbetsstugan, och inspektören menar att ett riktigt staket ser bättre ut. Vid andra tillfällen påtalas barnens behov av skidor, gymnastikskor eller en radio. Det är i första hand de materiella villkoren och verksamhetens ekonomi som framhävs. Vad som faktiskt åtgärdas av de påtalade materiella bristerna måste granskas via exempelvis kvitton på utförda arbeten eller material-beställningar, en uppgift som denna studie inte inkluderat. När det gäller mer konkret information om barnen och deras framsteg är det mer sparsmakat återgivet i inspektions-berättelserna. Det förekommer ingen särskild granskning eller test av enskilda barn. Istället studeras barnen som grupp, och det är framförallt deras sångförmåga som omnämns. Enligt protokollet klingar den ”/../ frisk och vacker och även pojkarna sjunga med.” Barnens framträdande, eller sättet de syns, tycks vara av vikt. Sången är tydligen ett sätt att värdera framsteg.

Vid en av inspektionsresorna kommer också andra indikationer fram som kan sägas belysa barnens framsteg. Ett exempel från en inspektion i mars 1925 visar med all tydlighet på det anförda. Överjägmästare Wallmark besöker då Korpilombolo. I sitt protokoll skriver han:

> ”Barnen föreföllo skygga, hälsade något slarvigt och gjorde ej samma väluppfostrade intryck som barn i andra arbetsstugor. Deras sång var också mindre frimodig. Näsdukar saknades, även hårband för flickorna. Flera barn hade svår hosta, varför barnen borde aktas för förkylning (våta fötter?). Sjukhusbärgessköterskan borde anlitas för att kurera hostan. Skidor högeligen önskliga. De som nu funnos lågo

> kringströdda på gården. Ett skidställ borde kunna tillverkas i slöjden."[417]

Skygghet, ett oestetiskt hälsningsförfarande, dålig sång samt avsaknad av såväl näsdukar som hårband är i Wallmarks ögon högst otillfredsställande, hosta och förkylningar likaså. De kringströdda skidorna är också de ett irritament. Alla dessa iakttagelser har med *synlighet* att göra. En anledning till Wallmarks notiser måste knytas an till de besökare arbetsstugorna har.[418] Barnen ska inför besökare visa upp sig och fungera som vackra illustrationer till rörelsens goda kraft. Gästerna ska bemötas av en välstädad gård, rena och friska barn som hälsar dem välkommen, kanhända också sjunga en sång. De i Wallmarks ögon negativa aspekterna blir till bevis på framförallt den enskilda stugans misslyckande. Det är skyggheten och en ouppfostrad uppsyn som vi kanske kan anknyta till tidigare 'vanvård'. Näsdukar, hårband och hosta ligger på föreståndarinnans ansvar. Carlgren besöker Korpilombolo i november 1925, alltså dryga halvåret senare, med följande anteckning under punkt fem i sitt inspektionsprotokoll.

> "Barnen syntes mig snälla, väl klädda och i övrigt icke lämna rum för någon erinran. Dock sitter den gamla skyggheten något kvar och även böjelsen att tala finska. Uppenbar förbättring har emellertid inträtt, och barnen torde snart företa samma helsvenska och frimodiga skick som andra arbetsstugubarn."[419]

Det ska vara ordning såväl på arbetsstugans gård som på barnen. Avsaknaden av hårband, bristande framåtanda noteras av Wallmark medan Carlgren noterar finskspråkigheten som ett problem. Matförråden granskas, ty även om verksamheten sker på filantropisk grund förväntas barnen få en näringsrik föda.

---

[417] NLA 1018/120 EVII c1 daterat 7/4-25, utdrag från Wallmarks inspektionsresa. Wallmark blev verkställande ledamot för CS år 1933.
[418] Barnens kontakter med närsamhället utanför var högst begränsad och reglerad i policyn.
[419] NLA 1018/120 EVII c1 daterat 5/11-1925.

Carlgren anmärker till exempel vid sin inspektionsresa till Korpilombolo 1929: ”Fläsket anmärkes vara mycket benigt och odrygt. Det innehåller alltför litet fett. Det billigare kaffet anmärkes vara något beskt”.[420] Fett fläsk och välsmakande kaffe är vad barnen behöver om vi ska döma av den rapporten. I december samma år fäller han följande omdöme: ”Barnen äro väl hållna och mera tillgängliga och livliga än tidigare. Även sången är berömvärd.”[421]

Kosten är av vikt. Riktig föda är ett honnörsord för verksamheten, vilket också gärna återges i årsrapporterna. I övrigt handlar mycket om barnens välmåga och deras uppförande. Om barnen gör som de fostrats att göra är verksamheten av gagn, men är sången den enda mätstickan som företrädare har på nationaliseringen av den finsktalande befolkningen? Av det ovan skrivna framgår att företrädarnas inspektioner i huvudsak beaktar barnens sång, deras språkliga uttal och uppförande samt, den dagliga verksamhetens materiella förutsättningar. Vad som ska åtgärdas är alltså skygghet, språkligt uttal och en ouppfostrad uppsyn, och det som premieras är snällhet och välkläddhet.

Stiftelsens officiella framställning

Årsrapporterna representerar som nämnts den officiella bilden av verksamheten. Trots att de innehåller information som är starkt vinklad måste man ta dem i beaktande då de var en av de stora informationskällorna för donatorer. Det är ett forum varigenom bidragsgivare och andra intresserade får information om verksamheten. De tidigaste verksamhetsberättelserna omfattar 20-40 sidor. Med åren utökas antalet till mellan 60-80. Några nummer är utökade jubileumsnummer. Informationsmässigt kan årsrapporterna sägas innefatta *tre delar* där den första består av *skrivna texter*, insändare och fotografier. Innehållet visar på allt det positiva som arbetsstugornas verksamhet leder till. Dess textmässiga innehåll är en blandning

[420] NLA 1018/120 EVII c1.
[421] NLA 1018/120 EVII c1.

av eländesskildringar och inslag om hur välgörande inverkan stugan har på såväl barnet som dess familj. Den andra delen består av *tabeller* där statistik över verksamheten presenteras. Vurmen för tabeller framkommer redan i den första årsrapporten.[422] Även information över de skilda stugornas ekonomi presenteras. Avslutningsvis namnges de människor som lämnat en *gåva* till verksamheten. Gåvorna kan vara i reda pengar eller in natura och lämnas till verksamheten som helhet eller till en särskild arbetsstuga. Större penningbelopp tenderar att gå till verksamheten i stort medan gåvor in natura, som exempelvis kaffeost, krukväxter, gratis läkarbesök eller gäddor, i hög grad riktas till enskilda stugor. Det faktum att donatorerna nämns vid namn samt vilken typ av gåva de skänker kan dels ses som en bekräftelse från rörelsen på att gåvan mottagits. Dels kan omnämnandet också fungera som ett konkurrensverktyg givare emellan, där de som skänker mest erhåller en informell respekt. Ett tecken på extra generositet är kanske av gagn i umgängeskretsarna.

Vad säger oss årsrapporterna om verksamhetens nytta? Årsberättelsen från 1923 är ett jubileumsnummer med anledning av att verksamheten pågått i 20 år. Där omtalas en enkät som belyser tidigare arbetsstugubarns livsbana efter avslutad arbetsstuguvistelse.[423] Resultaten från enkäten är föga överraskande, nämligen att verksamheten gör nytta. Alla barn som tillfrågas visar på en positiv utveckling i fråga om god arbetsmoral hos män och gott moderskap hos kvinnor. Trovärdigheten måste emellertid starkt ifrågasättas då andra dokument visar på hur urvalsprocessen går till. Ett cirkulär ger tydliga instruktioner om att de före detta arbetsstugubarn som medverkar i enkäten helst ska vara kvinnor som kan betyga att också de skulle sätta sina barn i arbetsstuga.[424] Liknande urvalsförfarande sker vid ett senare tillfälle, men då ombeds

[422] NLA årsrapport 1903:13.
[423] NLA årsrapport 1903-1923:15.
[424] NLA 1018/187 FxVIa odaterat, men av textens innehåll kan man med säkerhet uttyda att det rör sig om åren 1923-1924.

kvinnorna skicka med en bild på sig själva och sin familj.[425] Man söker med andra ord efter människor med goda erfarenheter från sin arbetsstuguvistelse. Då är det knappast förvånande att resultaten är positiva.

Företrädarna företar också andra former av undersökningar vilka likaså får betraktas med viss skepsis. Vid ett tillfälle tillfrågar man pålitliga personer, det vill säga politiskt aktiva, ekonomiskt oberoende eller socialt ansedda förgrundsfigurer, om hur före detta arbetsstugubarn sköter sig, och svaret blir i likhet med den tidigare undersökningen överväldigande positivt.[426] Problemet rent forskningsetiskt är att många av de tillfrågade 'pålitliga personerna' också är mer eller mindre aktiva inom rörelsen eller förespråkare för densamma. Av detta kan man ana mer än ett egenintresse i svaren.

Under det sena 1920-talet använder sig Albert Carlgren av antalet rymningar från arbetsstugan som måttstock för hur bra eller dålig verksamheten är. I och med att det vid denna tid enbart är 2-3 barn per år som på detta sätt uttrycker sin vilja om att återvända hem, menar Carlgren att detta är ett bevis på ett gott resultat, speciellt med tanke ”på det vanvårdade människomaterial arbetsstugorna får motta”.[427] Intressant är att Carlgren i detta sammanhang tar barnens egna handlingar som exempel på hur verksamhetens nytta ska bedömas. Annars tenderar barns göranden att negligeras med hänvisning till att de inte vet sitt eget bästa. Carlgren följer devisen: om barnen inte rymmer åter till sitt hem, måste de trivas lika bra eller bättre på arbetsstugan än i hemmet.

Dessa undersökningar syftar sannolikt till att tillfredsställa befintliga donatorer och locka till sig ytterligare några genom att visa på arbetsstugornas förmåga att skapa goda samhälls-

[425] NLA 1018/79 B II a 2 daterat 16/5-1936.
[426] NLA 1018/187 FXVI a, juni 1923.
[427] NLA årsrapport 1928-29:52.

medborgare. Årsrapporterna ger oss med andra ord en starkt vinklad bild.

Även i dagspress, veckopress och reselitteratur återges den positiva verkan stugorna har på barnen.[428] Också dessa får ses som partsinlagor eller som PR-verksamhet då samtliga reportage görs med hjälp av rörelsens företrädare.

Det finns ingen entydig utvärdering av rörelsens verksamhet. Den rättfärdigas snarare av beskrivningarna om det 'eländiga' Norrland. Verksamheten är bra därför att den i sin utformning, i sin tanke, är bättre än beskrivningarna om Norrland. Ironiskt nog är företrädarna själva en del av kreatörerna av de beskrivningar som rättfärdigar verksamheten. Intern korrespondens bland företrädarna på den centrala och den praktiska nivån indikerar dock att slutresultatet av arbetsstuguvistelsen inte alls utfaller till belåtenhet. Informationen tyder på att barnen vid sin återkomst till hemmet dras ”ned i gamla vanor och löpa fara att förgäta arbetsstugans lärdomar om arbetsamhet, ordning och snygghet”, varför föreståndarinnorna vid de olika stugorna ombeds att sända information om hur det går för barnen efter avslutad vistelse.[429] Ingen sammanställning över eventuellt inkomna svar har gått att hitta. Av det ovan skrivna är det möjligt att urskilja några punkter, eller variabler, som rörelsen tar fasta på: vanvård, arbetsamhet, ordning och snygghet. Exakt vad detta betyder får vi återkomma till längre fram i texten.

Statistiska uppgifter i årsredogörelserna

Årsrapporterna innehåller en mängd statistisk information enligt "den linnéanska traditionen", vilken säger att människans uppgift är att ordna informationen på ett sådant sätt att en

[428] Se t ex Bildtidningen SE nr 45, 1943:14, Ludvig Nordströms reseskildring ”Lort-Sverige” från 1938.
[429] NLA 1018/79 B II a1, 14/1-1928.

fullständig överblick uppnås, något som endast är möjligt "genom systematisk indelning och noggrant särskiljande".[430]

De tabeller som återfinns i årsrapporterna förmedlar kunskap av olika slag. De både inventerar och kartlägger rörelsens strävanden och de antagna. Sammanställningen i tabell 8:5 visar på dels vilken information som presenteras i faktarutans form samt under vilken tidsperiod informationen erbjuds årsrapporternas målgrupp. Där presenteras information om arbetsårets längd per termin och stuga, antal intagna barn och den könsmässiga fördelningen av barnen, allt indelat per termin och stuga, antagna men som inte är boende i stugan, om alla som undervisas och bespisas, totala antal måltider, menyer, totalkostnad per barn, slöjd med information om antal timmar och typ av alster som förfärdigas för stugans behov samt för barnens egna behov eller som går till försäljning, värdet på sålda och osålda arbeten, senare anställning för barnen, medelåldern på de inlogerade barnen, undervisning för inlogerade, möjligheter till undervisning om barnet ej antas, språkkunnighet bland barnen, hemmets ekonomiska och moraliska tillstånd avseende dryckenskap och osedlighet, redovisning av gåvor, såväl kontanta som in natura, arbeten för Röda Korsets räkning, antal terminer per barn och skola, undervisning i folkskola för inlogerade, totala antalet barn som mottagits under året samt så kallad "dyrtid" för matvaror i och med krig.

Tabell 8:5 Förteckning över faktarutornas innehåll och den tidsperiod informationen presenteras.

A – arbetsårets längd per stuga/termin
B – antal barn per stuga/termin/kön
C – språkkunnighet (finskspråkig)
D – slöjdalster som förfärdigats under året
E – undervisning för inlogerade
F – antal terminer per barn/skola
G – medelålder på inlogerade
H – total kostnad per barn
I – totalt antal serverade måltider
J – utsikt t skolgång om ej antagen till arb.stuga
K – intagna men ej logerade
L – antal barn som undervisats och bespisats
M – undervisade i folkskola för inlogerade
N – redovisning av gåvor
O – senare anställning för barn på arb.stuga
P – ekonomiskt tillstånd i hemmet
Q – moraliskt tillstånd i hemmet
R – antal mottagna barn under året

[430] Eriksson & Qvarsell 2000:10f.

Fakta-rutor➔ Årtal ↓	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	o	p	q	r
3	√	√	√	√	√		√	√	√	√	√	√		√	√			
4	√	√	√	√	√		√	√	√	√	√	√		√	√			
5	√	√	√	√	√	√	√		√	√	√	√		√	√			
6	√	√	√	√	√	√	√		√	√	√	√		√	√			
7	√	√	√	√	√	√	√		√	√	√	√		√	√	√	√	
8	√	√	√	√	√	√	√		√	√	√	√		√	√	√	√	
9	√	√	√	√	√	√	√		√	√	√	√	√	√	√	√	√	
10	√	√	√	√		√	√	√		√	√	√	√	√	√	√	√	
11	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√		√	√	√		
12	√	√	√	√		√	√	√	√	√	√	√	√	√	√			
13	√	√	√	√		√	√	√	√	√		√	√		√			
14	√	√	√	√		√	√	√	√	√	√	√	√		√			
15	√	√	√	√		√	√	√	√	√	√	√	√		√			
16	√	√	√	√		√	√	√	√	√	√	√	√		√			
17	√	√	√	√		√	√	√	√	√	√	√	√		√			
18	√	√	√	√		√	√	√	√	√	√	√	√		√			
19	√	√	√	√		√	√	√	√	√	√	√	√					
20	√	√	√	√		√	√		√	√	√	√	√	√				√
21	√	√	√	√		√	√		√	√	√	√	√	√				√
22	√	√	√	√		√	√		√	√	√	√	√	√				√
23	√	√	√	√		√	√		√	√	√	√	√	√				√
24	√	√	√	√		√	√		√	√	√	√	√	√				√
27	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√								
30	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√								
33	√	√	√	√	√	√	√	√	√									
34	√	√	√	√	√	√	√	√										
35	√	√	√	√	√	√	√	√										
36	√	√	√	√	√	√	√	√										
37	√	√	√	√	√	√	√	√										
38	√	√	√	√	√	√	√											
39-54	54	54	54	47	44													

Faktarutornas antal och innehåll förändras med åren, vilket kan antas säga någonting om hur rörelsen önskar framhäva sin verksamhet. Under de första dryga femton åren av verksamheten presenteras informationen i en omfattning som

motsvarar uppemot 20 olika tabeller. Uppgifter om slöjden och dess produktion lyfts fram liksom ekonomiska frågor såsom kostnader och intäkter för verksamheten i stort. En kort tid efterfrågas barnens hemsituation, en variabel som man kan tycka borde finnas med under en längre tid med tanke på företrädarnas återkommande referens om vilket vanvårdat människomaterial som arbetsstugorna tar hand om. Avsaknaden av vissa årsrapporter beror på att de antingen inte kommer ut under året eller på att de inte går att återfinna. Frånvaron torde emellertid inte inverka nämnvärt på det helhetsmönster som förteckningen visar.

Antal tycks vara det begrepp som rörelsen vill kvalitetssäkra sin verksamhet mot: mängden barn som inlogeras, serveras, antas och undervisas. Det är som om en stor mängd för en billig penning är måttstocken för en lyckad behandling, däremot inte i vilken mån barnet tar till sig de tänkta förbättringarna. Samtidigt kanske en stor mängd faktarutor ökar trovärdigheten av framställningen då de gör den skenbart vetenskaplig. I tabellen ovan har tre faktarutor utelämnats då de förekommer i liten omfattning. Dels *Arbeten för Röda Korsets räkning,* som omnämns enbart 1903, dels *Matordning/Meny,* som omnämns åren 1903 och 1904 samt *Dyrtid på mat i och med krig,* som omnämns endast 1915. För översikts skull presenteras slöjden som endast en faktaruta. Under det första verksamhetsdecenniet innefattar årsrapporterna mellan två och fyra faktarutor för att sedan reduceras till blott en.

Tabeller över bespisning och måltider försvinner under 1930-talet, vilket kan tolkas som en effekt av att rörelsens primära mål inte längre är att servera fattiga barn ett mål mat. Även här går årsrapporternas skrivna text en annan väg än den i tabellformat presenterade informationen. Medan matordning försvinner i tabellformat omnämns kosten i den skrivna texten. Från och med 1930-talet förekommer också foton föreställande ätande barn i större utsträckning än tidigare. De träiga och trista tabellerna har ersatts av det mer medialt gångbara fotografiet. Under 1920- och 1930-talen bantas stora delar av

informationen om slöjd ned. Dessförinnan presenteras en samlande tabell för samtliga förfärdigade slöjdalster. Kvar blir tabeller som upplyser om undervisning, skolgång och antal logerade barn. Det är en tid då intresset tycks förskjutas mot en boklig bildning på bekostnad av de tidigare kroppsliga färdigheterna. Liknande förskjutning går inte att spåra i de skriftliga återgivningarna av hur en dag på arbetsstugan ser ut. Enligt den informationen ägnas lika stor tid av dagarna som förut åt slöjd. Samtidigt kan detta tolkas som en strategi, då rörelsens slöjdverksamhet inte inbringar några nämnvärda ekonomiska belopp.[431] Dessutom tillkommer nya statliga direktiv där just barnens arbete på stugan problematiseras. I en utredning från 1938 ställer sig kommissionen "starkt tveksam" till den huvudtanke som arbetsstugorna styrs av, nämligen den att barnen på arbetsstugorna ska utföra ett arbete som motprestation till det omhändertagande de får på stugan. Ett sådant förfarande ses inte som "riktigt och tidsenligt".[432] Faktarutan rörande barnens senare anställningar pågår fram till och med 1915. Denna information bör vara hämtad från matriklarna. Ännu en faktaruta som torde bygga på information från matriklarna och är av stor vikt för verksamheten gäller barnens möjligheter till skolundervisning. Den tabellen återfinns till och med år 1930. Ekonomiskt och moraliskt tillstånd i hemmen är två tabeller som återfinns under kort tid, vilket får ses som anmärkningsvärt eftersom sådan information borde vara essentiell för verksamhetens donatorer. Fattigdom och vanvård är återkommande teman i den centrala nivåns retorik och likaså två av policyns främsta mål att bekämpa. En tabell finns om kommunernas ekonomiska förtjänster till följd av nedlagda skolor då barnen förflyttas till arbetsstuga. Däremot finns ingen direkt information om i vilken mån föreståndarinnornas policymål förverkligas. Förvisso finns tabeller om antalet svensk-, finsk- och samisktalande barn, men

---

431 Å andra sidan kan varuförsäljningen ha haft ett PR-värde för rörelsen som i sig genererade inkomster. Varorna såldes bl a på julmarknaden i Stockholm.

432 SOU 1938:20:20.

för övrigt inga uppgifter om hur barnens svenska tal- och skrivförmåga utvecklas under vistelsen.

Under 1940- och 1950-talen återkommer endast fem faktarutor i årsrapporterna, då med information om arbetsårets längd, antal barn per stuga, undervisning samt språkkunnighet och slöjdalster. Samtliga finns med redan från första årsrapporten. Noterbart är att också språkfrågan finns med till och med 1954. De svensk-finska relationerna är på nationell nivå aningen kylslagna under arbetsstugurörelsens tre första decennier och ses som en bidragande orsak till att försvenskningsarbetet fördjupas. Under 1930-talet och framåt talas dock om att relationerna länderna emellan blir mer avspända. Exempelvis uttrycker folkskoleinspektör William Snell i ett brev att svenskar och finländare "höra oupplösligen tillsammans".[433] Detta uttryck för samhörighet skulle med stor sannolikhet ha setts med oblida ögon om det yttrats något årtionde innan. Därför skulle man kunna förvänta sig att också årsrapporterna minskar sitt fokus på språkfrågan, åtminstone successivt. Så sker emellertid inte. Luleå domkapitel, där både biskop Olof Bergqvist och Albert Carlgren verkar, får under 1930-talet också skarp kritik från akademiskt håll för dess språkpolitik i Tornedalen.[434]

Fem av årsrapporternas redovisade informationsrutor är intressanta i implementeringshänseende då informationen kan vara tagen ur de matriklar som föreståndarinnorna för över barnen. De fem är:

1. senare anställning för barnen.
2. utsikt till undervisning om barnet ej antagits.
3. språkkunnighet.
4. hemmets ekonomiska tillstånd.
5. hemmets moraliska tillstånd avseende dryckenskap och osedlighet.

[433] NLA FI 43 daterat 29/1-1940 från FSI Snell till en folkskollärare.
[434] Se t ex Groth 1984 eller Elenius 2001:294, 304.

Emellertid visas i avsnittet *matriklarna* tidigare i kapitlet hur pass bristfällig informationen där faktiskt kan vara. Informationen i årsrapporternas faktarutor kan knappast vara sammanställd från matriklarna. Det väcker frågan om varifrån informationen till punkterna ovan är hämtad om den nu inte är hämtad från matriklarna. Det förefaller osannolikt att centralstyrelsen för arbetsstugorna skulle föra egna längder med information om just dessa punkter utöver dem som matriklarna tillhandahåller. Likaså återfinns ingen dylik information i de skilda skolrådens handlingar och även här måste det ses som föga sannolikt att, givet att skolråden gör förteckningar av det slaget, samtliga förkommit.

Barnens tolkningar av sina erfarenheter

Som tidigare nämns finns skilda åsikter om vistelsen på arbetsstuga. En mindre intervjustudie finns exempelvis att tillgå.[435] Berättelserna går isär och erfarenheterna är antingen positiva eller negativa. Detta ger upphov till dubbla budskap: å ena sidan är vistelsen lärorik men å den andra kanske väl hård. I boken *Den barnlösa byn* kommer en kvinna till tals som tillbringar några år vid Pålkems arbetsstuga tiden innan den övergick till att vara ett skolhem. Erfarenheterna hon gjort är ”mest positiva”.[436] Vidare finns exempel på barn som i vuxen ålder bedyrar sin tacksamhet över att ha fått tillbringa en tid på arbetsstugan. Besöksliggarna för respektive stugor vittnar om sådana exempel. En kvinna skriver bland annat: ”På besök i det kära 'barndomshemmet'. Hjärtligt Tack”.[437] Dessutom finns å ena sidan exempel på där barn själva söker upp lokalkommittéer och ber om att få bli antagna.[438] Å andra sidan återges i romanen *Var som folk* av författaren Gunnar Kieri beskrivningar som är rakt motsatta: vistelsen på stugan var av ondo.[439] Insändare och debatter i norrbottnisk dagspress och lokalradio

435 Mattinen 1984. Liknande beskrivningar finns i Bifurkationen 1980 nr 29.
436 Elenius & Alm 1995:92f
437 NLA Svansteins besöksliggare 7/10-52.
438 NLA Protokollsbok Pålkem 1926-54 daterat 8/9-1942 § 1.
439 Kieri 1989.

har likaså lyft fram de skilda erfarenheterna.[440] Som synes är det högst disparata åsikter som kommer fram. Detta är en av anledningarna till att intervjuer utelämnas i denna studie. Sannolikheten är nämligen den att man, likt återgivningarna ovan, står med en mängd svårtolkad och därmed också svårhanterlig information. Minnen har en förmåga att såväl blekna som att retuscheras med åren. Vad är erfarenhet och vad är efterhandskonstruktion? Med tanke på ämnets aktualitet är det sannolikt att många individer på ett eller annat sätt färgas av debatten, något som i förlängningen också färgar minnena, vilket tidigare diskuterats. Vidare är studiens syfte att studera implementeringen av en filantropisk idé, vilket blir svårt att analysera via intervjuer av före detta arbetsstugubarn, då de ej är direkt delaktiga i verksamhetens tillkomst utan erfarenhetsmässigt endast kunnat ta del av rörelsens sista decennier.

De skilda aktörernas utvärderingar; en diskussion

Av de ovan återgivna utvärderingarna är det framförallt matrikeln som bör ägnas en särskild diskussion. Anledningen till detta är att redskapet är lagstadgat och det kanske enda 'kontrollredskap' som folkskoleinspektören kan begagna sig av utöver de muntliga utsagor som skolråd, lokalkommittéer och föreståndarinnor tillhandahåller. Generellt sett kan man hävda att dokumentation av individer kan tjäna olika funktioner. Sociologerna Bengt Börjesson och Eva Palmblad menar exempelvis att dokumentationen kan ses som *arbetsredskap* där en kartläggning av individen görs som kan ligga till grund för en senare uppföljning. Registreringen kan då fungera likt en minnesanteckning att återvända till för att i efterhand kunna utvärdera verksamheten. Vidare kan dokumentationen enligt dem fylla ett *institutionellt* behov i det att nya medarbetare snabbt kan sätta sig in i ett visst ärende. I en tredje funktion pekar de på att akten är en *kunskapsbank*, ett minne som oftast registrerar

[440] Se t ex Norrskensflamman 1977.

avvikelser.[441] Dessa tre användningsområden granskas utförligare nedan.

Matrikeln som arbetsredskap:
Man kan tänka sig att matrikeln är tänkt som ett arbetsredskap för flera parter inom arbetsstugurörelsen. Med hjälp av den fullödiga informationen skulle centralstyrelsen kunna använda informationen som grund för styrning av verksamheten. Om man till exempel ser att barnens hälsa sviktar kan man sätta in särskilda åtgärder för att förbättra den. Matrikeln har då snarare fått funktionen av ett beslutsunderlag. Den tillhandhåller kunskap som ligger till grund för beslut om verksamhetens innehåll och styrning. Intressant är om man kan finna att matriklarna ligger till grund för det nya policyproblem som efterhand upptäcks eller för de ändrade policymål som rörelsen genomför. Föreståndarinnan kan för sin del använda matrikeln för att följa upp det enskilda barnets utveckling. Det är dock svårt att tro att föreståndarinnorna ägnar mer än nödvändig tid åt matriklarna; deras arbetsbörda är ju i övrigt så omfattande. För folkskoleinspektörerna kan man tänka sig matrikeln som en minnesanteckning. Med dess hjälp kan inspektören återvända till materialet vid sina återkommande besök för att uppdatera sin kunskap om den enskilda arbetsstugan och dess barn. Då inga sammanställningar finns som visar på att de använt matrikeln så tyder detta på att inspektören i bästa fall ögnar igenom matriklarna.

Matrikeln som institutionellt behov:
Matrikeln ska kunna fungera som ett sätt att framhålla det enskilda barnet. Ett sådant behov torde dock vara begränsat, åtminstone om det gäller information som sträcker sig bortom grunddata som berör barnets namn, ålder, hemvist och uppgifter om föräldrarna. Omsättningen på föreståndarinnor är under de studerade tidsperioderna låg. Flertalet bland dem praktiserar i själva verket under många år, inte så sällan fram till sin pension. Den långa tjänstgöringstiden kan vara en orsak till

[441] Börjesson & Palmblad 2003:107.

att anteckningarna hålls nere. Under deras mångåriga tjänsteutövning lär de sig att lokalrådet och i viss mån centralstyrelsen sällan tar notis om matriklarnas innehåll. Detta skulle kunna förklara de skilda redovisningarna som förekommer om man till exempel jämför årsrapporternas återgivningar med matriklarnas. Dessutom är personalomsättningen relativt låg varför det inte så ofta finns något behov av att registrera information för kommande personal.

Matrikeln som kunskapsbank:
För föreståndarinnornas del kan man tänka sig att matrikeln fungerar som en kunskapsbank. Den blir till en biografi över barnet där föreståndarinnan systematiskt beskriver det antagna barnet. Utöver grundfakta om barnet registreras, i likhet med Börjesson och Palmblads tidigare redovisade resonemang, i huvudsak avvikelser som sjukdomar eller regelbrott. Matriklarna är då arbetsstugans minne över det ofog som barnen eventuellt ägnar sig åt. När summan av avvikelser för ett enskilt barn är för stort kan man tänka sig att föreståndarinnan kallar på hjälp från lokalkommittén eller centralstyrelsen. Emellertid finns i matrikeln exempel på barn som avhyses från stugan utan att förseelserna som ligger till grund för beslutet överhuvudtaget nämnts.

Även de olika inspektionsberättelserna kan ses i liknande ljus. Verksamhetens företrädare är inte sena att framhäva stugornas fördelar. I tidens anda skall barnen mätas, vägas och konfirmeras. Hälsoundersökningar av barn är något vi idag ser som en självklarhet. Syftet är att skapa sig en bild av i vad mån det enskilda barnet efterlever förväntade normer med hänsyn till kön och ålder. Härigenom kan man upptäcka eventuella tecken på ohälsa. Historiker pekar på att man inom militären redan under 1700-talet börjar registrera rekryternas kroppsliga konstitution.[442] Syftet är att finna de bäst lämpade för militära uppgifter. Finns en liknande tanke hos dem som förespråkar matrikelns användning vid de norrbottniska arbetsstugorna?

[442] Åkerman, Högberg & Danielsson 1990:54.

Knappast! De har snarare en legitimerande funktion, ett uttryck för att rörelsen följer statens direktiv. Foucault skriver om dokument som i likhet med aktuella matriklar är ett kontrollmedel, en underkuvningsmetod snarare än ”ett minnesmärke till eftervärlden”, således ”ett dokument avsett att eventuellt utnyttjas”.[443] Kanhända är det ett av syftena med matriklarna vid arbetsstugorna. Den begränsade ifyllnings-frekvensen ger emellertid en grund till att påstå att en sådan funktion aldrig blir förverkligad. Krasst uttryckt tycks själva registreringsförfarandet anses viktigare än innehållet. Matriklarna är därmed dokument som visar på att något skett, en artefakt som i efterhand kan tas fram av historiker och som visar att en verksamhet har förekommit, dock utan möjlighet för eftervärlden att till fullo utvärdera densamma.

Sociologen Merton använder sig av begreppen *manifesta* och *latenta* funktioner för att, som han själv skriver, undvika sammanblandning av ”medvetna motiveringar” (motiv) för de val man gör och dess ”objektiva konsekvenser” (funktion).[444] Som synes bör man, i detta fall, tudela matriklarnas motiv från deras funktion. Detta kan göras genom att studera ’avvikande praktiker’. Motiven är enligt Merton subjektiva, till exempel hur matrikeln är tänkt att användas, medan funktionen är objektiv, det vill säga hur matrikeln faktiskt används. Om matriklarna använts i enlighet med motiven skulle informationen ha varit mer fullödig. Matriklarnas funktion hade varit manifest då dess bruk hade varit avsiktligt och därmed bidragit till att deltagarna (föreståndarinnorna) anpassat sig till ett avsett mål. Dock har matriklarna fått en annan och i detta sammanhang oförutsedd funktion, en latent funktion. Merton menar att det är de latenta funktionerna som är av intresse då det rör oavsiktliga och ej medvetna konsekvenser. Dokumentationen har främst ett legitimerande syfte, en latent funktion, samtidigt som de ligger i linje med statsmakternas stadganden för finansiering av rörelsens verksamhet. Denna latenta funktion är funktionell i så

[443] Foucault 2003:193.
[444] Merton 1967:114.

mån att statsmaktens företrädare (FSI) nöjer sig med den information som matriklarna tillhandahåller, trots det relativt magra innehållet, och tillstyrker fortlöpande ekonomiskt stöd.

Samtidigt indikerar den ofullständiga matrikeldokumentationen en avsaknad av kraftfulla styrningsverktyg. Lundquist pekar på hur beslutsfattare kan påverka verkställandet av policymålen via direkt, indirekt samt informell styrning.[445] I detta fall söker Carlgren i sin roll som implementerare att styra bruket av matriklarna via formella direktiv, dock utan framgång. Det som framkommer så här långt är att verksamheten officiellt inriktar sig mot en viss 'problemgrupp' men att vidden av denna har flytande gränser beroende på var i implementeringsprocessen man tittar. Antagningskriterierna är öppna för tolkning. Hasenfeld pekar på att en organisation utifrån sitt tänkta utfall bör definiera omfånget av sina klienters karakteristika, graden av acceptabel variation inom dessa karaktäristika samt dessa karaktäristiska egenskapers stabilitet.[446] Rörelsen misslyckas på samtliga tre punkter, något som framträder såväl vid antagningsförfaranden som vid legitimeringsleverantörernas otydliga utvärderingsinstrument.

[445] Lundquist 1987:156f.
[446] Hasenfeld 2003:179.

Kapitel 9

Tre skilda erfarenheter

För att i någon mån även lyfta fram barnens situation skall tre illustrativa fall diskuteras motsvarande: Den Onde, Den Gode och Den Fule. Här måste tyvärr tilläggas att barn och barns åsikter i material som detta oftast endast framträder när svårigheter i deras relation till verksamheten uppstår. Inget av fallen har presenterats i tidigare sammanhang och de inblandade barnen har fingerade namn. Alla tre är hämtade från rörelsens andra och betydligt mer väldokumenterade expansionsfas 1924-32. Fallen rör barn som av olika anledningar, genom regelbrott eller på grund av ohälsa, kräver ytterligare engagemang från arbetsstugornas aktörer på framförallt den centrala nivån, till exempel genom utökad korrespondens med andra aktörer vilka befinner sig utanför den gängse implementationsstrukturen. Dessa, mer personnära, ärenden ska ses som strategiskt utvalda exempel.[447] Med deras hjälp kan man som nämnts skapa tematik och blottlägga synsätt och mentaliteter. De kan ses som avvikelser i den mån att de kräver extraordinära insatser från arbetsstugornas företrädare. Flertalet intagna barn passerar enligt källorna vistelsen oproblematiskt, det vill säga utan att skapa incidenter som får företrädare att reagera och agera. Därmed blir 'avvikare' extra intressanta, då de reaktioner och kommentarer som företrädarna ger till känna kan blottlägga företrädarnas åsikter, stugornas ideal och så vidare. Olika parter kan ju till exempel ha sett sig tvungna att förhålla sig till 'problembarnen'. Det är dock även förenat med risker att i analysen förlita sig på ärenden av detta slag. Ett unikt fall vilken ägnas extra utrymme framstår gärna som allmängiltig. Därför ska här poängteras att fallen i första hand utgör *episoder,* vilka kan hjälpa oss avtäcka annars dolda eller förgivettagna normer. De kan liknas vid dörrar vilka vid första anblicken ter sig

[447] Jfr Drugge 1997:129.

hemtama och välkända men, då de väl öppnas, till vår överraskning visar sig leda in i helt andra rum än de vi förväntat oss att se. Ett unikt fall kan blotta de mellanmänskliga relationer och konkretisera enskilda aktörers värdepremisser, vilket i förlängningen kan leda till viktiga upplysningar angående verksamheten i sin helhet. Skilda praktiker inom verksamheten – i synnerhet barns 'avvikande' praktik – kan sålunda genom att ifrågasätta och utmana den officiella bild rörelsen gärna önskar vidmakthålla, antas synliggöra grundläggande delar av stugornas ideologi. I sammanhanget framträder även företrädarnas respektive bakgrund som viktiga analytiska utgångspunkter då denna ur socialt, ekonomiskt, etniskt och geografiskt hänseende ger underlag för att förstå deras ställningstaganden i olika sammanhang.

Fallen är illustrativa av flera orsaker. Dels säger de oss något om hur aktörer inom implementeringsstrukturens skilda nivåer agerar vid uppkomna incidenter: hur agerar man sinsemellan nivåerna och hur ser agerandena gentemot barnet ut i sådana sammanhang? Dels ger de insikter i hur implementeringsstrukturen kan förändras eftersom nya situationer uppstår utanför den ordinarie verksamheten. De pekar på de förändringar som sker i företrädarnas föreställningar om de respektive barnen i takt med de senares successiva handlingar, och hur dessa förändringar även färgas av huruvida barnet ifråga lyckas leva upp till uppställda förväntningar.

Den information som nedanstående fallbeskrivningar baseras på härrör från korrespondens aktörer emellan och från arbetsstugornas årsberättelser. Som tidigare nämnts, måste svårigheter när det gäller att tolka äldre texter beaktas. Ordens betydelse kan förändras över tid. Nedtecknarna kan ha tillrättalagt sina återgivningar av för oss okända anledningar. Trots detta finns anledning att anta att texterna nedan åtminstone återger den slags verklighet vilken de olika författarna själva vill förmedla. Breven är författade i vad som kan liknas vid akuta situationer där tid till eftertanke och omformuleringar har varit begränsade. Texterna kan naturligtvis

vara fulla av självbedrägerier och "inadekvata föreställningar". Detta är dock ett förväntat problem. Filosofen och pedagogen Per Johan Ödman menar exempelvis att ”verklighets-förvanskningar” är något normalt, en del av ”människans existentiella värld”.[448]

Det första fallet handlar om Lydia som ifrågasätter den behandling hon erhåller vid en av arbetsstugorna. Följden blir en djupgående konflikt i vilken ett flertal aktörer på samtliga nivåer inom implementeringsstrukturen måste ta ställning till ärendet. Här blottläggs hierarkier mellan parterna. Det andra fallet handlar om Elina. Till följd av sjukdom behöver hon kostnadskrävande vård. Till detta måste ekonomiska medel anskaffas via donator och synliggör därmed relationen mellan donator och arbetsstugornas ledning. Det avslutande fallet handlar om Fredrik. Han kan, åtminstone initialt, betraktas som ett lyckosamt exempel på arbetsstugornas påverkan. Med tiden tar hans historia dock en annan, oväntad och negativ vändning vilket gör att nya aktörer tillfälligtvis involveras i implementeringsstrukturen.

Fallet Lydia[449]

En av de första regler som Lydia troligen får lära sig den dag hon ankommer till försöksgården vid Pålkem torde vara: ”Elev åligger att visa ovillkorlig hörsamhet och ett höviskt uppträdande emot husfader och husmodern.” Det är inte otänkbart att hon ryktesvägen redan hört talas om den i och med att den så kallade ’äldsta flickan’ vid Lydias ordinarie arbetsstuga tillbringat en tid vid Pålkem. Året är 1931. I ett brev till föreståndarinnan vid sin tidigare stuga beklagar hon sig över den olyckliga utvecklingen vid Pålkem och skriver:

---

[448] Ödman 1979/2006:105.

[449] Informationen baseras på brevväxlingen mellan berörda parter senhösten 1931 om ej annat anges och är hämtad från NLA 1018/114 och 1018/117.

”Kära fröken.

Ett varmt tack för brevet, som jag fick igår. Jag har gjort mycket tråkigt för pappa [avser Carlgren, förf. anm.] och fröken. Jag kan säga precis orsaken, varför jag for bort. För det första så har jag försökt mitt bästa men ändå har fått gräl, då fru Vikman går alltjämt och grälar och gnetar dag ut och dag in. Då tyckte jag att det blev så tråkigt, så jag vantrivdes så vansinnigt.”

’Fröken’, som vi framöver kallar Fröken Hed, är den person som rekommenderat Lydia och därigenom berett plats åt henne i Pålkem.[450] Den första tiden på stugan tycks genom nya lärdomar och erfarenheter ha varit angenäm för henne. Emellertid är det fru Vikman som ställer till obehag och anledningen härtill är följande:

” Om hon skulle förlåta ibland de fel, som vi gör men aldrig. För det andra så den söndagskväll då vi tänkte fara, så då gick vi och sa till rättarn och frun att vi skulle fara så fick vi såna slag av rättarn som jag aldrig förut hade fått, så ena ögat var alldeles igensvullet, så jag var alldeles olycklig. Fröken tycker förstås, att jag farit utan orsak, men så dum är jag just inte, för när fru Vikman hade sagt att hon inte lita på oss alls att vi ids göra vårt bästa. Då tycker jag, att när man är till ingen nytta, så är det lika bra att fara bort och vara hemma. /../. Snälla kära fröken förlåt mig. Jag känner mig mycket skamlig. Och det var mycket tråkigt för fröken och pappa. Men vi ska väl glömma bort den./../.

Många hjärtliga hälsningar och tack från oss alla här hemma skriver Lydia.”

---

[450] Med ’pappa’ avses Albert Carlgren, verkställande ledamot för arbetsstugurörelsen. Han kallades vanligen för ’arbetsstugupappa’ av barnen. Detta framkommer bl a i den korrespondens barnen hade med honom, i samband med ansökan om ledighet från stugan eller vid högtider då barnen skickade tackbrev.

Uppenbarligen har det funnits en konflikt mellan i första hand Lydia och fru Vikman där den sistnämnda, som följd av denna konflikt, uppfattar Lydia som mindre pålitlig.[451] Fru Vikman tycks enligt Lydias brev inte vara av förlåtande natur. Enligt reglementet var det vid denna stuga rättaren som skulle utdela bestraffningar,[452] varför det är herr Vikman som utför vad som framställs som orättfärdigt stor mängd våld. Lydia tycks inte vara ovan vid den här typen av åtgärder och verkar anse att man måste tåla viss mängd aga. Varför de hade tänkt 'rymma' framgår ej, men det verkar vara herr Vikmans våldsamma utbrott som tycks ha varit den utlösande faktorn till flykten.

”Ena ögat var riktigt fult på henne”

Två dagar senare skickar Lydias föräldrar ett brev till fröken Hed där de tackar för all "snällhet" och vänlighet som visats dem från såväl fröken själv som arbetsstugupappan, det vill säga Carlgren. Två av familjens barn har enligt samma brev varit på den stuga där fröken Hed är föreståndarinna och stortrivts så till den grad att de ”alltid längtat till stugan”. Men i Pålkem har något hänt, något som Lydia vägrar tala om för föräldrarna. De konstaterar bara att ”nu har våran dotter kommit hem och varit alldeles blåslagen i ansiktet”, vilket det fula ögat är ett tydligt tecken på. Även de tycks anse viss aga som tillåtlig. De skriver:

> ”Vi tycker att det är bra, då de får lära sig ordning och veta hur det riktigt ska vara. Inte få de göra som de vill här hemma heller. Vi gissar, hur det där hänger ihop med den saken, kanske det är taget med hårda handskarna. Ingen människa är så att inte de ha något fel aldrig felfri. Hon har varit åtta år hos er och aldrig har hon kommit hem så där som hon nu gjorde.”

Föräldrarna vill inte försvara något daltande; även i hemmet finns regler för barnen att hålla sig till. Det är inget direkt

---

451 Bedömningen ’pålitlig’ eller ’mindre pålitlig’ registrerades i den matrikel varje arbetsstuga förde över sina intagna barn.
452 *Rättare* kan liknas vid *förman*.

klander från föräldrarnas sida, utan snarare en mer försiktig antydan om att något inte står rätt till. Vidare kan man ana en slags återhållsam respekt för rörelsen som sådan. Samtidigt avslöjar brevet att en gräns har passerats. De åtta år Lydia tidigare tillbringade i frökens sällskap resulterade aldrig i sådan behandling som hon nu ådragit sig. Åren *kontrasteras* mot den korta tid Lydia varit i Pålkem. Språket i brevet visar på föräldrarnas begränsade kunnighet i svenska. Därav kan man anta att författandet tagit tid i anspråk. Med de språkliga svårigheterna i åtanke, liksom tidsåtgången och brevets förfärdigande i sig förstår vi att föräldrarna anser händelsen som allvarlig. Brevet avslutas med att Lydia inte återkommer till Pålkem då ”hon fruktar att hon får mera blåögon”. Implicit hänvisas i brevet således till folkliga föreställningar om hur mycket våld som får brukas. Här är sådana gränser naturligtvis svåra att precisera, då händelserna ju utspelar sig under en tid då barnaga är vanligt förekommande.

”Vi sända ju våra bästa barn..”

Påståendet att de bästa barnen skickas till Pålkem anför fröken Hed till Albert Carlgren, rörelsens främste företrädare vid denna tid. I hennes brev framgår att Lydias trubbel i Pålkem handlar om ”den ledsamma rymningshistorien”. Fröken beklagar sig för Carlgren men påtalar att hon inte vill döma Lydia för snabbt utan anser att herrskapet Vikman också bör ta en del av ansvaret för det som har hänt. Fröken Hed själv har kommit i kontakt med två andra flickor som var för sig blivit synnerligen illa behandlade av framförallt fru Vikman, vars humör är ”mycket dåligt” och hon exemplifierar:

> ”Jag har haft en annan flicka/../ på försöksgården, och även hon har rönt ledsam behandling med slitningar i håret så hela testar följt med. När fru Vikman kan behandla den rara flickan på det sättet, då får man lite underlig uppfattning av fru Vikman. Vi sända ju våra bästa barn till Pålkem som aldrig varit vana vid brutal behandling och så mötas av sådant sätt är det ju inte underligt om barnen begå dumheter. Jag tycker det är ledsamt att behöva skriva om dessa saker

men tror även det är rätt att underrätta stiftssekreteraren om vad vi hört, så att rättelser kan göras, ty får föräldrarna reda på att barnen behandlas illa, våga de inte sända sina barn till Pålkem."

Ytterligare en flicka, utöver den som nämndes inledningsvis, och som nu verkar som 'äldsta flicka' vid fröken Heds arbetsstuga, har liknande erfarenheter, och det är inte otänkbart att Lydia redan före sin avresa har fått ta del av dennes berättelser från Pålkem. Det rör sig sålunda om tre kända fall av våldsamheter vilka så här långt kommit till fröken Heds kännedom. Obehagligheter likt dessa kan naturligtvis skada arbetsstugurörelsen, något som centralstyrelsen med sin vana av offentliga tillställningar är väl medveten om. Som tidigare anförts har tidningar till och från ifrågasatt verksamheten och ett misshandelsfall liknande detta riskerar att bli hett stoff. Till Pålkem kommer uppenbarligen endast barn vilka anses vara särskilt duktiga vid sin arbetsstuga. I viss mån utgör de 'eliten' bland arbetsstugubarnen. De är följaktligen väl sedda i sina respektive föreståndarinnors ögon.

Albert Carlgren agerar snabbt. Under en och samma dag informerar han såväl den föregående som den nuvarande pastorn vid Pålkems kyrka, Sundin respektive Lundgren. Pastor Sundin får kopior Lydias, Lydias föräldrars samt fröken Heds brev. Carlgren hoppas pastor Sundin vill hjälpa till att reda ut "denna ömtåliga historia" och skriver: " Jag betonar än en gång, att fröken Hed alltid haft de bästa vitsord om Lydia". Det faktum att han lägger så stor vikt vid fröken Hed och hennes åsikter om flickan, tyder på att han har ett starkt förtroende för nämnda föreståndarinna.

Pastor Lundgren å sin sida får sig tillsänt förutom en kopia av fröken Heds skrivelse även ett avsevärt längre, mer förklarande brev då han inte har lika stor kännedom om paret Vikman. Brevet inleds med en rad hälsnings- och vänlighetsfraser. Carlgren återger ett besök hos pastor Lundgren uppe i Pålkem och de ljusa minnena därav. Han skriver bland annat att

”förhållandena på arbetsstugan voro ju särdeles ljusa, och försöksgården imponerar alltmera genom sin raska utveckling under en sällsport energisk ledning”. Nu har en incident uppstått och Carlgren skriver:

> ”Nu är det så att pastorn träffar pastor Sundin i Vindeln nästa söndag. Jag har redan i telefon talat med Sundin och ber Eder nu båda samråda till det bästa. Sundin har ju en kanske rikare erfarenhet av gården och av herrskapet Vikman och deras förhållande till barnen än pastorn ännu kunnat förvärva.”

Längre fram i brevet kommer Carlgren till själva kärnan eller 'malörten i sin glädjebägare', nämligen Lydias ”snöpliga avfärd”. Oron över detta debacle är stor och Carlgren fortsätter:

> ”Att man vid uppklarandet av denna affär måste gå klokt och hänsynsfullt till väga är uppenbart. Men saken måste utredas. Jag kan icke utan vidare lämna Lydias brev åt glömskan såsom ovederhäftigt prat, ty vare sig beskyllningarna äro sanna eller osanna utgöra de en utomordentlig fara för försöksgården. Om den utsättes för ett smygande rykte i Tornedalen om att barnen där behandlas för strängt är gårdens öde beseglat, eller åtminstone framgången av dess verksamhet mycket försvårad för avsevärd tid framåt. Jag känner folket i de orterna. Det faller så lätt offer för en psykos, och föräldrarna komma att vägra barnen att fara till Pålkem gården, vilken därigenom avfolkas.”

Saken måste utredas, menar han, men det primära är inte om påståendena är sanna eller falska, utan snarare att de i sig utgör en fara för försöksgårdens fortsatta existens. Folket i den Tornedalska bygden ”faller så lätt offer för en psykos”, något som kan ge effekt på tilldelningen av barn. Således kan man se det som att barnen inte kunde tvingas till Pålkem, utan att de och deras föräldrar snarare skulle uppfatta det som en ynnest. Problemet med misshandelsfall av detta slag är att föräldrarna vägrar skicka sina barn. Intressant är att Carlgren här vrider

konflikten från att enbart ha innefattat tre individer till att omsluta en hel bygd. Brevet innehåller förslag till snabba åtgärder:

> ”Pastor Sundin har också lovat att, när han uppreser till Boden den 27, utsträcka resan till Pålkem, då Ni två kunna vid samråd med makarna Vikman, eventuellt även med barnen, fullt klara upp spörsmålet om huru man skall kunna helt dementera Lydias uppgifter eller, om detta icke går, reducera dem till sådana överdrifter, att de icke hava något att betyda.”

Antingen skall uppgifterna helt dementeras eller så reduceras till petitesser. Carlgren skyr inga medel i detta avseende. En undersökning där pastorn, rättaren och dennes fru samt vissa av barnen ingår är alltså tänkt att förhoppningsvis kunna banalisera Lydias anklagelse. Från att ha varit potentiellt sanna *anklagelser att lösa* övergår de till att bli *anklagelser som hotar* och som organisationen måste försvara sig mot. Carlgren avslutar brevet med att understryka att auktoriteten naturligtvis måste bibehållas men att ”man i känslan av nödvändigheten härav” valt stränghet istället för uppmuntran och godhet. Således återfinns även kritik av makarna Vikman och deras förfaringssätt. En fråga av intresse är hur pastorerna Sundin och Lundgren förhåller sig till denna tillrättalagda historie-beskrivning som Carlgren efterfrågar?

”... något kärv i sitt sätt”

Paret Vikman och deras mindre angenäma sidor tycks inte vara okända. Tio dagar senare avsänds ett nytt brev från Carlgren till pastor Lundgren och där ombeds pastorn att tillsammans med sin hustru besöka gården någon gång per vecka och då gärna om kvällarna för att umgås med barnen.

> ”Jag tror, att de möjligen böra känna litet mera av personligt intresse och att makarna Vikman, särskilt han, kanske är något kärv i sitt sätt. Eleverna äro ju ändå barn ännu och från arbetsstugutiden vana att

”ha roligt” åtminstone någon liten stund på dagen, sedan arbetet är slut.”

Denna strategi tyder således på att Carlgren ändå inte betraktar hela historien om Lydia som nonsens. Om än liten, kan en oro anas inför makarnas uppförande. Ändock kvarstår uppenbarligen makarna i orubbat bo. Det går inte att ta miste på det värde som Carlgren sätter på rättare Vikman och dennes fru, om vilka han sålunda skriver ”vi kunna icke nog uppmuntra dem och visa dem tacksamhet”. Deras insatser ses som ovärderliga. Pastor Lundgren får även en kopia av ett brev Carlgren i samma veva sänder till makarna Vikman. En i sammanhanget intressant fråga är, varför ses makarna Vikman som i det närmaste oersättliga?

”… utan en tums prutmån på disciplinen...”

Samma dag som ovannämnda skrivelse avsänds, skickas även ett annat brev från Carlgren adresserat till rättare Vikman och hans hustru. Det är ett flera sidor långt brev som i försiktiga ordalag berör den oro Lydias uppträde orsakat. Det inleds med komplimanger angående Carlgrens senaste besök. Därefter följer funderingar kring de ekonomiska kalkyler som presenterats samt en positiv iakttagelse över en av gårdens nya byggnader i vilken festligheter kan hållas ”till glädje och båtnad för alla på gården”. Halvvägs in i brevet når Carlgren slutligen sin kärnpunkt. Han skriver:

”Pastor Lundgren har sänt mig handlingarna rörande undersökningen av fallet Lydia. Jag behöver ju icke säga, att jag aldrig trott på hennes uppgifter, och att dessa icke en hårsmån rubbat mitt förtroende till Eder och fru Vikman såsom uppfostrare av ungdom.”

Pastorn har genomfört en undersökning, får vi veta. Den tycks dock inte avslöja något graverande för försöksgårdens representanter och Lydias berättelse kan följaktligen betraktas som nonsens. Att Carlgren tagit parti för makarna Vikman skall

ändå inte ses som ett gillande av deras uppfostringsmetoder, det vill säga ”de örfilar herr Vikman utdelat till flickorna, och Lydia lär ju ha fått två”. När det gäller just flickor menar Carlgren att man som uppfostrare istället bör tänka på att ”flickor får man ju försöka komma till tals med på annat sätt”. Hos dem kan ”lugna ord verka lika bestraffande och kännbara som kroppslig aga”. Carlgren påtalar att han nu ska ge sig iväg upp till Lydias hemby och ”där låta henne stå vid skammen”:

> ”Hon har i varje fall säkerligen hunnit åstadkomma rätt mycken skada. Faran är att hon blir trodd och utbreder den föreställningen, att man blir alltför strängt behandlad i Pålkem. Befolkningen i Tornedalen faller så lätt offer för en föreställning, och vi kunna riskera att bli utan elever därifrån till Pålkem, om vi icke resolut ta kål på allt ovederhäftigt prat i den riktningen.”

Här liknas Lydias berättelse närmast vid ett påhitt och hennes gärning tolkas i termer av ett smutskastande av verksamheten. Samtidigt klargör Carlgren vikten av en oklanderlig arbetsstuguverksamhet då Pålkem är beroende av barntillströmningen från andra orter. Carlgren tillägger:

> ”Lydia har också talat illa om fröken Hed, som blev ytterligt ledsen, när hon fick höra många års godhet så belönad. ”Flickan är från Pajala”, var hennes tröst emellertid. Pajala-folket är nämligen ett särskilt släkte. Att det gjorde mig mycket gott att läsa om de övriga barnens allmänna erkännande av huru bra de ha det på försöksgården behöver jag icke säga.”

Uppgifter om att Lydia skulle ha pratat illa om föreståndarinnan Hed har inte gått att finna, ej heller några spår av den av pastor Lundgren genomförda undersökningen. Noteringen om flickans tillhörighet ger vid handen att föreställningar och fördomar om regionala särdrag får framskjutande plats. Carlgren fortsätter brevet med att lyfta fram de förtjänster som makarna åstadkommit vid försöksgården, hur deras ”viktiga

gärning" fyllt honom med tacksamhet då han är den ytterst ansvarige för verksamheten. Samtidigt säger sig Carlgren förstå den "obönhörligt" stränga disciplin som detta kräver, men:

> "/../min mer än 25-åriga verksamhet såsom ledare av uppfostringsarbete för ungdom har också låtit mig i lika mån inse betydelsen av att barnen känna kärleken och godheten såsom grund även för disciplinen. Det är tydligt, att ungdomarna på försöksgården – åtminstone de allra flesta, de tidigare väluppfostrade med mera utvecklat omdöme – känt dessa makter råda även på försöksgården, men jag blir säkerligen icke missförstådd, om jag vädjar till Eder att utan en tums prutmån på disciplinen söka få tid över även till ett mera personligt umgänge med eleverna."

Textavsnittet inrymmer en ganska allvarlig kritik av paret Vikmans barnavård. Ett avstånd av ovanliga mått tycks råda mellan barnen och makarna Vikman, därav Carlgrens önskan om att de skulle umgås mer med barnen. Hur makarna reagerat på detta har ej gått att finna. Carlgren försöker efter detta 'hitta' möjliga förklaringar till det inträffade. Bland annat omnämns den hektiska arbetssituationen makarna bör ha haft vid denna tid, och i närmast lyriska ordalag skriver han:

> "När brytningstiden med jordens bringande i växtkraft är över, får man hoppas, att tid skall komma att givas Eder därtill. Hittills har ju arbetet varit febrilt och kanske bragt Eder båda helt nära överansträngning."

Carlgren för avslutningsvis biblioteket på tal och lovar att det ska "förmeras" samt att ungdomarna ska erhålla en radioapparat. De sistnämnda gåvorna kan ses som ytterligare tecken på att Carlgren har fortsatt förtroende för makarna Vikman. Överansträngning ses alltså som en möjlig orsak till det inträffade. Vad makarna svarar, om de så överhuvudtaget gör, har ej gått att finna. Däremot finns det brev från rättaren till Lydias far, det sista befintliga i ärendet.

"..får hon själv reda ut den härvan."[453]

Lydias far får i slutet av november ett brev från herr Vikman, vilket är ett svar på ett brev som fadern sänt till Vikman i början av samma månad. Rättaren meddelar att han "omedelbart efter hennes [Lydias] avresa härifrån" hade kontaktat Carlgren med förfrågan om vad som skulle göras med hennes kvarlämnade kläder. Rättaren hade därefter kommit fram till:

> "/../ att när Lydia fått redovisat för det belopp som hon fått från järnvägen för de kläder som hon fick förstört vid sin hitresa skall hennes tillhörigheter tillsändas henne. Han påstod nämligen att dessa kläder hade hon sannolikt erhållit som utrustning från Arbetsstugan i Vojakkala för sin vistelse här på gården. Hon fick nämligen 106:- kronor för de kläder hon fick förstörda, vilket jag förmodar hon talat om för Eder eller hur?"

Flickan har med andra ord inte rymt utan avrest. På vad sätt kläderna förstörts i samband med järnvägsresan går inte att tyda. Däremot ska de kläder som barnen erhåller genom stugans försorg returneras när man lämnar densamma, åtminstone under former likt denna. Insinuationen om Lydias opålitlighet: "vilket jag förmodar hon talat om för Eder eller hur?", går inte att ta miste på. Rättaren rekommenderar att flickan tar kontakt med Carlgren för att lösa de ekonomiska spörsmålen och avslutar något fränt med följande:

> "Ovanstående upplysning kunde jag ha lämnat för länge sedan men då Lydia ej hänvänt sig till mig har jag givetvis ej haft någon som helst anledning att befatta mig med saken. Vidare befattar jag mig ej heller med hennes mellanhavanden med eleverna här utan får hon själv reda ut den härvan."

---

[453] Det tycks ha förekommit brevväxling mellan Lydias föräldrar och herr Vikman. Dock är endast detta dokument återfunnet.

De mellanhavanden som omtalas skulle kunna vara framsprungna ur pastor Lundgrens påstådda undersökning. Av denna har dock som nämnts inget återfunnits.

Berättelsen om Lydia är intressant. Den visar på hur ett oväntat eller avvikande uppförande leder till stora, och från flickans sida förmodligen oavsiktliga, fluktuationer inom arbetsstuguförelsens verksamhet. Lydia genomför de facto tre för tiden högst radikala åtgärder:

- hon underkänner rättarens auktoritet
- hon ifrågasätter därmed rörelsens kompetens
- hon offentliggör sitt handlande

Trots att hennes handlingar kan te sig triviala, i synnerhet med tanke på att Lydia ännu är ett barn, agerar den verkställande ledamoten kraftfullt. Han gör det av flera skäl:

1. I och med att Lydia underkänner rättarens auktoritet undermineras hon dennes officiella maktposition. Hon gör det genom att dels verbalt ifrågasätta den behandling hon erfar, dels genom att självsvåldigt avbryta vistelsen vid stugan. Det sistnämnda initiativet är kanske det tydligaste uttrycket för hennes ogillande. För Carlgren kan detta uppfattas som ett reellt hot mot i första hand den dagliga verksamheten på gården då frånfället kan uppmuntra andra barn till avvikanden eller annan social oro. I andra hand kan det utgöra en prestigeförlust för honom personligen, dels då han utsett paret Vikman som lämpliga handhavare av gårdens verksamhet, dels därför att han värderat gårdens förehavanden högt. Den dagliga verksamheten i Pålkem var synnerligen krävande och orten låg geografiskt avsides vilket bidrog till svårigheterna att finna lämplig personal. Dessa två faktorer kan vara betydelsefulla anledningar till Carlgrens strävan att behålla paret Vikman, till priset av ringaktningen av Lydia som person. Gården var en försöksgård, och av årsrapporterna förstår man att det låg en viss prestige i att upprätthålla verksamheten där. Försöksgården utvecklades snabbt under ”den sällsport energiska ledningen” som paret

Vikman representerade. Samtidigt hade paret tidigare uttryckt att de kanske skulle lämna gården. Redan 1929 hade paret framfört åsikter om att avsäga sig sitt uppdrag i den mån deras tjänster inte längre var önskvärda. Vid det tillfället skrev pastorn i byn till Carlgren att det enbart ”hängde på ett hår, att vi skulle ha gått miste om” paret Vikman. I samma brev skriver pastorn att gården kan ses ”som kronan på Ditt stora verk”.[454] Rättaren och hans fru tillmättes således större betydelse för gårdens fortskridande än händelsen med Lydia.

2. Lydias agerande kan först och främst ses som en kritik av rättarens handlande. I förlängningen kan hennes handlande dock betraktas som kritik mot rörelsen som helhet. Rättaren är en auktoritet som är utvald av i första hand styrelsens verkställande ledamot och tillsatt av CS för att sköta det rörelsen anser sig vara bra på, nämligen att bedriva barnavård. Lydias flykt skulle därmed kunna indikera att den tillsatta personen inte skulle vara kompetent att handskas med barn. För Carlgren är detta allvarligt, då det riskerar att både äventyra rörelsens legitimitet och ifrågasätta hans egen omdömesförmåga vid personaltillsättning.

3. Det kanske allvarligaste i detta ärende är att Lydia själv offentliggör händelseförloppet. Därmed kliver hon ut ur mängden tysta arbetsstugubarn till offentlighetens ljus. Från att ha varit ett värnlöst barn utgör hon plötsligt ett hot mot hela arbetsstuguverksamheten, och detta med hjälp av de kunskaper och erfarenheter hon erhållit från just arbetsstugan: kunnighet i att uttrycka sig skriftligt på svenska. Lydia är ett hot då hon fattar pennan, då hon använder sina vunna färdigheter till att kritisera verksamheten. Genom att kommunicera i skrift lyckas hon få stöd av framträdande föreståndarinnor, alltså personer som besitter åtminstone informella maktpositioner. Genom hennes brevskrivande riskerar missnöjet att sprida sig. Tillströmningen av adepter till i första hand Pålkem kan allvarligt försvåras. Befolkningen anses av Carlgren ha lätt för

[454] NLA daterat 18/7-1929.

"psykos" då de tror på berättelser likt Lydias. Negativ publicitet påverkar också övriga delar inom rörelsen. För lokalkommitténs vidkommande betyder det att kontrollen från deras sida har brustit då de inte förmått se ett barn fara illa, något som i förlängningen, om än med mindre kraft, kan slå även mot centralstyrelsen. Vidare kan negativ publicitet medföra att folkskoleinspektörerna skärper sin bevakning av stugans verksamhet, vilket i värsta fall medför att ytterligare fall av vanvård inom stugverksamheten skulle kunna bli kända. Detta är en uppenbar risk då det redan florerar rykten om rättarens hårda handlag med barn. Lagtexterna talar dessutom för att flickor över tolv års ålder ej ska agas.[455] Lydia är fjorton år fyllda vid tillfället vilket gör agan till ett reellt lagbrott. Därav kan man tänka sig att ett fall av misshandel säkerligen drar till sig medias nyfikenhet. Skriverier i dagspress skulle sannolikt minska donatorers givmildhet.

Med allt det ovan skrivna i åtanke måste Carlgren agera, och i egenskap av verkställande ledamot är det naturligtvis rörelsens intressen som helhet som han ytterst måste beakta, inte ett enskilt människoöde. Carlgren gör detta på två vis. Dels gör han det genom att påpeka nödvändigheten av en utredning av det inträffade. Carlgren engagerar kyrkans man att genomföra undersökningen inkognito. Därigenom kan man hinna förekomma eventuella oegentligheter, ty ytterligare fall av potentiell misskötsel kan inte riskeras. Dessutom visar engagemanget från Lydias föräldrar liksom från hennes tidigare föreståndarinna att tillit till flickan finns. Dels söker Carlgren att i ett nästa steg förminska det inträffade. Lydias agerande framställs framsprungen ur flertalet orsaker; hon är flicka, hon härstammar från Tornedalen, har vuxit upp i Pajala och så vidare. Det är svårt att säga vilken av dessa parametrar som anses bidra mest till överreaktionen. Av korrespondensen tycks det som om Carlgrens största oro framförallt ligger i att paret Vikman ska lämna gården. Därför lägger han sig vinn om

[455] SFS 1918:422 § 69.

smicker gentemot dem, samtidigt som Lydias berättelse måste förringas.

Fallet Elina[456]

Även om flertalet antagna barn tycks ha varit vid relativt god vigör vid sin ankomst till arbetsstugan, förekommer det ett och annat fall där barn med särskilda behov har hanterats. Sådana gånger rör det sig oftast om medicinsk behandling på annan ort. Ett av dessa fall är Elina, vilken genom sin åkomma och sin karaktär blir ett omhuldat barn, åtminstone i texterna. Elina dyker första gången upp i korrespondensen i april 1923. Hon lider av lupus, en hudsjukdom också kallad hudtuberkulos. Sjukdomen är svårartad och behandling absolut nödvändig enligt dåtida uppslagsverk.[457] För att om möjligt få adekvat vård är det därför nödvändigt att Elina tillhandahålls ekonomiska förutsättningar. Stiftelsen kan inte ordna med sådana ekonomiska medel utan särskilda insatser krävs, vilket i praktiken betyder att man söker efter någon villig donator. Jeanette von Heijne är en person med förmåga att finna lämpliga donatorer. Hennes namn förekommer ofta i handlingarna då det är frågan om särskilda utgifter av detta slag. Det är, som så ofta, Albert Carlgren som skickar en förfrågan till von Heijne. Han skriver:

> ”Efter att en stund ha tvekat, om jag borde i nedanstående angelägenhet hänvända mig till min äldre eller till min yngre arbetssyster, har jag beslutat att hänvända mig till Fröken von Heijne, som kanske har något bättre tid än Julia och förut av sitt goda hjärta hjälpt i liknande fall.”

Med Julia avser Carlgren den under tidigare kapitel nämnda Julia Svedelius. Hon är alltför upptagen med sina förehavanden

---

[456] Informationen baseras på korrespondens mellan berörda parter år 1923 om ej annat anges och är hämtad från NLA 1018/95 E1 e3.
[457] Nordisk Familjebok 1912, band 16:1469f.

för att besväras, menar Carlgren. Von Heijne är inte lika delaktig i det praktiska arbetet kring arbetsstugorna som Julia, men en lika enträgen insamlerska av ekonomiska medel till verksamheten. Kanske kan hon ordna de medel som behövs. Carlgren beskriver Elina. Hon är 14 år och kommer från en by i norra Sverige nära gränsen till Finland. Carlgren har träffat henne i skolan och hon är "nästan den piggaste av alla barn", skriver han i sitt brev, och fortsätter:

> ”Men det stackars barnet var oerhört vanställt av lupus i näsan och det var hjärtslitande att se hennes leende under detta fruktansvärda sår. Jag underhandlade då med kommunalnämnden om att få in henne på S:t Göran, där ju lupus behandlas, men fick till svar, att flickan var finsk undersåte och att man icke kunde göra något åt saken.”

Elina är av finsk härkomst och kommunens ekonomiska välvillighet innefattar inte utländska medborgare. Fallet har dock väckt engagemang. Även läkaren i Pajala är involverad och har i sin tur sökt hjälp från Röda Korset. Carlgren bifogar en kopia av brevet till von Heijne där det bland annat står att flickan förvisso är finska men bosatt i Sverige och:

> ”… lider av lupus, Finland vill ej hjälpa, kommunen här nekar. Hon är 14 år gammal, snäll och duktig. Kan ännu botas, fast näsan nästan är bortfrätt. Snar hjälp av nöden. Nedsänder intyg.”

Det är tydligt att Elinas utseende och karaktär väcker medkänslor. Carlgren avslutar brevet till von Heijne med en aning dyster underton: troligen är det inte möjligt att få statsanslag för resa och vård till flickan. Det enda han kan hoppas på är välviljan hos någon donator: ”barmhärtigheten måste hjälpa/../det gäller ju ett människoliv”.

Svaret från von Heijne kommer blott några dagar senare och är högst positivt. Hon skriver att barnet kan komma, och det ”skola omhändertagas och få vård”. Jeanette von Heijne tycks

ha kontaktat sjukhuset i Stockholm tämligen omgående eftersom hennes brev till Carlgren ger klara direktiv om hur Elinas resa ska arrangeras: Flickan är välkommen till det så kallade *Lupushemmet* i början av maj och Carlgren ska inte ägna någon oro över de omkostnader som kan uppstå. Von Heijne har samtalat med en vän, vilken kan åtaga sig att finansiera Elinas resa och vård. ”Behandlingen är ju mycket dyr”, skriver hon och understryker detta som för att ytterligare klargöra generositeten i gåvan. Om Elina varit svensk medborgare skulle hon erhållit vården gratis, vilket alla obemedlade har rätt till, enligt von Heijne. Nu får emellertid ärendet lösas på detta filantropiska sätt. Elina garanteras ett års behandling och von Heijne gläds. Hon ber Carlgren meddela när flickans nedresa påbörjas. Av brevet framgår att von Heijne, sedan hon ordnat med de ekonomiska omständigheterna kring Elinas behandling, också varit i kontakt med Julia Svedelius.

Carlgren svarar tre dagar senare. Han tackar såväl von Heijne som den okände donator hon lyckats få fram och fortsätter:

> ”Med rört hjärta har jag mottagit Fröken von Heijnes brev, vilket gjort mig mera glad och tacksam än jag i ord kan uttrycka. Jag mera anar än vet den människoväns namn, som här lovat rädda ett vildmarksbarn."

Av brevet framgår att också pastorn i Elinas hemby gläds åt beskedet. Tanken är nu att Elina ska resa söderut tillsammans med sex andra arbetsstugubarn vilka ska till Styrsö. Resan kräver planering och Carlgren lovar att han hör av sig längre fram. Han avslutar brevet med ett post scriptum:

> ”Fröken Elina har hela sitt liv bott på svenska sidan, men hennes föräldrar, som aldrig brytt sig om henne, alltid på den finska.”

Det går tolv dagar. I slutet av april sänder Carlgren såväl ett telegram som ett brev till von Heijne. I telegrammet meddelas att Elina ankommer till Stockholm en måndag. Av brevet får vi

veta att Elina reser ensam då hon ”lärer rätt bra tala svenska”. Som en hjälpåtgärd förses hon emellertid med en ”rekommendation till konduktörerna/…/som sedan fortsprides hela linjen”. Resan är lång. Från sin hemby åker Elina till Boden där hon övernattar. Sedan tar hon tåget mot huvudstaden. Carlgren uttrycker viss oro:

> ”Må nu allt gå lyckligt och väl för den stackars flickan, som ju i övrigt har anledning att känna sig överlycklig men förut aldrig sett ens en glimt av den stora världen."

Med Carlgrens ögon tycks barnet riskera att ta skada av resans omvärldsintryck. Av von Heijnes svar förstår man att Elinas resa tar ungefär två dygn i anspråk, och att flickan kommer fram välbehållen "som ett litet paket". En viss syster Aino från Lupushemmet tar emot Elina då von Heijne själv är sjuk dagen ifråga.

Carlgren svarar några dagar senare, i början av maj månad, med att berömma von Heijne för hennes idoghet. Trots att hon varit sjuk har hon "kunnat ställa så att Elina blivit omhändertagen på vänligaste sätt vid sin lyckliga ankomst". Carlgren säger sig ha plågats under två års tid av Elinas "anklagande ansikte" samtidigt som han inte funnit möjligheter att hjälpa henne. Nu är det emellertid "en fröjd att tänka på henne".

Den femte maj svarar von Heijne. Hon har besökt Elina på hemmet och där gjort sina första bedömningar av flickan: "Elina artar sig bra, är pigg och verkar ganska sympatisk, säger Syster Anna, som klätt opp henne och följt henne till de första behandlingarna". Vad frasen "artar sig bra" står för är oklart. Kanske syftar det på sjukdomsförloppet, kanske på Elinas uppförande. 280 kronor har lagts ut, vilket täcker 40 behandlingar. Von Heijne känner vånda:

> "Jag har tänkt på Elina, om hon ej blir så bra att hon kan återsändas efter ett år och vi inga källor ha hvarifrån kontanta bidrag kunna

> flöda. Hvad gör man då? Hennes finska medborgarskap omöjliggör ju fri behandling. Ja, nu glädja vi oss åt dag som är och sörja ej för framtiden, men vi få ej heller helt glömma dess svårigheter."

Det hinner bli den sista maj innan Elina ånyo omnämns i korrespondensen mellan von Heijne och Carlgren. Då skriver von Heijne att Elina mår väl och att hon är snäll och omtyckt på Lupushemmet. Inget sägs om i vilken mån åkomman botas. Under månaden som följer diskuterar von Heijne och Carlgren huruvida Elina kan adopteras av en svensk familj för att därigenom få svenskt medborgarskap och på så sätt gratis behandling. Detta går trögt. I september skriver Carlgren att utsikterna till en adoption av Elina inte är ljusa.

Elina ifrågasätter inte och stretar ej emot de arrangemang som genomförs för hennes välmående. Därmed inte sagt att hon tycker om eller ens önskar dem. I korrespondensen framkommer dock inget som tyder på något ogillande från hennes sida. Hennes fall kan betraktas utifrån olika tolkningar, en medicinsk/emotionell, en ekonomisk/emotionell samt en etnisk/emotionell. Carlgrens engagemang i Elinas fall kan ur den förstnämnda tolkningen ses som en konsekvens av den vånda han känner inför flickans medicinska besvär. Hennes utseende tycks vara gravt stigmatiserande så att man som betraktare inte förmår blunda för hennes problem. Carlgrens engagemang kan vara tecken på ett genuint personligt engagemang. Förutom denna medicinsk/emotionella tolkning kan man även betrakta Elinas fall ur ekonomisk synvinkel. De starka skildringarna av Elinas utseende bidrar till att en ekonomisk bidragsgivare återfinns. Man kan vidare tänka sig att en lyckad behandling har ett stort pr-värde för organisationen i deras jakt på donatorer. Ur en etnisk/emotionell synvinkel ligger Elinas problem i hennes finska härkomst. Hon erbjuds ingen hjälp från hemlandet, samtidigt som hennes nationella tillhörighet omöjliggör stöd från svenskt myndighetshåll. Engagemanget i Elina överskrider nationsgränser. Frågan om att rädda värnlösa barn är i Carlgrens ögon viktigare än

nationstillhörighet. Samtidigt är Carlgren en svenskivrare. Ett engagemang för en icke-svensk medborgare, som dessutom är ett barn, kan även tjäna till att stärka den egna nationella identiteten. Sverige står som det goda, det hjälpande, det ansvarstagande.

Fallet Fredrik[458]

Ett av de mer omfattande fallen handlar om pojken Fredrik. Hans vistelse kantas av såväl framgång som besvikelser och får tjäna som en illustration till hur verksamhetens företrädare rationaliserar en 'misslyckad assimilering'.

Fredrik tycks ha gjort väl ifrån sig under sin arbetsstuguvistelse. I årsrapporten 1927-28 omnämns han som ett exempel på den oväntade bana ett liv tidigare så fyllt av armod kan ta.[459] Han har nämligen antagits vid den välansedda Fjellstedska skolan i Uppsala, något som organisationen inte är sen att framföra i sin årsrapport där de skriver: "… en i fjol utgången gosse studerar nu i Fjellstedska skolan för att, understödd av en människovän, en gång bli präst". Vilka vägar har fört honom dit?

I årsrapporten omnämns han första gången 1923-24. Där presenteras ett brev författat av Fredrik själv samt ett brev författat av föräldrarna. Pojkens vältaliga brev, i jämförelse med föräldrarnas, tas som intäkt för arbetsstugornas välgörande verkan. Första gången han omnämns i arbetsstugurörelsens korrespondens är hösten 1926 och då i brevväxlingen mellan Albert Carlgren och Jeanette von Heijne. Fredrik har sökt in till Fjellstedska skolan i Uppsala, dock utan framgång då alla platser redan är tillsatta. Enbart för att ha nått hit förutsätts att föreståndarinnan vid hans arbetsstuga talat särdeles väl om honom inför ansvariga vid centralstyrelsen för Norrbottens

[458] Informationen baseras på korrespondens mellan berörda parter åren 1926-1931 om ej annat anges och är hämtad från NLA 1018/95, 1018/100, 1018/113-114.
[459] NLA årsrapport 1927-28:38.

arbetsstugor, och då i synnerhet inför Albert Carlgren som innehar platsen som verkställande ledamot. Studier av detta slag är kostsamma. Fredriks egen familj har inga förutsättningar att kunna bekosta en sådan utbildning, inte heller kan de norrbottniska arbetsstugorna åta sig en sådan uppoffring, varför en anonym donator, sannolikt på begäran av Carlgren, lovat betala stora delar av den långa utbildningen. Hösten 1926 har Fredrik som sagt fått avslag. I väntan på nästa års intagning får han plats på folkhögskolan i Matarengi. Fredrik gör ett gott intryck på sin omgivning tycks det, för Carlgren skriver till von Heijne, företrädare för den okände donatorn:

> "Vid besök i folkhögskolan,/.../, "inspekterade" jag vederbörligen Fredrik, som var iklädd den prydligaste vadmalskostym, en av de två kostymer, som man i Pello förfärdigat av landshövding Bergstöms tidigare vadmalsdräkt, använd vid färder i ödebygderna. Fredriks ögon lysa av intelligens, godhet och anspråkslöshet. Hans anlete är även mycket välbildat, han är ljus och ganska lång och bär lustigt nog redan nu en viss prästerlig prägel."

Carlgren har med rektorn överenskommit att Fredriks studier i görligaste mån skall anpassas så att de lever upp till Fjellstedska skolans krav. Noterbart är alla de extra insatser som vidtagits för Fredriks del i form av 'vänteplatsen' vid Matarengi folkhögskola, vadmalskostymerna samt den särskilda kursutformningen. Det indikerar att Carlgren hyser stort förtroende och stor tillit till Fredrik. Hösten 1927 antas han, till donatorns stora glädje. Carlgren å sin sida tackar den okände donatorn för de ekonomiska anslagen.

Vid vårterminens början, närmare bestämt den 20 januari 1928, skriver Carlgren om den ekonomiska redogörelse som Fredrik lämnat in för den gångna terminen och "som länder honom till heder", något som även den anonyma donatorn förhoppningsvis ska tycka. Fredrik har inte spenderat ett enda öre på nöjen, "ej ens en biobiljett, vilket särskilt glädjer mig", fortsätter Carlgren, som inte utan stolthet tänker på

"arbetsstugupojken, som skall bli präst". Han summerar det hela som "förverkligandet av något som liknar sig till en saga". Fredrik har förvisso inte skickat in sina betyg, men enligt uppgifter som Carlgren inhämtat sköter pojken sig väl.

Von Heijne svarar några dagar senare och är, skriver hon, i likhet med den anonyme donatorn, högst tillfreds med resultaten. Vidare ser hon Fredriks medlemskap i KFUM som något berömvärt trots att "ett par aftnar" i veckan går till detta ändamål. Brevväxlingen fortsätter parterna emellan och rör ekonomiska frågor och hur länge finanserna räcker. Carlgren svarar att dessa borde kunna svara för fyra till fem år av studietiden och att Fredrik därefter kan söka stipendium. Det är den sista januari och Carlgren har ännu ej fått in Fredriks betyg.

Det hinner bli maj månad innan nästa brevväxling inleds. Carlgren börjar med att tacka von Heijne och den anonyme donatorn för den ekonomiska gåvan till Fredrik. Han informerar om att pojkens studier förlöper väl, samt att hans sparsamma leverne gör att ekonomin är mycket god. Carlgren avslutar med sin egen bild av Fredriks situation: "vid hans vagga har stått en god fe, och han får mycket att tacka Gud för, när han en gång får ikläda sig kappa och krage". Brevväxlingen fortsätter under juli månad då donatorn via von Heijne gläds åt resultaten. Betygen liksom ekonomin tycks tillfredsställande. Detta brev är daterat den 21 juli 1928 och det dröjer drygt två år innan von Heijne och Carlgren brevväxlar igen.

Carlgren har dock fortlöpande kontakt med Fredrik, som i ett brev från den 17 februari 1928 skriver att han aldrig haft det så bra som på Fjellstedska med undantag för hans tid på arbetsstugan. Samtidigt ursäktar han sig för att han hör av sig så sällan. Skolarbetet tycker han går ganska bra. Övriga brev under våren rör annars ekonomi och inköp. Carlgren gläds åt de goda betygen. Också hösten förlöper väl. Fredrik skickar tackbrev och informerar om att han läser tyska och latin.

Tidigt i januari 1929 meddelar dock Fredrik i ett brev att betyget sänkts till följd av rökning, en företeelse som var förbjuden för studenter på skolan. Han ursäktar sig med att han inte rökt så mycket. Samtidigt säger han sig vilja ta en Hermods-kurs i tyska och latin. Fördelen är att han därigenom kan hoppa över tredje klass, nackdelen dock att detta kostar extra. Carlgren svarar tämligen omgående med att han är belåten över Fredriks betyg men hoppas att de kan förbättras en aning. Hermodskursen får han tillåtelse att gå. Han tycker att överträdelsen av rökförbudet är ledsamt, men fortsätter:

> "Jag har dock varit pojke själv en gång och kan förstå, att man någon gång kan låta locka sig till det som icke är rätt. Om Du nu lovat att icke röka mera, handlar Du som en hel karl."

I slutet av februari hör Fredrik av sig och berättar att han varit förkyld då det varit mycket kallt i Uppsala. Han tillägger dock att Norrbotten haft långt kallare väder och prisar den funktion som arbetsstugorna har sådana gånger. Han äskar sedan åter en del medel då han gått med i KFUM, ett medlemskap han ursäktar då han inte frågat 'pappa', det vill säga Carlgren, om lov. Carlgren lovordar hans initiativ och skickar en extra slant utöver det Fredrik begär. Carlgrens förlåtande attityd och ekonomiska frikostighet indikerar att han hyser gott hopp om Fredriks framtid.

Först i slutet av augusti hör Fredrik åter av sig. Han ber om ursäkt för det långa uppehållet, vilket han själv betecknar som "en oförlåtlig försummelse". En terminsräkning bifogas med utgifter samt en specifikation på nödvändiga klädinköp. I mitten av september meddelar Fredrik att kassaboken förkommit och lovar att detta inte ska ske igen. Först en månad senare svarar Carlgren. Han beklagar förlusten av kassaboken och påtalar vikten av att kunna uppvisa en sådan för dem som bekostar hans studier. Samtidigt bifogar han medel till kläder och skor och uppvisar därmed ånyo stort tålamod med pojkens försummelser. Under de första dagarna i januari 1930 hör

Fredrik åter av sig, denna gång djupt ångerfull. Det framkommer att han ljugit om den borttappade kassaboken. Den hade aldrig förkommit utan det var han, Fredrik själv som på grund av onödiga inköp dels hade underlåtit att fylla i den, dels på eget bevåg hade utökat vissa poster för att få summorna att stämma överens. Han avslutar ångerfullt sitt brev med orden: "O, Gud vad skall man tro om mig? Jag kan knappast hoppas på förlåtelse. Men käre, käre arbetsstugupappa förlåt mig i Jesu dyra namn, att jag får frid. Annat kan jag ej begära!". Nu tycks Carlgrens oro få ytterligare näring. Några dagar efter att Fredriks brev mottagits skickar han nämligen en förfrågan till rektorn för Fjellstedska skolan, Gustaf Norrman, angående Fredriks och ytterligare en arbetsstugupojkes uppförande, såväl studiemässigt som i övriga hänseenden. I samband med detta påtalar Carlgren att han själv ju står som ansvarig inför den generösa donatorn. Samtidigt poängterar han att Fredrik visat sig ångerfull i sitt brev.

Carlgren författar därefter ytterligare ett brev till rektorn, samt ett svar till Fredrik där han uttrycker sin stora besvikelse över vad Fredrik ställt till med. Ändå förlåter han pojken emedan denne visat ånger inför Gud och eftersom han inte önskar att studierna ska behöva avbrytas. Ånyo påtalas ansvaret inför donatorn, denna "hjärtegoda människa" som förhoppningsvis ska kunna förlåta gärningen. Carlgren låter Fredrik förstå att han i ärendet ifråga även meddelat sig med rektorn, samt att han därigenom hoppas i fortsättningen kunna få goda underrättelser. Carlgren avslutar brevet med:

> ”Jag kan förstå de frestelser, som möta en gosse från vildmarken i en så stor stad som Uppsala, frestelser till onödiga utgifter och även till annat, som Du borde ha motstått vid tanke på att det icke är Du själv, som betalar, och att Du är en mycket fattig pojke, som lever av andras godhet. Du måste stålsätta Dig, om Du icke är stark i Ditt väsen måste Du uppfostra Dig till starkhet. Det är så mycket i den s k yttre kulturen i vår tid, som är ett falskt sken, och icke eftersträvansvärt för någon, och mycket är idel dårskap. Även om

> Dina kamrater falla offer för lockelserna, så skall Du vara karl för Dig och icke följa dem på deras vägar."

Här skymtar vi Carlgrens åsikt angående Fredriks härkomst och hur den gör pojken disponerad för en slags naturlig svaghet för de frestelser som storstaden och dess kultur erbjuder. Carlgren blir dock mycket nöjd över det svar han får från rektorn för Fjellstedska, i vilket den senare meddelar att han i stort sett är mycket belåten med Fredriks uppförande. Pojken är samvetsgrann och sköter sina studier, det är endast i tyska som han har vissa svårigheter. Det går inte att ta miste på Carlgrens glädje över det positiva svaret. Han har full förståelse för Fredriks agerande: "Det är inte så gott för en yngling från [ortnamn] ödebygd att konfronteras med kulturen och dess frestelser." Carlgren är dock tacksam om rektorn vill hålla ett vakande öga på Fredrik så att denne verkligen fullgör sina plikter samvetsgrant. Detta är i februari 1930.

Månaderna går. Brevväxlingen mellan Carlgren och Fredrik är begränsad, men sker i vänlig ton. Så småningom skickar Carlgren ett brev till kamrer Hjerpe angående Fredriks ekonomiska redovisning för vårterminen: pojken har av någon anledning redovisat 675 kronor, trots att Carlgren endast skickat 550. Varför de ekonomiska oklarheterna uppstått framgår ej. I augusti samma år låter Fredrik meddela att han "blivit bötfälld och fått nedsatt sedebetyg för promenad på otillåten plats i Uppsala". Det föranleder Carlgren att åter höra sig för hos rektorn på Fjellstedska. Även Fredrik får ett brev med kommande terminsavgifter framställda, i vilket Carlgren samtidigt passar på att fråga pojken varför han trotsat förbudet att promenera på otillåten plats. Han kommenterar därefter vårterminens räkenskaper, ger goda råd om hur ekonomin bäst ska kunna skötas samt betonarförfattandet av utförliga och samvetsgranna redovisningar:

> "Detta innebär ju icke, att jag ej litar på Dig utan allenast, att jag måste redovisa för Ditt uppförande och Dina framsteg inför en människa, som varken Du eller jag känner närmare, än att denna

människa besitter en sällsam godhet, som vill hjälpa en fattig pojke från en ödebygd till en ljus framtid."

Fredrik anmodas köpa en ny kassabok för redogörelse av inkomster och utgifter vilka kan granskas av Carlgren efter varje termins slut. Han vill inte anmärka på några utgifter "men Du bör vara sparsam på biograf- och konditoribesök". Uppenbarligen har Fredrik fallit för frestelsen att besöka biograf, ett nöje han inte alls nyttjade under sin första tid i Uppsala.

Rektorn besvarar Carlgrens tidigare förfrågan. Brevet har inte återfunnits, men genom Carlgrens svar framgår att det skickats. Informationen om Fredrik är nu allt annat än positiv. Carlgren hade hoppats att "… ett omdöme om honom [Fredrik] sådant som det rektorn fällt icke skulle behöva förekomma." Exakt vilka omdömen som lämnats har inte gått att finna, men uppenbarligen leder de till nya frågor. I vilken grad, undrar Carlgren, skulle Fredriks begåvning räcka till en prästexamen, och hur uppför sig pojken mot lärare och kamrater? Till Fredrik skickar Carlgren ett skarpt formulerat brev där frågan om studieavbrott lyfts fram. Carlgren frågar: "Om nu sådden faller på vägen – en bred väg som icke leder till livet – så är ju sådden fåfäng. Hur är det Fredrik? Trampar Du en bred och hård väg, där inga skördar gro?" Fredrik ombeds rannsaka sig själv inför Gud och avsluta studierna om han inte kan bli en värdig ordets tjänare. Carlgren säger sig vänta på ett uppriktigt svar, men vidtar i övrigt inga åtgärder. Däremot manar han Fredrik, att "Du skall veta, att Du är satt på prov och att vid minsta anmärkning mitt tålamod är slut." Man kan anta att dessa ord fälls med stor sorg då Carlgren av allt att döma har hoppats mycket på Fredrik. Men pojken måste ju lära sig ärlighet och ansvar inför andra människor.

Fortsatta ekonomiska medel skickas hädanefter till rektorn att förvalta för Fredriks räkning. Rektorn skickar ännu ett brev till Carlgren. Detta brev har inte heller gått att återfinna, men dess av allt att döma nedslående innehåll låter sig återigen anas ur

Carlgrens svar. Fredrik besvarar Carlgrens tidigare sända brev. Han har nu kommit till insikt om att han inte 'är värdig' alla de uppoffringar som gjorts för honom, en insikt han säger sig ha haft sedan en ganska lång tid tillbaka. Han skriver:

> ”Mitt liv har, förefaller det mig själv uppriktigt sagt, varit en illusion, en rad av gäckande framtidssyner och förhoppningar. Ej heller duger jag till ett sådant kall och livsverk som att bli en Guds tjänare. Mitt samvete säger mig obevekligt sanningen. Därför anser jag det bäst att sluta.”

Han vill endast fortsätta denna termin ut. "I annat fall måste jag resa hem och bli vad min far och förfäder ha varit.” Han skickar även ett brev till sin tidigare föreståndarinna, det vill säga den person som initialt rekommenderade honom för högre studier. I ångerfulla ordalag beklagar sig Fredrik inför henne. Till Carlgren skickar han ett liknande brev, dock med tillägget huruvida det skulle gå för sig att låna de medel som finns deponerade för hans utbildning, med den avsikten naturligtvis att så småningom betala tillbaka dessa. Carlgren erbjuder honom dock endast en plats på gården i Pålkem.

Carlgren frågar von Heijne vad som ska göras med de återstående ekonomiska medlen. Han berättar om det erbjudande han gett Fredrik om att få ta plats i Pålkem och om ”de karaktärsdanande möjligheter, som där givas honom”. Pojken behöver, menar han uppenbarligen, en annan typ av utbildning än den som erbjudits honom i Uppsala. Von Heijne svarar: ”Hvad skall bli af gossen och hur skall han kunna gå som en bra man genom lifvet när hans inre människa visar sådana upprepade svaghetstecken.” Erkännandena och ångerfullheten är berömvärda men ”en segrande kraft måste ju ändå synas, om en fast karaktär skall kunna växa fram”. Kanhända har Fredrik större utsikter att lyckas i sina förfäders arbete, eftersom det är ”… synnerligen vanskligt att omplantera en människa, flytta henne ur miljön hon uppväxt i; det nya hon då möter kan bli för öfvermäktigt. Vi se det i detta fall, Tyvärr. –”

Och hon antar vidare att ”Hans väsen skola nog utveckla sig i sund riktning när han återgår till sitt fäderneärfda lif.” Hon önskar att Carlgren även fortsättningsvis ska förvalta pengarna. Dessa kan, menar hon, användas för Fredriks räkning om denne till exempel skulle vilja köpa sig en jordlott att bruka. I nuläget ska han dock inte ha vetskap om dessa. Sålunda tycks varken Carlgren eller von Heijne vilja helt släppa taget om Fredrik.

Också rektorn vid Fjellstedska skickar ett brev. Det är daterat i december 1930 och rektorn skriver:

> ”Mina små förvaltningsbestyr ha haft den betydelsen, att jag fått skåda litet djupare in i Fredriks karaktär. Och jag nödgar bekänna, att den inblicken icke varit av uppmuntrande art./../ ”Vid avskedet gjorde han icke något sympatiskt intryck – när jag förehöll honom huru illa han motsvarat barmhärtiga människors offervillighet och förhoppningar. Det vilade något dolskt och ”tillknäppt”, något hårt över hans anletsdrag. – Hans förut framställda önskan, att jag skulle skaffa honom någon plats här i Upsala, fann jag självfallet olämpligt ur alla synpunkter. – Måtte nu den tilltänkta regimen i Pålkem bli denna yngling till tuktan och upprättelse. Och måtte ej Eder trägna strävan för honom bli utan frukt.”

Enligt rektorns iakttagelse har det nu över den tidigare så väne Fredrik fallit något lömskt. I samma veva skriver Fredriks syster ett brev till Carlgren. Det inleds med ett tack för dennas egen vistelse på arbetsstuga, men övergår sedan till att gälla brodern som familjen inte hört av på en tid. Deras far börjar bli orolig och undrar ”hur det egentligen är med honom”. Vad Fredrik än har haft för sig, tycks det således som om detta har fått honom att försumma såväl sina studier som kontakter med familjen. Carlgren tackar för systerns vänliga brev och upplyser denna om att Fredrik tycks trivas i Pålkem och att han vistas där utan anmärkningar. Han säger, att ”Jag skall nu erinra honom om hans ovillkorliga skyldighet att skriva till sitt hem.”

I slutet av februari 1931 skriver Fredrik åter till Carlgren. Vistelsen vid Pålkem går ganska bra tycker han. Samtidigt nämner han att värnplikten närmar sig, och då han ju är skriven i Uppsala är det där han bör fullgöra den. Emellertid betalar staten endast resa till Boden varför Fredrik frågar om reseunderstöd. Han vill gärna till Uppsala då han har goda vänner där. Något svar på hans förfrågan har inte gått att återfinna. Efter ytterligare en tid havererar samarbetet mellan Fredrik och rättaren vid Pålkem. Ett brev från Carlgren till donatorn avslutar så småningom 'Fredrikaffären':

> "Jag tänker nu icke sätta allt på ett kort såsom senast utan med mindre belopp stödja framtidssträvanden hos några pojkar, som jag själv i åratal iakttagit. Detta hade jag aldrig gjort beträffande Fredrik, vilken blott var mig så varmt rekommenderad av lärarinnorna."

Redan så tidigt som 1925-26 uttrycks i arbetsstugornas årsrapport oro över att förflytta människor från deras hembygd. Då "ödebygdsmänniskan är som en planta, växt i ödebygdens jord" bör man ej rycka denne ur sin jord.[460] Episoden om Fredrik bekräftar denna tes.

Fredriks illojala uppträdande mot framförallt Carlgren är uppenbar. Trots detta uppfattas han aldrig som ett reellt hot mot rörelsen som helhet. För att förstå historien om Fredrik måste vissa aspekter beaktas. Fredrik erbjuds en rad arrangemang såväl före, under och efter sin vistelse i Uppsala. I dessa erbjudanden innefattas även en – måhända ofrivillig - plats i rörelsens offentliga framställningar. Fredriks skolgång innebär en unik och betydelsefull 'saga' för rörelsen som kan exploateras i bland annat årsrapporterna, till skillnad från den tidigare nämnda Lydia vilken självmant offentliggör sina förehavanden.

[460] NLA årsrapport 1925-26:8.

Carlgrens personliga engagemang i fallet Fredrik är starkt, för att inte säga unikt, åtminstone som det framställs i organisationens interna korrespondens. Engagemanget kan ses professionellt, tolkat som grund för att 'projektet Fredrik', ifall det lyckas, ska kunna nyttjas som milstolpe för verksamheten som sådan, ett lyckat exempel på resocialisering eller rekultivering av barn såsom inte bara möjlig utan även rik på framgång. Rörelsens uttalade mål är att *förbättra* barnen. Som framkom i kapitel åtta finns dock problem att mäta framgången. Skilda parters inspektionsberättelser ger svepande beskrivningar medan matriklarna delger spridd information. I det fall skolningen av Fredrik skulle ha lyckats, skulle organisationen besuttit ett lysande exempel på sin egen goda effekt. Carlgrens engagemang kan vidare förstås mot ekonomisk bakgrund, dikterad av en stark önskan om att bibehålla de generösa ekonomiska bidrag som i just detta fall genereras via den anonyma donatorn. Denna person skänker stora bidrag utöver de gåvor som riktas till Fredrik. Fallet Fredrik kan därmed genom lyckosam skolning öka möjligheterna för hjälp åt ytterligare enskilt utvalda barn. För att detta ska kunna möjliggöras måste dock goda exempel statueras. Ett eventuellt misslyckande i fallet Fredrik kan tvärtom utgöra en fläck i verksamhetens historia. Sist och slutligen kan engagemanget hos Carlgren betraktas på ett privat plan. Trots Fredriks misskötsel av ekonomin och underlåtande av sina studier är Carlgrens svar igenkännande och förlåtande till sin karaktär. Alla de extra arrangemang som företas för Fredrik i samband med Uppsala-vistelsen kan ses som starka indikatorer på privat engagemang (jfr med det samtida fallet Lydia). En möjlig förklaring skulle kunna vara en underdånig hållning från Fredriks sida. Han erkänner sina fel, ber om ursäkt, ser sig som ovärdig den hjälp han fått. Sådana uttalanden tilltalar såväl Carlgren som donatorn, vilket skulle kunna vara förklaringen till det förlängda förtroende som ges Fredrik.

Diskussion

För vårt vidkommande är det svårt att göra några vidare tolkningar av de ovannämnda barnens handlingsstrategier. Vi har helt enkelt för begränsad information om deras övriga liv utöver det som framkommer i den återgivna korrespondensen. Däremot är det lättare att förstå den verkställande ledamotens, i dessa fall Albert Carlgren, handlande då vi redan under tidigare kapitel bekantat oss med honom på både privat och professionell nivå. Till skillnad från sin företrädare Carl Svedelius, som var engagerad i frågor kring ungdomar och idrott i synnerhet, tycks Carlgren hysa intresse för i första hand den penningbesparande delen av verksamheten och organisationens fortlevnad som sådan, i andra hand barnverksamheten i sig. Överlag var Carlgren engagerad i en rad sammanslutningar och även en flitig debattör i lokalpolitiska frågor av huvudsakligen ekonomisk karaktär, vilka ej nödvändigtvis berörde barnfrågor. Det var som om strävandet efter ekonomiska besparingar låg honom varmare om hjärtat än själva hjälparbetet. Detta ska dock inte tolkas som om han stod obekymrad inför barnens situation. Tvärtom önskade han säkert deras väl, men då med insikten om att barnens vård var fundamentet för organisationens och därmed själva penningbesparandets fortlevnad. För denna slags tankegång talar följande punkter:

Verksamhetens nytta framställdes i svepande beskrivningar samtidigt som liten energi lades på att få fram hållbara verktyg för utvärdering av insatserna. Mer precisa mätverktyg hade sannolikt gjort diskrepanserna mellan ideal och praxis mer tydliga, och detta måhända på sådant sätt att fortsatt verksamhet kunnat hotas.
De skilda kommunernas åsikter och argumentationer vid stugetableringarna förbisågs. Där kunde förmodligen i annat fall tydligt ha framgått att flertalet antagna barn inte med nödvändighet tillhörde den utsatta grupp rörelsen avsåg att hjälpa.

Föreståndarinnornas bristfälliga matrikelförfarande lämnades relativt lättvindigt därhän, trots att Carlgren själv pläderade för deras nytta.
Problematiska fall löstes på ett för organisationen lämpligt sätt och inte på basis av barnens behov.
Policyproblemet omdefinierades, trots att inga rimliga belägg för detta lades fram.

Allt detta talar för att Carlgren satte rörelsens fortlevnad i första rummet. Varför agerade han så? Hans situation var prekär. Han skulle implementera idéer utan att ha tillgång till fruktbara styrmedel, något som till exempel Carl Svedelius på sin tid hade. Då befann sig som tidigare framgått kommunerna i ett mer ekonomiskt utsatt läge, varför de i görligaste mån sökte efterleva organisationens ideal för att inte riskera att gå miste om hjälpen. Under rörelsens andra expansionsfas hade kommunerna inte samma svårigheter och en eventuell indragning av arbetsstugan tedde sig inte alltför allvarlig. För Carlgrens del fanns därmed inget effektivt styrmedel gentemot kommunerna. De lokala företrädarna kunde under den andra fasen använda stugetableringen som ett skäl att stänga befintliga skolor eller som orsak till att inte genomföra nybyggnationer. Följaktligen var ett hot om stängning av arbetsstugan inte ett fruktbart styrmedel.[461] Samtidigt var rörelsen inte hjälpt av att gå i öppen konflikt med lokalpolitiker, vilket exempelvis skedde i Tärendö där detta tog alltför mycket av både tid, kraft och resurser i anspråk. Även gentemot föreståndarinnorna saknades effektiva styrmedel. Hot om uppsägning skulle möjligen kunnat vara en, dock inte särskilt rimlig, utväg. Rekryteringen av föreståndarinnor var arbetsam. För Carlgren var det sannolikt därför mer förnuftigt att bortse från mindre förseelser än riskera öppen konflikt. Flertalet föreståndarinnor tycks till exempel ha negligerat matrikelförfarandet. Här skulle dock en eventuell konflikt förmodligen riskerat att sprida sig. Fallet

[461] Jfr med Folkskoleinspektörerna som kunde hota med indragna statliga medel om kommunerna inte efterlevde de av staten uppsatta reglementena.

Lydia visar tydligt på Carlgrens försiktighet vad gäller hanteringen av en etablerad föreståndarinna och rättaren.

Som vi vet satt Carlgren som verkställande ledamot. Hans uppgift var att utföra styrelsens (CS) beslut. När ett nytt policyproblem 'skapades' kan man därför inte lasta Carlgren allena för detta, även om hans 'specialistkunskap' efter många resor i norr säkert gav hans yttranden en viss tyngd. Också övriga styrelsemedlemmar torde haft skyldighet att sätta sig in i sakförhållandena innan beslut togs. Carlgren sökte efterleva sin ämbetsbeskrivning så som *han uppfattade* den. Det förklarar varför han i fallet Lydia agerade påtagligt kraftfullt. Hennes göranden hotade organisationen. Mot detta var han tvungen attsvara i egenskap av verkställande ledamot, vilket han gjorde genom att rakt igenom omdefiniera Lydias berättelse som påhitt och därmed frångå den sanningsprincip organisationen sökte inpränta i barnen. Carlgren hade vidare inget stöd från omgivningen när fallet Lydia tog fart. Ett sådant var han tvungen att kreera själv. Detta kan kontrasteras med fallet Fredrik, där andra än Carlgren kunde notera Fredriks avvikelse. I slutänden riskerade Lydias agerande att kullkasta hans auktoritet. Hon, den enkla lilla flickan från norr, från kulturens torftigaste utpost någonstans i Norrbottens ödebygd vågade ifrågasätta Honom, en universitetsutbildad man med mångårig yrkeserfarenhet från kulturens högboning i söder: vid denna tid en total orimlighet. Kompetens var ett nyckelbegrepp för organisationen, den bästa garanten för fortsatt tilldelning av klienter och ekonomiska resurser.[462] Såväl statliga som kommunala ekonomiska medel riskerade att utebli i fall organisationen skulle befinnas skyldig till misskötsel eller vanvård av barn. Samtidigt illustrerar fallen hur svårt det verkligen var för Carlgren att i egenskap av verkställande ledamot fullgöra sina plikter något som helst utan känslomässigt engagemang. Goffman skriver att "involvering i ett samhälleligt fenomen innebär/../ både formella plikter och emotionella

[462] Se t ex Hasenfeld 2003:99.

band".[463] Att förhålla sig strikt professionellt är svårt, för att inte säga omöjligt.

Fallen visar var för sig på konflikter mellan aktör och struktur, mellan individ och organisation, mellan vision och verklighet. Där finns barnet som söker göra sin röst hörd i ett samhälle där barnets stämma mer eller mindre negligeras (t ex Lydia). Där är barnet som inte förmår leva upp till den standard och de förväntningar organisationen ställer, ett barn som opponerar sig och därmed utmanar befintliga arrangemang (t ex Fredrik). Är det rätt att i fall som detta knyta misslyckanden till individen?

En mer generell tolkning blir att barn som opponerar sig eller på andra sätt ifrågasätter eller utmanar en verksamhet, med påtaglig lätthet omskrivs till negativa konnotationer, i synnerhet om uttolkarna i barnets uttryck ser hot mot sig själva. Lipsky pekar i sin studie kring så kallade 'gräsrotsbyråkrater' på hur vissa klienter favoriseras i de fall de är hjälpsamma, samarbetsvilliga eller svarar väl på den hjälp de erhåller.[464] Ett 'bra' barn är i likhet med Elina ett barn som stillsamt och vänligt mottar de arrangemang som erbjuds. Samtidigt väcker det etiska frågor. Hur mycket kan en till synes välmenande organisation förbise eller omskriva sina barnavårdande ideal till förmån för sin egen existens? Goffman påpekar att organisationer i viss mån måste åsidosätta delar av sina ideal för att förverkliga andra.[465] Men står människovårdande verksamheter över enskilda människoöden och vilket ansvar kan vi ställa på den enskilde medarbetaren? Oundvikligen har allt arbete med människor en moralisk aspekt att ta hänsyn till![466]

---

[463] Goffman 2005:125.
[464] Lipsky 1980:152.
[465] Goffman 2002:47.
[466] Hasenfeld 2003:165.

Kapitel 10

Ett fältexperiment mot fattigdomen

Så har avhandlingen nått vägs ände. Syftet har varit att studera hur en filantropisk hjälpinsats implementeras och transformeras. Hur skall studien bedömas? Är det en studie av filantroper med dunkla avsikter eller en illustration av den sociala ingenjörskonstens framväxt? Är det ännu en i raden av vad Rothstein kallar eländesforskning, en studie om "förslösade resurser, om oförutsedda bieffekter, om oklara politiska målsättningar, om olämpliga organisationsformer och oförstående eller allmänt illasinnade byråkrater"[467],? Svaret är inte givet, utan beroende av vilket perspektiv vi har när vi betraktar och bedömer. Börjesson och Palmblad uttrycker det träffande när de skriver:

> "Ideologier om välfärd har ett Janusansikte. Dubbelheten består i att de idéer om det goda samhället som - jämte att främja lycka, harmoni och ordning - skall förkroppsliga välfärdens normativa grundvalar, på andra nivåer opererar disciplinerande."[468]

Interventioner med humana förtecken uppfattas olika beroende på var i ledet man befinner sig. Är man verksamhetens givare eller mottagare, organisatör eller behovstagare? Gränserna mellan omtanke och egennytta, mellan vård och tvång går inte alltid att utkristallisera. Svaret på frågan beror vidare på vilken del av policyn vi granskar och enligt vilka kriterier denna bedöms. Verksamhetens skilda utfall tycks av allt att döma gagna skilda parter.

Hur skall då detta analyseras? Finns det något sätt att ta sig an detta? Följande kapitel ska till del sammanfatta resonemangen

---

[467] Rothstein 2006:76.
[468] Börjesson & Palmblad 2003b:41.

från de tidigare kapitlen och i samband med det återkomma till de frågor som ställdes under syftesformuleringen i kapitel ett. Till del kommer nya frågor, väckta under studiens gång, att lyftas fram och diskuteras.

Studiens frågor och svar

Fördomens inverkan

Den första frågeställningen rör den historiska och kontextuella bakgrunden till stugornas framväxt. Kapitel fyra har sökt visa på de generella föreställningar om Norrbotten och dess invånare som är förhärskande hos den bildade eliten under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet.[469] De negativa associationerna som florerar om norra Sverige, dess miljö och befolkning nyttjas flitigt i officiella dokument. Inte för att de behöver vara mer sanna utan på grund av deras gångbarhet för initiativtagarna till arbetsstugurörelsen. Exempel härom återfinns bland annat under kapitel nio där tornedalingar framställs som mentalt labila. Befolkningen anses bära på ett svårmod, vilket bland annat yttrar sig i håglöshet och initiativlöshet och i sin tur leder till fattigdom.

Alla länets invånare ses dock inte som likvärdiga. Den samiska befolkningen antas såsom varande ursprungsfolk, en relikt i relation till de kultiverade svenskarna, av vissa forskare stäva mot sin snara undergång. Då de antas befinna sig på en lägre kulturgrad är de i enlighet med tidens darwinistiska syn dömda att försvinna, till förmån för befolkningsgrupper vilka nått en större grad av kultivering. Detta kan i viss mån förklara varför samerna i hög grad exkluderas från arbetsstugornas försvenskningsprogram. Den tornedalska befolkningen å sin sida är uppenbarligen svårdefinierad. Tornedalingar betraktas inte som ’riktiga’ svenskar då de talar en slags finska och begagnar sig av seder och bruk vilka i viss mån i huvudsak förknippas

[469] Jag är väl medveten om att vissa av föreställningarna lever kvar än idag med högre eller mindre grad av samstämmighet.

med Finland, åtminstone av personer från de södra delarna av Sverige. Närheten till Finland är både sociokulturell och geografisk. Finländare ses förvisso som ett 'broderfolk' vid denna tid vilka därmed står på liknande kulturnivå som svenskar.[470] Tornedalingar betraktas därför som förfinskade svenskar. Då det finska inslaget inte behöver hämma intellektet möjliggör denna ådra av svenskhet förändring via skolning. Skolning av den samiska befolkningen däremot, anses som oförsvarbar då den antas resultera i armod och elände för gruppen ifråga. En ytterligare viktig omständighet i sammanhanget är att samerna inte har något stöd från andra nationer. Detta, fruktar man från svensk sida, antas den tornedalska befolkningen kunna besitta från framförallt Finland och Ryssland. Följaktligen väljer staten att i första hand söka försvenska tornedalingarna, den befolkningsgrupp etablissemanget antar utgör det potentiellt största hotet mot riket då dessa riskerar kunna göra gemensam sak med fennomanerna i Finland.

Försvenskningen tar vid i flera skepnader. Elenius nämner utöver införandet av svenska som skolspråk ett antal varandra kompletterande försvenskningsåtgärder såsom bygdekurser hållna på svenska. En av de mest kostnadseffektiva metoderna för svenska språkets spridning är annars en ökad spridning av och tillgång till svenska tidningar. Föräldrar erbjuds även att skicka sina barn på sommarkurser och barnkolonier i "svenskspråkiga bygder". Sådana åtgärder ger emellertid inte alltid önskvärt resultat då barnen riskerar lära sig svenska svordomar, kortspel och oanständiga visor, enligt en lärare från Niilivaara.[471]

Auktoritetens talan

Den andra frågan behandlar de aktörer som engageras i rörelsen och i vad mån dessa påverkar policyn avseende problemformulering, implementering och verksamhetens målsättningar. I kapitel fem har arbetsstugornas tillkomst beskrivits.

---

[470] Sundbärg 1911:3, Nordenstreng 1919:43.
[471] Refererad i Elenius 2001:224ff.

Ansvarsfördelningen liksom organisationens policy modelleras och omtolkas för att till slut ta form. En försörjnings- eller nödhjälpspolicy under den första fasen övergår till att bli en hälso- och språkpolicy under den andra, en kursändring vars legitimitet det saknas belägg för. Arbets- och ansvarsfördelningen tydliggörs i samma kapitel. Där framkommer att den verkställande ledamotens inflytande inte går att överskatta, speciellt under den senare fasen. De kommunala aktörernas förhållningssätt diskuteras i kapitel sex. På denna lokala nivå förankras de centralt fastlagda intentionerna vilka sedan sipprar ned och styr den dagliga verksamheten, väl i överensstämmelse med implementeringsforskningens 'top-down' perspektiv och dess huvudtes att en fruktbar implementering är möjlig om beslutsfattare styr och tillämparen följer dess direktiv. Skolråden utgör den viktigaste samarbetspartnern. Utan de senares stöd kan inga stugor öppnas. CS kan inte etablera och expandera verksamheten utan stöd från skolråden. Därav kan man tänka sig att man från centralt håll strävar att förankra den tänkta reformen hos skolråden. Relationen mellan CS och skolråd kännetecknas av medberoende i så måtto att skolråden kan tänkas vara angelägna att följa rörelsens krav så länge kommunen ser verksamheten som lönsam. Arbetsstugornas lokalkommittéer är i sin tur också nära förbundna med kommunens skolråd, vilket skänker legitimitet åt verksamheten. Ordföranden är ofta densamma i skolrådet som i lokalkommittén. Det blir med andra ord kommunala politiker som, utöver deras roll som tillämpare av CS' beslut, även får beslutsrätt över verksamheten på lokal nivå.

Av skolrådsprotokollen går ej att utläsa varför fem av sex kommuner inte diskuterar organisationens policy i relation till de tänkta behoven. Implementeringen påverkas då beslutsfattarens intentioner kan missförstås eller medvetet omtolkas. Det är ett tecken på en otydlig styrning. Inga individuella hänsyn tas och inga särskilda prövningar görs när barn skall antas. Istället utvecklar kommunen och skolråden en alternativ policy som vilar på ekonomiska snarare än empatiska kalkyler och därmed leder till en antagning av barn styrd av och

anpassad efter kommunens ekonomi. Antagningen av barn sker alltså inte utifrån individuell behovsprövning så som det förespråkas, utan genom en kollektiv upptagning som först och främst möjliggör ekonomiska förtjänster i form av indragna skolor. Lokala behov gör att CS beslut tolkas vidlyftigt. Det är en kommunal besparing förklädd i välviljans skrud. Kommunens skolråd och arbetsstugornas lokalkommittéer kan med detta liknas vid lokala intressenter, grupper som påverkar implementeringen åt ett håll beslutsfattaren ej nödvändigtvis avsett. Den otydliga styrningen från CS behöver i sin tur inte vara ett uttryck för eller konsekvens av vaga formuleringar hos beslutsfattarna. En eventuell vaghet kan istället fungera som motiverande drivkraft för att engagera skolråden vid de olika kommunerna. Enighet uppnås till ”priset av en viss oklarhet”,[472] medan å sin sida alltför precisa regler skulle kunna göra verksamheten rigid. Vaghet har därmed sina fördelar. Precisa målformuleringar kan ha bedömts riskera att skjuta projektet i sank varför styrningen från CS kan ha varit medvetet vag.

Ska då detta ses som ännu ett exempel på en misslyckad implementering? Egentligen inte! Organisationen anser verksamheten som lyckosam och kommunerna anser sig likaledes betjänta av den, om än av andra skäl än de av CS postulerade. Barnen, däremot, framstår på sätt och vis som spelbrickor för en organisations och ett skolråds skilda behov snarare än som mottagare av välvilja. De har, kan man säga, ett ofrivilligt *förordnande* som behovstagare

Utöver sitt prästämbete är ordförande i LK, som nämnts, likaså ordförande i skolrådet. Han har således två ordföranderoller på skilda nivåer men båda med stor formell makt. Ordföranden innehar därmed tre auktoritetspositioner. Denna yrkestriad är värd att närmare beakta då den inte är helt okomplicerad. Sociologen Weber skiljer mellan tre typer av legitim auktoritet: den rationella, den traditionella och den karismatiska auktoriteten. Den rationella auktoriteten hämtar sin legitimitet

[472] Sannerstedt 2005:31.

ur ”föreställningen om den föreskrivna ordningens legalitet”. Auktoriteten får genom sin tillsättning rätt att utfärda anvisningar på legal väg. Därav brukar den rationella auktoriteten också benämnas den legala auktoriteten. Lydnaden inför dessa personer grundas på ”den formella legaliteten i deras förordningar och endast inom ramen för dessa”. Det betyder att den legala auktoriteten inte är knuten till en viss person, utan till ämbetet som sådant. Traditionell auktoritet vilar på föreställningen om gamla traditioners okränkbarhet. Auktoritetspersonen tillsätts liksom begränsas på traditionens grund och åtlyds till följd av vördnad. Karismatisk auktoritet, slutligen, får sin legitimitet på basis av en persons goda egenskaper eller helighet. Lydnaden inför en sådan auktoritet ”sträcker sig lika långt som tron på hans karisma har sin giltighet”.[473]

I enlighet med Webers typologi över auktoriteter kan man placera ordförandens tripla rollinnehav som en plats mellan den legala respektive den traditionella auktoriteten. Den legala auktoriteten legitimeras genom sin anknytning till det rationella förnuftet som det moderna samhället och den moderna byråkratin kännetecknas av. Auktoritetspositionerna som ordförande i både skolråd och lokalkommitté samt ämbetet som präst kännetecknas i stora drag av den byråkratiska förvaltningsstabens grunder, sådana Weber idealtypiskt framställer dem. Ämbetsutövaren:

- är personligen fri och endast underkastad lydnad ifråga om opersonliga plikter i tjänsten.
- ingår i en fast hierarki av tjänstepositioner.
- har ett klart definierat kompetensområde.
- har sin position i kraft av ett kontrakt.
- har vissa yrkeskvalifikationer vilka styrks genom t ex diplom.
- ersätts med fast lön i pengar.
- har tjänsten som huvudsakligt yrke.
- har möjlighet till karriär.
- arbetar skild från ägandet av medlen.

[473] Weber 1983:144ff.

- är vid tjänsteutövandet underkastad en strikt och systematisk disciplin och kontroll.[474]

I utövandet av sitt prästämbete kan han sägas efterleva samtliga dessa punkter. Som ordförande i skolrådet och i arbetsstugans lokalkommitté blir det svårare att efterleva alla punkter, framförallt de fem sistnämnda. Ordförandeposterna är i detta fall inte utövarens huvudsakliga yrke och de ger högst begränsade möjligheter till karriär. Som skolrådets ordförande är han inte skild från de medel som kan inverka på den lokala arbetsstugans verksamhet. Det är vidare oklart i vilken utsträckning denne persons ämbetsutövning är underkastad en systematisk kontroll och i vilken mån han i egenskap av lokal-kommitténs ordförande ersätts med pengar. Tillsättningen av ordförandeposterna kan å andra sidan även ses i ljuset en traditionell auktoritet, det vill säga där lydnaden inför auktoritetspersonen är avhängig personens traditionella status.[475] Prästerskapet och kyrkan har enligt tradition haft ett stort inflytande på barn- och utbildningsfrågor. Prästerna kräver och erhåller sin legitimitet inte som en följd av särskilt kunnande om barnavård, utan på basis av starka traditioner kring kyrkans engagemang.

De olika intressen som ordföranderollerna representerar måste vidare jämkas samman. Frågan är då vilken position personen ifråga främjar mest? Det kan å ena sidan ses som en tillgång att en person företräder två skilda intressen då han därigenom har kännedom om dem båda. Problem torde dock kunna uppstå när det, som i detta fall, gäller en person med stor formell makt på båda positionerna. Ska han följa policymålet eller kommunens behov? Egentligen behöver han inte välja enligt principen antingen eller. Policyns utformning ger honom ett tolkningsutrymme som gör att de positioner han representerar båda kan få sina intressen tillgodosedda. Förmodligen utgör dessa dubbla positioner en av de avgörande faktorerna till

[474] Weber 1983:149f.
[475] Weber 1983:154.

verksamhetens fortskridande då de istället för att vara varandras motsats snarare kompletterar varandra. Som skolrådets ordförande kan han se arbetsstugans förtjänster i ljuset av kommunens ekonomi. Som ordförande i arbetsstugans lokalkommitté kan han tolka policyproblemet till förmån för kommunens ekonomi, vilket möjliggörs av policyns vida omfattning. Dessa dubbla positioner möjliggör en alternering mellan två typer av rationalitet. Dels en målrationalitet, där det förnuftiga i policymålen beaktas. Det är ur denna synvinkel inte bara målet utan också dess syfte som tas i beaktning. Dels en värderationalitet, vilken snarare än syftet med målet ser till vilka medel som är mest fruktbara för att nå detta mål.[476] Konsekvenserna skjuts åt sidan.

Under den första fasen tycks kommunerna vara resursmässigt svaga. Därmed inte sagt att just dessa kommuner är de mest utsatta. Då de enligt lag är ansvariga att tillhandahålla en tillfredsställande skolgång för barnen framstår erbjudandet om arbetsstugor som ett utmärkt alternativ, ett stöd för skolväsendets adepter. Under den andra fasen tycks kommunernas ekonomiska utsatthet avta. På dem läggs nu ett utökat ekonomiskt åtagande för arbetsstugan, vilket i förlängningen ger skolråden större inflytande angående hur policyn ska efterlevas eller tolkas. Ökat ekonomiskt ansvar gör det möjligt för skolråden att formulera krav på framförallt antagningsförfarandet. Ett exempel gäller statsbidraget som utgår till barn till finsk- eller lapsktalande föräldrar. Om ett antaget barn inte kan erhålla detta statsbidrag, så att säga faller utanför denna statsbidragsnorm, får kommunen själv stå för motsvarande kostnad.[477] Policyn påverkas med andra ord i högre grad av skolrådens uppfattning än av de av arbetsstugurörelsen identifierade nödbehoven. Stadgan vidgas till att omfatta allt fler, oftast vagt definierade 'problem' medan man i den officiella framtoningen, framförallt uttryckt i årsredogörelserna, i huvudsak håller fast vid de ursprungligen utstakade riktlinjerna.

---

[476] Weber 1983:18.

[477] NLA årsrapport 1923-24:24.

Därigenom kommer verksamhetens idé att snarare styras av skolråd och lokalkommittéer än av CS, eller, annorlunda uttryckt, i högre grad av praktiker än av reformatorer. Då policyn på detta vis reformuleras och avviker från det stadgade, följer otvivelaktigt frågan på vilka grunder som organisationen som sådan fortsätter sin verksamhet. Gång på gång påtalas i rörelsens stadga och offentliga retorik att graden av ”fattigdom” och ”vanvård” samt ”försummad skolgång” utgör de variabler på vilka antagningen skall grundas.[478] Som visats förändras dock verksamhetens syfte under implementeringen genom förhandling, förvandling och förtäckning, ett fenomen som uppstår just i mötet mellan den centrala och lokala nivån.

CS har till uppgift att formulera vad slags reform de önskar genomföra, samt vilken reform de har möjlighet att få stöd för. Den mångtydighet deras policyutformning innebär, ökar möjligheterna att vinna kommunernas intresse, då denna öppnar för skolråden att relativt fritt kunna skapa lämpliga behovsgrupper och därigenom både möjliggöra arbetsstugans existens och, på samma gång, på bästa vis tillgodose kommunens behov.

Under den andra fasen minskar prästernas politiska inflytande, bland annat till följd av en ökad sekularisering.[479] Det blir då inte lika självklart med innehavet av de ovan nämnda dubbla uppdragen. Ur detta följer att ordförande i LK blir tvungen att i högre grad argumentera för stugans existens inför ett skolråd vars medlemmar inte nödvändigtvis tillhör arbetsstugans lokalkommitté och vilket i högre grad ser till kommunens intressen, utan att drivas av den idealism som kännetecknat tidigare kommitterade personer. CS måste även beakta donatorerna, trots de senares avsaknad av formell makt, för att inte äventyra deras biståndsvilja. På denna nivå tycks implementationsforskningens nätverksperspektiv vara det mest

[478] Se reglementen Norrbottens Läns Arbetsstugor i NLA årsrapport 1903:23, 1912-13:53 samt 1923-24:24.
[479] Elenius 2001:245f.

behjälpliga, då perspektivet fokuserar på en implementering i samspel mellan skilda aktörer vilka kan vara både individer och organisationer.[480] Inom dessa nätverk eller implementeringsstrukturer måste inte alla deltagare nödvändigtvis dela verksamhetens övergripande målsättning. Aktörerna motiveras av sina skilda intressen. Oavsett orsaken till engagemanget kännetecknas implementeringen av förhandlingsprocesser, vilket gör att nätverken förändras med tiden. Åtminstone initialt styr CS verksamhetens innehåll och förutsättningar genom sin resurstilldelning. Med skolrådens utökade ekonomiska åtaganden och generellt sett bättre ekonomi ökar de senares inflytande. Dessa kan på samma gång även påverka lokaltilldelning och tjänstetillsättningar vid till exempel skolor, vilket i sin tur påverkar arbetsstugornas fortsatta levnad. Inte att förglömma styr kommunerna likaledes över verksamhetens nödvändigaste resurs: barnen. Med detta är skolråden med andra ord inte lika beroende av organisationens resurser längre och kan därför ta sig 'friheter' i till exempel skapandet av lämpliga behovsgrupper. På samma gång minskar CS inflytande och fördelningen av ansvar och auktoritet parterna emellan blir oklar.

Disciplinerandets konst

Den tredje frågan tar upp verksamhetens möte med verkligheten, alltså själva materialiserandet eller tillämpandet av de formulerade idéerna. I kapitel sju har den praktiska nivån belysts, det vill säga hur verksamhetens dagliga rutiner ser ut och utförs. Barnens sysselsättningar utformas i enlighet med tidens ideal och förändras litet eller intet under de studerade perioderna, trots de förändringar som sker i policyn på framförallt central nivå. Tidigare filantropiska organisationers arbeten fungerar som 'mall'. Ingen egen utvärdering av dessa organisationers arbeten tycks dock förekomma, utan i första hand är det den initiala och pådrivande aktörens åsikter som får styra eventuella omformuleringar. Detta indikerar att själva etablerandet i sig ses som viktigare än dess utfall. Etablerandet

[480] Sannerstedt 2005:23f.

är ett gott tecken, ett bevis på lyckosamhet i verksamheten och antalet etableringar är bevis nog för verksamhetens nytta. Emedan närvaron av de ekonomiska medlen nödgar expansionen, är målen mer eller mindre oklara. Emedan de senare förändras, justeras organiseringen av verksamheten endast i ringa grad. Den dagliga verksamheten fungerar som en introduktion till barnens framtida yrkesliv och på samma gång som en förmedlare av kunskap gällande vikten av arbete, ordning och hygien, vilken av barnen förs vidare till föräldrarna, de vuxna. Arbetsstugan omvandlas från lärosäte till en kunskapens och ordningens fyrbåk, en svenskhetens bastion i en 'förfinskad' och 'förvildad' landsända. Barnens fysiska förflyttning, själva skiljandet av dem från hemmet, gör den tidigare privata barnuppfostran till en offentlig angelägenhet. Barnuppfostran blir i allt högre grad av intresse för statsmakten. In i arbetsstugorna ska så lite som möjligt av barnens privata eller personliga rekvisita medfölja.[481] Deras psykosociala miljö ska renodlas, befrias från den privata sfärens inflytande för att man därigenom ska kunna uppnå bästa tänkbara utfall. För att minska yttre påverkan begränsas möjligheterna till obevakad kontakt med personer utanför arbetsstugukulturen. Disciplinering av både tidslig och rumslig karaktär är ledordet; tidsligt genom starkt rutiniserad dagverksamhet, rumslig, via genom begränsad fysisk rörelsefrihet och förbud mot spontan och oplanerad kontakt med personer utanför arbetsstugan. Tids- och rumsindelningen fungerar på samma gång som kontrollmekanismer utifrån vilka barnens uppförande bedöms. Brott mot tids- och rumsindelningen innebär förvisso ett bakslag för verksamheten - ytterst knyts dessa dock till individen. En person oförmögen att följa indelningen av tid och rum är en opålitlig person.

Hasenfeld skiljer mellan tre typer av teknologier vilka människobehandlande organisationer begagnar sig av i sitt arbete för att uppnå sina mål. Omsatt till denna studie kan Hasenfelds teknologibegrepp liknas vid policyteori, alltså frågan

[481] Jfr med Goffman 2005.

om hur ett problem ska åtgärdas. En första teknologi benämns som människobearbetande. Uppgiften är att etikettera sina klienter på ett sätt som ger dem officiell status. Denna nya sociala etikett resulterar idealt sett i att önskliga och förväntade reaktioner uppstår från omgivningen. Om en elev till exempel benämns som 'begåvad' får det förhoppningsvis vissa konsekvenser i form av en särskilt utformad skolplan. Om någon definieras som 'cancersjuk' genererar detta epitet vissa förväntade insatser i form av exempelvis vård. En andra teknologi är den människobevarande. Dess syfte är att förhindra, stabilisera eller försena en allvarlig försämring av en individs välbefinnande. Äldreboenden, daghem för barn eller stödboende för handikappade kan ses som exempel på verksamheter som begagnar sig av nämnda teknologi. De skall sörja för grupper av individer som bedöms ha svårigheter att själva bedöma eller åtgärda sin livssituation. En tredje och sista typ av teknologi betecknas av Hasenfeld som den människoförändrande. Som begreppet antyder har teknologin som avsikt att förändra en antagen individs egenskaper, oftast med avsikt att förbättra individens välmående. Psykoterapi är ett exempel på en sådan teknologi.

Förutom de nämnda teknologierna, måste enligt Hasenfeld en andra dimension tas i beaktande innan man bedömer en organisations verksamhet, nämligen valet av klienter. Ska organisationen sträva efter att upprätthålla och förbättra individer som fungerar väl i samhället, i likhet med till exempel barn på daghem? Eller ska man hellre sträva efter att kontrollera och förbättra avvikande eller dåligt fungerande individer?[482]

Låt oss först beakta denna andra dimension och fråga oss: vilka individer antas till arbetsstugorna? Organisationen säger sig ta hand om dåligt fungerande individer. Men som studien hitintills visat tyder det mesta på att de antagna i flertalet fall är högst välfungerande. Definitionen av dem som dåligt fungerande legitimerar däremot rörelsens arbete moraliskt. Det vore

[482] Hasenfeld 2003:19f.

nämligen förkastligt, för att inte säga omoraliskt, att ändra på välfungerande individer. Organisationen skulle aldrig vinna gehör hos donatorer och allmänhet för att förändra oproblematiska barn. Man är helt enkelt tvungen att definiera gruppen som problematisk. Hur inverkar då detta på valet av teknologi? Arbetsstugornas verksamhet är å ena sidan människobevarande i det att rörelsen vill undvika att barnen hamnar i ytterligare förfall. Gruppen kan vara i riskzonen för 'vanvård', åtminstone om vi ska tro antagningskriterierna. Å andra sidan bedriver rörelsen en människoförändrande verksamhet: barnens problem anses vara av såväl etnisk som moralisk art. De ska därför assimileras, alltså resocialiseras till svenska medborgare, samt lära sig en annan arbetsmoral än den deras föräldrar besitter. En ofrivillig konsekvens är att rörelsen även ägnar sig åt en människodefinierande verksamhet, då arbetsstugubarnen erhåller tämligen nedlåtande epitet som exempelvis "grötstugungar".[483]

Hasenfeld sammanfattar de väsentliga skillnaderna mellan de tre teknologierna på följande vis:

Tabell 10.1 Typologi över människobehandlande teknologier. Översatt från Hasenfeld 2005:203.

	Människo-upprätthållande	Människo-förändrande	Människo-bearbetande
Syfte	Ändra status	Stabilisera karaktär	Ändra karaktär
Kärnverksamhet	Klassificering	Förvaring, vård	Planlagd ändring
Organisatorisk placering	Gränszoner	Delvis isolering	Maximal isolering
Administrationens uppgift	Disponera produkt	Skapa regler för allokering	Demonstrera effektivitet
Relation mellan medarbetare/klient	Minimal	Måttlig	Utbredd
Klientkontroll	Hot & löften	Hot & löften,	Övertalning,
kontroll	kontroll		
Medarbetar-lojalitet	Byråkrati	Byråkrati	Engagemang

[483] Bifurkationen nr 25, april 1976:19.

Den människoförändrande verksamheten är placerad längst till vänster i tabellen. Enligt denna syftar arbetsstugurörelsen, i detta fall, till förändring av de intagnas karaktär enligt en planlagd kärnverksamhet. Idealt sett skall de intagna vara maximalt isolerade, något som inte uppfylls då de antagna kommer i åtminstone tillfällig kontakt med andra barn, framförallt vid skolgång. Rörelsen strävar däremot att demonstrera sin effektivitet och nytta. Relationen mellan medarbetarna och de intagna är utbredd, sedd ur den praktiska nivån, det vill säga i relationen mellan föreståndarinna och barn. Barnens utveckling övervakas och tycks till stor del ske genom just övertalning. Även om rörelsens organisatoriska uppbyggnad följer den Weberianska byråkratin, hindrar det inte att aktörernas lojalitet i mångt och mycket baseras på engagemang. Med andra ord, de som verkar för arbetsstugornas verksamhet drivs snarare av en tro på verksamheten än av skyldigheter till följd av ett visst ämbete.

Tillkomsten av nya tjänster kan ses som ett tecken på en professionalisering av barnverksamheten. Samtidigt ger en utökad arbetsstyrka också ökade möjligheter att kontrollera barnens förehavanden. En större personalstyrka ger inte bara pedagogiska eller arbetsmässiga vinster, den innebär även fler ögon och öron som kan övervaka barnens förehavanden. Lägg därtill de ordningspojkar och ordningsflickor som utses vid varje arbetsstuga för att ansvara för respektive avdelning. Dessa ordningstjänster kan mycket väl ha haft funktionen av informella rapportörer åt föreståndarinnan. Detta ger vid handen att den växande arbetsstyrkan inte enbart tjänade de antagnas utveckling utan även fungerar som ett led i en utökad och ytterligare förfinad kontroll av barnen.

Nödhjälpens nödvändighet

Den fjärde frågan gäller i vilken mån den utvalda gruppen barn svarar mot den hjälp eller behandling de får, samt hur detta utfall i sådana fall mäts. Går det att urskilja de centrala besluten i det praktiska arbetet? Kapitel åtta visar på de olika redskap

med vilka det går att granska och i viss mån 'mäta' verksamhetens nytta. Samtliga dessa redskap är dock 'trubbiga' och ger ytterst svårtydbara resultat. Definitionen av verksamheten som nyttig är framförallt avhängig i vad mån betraktaren eller utvärderaren hyser normativa, ofta positivt värderade tankar om organisationen som sådan. I den inom-organisationella korrespondensen liksom i den officiella retoriken tjänar begrepp som arbetsamhet, ordning och snygghet som parametrar i syfte att avgöra vistelsens utfall, medan årsrapporternas statistiska tabeller använder barnens senare anställningar som måttstock. Årsrapporternas återgivningar tjänar inte till att i första hand beskriva sakernas tillstånd, utan snarare till att övertyga och tilltala donatorer genom en konstruktion och presentation av reformprogrammet på ett tilltalande sätt.

Det framkommer en viss osäkerhet från centralt håll om hur man ska mäta framgången. Man gör i vissa fall en jämförelse mellan tiden innan antagningen och den nuvarande situationen, i andra redogör man för hur barnen utvecklats efter vistelsen. Emellertid saknas skriftliga data som styrker vare sig det ena eller andra sättet. Organisationens egna instrument är således otillräckliga för kontroll av verksamhetens styrning.

Förutom kontrollen är utvärderingen av densamma central i sammanhanget. Också i detta avseende finns brister. Trots försök att från centralt håll utvärdera arbetet på individnivå blir resultaten magra då det saknas systematik och kontinuitet. Urvalet av informanter görs godtyckligt. Likaså framstår utvärderingarna som sporadiska och ogenomtänkta, som om de tillkommit efter yttre påtryckningar snarare än ur organisationens egna strävan till förbättring. Den utvärdering som i första hand beaktas är snarast av ekonomisk art.

För folkskoleinspektörernas del ska utöver inspektionerna stugornas matriklar ligga till grund för bedömning av verksamheten. Inspektionsprotokollen röjer dock att det i detta sammanhang i huvudsak är barnens klädsel och manér som får

avgöra inspektörernas bedömningar. Under den första fasen går det att urskilja folkskoleinspektörens avsaknad av de styrmedel han senare erhåller. Det gör att ämbetsutövningen bedrivs i samklang med organisationen, vilket kan bero på att inspektörerna ännu ej har tillräcklig formell makt att kunna ifrågasätta kapitalstarka grupper. Samtidigt är statens ekonomiska utgifter för projektet tämligen minimala. En ytterligare tolkning kan vara att folkskoleinspektörerna medvetet avstår från att kritisera insatsen då den utförs i kristlig anda, under en tid då detta kriterium måhända utgör en tillräcklig orsak att bedriva nödhjälpsarbete. Inspektörerna får med tiden en tydligare ämbetsbeskrivning, utökad formell makt samt effektiva styrmedel, vilka tillsammans gör det möjligt att tydligare genomföra uppdraget. De förtydligar inte bara hierarkin parterna emellan utan öppnar dessutom för konflikter på ett sätt som inte var möjligt under den inledande fasen. Folkskoleinspektören kan under denna senare period distansera sig från välgörenhetens cirkel och bli en betraktare frigjord från filantropins idealism. Staten har nu dels tagit ett större ekonomiskt ansvar för arbetsstugornas verksamhet, dels tilldelat folkskoleinspektören de resurser som krävs för att denna på ett mer objektivt sätt ska ha möjlighet till bedömningar verksamheten.

Kapitel nio lyfter fram tre fallbeskrivningar för att illustrera hur avvikande barn hanteras. Dessa barn utmanar rörelsens ideal på olika sätt, genom regelbrott eller ohälsa. Av dokumenten att döma är det inte alltid barnens behov i sig som avgör eventuella insatser, snarare barnens relation till skilda företrädare inom organisationen. Bristen på regelverk och avsaknad av extern hjälp för att hantera besvärliga situationer, leder till en lösning av dessa utifrån personliga intressen, inte på basis av mer objektiva bevekelsegrunder, vilket fallen som behandlar Lydia och Fredrik visar. De två exemplen tydliggör hur pass olika barn behandlas, beroende på hur deras gärningar värderas.

Som kontrollmyndighet har folkskoleinspektören svårigheter att utföra sitt uppdrag och bedöma arbetsstugornas insats.

Statsvetaren Shirin Ahlbäck pekar på tre punkter att beakta för en lyckosam bedömning av en verksamhet:[484]

- att klart kunna avgöra ansvarsfördelningen i en verksamhet.
- att kunskap finns om i vad mån den granskade sysselsättningen bedrivs bra eller dåligt.
- att mekanismer finns som möjliggör ansvarsutkrävande.

Ansvarsfördelningen är i detta fall oklar mellan CS och LK/skolråd, vilket försvårar en granskning från inspektörens sida, då ansvarsfrånsägande möjliggörs. Kunskap kring verksamheten saknas eller är högst sporadisk. Inga tydliga mätinstrument har utvecklats och den existerande kunskapen är i huvudsak framtagen av intressenter, av aktörer knutna till verksamheten, vilket kan ha färgat tolkningarna av barnavården i en positivare kulör än en utomstående betraktare skulle ha gjort. Dessa aktörers egenkontroller behöver med andra ord externa granskare, personer utan band eller lojaliteter till organisationen ifråga. Då FSI står organisationen mycket nära, blir uppdraget märkbart svårt.

Ett exempel: språkfrågan

Arbetsstugornas assimileringssträvanden, vilka tydligast manifesterats i förbudet att tala finska, får fungera som ett exempel på hur ett av verksamhetens policymål formuleras, transformeras och slutligen efterlevs.

Trots att reglementet påtalar vikten av språkinlärningen, kom efterlevnaden av språkfrågan på den praktiska nivån att i hög grad bero på den enskilda föreståndarinnans tjänstvillighet. Lokalkommittéernas nit och kontroll av föreståndarinnorna i just denna fråga tycks ha varit begränsad och med detta verkningslös, att döma av de bristfälliga matrikelanteckningar som finns i frågan. Till saken hör att lokalkommittéerna inte så sällan består av personer från kommunens eget skolråd och,

[484] Ahlbäck 2005:292.

som Hederyd påpekar, det går i skolrådsprotokoll ej att finna tvångsåtgärder, reglemente eller myndighetsdiktat som förbjuder finskan. Däremot förekommer enskilda lärares 'nit' och auktoritet.[485] På den centrala nivån är språket aldrig den enda orsaken till stugornas verksamhet. I programförklaringen talas förvisso om behovet av att skapa en svensksinnad allmoge, men i detta innefattas även annat. Det är nöden eller 'latheten' som ska åtgärdas. Barnen ska läras att arbeta, botas mot det som definieras som den norrländska 'initiativlösheten'. Det målet är klart uttalat under de inledande decennierna och därefter närvarande under hela verksamhetstiden. Ändock får just språkfrågan en så framträdande plats genom rörelsens hela existens. Måhända beror det på att rörelsens företrädare har svårt att förändra sin strategi till följd av alltför homogent ledarskap med begränsade influenser utifrån. När en ny verkställande ledamot tillsätts 1932-33 får språkfrågan en mer undanskymd plats än tidigare, dock utan att helt försvinna. Språkfrågans närvaro kan även bero på att skolråden i sin ekonomiska iver förbiser de etiska och mänskliga komplikationer detta slags ingrepp medför.

Arbetsstugornas verksamhet måste på samma gång sättas in i sin tidsmässiga kontext. I den nationalism som spirar från det sena 1800-talet och framåt, bidrar arbetsstugornas försvenskningsarbete i konstruktionen av 'det svenska'.[486] Kanhända gör man bäst i att se företrädarnas återgivningar av Norrbotten och dess människor, av arbetsstugorna och dess klientel i detta samma ljus. Årsrapporternas och insändarnas innehåll med sina berättelser om 'vilda' barn är inte allena till för att blidka donatorer utan också för att sätta gränsen för det 'icke svenska', eller det 'opassande'. Barnen ses som 'plantor' i behov av 'ans', vilka man således inte kan lämna vind för våg. Texterna indikerar för läsaren var gränsen ligger mellan det normala och det icke-normala. Listan på presumtiva faror som kan drabba ett barn är lång: föräldralöshet, ödebygd, otillräcklig

[485] Hederyd 1992:226.
[486] Wisselgren 2000:89.

föda, sprit, tobak, snustuggning. Noterbart är att många av dessa 'faror' stammar ur det modernas framväxt. Den naturliga miljön, till exempel rovdjur, risken för att gå vilse eller strapatsrika vägar till skolan/arbetet, är faror som visserligen nämns men ändock inte ses som primära problem. Detta kan indikera en slags medial medvetenhet från företrädarnas sida. Flertalet av rörelsens mest kapitalstarka donatorer kommer från södra Sverige och känner inte igen sig i alltför vidlyftiga beskrivningar om naturens faror. Därför utformas policy-dokument på ett sådant sätt att också storstadsmänniskan ska kunna känna igen de faror man syftar till att föregripa. Det pågår en kamp om barnet, en kamp om vem som ska få erbjuda den bästa fostran. I mångfalden av hjälporganisationer är det viktigt att profilera sig för att tilltala tänkbara donatorer. Moraliskt förfall, föräldralöshet och sedeslöshet är begrepp som flertalet kan känna igen. Kanhända är det därför som Svedelius redan i verksamhetens första timme slår an denna ton, inte för att den är mer 'sann' än någonting annat som hade kunnat påtalas, utan framförallt för att den gör verksamheten mer begriplig för givarna. Arbetsstugornas verksamhet legitimeras initialt av idén om att landet ska gå en löftesrik framtid till mötes om alla strävar åt samma håll. Skolningen av barnen är inte bara fruktbar för glesbygdsbarnen själva utan även för landet i sin helhet. Den blir ett fältexperiment mot fattigdomen, ett experiment som kommer att innefatta långt fler aspekter än de för donatorerna påtalade och därmed synliggjorda.

Arbetsstugorna och nutiden

Barnavård, bildning och fostran är frågor som ständigt debatteras. Förklaringen torde vara att det frammanar egna ihågkomster. Strider om unga personers väl och ve har en tendens att beröra oss alla. Barn tillhör gruppen utsatta och försvarslösa. De kan på många sätt ses som 'försökskaniner' för samhällets senaste kunskapserövringar: för nya pedagogiska metoder eller nya medicinska behandlingsformer, men också för mer skadliga influenser såsom medialt tryck i form av såväl

text som bild, för att nämna ett exempel. Gemensamt för alla dessa är att barn utsätts för influenser utan någon större möjlighet att påverka. Barn ses kort och gott som oskrivna blad – *tabula rasa* - som ska fostras till kompetens och lydnad. Idén är ingalunda ny. Det går att dra paralleller mellan arbetsstugorna och modern barnavård. Stugorna kan ses som föregångare till våra dagars daghem och fritidshem. Dessa alternativ av barnskötsel kompletteras av barnflicka, släktingar eller föräldrar, som tar hand om barnen under en viss tid av dygnet i likhet med storstädernas arbetsstugor. Med sina starkt rutiniserade vistelser under lång tid och begränsad och dikterad kontakt med yttervärlden torde de norrbottniska arbetsstugorna å sin sida mer likna våra dagars slutna institutioner. Dock får man ha i åtanke att barnen på arbetsstugan är fria i så mån att de, med föräldrars godkännande, kan avbryta sin vistelse närhelst de så önskar. I realiteten är dock de ekonomiska förutsättningarna sådana att flertalet föräldrar behåller sina barn på stugan. Varken tid eller resurser finns att ordna saken på något annat sätt.

Även idag framstår språket som en akilleshäl, vilket kommer till uttryck i bland annat de kurser i svenska som hålls för invandrare (SFI). Skolverket lägger emfas på *möjligheterna* till delaktighet i samhälls- och arbetslivet som ett resultat av att lära sig det svenska språket. Detta samtidigt som det poängteras att det är kunskap och förståelse om det omgivande samhället som skall läras ut.[487] Det är kommunerna som är skyldiga att erbjuda dessa kurser. Deras beskrivning, långt mer rättfram än Skolverkets egen, säger att kurserna syftar till att ge kunskaper i det svenska språket och det svenska samhället.[488] Såväl Skolverket som kommunerna tillhandahåller en mild beskrivning av verksamheten, en beskrivning som vid konfliktsituationer krackelerar. I januari 2007 förbjuds elever vid en skola i Landskrona att tala annat än svenska i skolan. Orsaken är att ordningsproblem uppstått, vilka man försöker stävja med

[487] Se t ex www.skolverket.se.
[488] Se t ex www.gellivare.se eller www.linkoping.se under utbildning.

språklig ordning. Närmare hälften av skolans elever är av "invandrarbakgrund".[489] Kravet på svenskspråkighet får i detta fall ses som en disciplinär åtgärd i syfte att stävja oroligheterna. Språket ska ena alla elever trots deras skilda språkliga bakgrunder. Samtidigt möjliggör det för lärare att kontrollera det som sägs. I liknande anda kan man se arbetsstugornas krav på svenskspråkighet bland barnen. Användningen av ett annat språk skapar oro då förmyndare ej kan förstå det som sägs. Illgärningar kan, om man så vill, planeras i öppen dager.

Inom arbetsstugurörelsen är ledordet *utbildning*. Rörelsen vill undervisa barnen och därigenom förmedla önskvärda kunskaper och yrkesfärdigheter. Ett av antagningskriterierna till arbetsstugorna är dock att barnen ska vara utsatta socialt sett, ett kriterium som liknar dagens slutna institutionsvård av barn. Nutida (barnavårds) institutioner har som sin primära uppgift att *behandla* barn.[490] Det är insatser som många gånger söker övervinna de sociala svårigheter barnen ifråga har. En rimlig tolkning skulle kunna vara att också dagens barnavård utgör en form av utbildning, dock ej i yrkesfärdigheter i likhet med arbetsstugornas verksamhet utan - viktigare för vår tid! - social kompetens. Det är inte träskomakare, slöjdare eller borstbindare som står för barnens utbildning idag utan lärare, psykologer och terapeuter som söker förmedla det socialt acceptabla uppförandet.

Varför avslutas då arbetsstuguverksamheten? Det finns flera förklaringar. En är de ökade ekonomiska omkostnaderna som följer av nya statliga direktiv för hur barnomsorg ska bedrivas. De fördyrande kraven innefattar förbättrad standard av utrymmena samt hårdare villkor vad gäller till exempel hygien vid mathantering. En annan är att kommunerna i allt högre grad ordnar skolor och skolskjuts, en förändring som kan knytas till förändrade ekonomiska förhållanden. Förbättrade ekonomiska

[489]Se nyheten från TT den 20/1-2007 på www.nsd.se/telegram.aspx?artid=11610&type=ttin.
[490] Sallnäs 2000:13.

möjligheter gör att kommunerna tappar intresset för 'nödhjälp', verksamheten förlorar därmed sin legitimitet när inte ens skolpolitikerna vill kännas vid den. Synen på barnavård, i samklang med föräldrars ökade möjligheter att styra sina barns skolgång, kan också ses som möjliga orsaker till avvecklingen av verksamheten. Det finns helt enkelt inget behov, varken ekonomiska, sociala eller nationella, att fortsätta. Rörelsen å sin sida förmår samtidigt inte finna nya policymål, nya problem att åtgärda.

Parallellt kan man tänka sig att professionaliseringen av föreståndarinnerollen gör att gamla ideal om denna yrkesroll förpassas till historien. Föreståndarinneyrket innebär inte längre 'ett kall', går inte längre att likna vid 'missionärens roll', epitet som tidigare har kunnat rättfärdiga ett lägre löneläge och sämre arbetsvillkor då ju missionären arbetar för 'den goda sakens skull' och ej för den ekonomiska inkomsten. Rollen som arbetsstuguföreståndarinna stärks för att med tiden helt inlemmas i den generella yrkesgruppen föreståndarinnor, vilket medför krav på rättigheter vad gäller utbildning och sociala och ekonomiska förmåner.

Studiens generaliserbarhet

Ett enskilt projekt har skärskådats som visar på en rörelse som strävar efter att vidmakthålla sin egen existens. Ett projekt som börjar i välmenande anda utvecklas med tiden till sitt eget självändamål. Hur blir utfallet om moderna, filantropiska projekt i vår nutid skärskådas? Säkerligen går det att också hos dessa finna förändrade policyområden, alltså nya arenor för hjälpinsatser. Frågan är dock om sådana arenor tillkommer som en effekt av reella behov, eller bör ses som strategier för rörelsens egen räddning? I vilken mån detta skulle vara unikt för filantropisk verksamhet eller på liknande vis förekomma också inom kommunal eller statlig verksamhet kan inte besvaras i denna studie. Dock kan studien förhoppningsvis uppmuntra till fördjupande undersökningar i detta spörsmål.

Arbetsstuguverksamheten har olika betydelser för skilda aktörer. Den kan vara ett levebröd för vissa och en ekonomisk vinst för andra. Därav går dess arbete inte att entydigt placera in i någon av de gängse förklaringsmodellerna sådana de presenterades under kapitel ett. Detta för oss in på en mer moralisk aspekt av hjälpverksamhet generellt, en fråga som berörts under tidigare kapitel. Var går gränsen mellan nödhjälp för barn, ekonomiskt stöd för kommunen och den egna organisationens självbevarelse? Oavsett vilket använder verksamheten mänskligt råmaterial (barn) som grund för sin existens. Detta anknyter till frågan om vem det är som ska bedöma en viss hjälpinsats, samt enligt vilka kriterier en sådan verksamhet skall utvärderas. Som studien visat är närheten och kopplingen mellan organisationer och dess övervakare en faktor att ha i åtanke. I detta fall är FSI och dess funktion viktig att diskutera. FSI ska som tidigare nämnts kontrollera verksamheten. Men bör FSI avgöra och definiera 'problemet', utse behovsgruppen samt granska hjälporganisationens självpresentation? Utgör FSI en 'objektiv' och överordnad myndighetsperson utan kopplingar till filantropin och välgörenheten i sig? Ett inte ovanligt argument är att granskare anses behöva god kännedom om liknande verksamheter för att kunna fatta bra beslut, vilket med andra ord innebär närhet till organisationen samt oförklädd lojalitet till projektet. Folkskoleinspektörerna levererar ej den ofiltrerade information som vi vanligtvis kräver av offentliga maktutövare. En förklaring ligger i att inspektörerna som kontrollmyndighet har svårigheter att utvärdera verksamheten från policy till utfall. Verksamheten är inte så transparent och öppen som den vid en första anblick framstår. En fördjupad och förfinad normativ analys skulle vara av gagn för att därigenom skärskåda välmenande verksamheter generellt.[491] Filantropi eller social service i sina olika skepnader torde förvisso inte vara mer korrupt eller 'ljusskyggt' än andra företagsverksamheter. Men här finns en moralisk aspekt då råmaterialet består av

[491] Se t ex Lundquist 2005:127ff.

människor. Det janusansikte som Börjesson och Palmblad berör i kapitlets inledning handlar i huvudsak om verksamheters ideologiska grund. En normativ analys kan som alternativ lyfta fram behovstagarens janusansikte. Vem eller vilken part tar egentligen del av välgörenheten? Vem är det som gagnas av biståndet? I den nutida kritiken av arbetsstugornas förehavanden är det oftast stiftelsen som sådan som klandras för verksamheten, en kritik som bortser från de kommunala aktörernas ansvar. Som visats är det inte enbart stiftelsen Norrbottens arbetsstugor som bär ansvar för och gagnas av verksamheten.

Arbetsstuguverksamhetens företrädare söker visa på avvikelser bland barnen för att frambringa en behovsgrupp som passar in i den egna verksamheten, dock utan att närmare reflektera över de premisser på vilka deras egen syn på normalitet grundas. Det 'normala' kan avse en norm eller något vanligt förekommande. Oaktat detta bygger vår uppfattning av det normala på en jämförelse. Barnens avvikelser uppstår ej av sig själva utan framförhandlas i mötet med omgivningen. Även om rörelsen säger sig vilja värna om barn generellt, är de ändå medskapare av nya kategoriseringar. Omhändertagandet blir inte bara en hjälp, utan också ett led i nya indelningar av barn och barns anlag. Förvisso sker detta subtilt och ej lika uttalat som till exempel medicinska diagnoser, men ändå påtagligt och reellt i sina konsekvenser.

Sist men inte minst torde man fråga sig i vilken mån arbetsstugornas verksamhet bidrar till att stärka den tornedalska identiteten? Vanligtvis pekar man på hur stugorna sargar lokalbefolkningens självbild. Man får dock inte glömma att självbilden som tornedaling är ett relativt nytt fenomen som växer fram under det sena 1800-talet. Fram till dess lägger befolkningen knappast någon vikt vid sin regionstillhörighet, åtminstone ej i termer av tornedaling/icke tornedaling. Man kan därför spekulera i hur pass mycket arbetsstugornas försvenskningsarbete faktiskt accentuerar den tornedalska regionalismen. Kanske bidrar de till vad socialantropologen

Thomas Hylland Eriksen kallar en etnisk revitalisering.[492] Måhända bidrar det språkliga förtrycket till att medvetandegöra och stärka den tornedalska identiteten.

Slutord

Denna studie har haft som syfte att närmare studera hur en filantropisk välfärdsidé implementeras i skilda kommuner. Frågeställningarna har kretsat dels kring vilka aktörer som berörs och engageras på olika nivåer i implementeringsprocessen, dels i vilken omfattning arbetsstugurörelsens bärande idéer efterlevs. En utgångspunkt för studien har varit att initieringsfasen bär med sig föreställningar om såväl Norrbotten som dess invånare, föreställningar vilka påverkar utformningen av policymålet, det vill säga vad man eftersträvar med verksamheten. I den initiala fasen sker från företrädarnas sida en kontroll av övriga aktörers beredvillighet att delta i projektet. Företrädarna 'känner sig för' hos kommuner och donatorer då dessa avgör i vilken omfattning verksamheten kan bedrivas. Man söker med andra ord legitimitet och bundsförvanter. Policymålet godkänns av kommunerna. Andra aktörer, vilka inte delar verksamhetens alla ideal, håller sig mera avsides. Policymålet riktas på central nivå mot att stödja de fattigaste och mest utsatta. Det kanske mest anmärkningsvärda är att den grupp som ska 'behandlas' i de flesta avseenden kommer från 'normala' och fungerande familjer. Det handlar alltså inte med nödvändighet om 'misskötta' eller 'vanvårdade', 'sinnesslöa' eller föräldralösa barn. Barnen ska vara 'normala' men materiellt 'utsatta' tycks devisen vara från centralt håll. 'Andligt försummade' tycks snarast innefatta okunskap i vad man från centralt håll ser som goda uppförandekoder samt bristfälliga kunskaper i det svenska språket. Riktiga 'problembarn', alltså sådana individer som är starkt prövande för verksamheten genom ifrågasättanden eller oförmåga att ta till sig den önskvärda kunskapen, är inte välkomna, vilket en

[492] Hylland Eriksen 2003:108.

närläsning av årsredogörelserna och en granskning av de fall av avvisningar som återfinns i matriklar och korrespondens tydliggör. Policymålet utvecklas med tiden till att omfatta, inte bara barnens skolning utan även tanken att barnen i sin tur ska bringa sina lärdomar tillbaka till hemmet för att där bli förebild för övriga familjemedlemmar. På den lokala nivån omformuleras dock policymålet. Här tas det efterhand som en intäkt för att stänga skolor och förflytta barnen. Det för oss in på vilka slags barn som ska antas till stugan. Samtliga officiella styrdokument pekar på vikten att bistå 'utsatta barn', en i flera avseenden flertydig eller tänjbar definition. Detta utgör säkerligen en bidragande faktor till att kommunerna i åtminstone vissa avseenden skapar en lämplig grupp av barn genom sin vägran att öppna nya skolor eller genom att stänga befintliga. På den praktiska nivån är målet med verksamheten att ge barnen sysselsättning genom antingen praktiskt arbete och/eller läxläsning samt ett mål mat om dagen. En fördjupad analys visar emellertid att också andra syften är för handen. Policyproblemet och policymålet ändrar karaktär över tid och delvis beroende på vilken nivå som studeras inom implementeringen. Det som är tänkt att vara ett krafttag i nödhjälpsarbetet tenderar att urvattnas, att bli en *nödhjälp på villovägar*.

Källor och litteratur

BILDFÖRTECKNING

Omslagsbild – Vykort utgivet av Norrbottens Arbetsstugor.
Kapitel 5 – Vykort utgivet av Wexiö Flickskola.
Kapitel 6 – Vykort föreställande Pålkems arbetsstuga. Utgivet av Norrbottens arbetsstugor.
Kapitel 7 – Vykort föreställande Korpilombolo arbetsstuga. Troligtvis utgivet av Norrbottens Arbetsstugors lokalkommitté på orten.
Samtliga vykort är i författarens ägo.

OTRYCKTA KÄLLOR

Arvidsjaur
Arvidsjaur församling: *Skolrådsprotokoll 1902-05*.

Gällivare
Gellivare församling: *Skolrådsprotokoll 1924-32*.

Härnösand
Landsarkivet: *Folkskoleinspektörernas berättelse* (FSI).
Landsarkivet*: Landshövdingearkivet för Norrbottens län, K. J. Bergström.*
Landsarkivet: *Domkapitelarkivet för Luleå.*

Korpilombolo
Korpilombolo församling: *Skolrådsprotokoll 1902-05* samt åren *1928-32*.

Luleå
Folkrörelsernas Arkiv, Norrbottens Minne: *Norrbottens Läns Arbetsstugor* (NLA).

Stockholm
Kungliga Vetenskapsakademiens Centrum för vetenskapshistoria: *Anna Hierta Retzius & Gustaf Retzius brevsamling* (KVA).
Riksarkivet: *Centrala Nödhjälpskommittén* (SE/RA/420028) (CNK).

Tärendö
Tärendö församling: *Skolrådsprotokoll 1902-05*.

Umeå
Forskningsarkivet: *Husförhörslängder för Korpilombolo* (423279-81) *och Tärendö* (23454-55).
Forskningsarkivet: *Summariska folkmängdsredogörelser.*

TRYCKTA KÄLLOR

Dagstidningar

Aftonbladet
Dagens Nyheter (DN)
Haparandabladet
Norrbottens Kuriren
Norrländska Socialdemokraten (NSD)
Norrskensflamman
Social Demokraten
Sundsvalls Tidning
Svenska Dagbladet
Östgöta Korrespondenten

Lexikon

Nationalencyklopedin (NE) Internet.
Nordisk Familjebok (Ugglan) Internet (projekt Runeberg).
Svenskt biografiskt lexikon 1922, 1927, 2000.
Svenskt Porträttgalleri XII (Lärarkåren) 1909.
Svensk Uppslagsbok.

Offentligt tryck

Bifurkationen, Tärendö 1980.
Barn på institution: internationellt utvecklingssamarbete Regeringskansliet, Utrikesdepartementet, Stockholm 2001.
Kyrkorna i Norrbotten 1997.
Reglementen för skolor i Neder Torneå skoldistrikt Haparanda-Tornedalens Tryckeri AB 1923.
Skolverket 2002.
Statens Offentliga Utredningar (SOU).
Svensk Författningssamling (SFS).
Towards a learning society White paper on education and training, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 1995.

Tidskrifter

Bildtidningen SE
Fattigvård och folkuppfostran, skriftserie utgiven av Centralförbundets för Socialt arbete Fattigvårdskommitté (CSA), serie 1 häfte 1-12, serie 2 häfte 1-7.
Norrbotten, Norrbottens läns hembygdsföreningstidskrift, häfte 5, 1926.
Norrbottens arbetsstugors årsredogörelser (NLA) 1903-1954.
Svenska Fattigvårdsförbundets tidskrift 1907-1908.
Svensk Läraretidning 1902-1903.

Litteraturlista

Aaslestad, Petter — *Pasienten som tekst: fortellerrollen i psykiatriske journaler: Gaustad 1890-1990* Tano Aschehoug, Oslo, Norge 1997.

Abrams, Philip — *The historical sociology of individuals* I: Plummer, Ken (ed.), *Symbolic interactionism vol II: contemporary issues* Edward Elgar Publ. Aldershot, UK 1991.

Ahlström, Gunnar — *De mörka bergen: en krönika om de lappländska malmfälten* Norstedts, Stockholm 1966

Alalehto, Tage — *Tärendö: historien om en svensk tornedalsby* Barr, Kågeröd 2001.

Alanen, Leena — *Modern childhood* University of Jyväskylä, Jyväskylä, Finland 1992.

Alvesson, Mats & Sköldberg, Kaj — *Tolkning och reflektion: vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod* Studentlitteratur, Lund 2005.

Andersson, Gustaf — *En oäktong och hans vandring från lappmark till en arbetsstuga och dess liv* G. Andersson, Tavelsjö 1993.

Andreassen, Tore — *Institutionsbehandling av ungdomar* Centrum för utvärdering av socialt arbete/Statens institutionsstyrelse (SiS)/Förlagshuset Gothia, Stockholm 2003.

Ariès, Philippe — *Barndomens historia* Gidlund, Stockholm 1982.

Arnstberg, Karl Olov & Ehn, Billy — *Etniska minoriteter i Sverige förr och nu* Liber Läromedel, Lund 1980.

Augustsson, Gunnar — *Socialpsykologins ansikten* Studentlitteratur, Lund 2005.

Awebro, Kenneth — *Landshövdingearkivet i Norrbottens län* Länsstyrelsen i Norrbottens län, Luleå 1977.

Bauer, Erwin, Fischer, Eugen & Lenz, Fritz — *Ärftlighet och rashygien* Norstedt, Stockholm 1925.

Bengtsson, Hans — *Förskolereformen: en studie i implementering av svensk välfärdspolitik 1985-1991* Statsvetenskapliga inst, Lunds Universitet, Lund 1995.

Berglund, Margareta — *Omsorg, vård och undervisning* Lic.avhandling, Pedagogiska Inst. Umeå universitet 1997.

Bergqvist, Olof *Bland svenskar, finnar och lappar* Sv Kyrkans Diakonistyrelses bokförlag, Stockholm 1939

Bergström, Göran & Boreus, Kristina (red) *Textens mening och makt* Studentlitteratur, Lund 2005.

Boglind, Anders, Eliæson, Sven & Månson, Per *Kapital, rationalitet och social sammanhållning* Rabén Prisma, Stockholm 2000.

Bjurman, Eva Lis *Barnen på gatan* Tiden förlag, Stockholm 1995.

Bleicher, Josef *Contemporary hermeneutics* Routledge & Kegan, London, UK 1980.

Bommenel, Elin *Sockerförsöket* Arkiv förlag, Lund 2006

Brante, Thomas *Kausal realism och sociologi* I: Hansen, Lars (red) *Sociologi i tiden* Daidalos, Göteborg 1997.

Brante, Thomas *Anthony Giddens och samhällsvetenskapen* Symposion, Stockholm 1989

Brante, Thomas (red) *Sociologiskt lexikon* Natur & Kultur, Stockholm 2001.

Bringéus, Nils Arvid *Människan som kulturvarelse* Carlsson bokförlag, Stockholm 1990.

Broberg, Gunnar *Statlig rasforskning: en historik över Rasbiologiska institutet* Lund universitet, Lund 2002.

Bryman, Alan *Kvantitet och kvalitet i samhällsvetenskaplig forskning* Studentlitteratur, Lund 1997.

Börjesson, Mats *Om skolbarns olikheter* Skolverket, Stockholm 1997.

Börjesson, Mats & Palmblad, Eva *I problembarnens tid: förnuftets moraliska ordning* Carlsson, Stockholm 2003a.

Börjesson, Mats & Palmblad, Eva (red) *Problembarnets århundrade: normalitet, expertis och visionen om framsteg* Studentlitteratur, Lund 2003b.

Chen, Xiaobei *Cultivating children as you would valuable plants* I: Journal of Historical Sociology vol 16 No 4, December 2003.

Christensen, Jan *Bönder och herrar* Historiska Inst., Göteborg 1997.

Curtelius, Elisabeth *Vårsådd i ödemarken* EFS förlag, Stockholm 1920.

Donzelot, Jacques *The policing of families* The John Hopkins University press, Baltimore, USA 1997.
Drugge, Ulf *Social Change, Popular Movements and Social Control in Scandinavia 1864-1914* I: Emsley, Johnson & Spierenburg *Social Control in Europé vol. 2, 1800-2000* Ohio State University press, Columbus USA, 2004.
Drugge, Ulf *Om att spåra arbetslinjen historiskt* opublicerat manus, 2005
Drugge, Ulf & Johansson, Mats (red) *Historisk sociologi* Studentlitteratur, Lund 1997.
Egidius, Henry *Skola och utbildning i historiskt och internationellt perspektiv* Natur & Kultur, Stockholm 2001.
Ehn, Billy & Löfgren, Orvar *Kulturanalys* Gleerups förlag, Malmö 2000.
Ekström von Essen, Ulla *Folkhemmets kommun* Atlas akademi, Stockholm 2003.
Elenius, Lars *Både finsk och svensk* Kulturgräns Norr, Umeå universitet, Umeå 2001.
Elenius, Lars & Alm, Anders *Den barnlösa byn – bland ungkarlar, änkor och annat folk i Vettasjärvi* Glesbygdsverket, Östersund 1995.
Emsley, Clive, Johnson, Eric & Spierenburg, Pieter *Social Control in Europé vol. 2, 1800-2000* Ohio State University press, Columbus USA, 2004.
Eriksson, Bengt Erik *Vägen till centralhospitalet* Daidalos, Göteborg 1989.
Eriksson, Bengt Erik & Qvarsell, Roger (red) *Samhällets Linnéaner* Carlsson bokförlag, Stockholm 2000.
Evertsson, Lars *Välfärdspolitik och kvinnoyrken* Umeå Universitet, Umeå 2002.
Fairburn, Miles *Social History* Macmillan Press ltd, Basingstoke, UK 1999.
Falck, Albert *Gällivares samiska och finska ortnamn* Gellivare sockens hembygdsförening, Gällivare 1998.
Foucault, Michel *The birth of the clinic* Vintage Books, New York, USA 1994.
Foucault, Michel *Vansinnets historia under den klassiska epoken* Arkiv förlag, Lund 2001.

Foucault, Michel *Övervakning och straff* Arkiv förlag, Lund 2003.
Fredriksson, Viktor & Aquilonius, Klas *Svenska folkskolans historia D2* Stiftelsen för förvaltning av Sveriges allmänna folkskollärareförenings tillgångar, Stockholm 1942.
Fridh, Göte *Landshövdingarna och deras okända möten* Länsstyrelseenheten, Civildepartementet/Fritzes, Stockholm 1994.
Frängsmyr, Carl *Klimat och karaktär* Natur & kultur, Stockholm 2000.
Fuchs, Rachel *Abandoned children-foundlings and child welfare in nineteenth-century France* State University of New York Press, New York, USA 1984.
Förhammar, Staffan *Med känsla eller förnuft?: svensk debatt om filantropi 1870-1914* Almqvist & Wiksell International, Stockholm 2000.
Giddens, Anthony *The constitution of society* University of California Press, Berkeley, USA 1986.
Goffman, Erwing *Jaget och maskerna* Bokförlaget Prisma, Stockholm 2002.
Goffman, Erwing *Stigma* Penguin books, London, England 1990.
Goffman, Erwing *Totala institutioner: fyra essäer om anstaltslivets sociala villkor* Norstedts akademiska förlag, Stockholm 2005.
Goldthorpe, John *On sociology* Oxford University press, Oxford, UK 2000.
Groth, Östen *Ur Norrbottens historia - Norrbotten 1* Skrivarförlaget/Norrbottens bildningsförbund, Luleå 1984.
Guneriussen, Willy *Aktör, handling, struktur* Studentlitteratur, Lund 1997.
Gustafsson, Harald *Sockenstugans politiska kultur* Stadshistoriska institutet, Stockholm 1989.
Halldén, Sören *Nyfikenhetens redskap* Studentlitteratur, Lund 1980.
Hamreby, Kerstin *Flickor och pojkar i den sociala barnavården* Institutionen för socialt arbete, Umeå Universitet, Umeå 2004
Hansen, Lars (red) *Sociologi i tiden* Daidalos, Göteborg 1997.
Hasenfeld, Yeheskel *Mennesket som råstoff* Klim førlag, Århus Danmark 2003.

Hawkins, Mike *Social Darwinism in European and American thought 1860-1945* Cambridge University Press, Cambridge, UK 2003.
Hederyd, Olof *Haparanda efter 1809-Tornedalens historia III* Birkkarlens förlag, Haparanda 1992.
Hendrick, Harry *Child welfare: historical dimensions, contemporary debates* Policy Press, Bristol, UK 2003.
Henrysson, Sten *Darwin, ras och nomadskola* Scriptum, Umeå 1993.
Heywood, Colin *Barndomshistoria* Studentlitteratur, Lund 2005.
Heywood, Colin *Childhood in nineteenth-century France* Cambridge University Press, Cambridge, UK 1988.
Hierta Retzius, Anna *Arbetsstugor för barn : en sammanfattande framställning af arbetsstugeverksamheten i Sverige* Stockholm 1897.
Hierta Retzius, Anna *Hjärnans utveckling och dess betydelse för uppfostran* Ur: Tidskrift för hemmet, Uppsala 1905.
Hjern, Benny *Implementation mellan politik och förvaltning* I: Statsvetenskaplig Tidskrift 1983:4.
Hjern, Benny *Implementeringsforskning – låt Weber möta Durkheim* I: Statsvetenskaplig tidskrift 1985:4.
Hjern, Benny & Porter, David *Implementation structures: a new unit of administrative analysis* I: Organization studies 1981:2.
Hofberg, Herman *Svenskt biografiskt handlexikon* Bonnier, Stockholm 1906.
Holme, Lotta *Konsten att göra barn raka* Carlsson, Stockholm 1996.
Hopkins, David & Ainscow, Mel *School improvement in an era of change* Cassell, London, UK 1994.
Hoppe, Gunnar *Vägarna inom Norrbottens län* Lundequistska bokhandeln, Uppsala 1945.
Hylland Eriksen, Thomas *Etnicitet och nationalism* Nya Doxa, Nora 2003.
Hästbacka, Susann *En anstalt av sin tid* I: Ungdomsforskning vid Kvarken nr 29, Institutet för finlandssvensk forskning, Vasa, Finland 1995.
Isaksson, Arne *I hatkärlekens gränsland* Arne Isaksson Bollstabruk 1988.

Jacobsson, Mats *Att blifva sin egen* Sociologiska Institutionen, Umeå Universitet, Umeå 2000.
James, Allison & Jenks, Chris & Prout, Alan *Theorizing childhood* Polity Press, Cambridge, Great Britain 2004.
Janfelt, Monika (red) *Den privat offentliga gränsen* Nord 1999:9, Nordisk ministerråd, Köpenhamn Danmark 1999.
Jarlert, Anders *Barnet i kyrkohistorien* Lund University press, Lund 1998.
Johannisson, Karin *Kroppens tunna skal* Norstedts e-pan, Stockholm 2001.
Johansson, Egil *Bokstävernas intåg* Scriptum, Umeå 1988.
Johansson, Gun Britt *Synderskan och lagen: barnamord i tre Norrlandslän 1830-1870* Sociologiska institutionen, Umeå Universitet, Umeå 2006.
Johansson, Thomas & Miegel, Fredrik *Kultursociologi* Studentlitteratur, Lund 1996.
Jordansson, Birgitta *Den goda människan från Göteborg* Arkiv förlag, Lund 1998.
Jordansson, Birgitta *Från arbetsinrättning till pedagogisk institution – En översikt kring skolbarnomsorg från 1880-tal till 1940-tal* I: Janfelt, Monika (red) *Den privat offentliga gränsen* Nord 1999:9, Nordisk ministerråd, Köpenhamn Danmark 1999.
Jordansson, Birgitta & Vammen, Tinne (ed) *Charitable women* Odense university press, Odense Danmark 1998.
Jönsson, Lars Erik *Det terapeutiska rummet* Carlsson bokförlag, Stockholm 1998.
Jörgensen, Alfred *Filantropiens ledare och former under det nittonde århundradet* P.A. Norstedts & Söners förlag, Stockholm 1922 .
Kadhim, Abdul *Svenskt kommunalt flyktingmottagande* Sociologiska institutionen, Umeå Universitet, Umeå 2000.
Key, Ellen *Barnets århundrade* Bonnier, Stockholm 1900/1995.
Kieri, Gunnar *Var som folk* Arbetarkultur, Stockholm 1989.
Koch, G H von *Reformlinjer för svensk Fattigvårdslagstiftning* A-B Ekmans förlagsexpedition, Stockholm 1907.

Krey, Lena — *Karhakkatorget* Gellivare sockens hembygdsförening, Gällivare 2000.

Kumlien, Mats — *Uppfostran och straff: Studier kring 1902 års lagstiftning om reaktioner mot ungdomsbrott* Uppsala universitet, Uppsala 1994.

Lagergren, Hjalmar — *Landshövdingar i Norrbotten* I: Norrbotten, Norrbottens läns hembygdsförenings tidskrift, häfte 5, Luleå 1926.

Laurin, Carl G — *Folklynnen* P.A. Norstedt & Söners förlag, Stockholm 1916.

Lee, Nick — *Childhood and society* Open University, Buckingham, UK 2001.

Le Goff, J. & Nora, P. (red) — *Att skriva historia* Bokförlaget Pan/Norstedts Stockholm 1978.

Lengborn, Thorbjörn — *En studie I Ellen Keys tänkande främst med utgångspunkt från "Barnets århundrade"* Föreningen för Svensk undervisningshistoria, Stockholm 1977.

Lewis, Dave — *Indigenous Rights Claims in Welfare Capitalist Society: Recognition and Implementation* Arctic Centre, University of Lapland, Rovaniemi, Finland 1998.

Liedman, Sven-Eric — *I skuggan av framtiden* Albert Bonniers förlag, Stockholm 2000.

Liliequist, Marianne — *Nybyggarbarn: barnuppfostran bland nybyggare i Frostvikens,Vilhelmina och Tärna socknar 1850-1920* Carlsson bokförlag, Stockholm 1994.

Lindgren, Anne-Li — *Att ha fokus på barns aktivitet* I: Sandin, Bengt & Halldén, Gunilla *Barnets bästa* Symposion, Eslöv 2003.

Lindgren, Simon — *Modernitetens markörer* Sociologiska Institutionen, Umeå Universitet, Umeå 2002.

Lindmark, Daniel — *Puritanismen och lättsinnet* Kulturens frontlinjer, Kulturgräns Norr, Umeå 1997

Lindskog, Gerda Helena — *Vid svenskhetens nordliga utposter* BTJ Förlag, Lund 2005

Linné, Carl von — *Caroli Linnaei Iter Lapponicum…- Lapplandsresa 1732* Wahlström & Widstrand, Sockholm 1977.

Lipsky, Michael — *Street-level bureaucracy* Russell Sage Foundation, New York, USA 1980.

Ljunggren, C. August — *Skolbarnens hälsouppfostran* Bokförlaget Natur & Kultur, Stockholm 1933.

Luddy, Maria — *Women and philanthropy in nineteenth-century Ireland* Cambridge University Press, Cambridge, UK 1995.
Lundahl, Lisbeth — *I moralens, produktionens och det sunda förnuftets namn: det svenska högerpartiets skolpolitik 1904-1962* Lunds universitet, Lund 1989.
Lundborg, Herman (m fl) — *Rasfrågor i modern belysning* P.A. Norstedt & Söners förlag, Stockholm 1919.
Lundemark, Erik — *Arbetsstugorna* Tornedalica nr 30, Luleå 1980.
Lundman, Bertil — *Jordens människoraser och folkstammar* Nybloms förlag, Uppsala 1943.
Lundman, Bertil — Nordens *rastyper* Albert Bonniers förlag, Stockholm 1940.
Lundmark, Lennart — *Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm* Norrlands universitetsförlag, Umeå 2002.
Lundquist, Lennart — *Implementation steering* Studentlitteratur, Lund 1987
Lundquist, Lennart — *Etik och förvaltning* I: Rothstein, Bo (red) *Politik som organisation* SNS Förlag, Stockholm 2005.
Lundström, Tommy — *Tvångsomhändertagande av barn: en studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet* Stockholm Universitet, 1993.
Luther, Bärbi — *Om fritidshem, arbetsstugor och andra daghem för skolbarn* Söderström & C:o förlag, Helsingfors, Finland 1923.
Martinelle, Algot — *Lönnkrögarnas paradis* faksimilutgåva, Gellivare sockens hembygdsförening, Gällivare 1902/1988.
Mattinen, Armi — *Norrbottens läns arbetsstugor* (förlag ej angivet) Luleå 1984.
Mattsson, Hans — *Den goda förmyndaren* Socialstyrelsen, Stockholm 1984.
Mayall, Berry — *Towards a sociology for childhood* Open University Press, Maidenhead, UK 2003.
Merriam, Sharan — *Fallstudien som forskningsmetod* Studentlitteratur, Lund 1994.
Merton, Robert K — *On theoretical sociology* Free Press, New York USA, 1967.
Miegel, Fredrik & Johansson, Thomas — *Kultursociologi* Studentlitteratur, Lund 2002.
Mitterauer, Michael — *Ungdomstidens sociala historia* Röda bokförlaget, Göteborg 1991.

Müller, Joseph	*Fattigvården i Stockholm från äldre tid* (inget förlag) Stockholm 1906.
Myrdal, Alva & Myrdal, Gunnar	*Kris i befolkningsfrågan* Bokförlaget Nya Doxa, Nora 1997.
Nihlfors, Elisabeth	*Skolchefen i skolans styrning och ledning* Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala 2003.
Nilsdotter Jeub, Ulla	*Parish records* Demografiska databasen, Umeå universitet, Umeå 1993.
Nilsson Ranta, Daniel	*Arbetsstugorna i norr* I: *Oknytt* Johan Nordlander-sällskapets tidskrift nr 1-2/06, Umeå 2006.
Nordenson, Clare	*Från arbetsstugor till fritidshem* Centralkommittén för Stockholms eftermiddagshem med barnträdgårdar, Stockholm 1974.
Nordenstreng, Rolf	*Finnar och lappar* I: Lundborg, Herman (m fl) *Rasfrågor i modern belysning* P.A. Norstedt & Söners förlag, Stockholm 1919.
Nordström, Ludvig	*Lort-Sverige* Bokhandeln Tidsspegeln, Sundsvall 1984.
Norlander, Kerstin	*To be a woman capitalist* I: Jordansson, B & Vammen, T (ed) *Charitable women* Odense university press, Odense Danmark 1998.
Nylander, Helga	*Gräv där du står: Malmberget* (D1) Arbetarnas bildningsförbund, Malmberget 1979.
Nylund Torstensson, Eivor	*De finska sjönamnen i Korpilombolo socken* Acta Universitatis Uppsaliensis, Uppsala 1973.
Ohlsson, Lars B & Swärd, Hans	*Ungdom som samhällsproblem* Studentlitteratur, Lund 1994.
Ohrlander, Kajsa (red)	*Barnhus : om räddningsanstalter, barnhem, idiotanstalter, uppfostringsanstalter i Norden från 1700-talet till våra dagar* Allmänna barnhuset, Stockholm1991.
Ohrlander, Kajsa	*I barnens och nationens intresse: socialliberal reformpolitik 1903-1930* Almqvist & Wiksell international, Stockholm 1992.
Olsson, Ole	*Från arbete till hobby* Tema Barn, Linköpings universitet, Linköping 1999.
Palm, Jessica	*Ungdomarnas upplevelse av sluten ungdomsvård* Statens institutionsstyrelse (SiS), Forskningsrapport nr 2, Stockholm 2003.

Pauli, Ebba *Fattigvård och folkuppfostran* I: *Reformlinjer för svensk Fattigvårdslagstiftning* von Koch, G H, A-B Ekmans förlagsexpedition, Stockholm 1907.
Pettersson, Olof *Religionshistoria* Signum, Lund 1983.
Plummer, Ken (ed.) *Symbolic interactionism vol II: contemporary issues* Edward Elgar Publ. Aldershot, UK 1991.
Pusch, Simone *Nomadskoleinspektörerna och socialdarwinismen* Scriptum, Umeå 1998.
Qvarsell, Roger *Utan vett och vilja* Carlsson, Stockholm 1993.
Qvarsell, Roger *Att räkna sjuka och friska – Medicinalstyrelsen som entreprenör* I: Eriksson, Bengt Erik & Qvarsell, Roger (red) *Samhällets Linnéaner* Carlsson bokförlag, Stockholm 2000.
Repstad, Pål *Närhet och distans* Studentlitteratur Lund 1999.
Revel, Jacques & Peter, Jean Pierre *Kroppen. Den sjuka människan och hennes historia* I: Le Goff & Nora (red) *Att skriva historia* Bokförlaget Pan/Norstedts, Stockholm 1978.
Rodell, Magnus *Att gjuta en nation* Natur & Kultur, Stockholm 2002.
Rogersdotter, Elke *The forgotten: an approach on Harappan toy artefacts* Institutionen för arkeologi och samiska studier, Umeå universitet, Umeå 2006.
Rosberg Johan E *Nordiskt kynne* Söderström & C:O, Helsingfors, Finland 1931.
Rose, Arnold *Human behaviour and social processes* Houghton Miffin, Boston Mass. USA 1962.
Rothstein, Bo *Vad bör staten göra* SNS Förlag, Stockholm 2006.
Rothstein, Bo (red) *Politik som organisation* SNS Förlag, Stockholm 2005.
Sallnäs, Marie *Barnavårdens institutioner: framväxt, ideologi och struktur* Stockholms universitet, Stockholm 2000.
Sandin, Bengt & Halldén, Gunilla *Barnets bästa* Symposion, Eslöv 2003.

Sandin, Bengt & Sundqvist, Maria
Grå är all teori, grönt är endast livets friska träd – David Lund, Hallpojkarna och vetenskapen I: Eriksson, Bengt Erik & Qvarsell, Roger (red) *Samhällets Linnéaner* Carlsson bokförlag, Stockholm 2000.

Sannerstedt, Anders
Implementering – hur politiska beslut genomförs i praktiken I: Rothstein, Bo (red) *Politik som organisation* SNS Förlag, Stockholm 2005.

Scull, Andrew
Museums of madness: the social organization of insanity in 19th century England Xerox univ.films, Ann Arbor, USA 1975

Seip, Anne Lise
Sosialhjelpstaten blir til: norsk sosialpolitikk 1740-1920 Gyldendal, Oslo, Norge 1984.

Seip, Anne Lise
Social work – A space for woman I: Jordansson, Birgitta & Vammen, Tinne (ed) *Charitable women* Odense university press, Odense, Danmark 1998.

Selander, Staffan (red)
Kampen om yrkesutövning, status och kunskap Studentlitteratur, Lund 1989

Sidebäck, Göran
Kampen om barnets själ : barn- och ungdomsorganisationer För fostran och normbildning 1850-1980 Carlsson, Stockholm 1992.

Sjögren, Mikael
Fattigvård och folkuppfostran Carlsson, Stockholm 1997

Skånberg, Tuve
Glömda gudstecken Lunds Universitet, Lund 2003.

Slunga, Nils
Arbetsstugorna i norra Sverige: ett filantropiskt företag i skolans tjänst Föreningen för svensk undervisningshistoria, Uppsala 2000.

Slunga, Nils
Skola för glesbygd: arbetsstugor i norra Sverige Stiftelsen Norrbottens läns arbetsstugor, Luleå 1993.

Slunga, Nils
Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten Tornedalica nr 3, Luleå 1965.

Stadling, Jonas
Vår irländska fråga: korrespondenser till Aftonbladet från en studieresa genom Norrland Stockholm, 1894.

Stang-Dahl, Tove
Barnevern og samfunnsvern : om stat, vitenskap og profesjoner under barnevernets oppkomst i Norge Pax, Oslo, Norge 1992.

Strömberg, Alva
Strömbergs synonymordbok Strömbergs bokförlag, Stockholm 1995.

Sundberg, Emil — *Lagstiftningen om barnavård: de nya lagarna om vården af fosterbarn, uppfostran åt varnartade och i sedligt afseende försummade barn samt behandlingen af minderåriga förbrytare* Norstedt, Stockholm 1903.
Sundbärg, Gustav — *Det svenska folklynnet* P.A. Norstedt & Söners förlag, Stockholm 1911.
Sundqvist, Maria — *De vanartade barnen: mötet mellan barn, föräldrar och Norrköpings barnavårdsnämnd 1903-1925* Hjelm, Uppsala 1994.
Svalfors, Lena — *Från sedlig fostran och disciplinering till social status och individuell utveckling* Working papers on childhood and the study of children, 1996:4 Institutionen för Tema Barn Linköping Universitet 1996.
Svedelius, Julia — *Raunala* Norstedts, Stockholm 1914.
Svedelius, Julia — *En ödebygdsfärd* Norstedts, Stockholm 1924a.
Svedelius, Julia — *I våra bygder: läsebok för barnen i Tornedalens skolor* Lindblad, Uppsala 1924b.
Swärd, Hans — *Mångenstädes svårt vanartad* Zenon förlag, Floda 1993.
Söderlind, Ingrid — *Barnhem för flickor* Stockholmia, Stockholm 1999.
Sörlin, Sverker — *Framtidslandet* Carlsson bokförlag, Stockholm 1988.
Tarkiainen, Kari — *Finnarnas historia i Sverige band 2* Finska Historiska samfundet/Nordiska museet, Helsingfors Finland 1993.
Tenerz, Hugo — *Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd under förra hälften av 1900-talet jämte språkdebatten* Seelig & Co, Stockholm 1963.
Thurén, Torsten — *Källkritik* Liber, Stockholm 2005.
Trooien, Pia — *Barnet i antropologin* Tema Barn, Linköpings universitet 1996.
Vammen, Tinne — *Ambiguous performances: women in Copenhagen philanthropy 1849-1915* I: Jordansson, B &
Vammen, T (ed) — *Charitable women* Odense university press, Odense Danmark 1998.
Warg, Stefan — *Familjen i gruvmiljö* Demografiska databasen, Umeå universitet 2002.
Weber, Max — *Ekonomi och samhälle 1* Argos, Lund 1983.
Westin-Lindgren, Gunilla (ed) — *Growth as a mirror of conditions in society* Stockholm institute of education press, Stockholm 1990.

Wisselgren, Per *Med siffror och bokstäver – Urban von Feilitzen och Lorénska stiftelsens socialvetenskapliga kartläggning under 1890-talet* I: Eriksson, Bengt Erik & Qvarsell, Roger (red) *Samhällets Linnéaner* Carlsson bokförlag, Stockholm 2000.

Zander, Ulf *Fornstora dagar* Nordic academic press, Lund 2001.

Zelizer, Viviana *Pricing the priceless child* Princeton University Press, New Jersey, USA 1994.

Åberg, Ingrid *Revivalism, Philantrophy and Emancipation. Women's liberation and organization in the early nineteenth century* I: Vammen & Jordansson *Charitable women* Odense University press, Odense, Danmark 1998.

Åkerman, Sune & Högberg, Ulf & Danielsson, Mats *Height, health and nutrition in early modern Sweden* I: Westin-Lindgren, Gunilla (ed) *Growth as a mirror of conditions in society* Stockholm institute of education press, Stockholm 1990.

Åman, Anders *Om den offentliga vården* Liber Förlag/Sveriges Arkitekturmuseum, Uddevalla 1976.

Ödman, Per Johan *Tolkning, förståelse, vetande: Hermeneutik i teori och praktik* Norstedts akademiska förlag, Stockholm 1979/2006.

Ödman, Per Johan & Hayen, Mats *Främlingar i vardagen* Stockholmia förlag, Stockholm 2004.

Österberg, Eva *Barn i äldre tid: kulturhistoriska perspektiv* I: Jarlert, Anders *Barnet i kyrkohistorien* Lund University press, Lund 1998.

FÖRTECKNING ÖVER LICENTIATUPPSATSER OCH DOKTORS-AVHANDLINGAR VID SOCIOLOGISKA INSTITUTIONEN, UMEÅ UNIVERSITET

Licentiatuppsatser

L 1	Hass, Rita The Homophile Movement Conflict: Controversy and Change	vt -68
L 2	Linné, Agneta Fruktsamhet och familjeplanering	vt -68
L 3	Cottino, Amedeo Social differentiering och socialt byte: en referensram	vt -70
L 4	Romàn, Ola Hastighetsöverträdelser i sociologisk belysning	vt -72
L 5	Åström, Torsten Fem glesbygdsområden ur sociologisk synvinkel	vt -72
L 6	Ericsson, Thomas Arbetsvärdering med poängsystem. Några lönebild-ningsteorier	vt -88
L 7	Södergran, Lena Invandrar- och flyktingpolitik i praktiken - Exemplet Umeå Kommun	vt -97
L 8	Lindgren, Simon Ungdomsbilder - Text och kontext i den norrbottniska mediediskursen från trettiotal till åttiotal	ht -98
L 9	Miettinen, Antti Institutional Characteristics of Co-operatives Providing Welfare Services. Theoretical Study of Co-operatives and Their Members	vt -00
L 10	Tigervall, Carina Tigerns avklippta morrhår. Vi och de Andra i den nya svenska filmen anno 2000	vt -03

Doctoral Theses at the Department of Sociology

D 1	Cerha, Jarko Selective Mass Communication	vt -68
D 2	Boethius, Inga Individuellt och socialt betingande faktorer vid olika grupprocesser	vt -70
D 3	Cottino, Amedeo Slavmarknad - eller om lagens effektivitet. En studie av den grå arbetskraften	vt -73
D 4	Åberg, Rune Changes in work conditions as a result of changes in economic structure	vt -73
D 5	Sahlman-Karlsson, Siiri Finska studenter i Umeå. Språkfärdighet och studie-framgång	vt -74
D 6	Hedman, Eva Boende och samhällsförändring	vt -74
D 7	Pettersson, Lars-Göran Hushållens inkomst- och konsumtionsförhållanden regionala skillnader och urbaniseringseffekter	vt -75
D 8	Marklund, Staffan Living Conditions and Social Policy in Rural Change	vt -75
D 9	Cigéhn, Göran Stabilitet och instabilitet i partipolitiska sympatier	vt -76
D 10	Wolvén, Lars-Erik Kabel-TV - Försök med ett annorlunda medium i när-samhället; sammanfattning och analys av resultaten från första försöksperioden	vt -76
D 11	Eriksson, Ingalill Sociala relationer: Orsaker samt myndighetsåtgärder och sociologisk metod	ht -77

D 12	Bergroth, Alf Handikappade och åldringar i en glesbygdskommun. Om effekter av socialpolitiska åtgärder	vt -77
D 13	Ålund, Aleksandra Migration och sociala förändringsprocesser. Om samtida jugoslaviska arbetsmigranter	vt -78
D 14	Drugge, Ulf Domstolar som konfliktreglerare. En komparativ undersökning av underrätternas konfliktreglerande verksamhet	ht -78
D 15	Källtorp, Ove Transformation of social structure in peripheral village communities	ht -78
D 16	Höglund, Sten Centralisering och reduktion av medlemsinflytandet i en stor facklig organisation	vt -79
D 17	Höglund, Lars och Persson, Olle Kommunikation inom vetenskap och teknik	vt -80
D 18	Berglund, Staffan Resisting Poverty - Perceptives on Participation and Social Development. The Case of CRIC and the Eastern Rural Region of Cauca in Colombia	vt -82
D 19	Frick, Willy Strukturomvandling och social utslagning - en analys av sambanden mellan social struktur och social miss-anpassning och utslagning under perioden 1860-1975	ht -82
D 20	Lindblad, Anders Lokal radio och tv - en analys av publikstruktur och deltagande	vt -83
D 21	Dahlgren, Lars Samhällsplanering och lokalsamhälle - en sociologisk analys av den sociala samhällsplaneringens möjligheter och begränsningar, illustrerad av tre ortsstudier i Norrbottens län	vt -84
D 22	Höög, Jonas - Arbetstillfredsställelse och frånvaro	vt -85

D 23	Lindgren, Gerd Kamrater, kollegor och kvinnor - en studie av könssegregeringsprocessen i två mansdominerade organisationer	ht -85
D 24	Gisselberg, Margareta Att stå vid spisen och föda barn. Om hushållsarbete som kvinnoarbete	vt -86
D 25	Johansson, Mats Arbetararistokrater och arbetarbyråkrater - Om reformistiska och revolutionära tendenser inom den svenska arbetarklassen i början av seklet	vt -86
D 26	Schierup, Carl-Ulrik Danser de for traditionens skyld? Invandrere, kultur og samfund	vt -87
D 27	Svallfors, Stefan Vem älskar välfärdsstaten? Attityder, organiserade intressen och svensk välfärdspolitik	vt -89
D 28	Lindqvist, Rafael Från folkrörelse till välfärdsbyråkrati. Det svenska sjukförsäkringssystemets utveckling	ht -90
D 29	Ekström, Marianne Kost, klass och kön	ht -90
D 30	Ericsson, Thomas Systematisk arbetsvärdering: Ett lönesättningsinstrument i närbild	vt -91
D 31	Halleröd, Björn Den svenska fattigdomen	vt -91
D 32	Alalehto, Tage, Teknik och konflikt. LKAB 1946-1989	ht -92
D 33	Hägg, Kerstin Kvinnor och män i Kiruna. Om kön och vardag i förändring i ett modernt gruvsamhälle 1900-1990	ht -93

D 34	Schrieber, Trine Förhåbninger og skuffelser i kvindeerhvervene. Kvinders möde med ny teknologi og organisatorisk Forandring	ht -94
D 35	Hansson, Carl-Gösta Fackliga karriärer. Boréa bokförlag. Umeå	vt -96
D 36	Waara, Peter Ungdom i gränsland. Boréa bokförlag. Umeå	vt -96
D 37	Eriksson, Nils The Psychosocial Work Environment and Illness among Office Workers	vt -96
D 38	Augustsson, Gunnar Etniska relationer i arbetslivet - Teknik, arbetsorganisation & etnisk diskriminering i svensk bilindustri	vt -96
D 39	Stern, Peter Prisoners of the Crystal Palace - Mapping & Understanding the Social and Cognitive Organization of Scientific Research Field	ht -96
D 40	Eriksson, Helén & Gunnarsson, Elly På tröskeln till omvårdnadsvärlden	vt -97
D 41	Löwander, Birgitta Rasism och antirasism på dagordningen - Studier av televisionens nyhetsrapportering i början av 90-talet	ht -97
D 42	Melin, Göran Co-production of Scientific Knowledge - Research Collaboration between Countries, Universities and Individuals	ht -97
D 43	Stattin, Mikael Yrke, yrkesförändring och utslagning från arbetsmarknaden - en studie av relationen mellan förtidspension och arbetsmarknadsförändring	vt -98

D 44	Nordenmark, Mikael Unemployment, Employment Commitment and Well-being – The Psychosocial Meaning of (Un)employment among Women and Men	vt -99
D 45	Edlund, Jonas Citizens and Taxation: Sweden in Comparative Perspective	vt -99
D 46	Appelqvist, Maria Responsibility in Transition. A Study of Refugee Law and Policy in Sweden	vt -99
D 47	Nyman-Kurkiala, Pia Att flytta bort och hem igen. Sociala nätverk i kedjemigration	vt -99
D 48	Hjerm, Mikael My People Right or Wrong? A Comparative Analysis of National Sentiments and their Meaning	vt -00
D 49	Jacobsson, Mats 'Att blifva sin egen' - Ungdomars väg in i vuxenlivet i 1700- och 1800-talens övre Norrland	vt -00
D 50	Södergran, Lena Svensk Invandrar- och Integrationspolitik. En fråga om jämlikhet, demokrati och mänskliga rättigheter	vt -00
D 51	Bihagen, Erik The Significance of Class. Studies of class inequalities, consumption and social circulation in contemporary Sweden	ht -00
D 52	Strandh, Mattias Varying Unemployment Experiences? The economy and mental well-being	ht -00
D 53	Slavnic, Zoran Existens och temporalitet. Om det samtida flyktingskapets komplexitet	ht -00
D 54	Kadhim, Abdul M. Svenskt kommunalt flyktingmottagande. Politik och implementering	ht -00

D 55	Bengs, Carita Looking good. A study of gendered body ideals among young people	ht -00
D 56	Danell, Rickard Internationalization and Homogenization: A Bibliometric Study of International Management Research	vt -01
D 57	Grape, Owe Mellan morot och piska. En fallstudie av 1992 års rehabiliteringsreform	ht -01
D 58	Mellberg, Nea När det overkliga blir verklighet. Mödrars situation när deras barn utsätts för sexuella övergrepp av fäder	vt -02
D 59	Nyman, Charlott Mine, yours or ours? Sharing in Swedish couples	vt -02
D 60	Evertsson, Lars Välfärdspolitik och kvinnoyrken. Organisation, välfärds-stat och professionaliseringens villkor	vt -02
D 61	Danielsson, Erna Är delaktighet möjlig i en byråkrati? En fallstudie inom Försvarsmakten av det arbete som föregick försvarsbeslut -96	vt -02
D 62	Nordlund, Anders Resilient Welfare States – Nordic Welfare State Develop-ment in the Late 20th century	vt -02
D 63	Lindgren, Simon Modernitetens markörer. Ungdomsbilder i tid och rum	vt -02
D 64	Olofsson, Anna Waves of Controversy. Gene Technology in Dagens Nyheter 1973-96	vt -02
D 65	Öhman, Susanna Public Perceptions of Gene Technology – On the Edge of Risk Society	vt -02

D 66	Sundström, Eva Gender Regimes, Family Policies and Attitudes to Female Employment: A Comparison of Germany, Italy and Sweden	vt -03
D 67	Mählck, Paula Mapping Gender in Academic Workplaces: Ways of Reproducing Gender Inequality within the Discourse of Equality	vt -03
D 68	Karlsson, Peder Forskares socialisation: Kunskapssociologisk visit i doktoranders livsvärldar	vt -04
D 69	Gustafson, Åsa Sköra livsmönster. Om integrations- och normalise-ringsprocesser bland bosniska flyktingar	vt -04
D 70	Grönlund, Anne Flexibilitetens gränser. Förändring och friktion i arbetsliv och familj	ht -04
D 71	Hult, Carl The way we conform to paid Labour: Commitment to Employment and organization in a comparative perspective	ht -04
D 72	Westberg, Annika Becoming an Adult. Living Conditions and Attitudes among Swedish Youth	vt -05
D 73	Tigervall, Carina Folkhemsk film: med “invandraren” i rollen som den sympatiske Andre	vt -05
D 74	Almqvist, Anna-Lena The Care of Children: A Cross-National Comparison of Parents´ Expectations and Experiences	vt -05
D 75	Karlsson, Lena Klasstillhörighetens subjektiva dimension: Klass-identitet, sociala attityder och fritidsvanor	vt -05
D 76	Rauch, Dietmar Institutional Fragmentation and Social Service Variations: A Scandinavian Comparison	ht -05

D 77	Bolinder, Margareta Handlingsutrymmets betydelse för arbetslösas upp- levelser, handlingsstrategier och jobbchanser	vt -06
D 78	Schmauch, Ulrika Den osynliga vardagsrasismens realitet	vt -06
D 79	Jonsson, Gun Tanter och representanter. Dilemman i frivilliga orga- nisationer: - en fråga om oligarki eller demokrati?	vt -06
D 80	Kvist, Elin Stormarknadens nya maktordningar – Från kassörskor och butikschefer till (o)demokratiska arbetslag	vt -06
D 81	Johansson, Gun-Britt Synderskan och Lagen: Barnamord i tre Norrlandslän 1830-1870	vt -06
D 82	Larsson, Daniel Exposure to crime as a consequence of poverty. Five investigations about relative deprivation, poverty and exposure to crime	ht -06
D 83	Åström, Fredrik The Social and Intellectual Development of Library and Information Science	ht -06
D 84	Bertilsdotter Rosqvist, Hanna Lagom lika, lagom olika - en diskussion om makt, retorik och bi-teoretiska/sexuella subjektiviteter	vt -07
D 85	Höckertin, Chatrine Organisational characteristics and psychosocial working conditions in different forms of ownership	vt -07
D 86	Grosse, Ingrid Political parties and welfare associations	ht -07
D 87	Bask, Miia A Longitudinal Approach to Social Exclusion in Sweden	vt -08
D 88	Andersson, Hans Spelets regler. Raggning och flirt på krogen	vt -08

D 89 Nilsson Ranta, Daniel
Nödhjälp på villovägar: implementering av en filantropisk välfärdsidé, Norrbottens arbetsstugor 1903-1954 vt -08

Fr o m 1994 utges en ny avhandlingsserie
”Akademiska avhandlingar vid sociologiska institutionen, Umeå universitet”

A 1 Schreiber, Trine
Forhåbninger og skuffelser i kvindeerhvervene. Kvinders möde med ny teknologi og organisatorisk forandring ht -94

A 2 Eriksson, Nils
The Psychosocial Work. Environment and Illness Among Office Workers vt -96

A 3 Augustsson, Gunnar
Etniska relationer i arbetslivet - Teknik, arbetsorganisation & etnisk diskriminering i svensk bilindustri vt -96

A 4 Eriksson, Helén & Gunnarsson, Elly
På tröskeln till omvårdnadsvärlden vt -97

A 5 Södergran, Lena
Invandrar- och flyktingpolitik i praktiken (licentiatavhandling) vt -97

A 6 Löwander, Birgitta
Rasism och antirasism på dagordningen - Studier av televisionens nyhetsrapportering i början av 1990-talet ht -97

A 7 Melin, Göran
Co-production of Scientific Knowledge - Research Collaboration between Countries, Universities and Individuals ht -97

A 8 Stattin, Mikael
Yrke, yrkesförändring och utslagning från arbetsmarknaden - en studie av relationen mellan förtidspension och arbetsmarknadsförändring vt -98

A 9	Lindgren, Simon Ungdomsbilder - Text och kontext i den norrbottniska mediediskursen från trettiotal till åttiotal (licentiatavhandling)	ht -98
A 10	Nordenmark, Mikael Unemployment, Employment Commitment and Well-being – The Psychosocial Meaning of (Un)employment among Women and Men	vt -99
A 11	Edlund, Jonas Citizens and Taxation: Sweden in Comparative Perspective	vt -99
A 12	Appelqvist, Maria Responsibility in Transition. A Study of Refugee Law and Policy in Sweden	vt -99
A 13	Hjerm, Mikael My People Right or Wrong? A Comparative Analysis of National Sentiments and their Meaning	vt -00
A 14	Jacobsson, Mats 'Att blifva sin egen' - Ungdomars väg in i vuxenlivet i 1700- och 1800-talens övre Norrland	vt -00
A 15	Miettinen, Antti Institutional Characteristics of Co-operatives Providing Welfare Services. Theoretical Study of Co-operatives and Their Members (licentiatavhandling)	vt -00
A 16	Södergran, Lena Svensk Invandrar- och Integrationspolitik. En fråga om jämlikhet, demokrati och mänskliga rättigheter	vt -00
A 17	Bihagen, Erik The Significance of Class. Studies of class inequalities, consumption and social circulation in contemporary Sweden	ht -00
A 18	Strandh, Mattias Varying Unemployment Experiences? The economy and mental well-being	ht -00

A 19	Slavnic, Zoran Existens och temporalitet. Om det samtida flyktingskapets komplexitet	ht -00
A 20	Kadhim, Abdul M. Svenskt kommunalt flyktingmottagande. Politik och implementering	ht -00
A 21	Bengs, Carita Looking good. A study of gendered body ideals among young people	ht -00
A 22	Danell, Rickard Internationalization and Homogenization: A Bibliometric Study of International Management Research	vt -01
A 23	Grape, Owe Mellan morot och piska. En fallstudie av 1992 års rehabiliteringsreform	ht -01
A 24	Nyman, Charlott Mine, yours, or ours? Sharing in Swedish couples	vt -02
A 25	Evertsson, Lars Välfärdspolitik och kvinnoyrken. Organisation, välfärdsstat och professionaliseringens villkor	vt -02
A 26	Danielsson, Erna Är delaktighet möjlig i en byråkrati? En fallstudie inom Försvarsmakten av det arbete som föregick försvarsbeslut -96	vt -02
A 27	Nordlund, Anders Resilient Welfare States – Nordic Welfare State Development in the Late 20th century	vt -02
A 28	Lindgren, Simon Modernitetens markörer. Ungdomsbilder i tid och rum	vt -02
A 29	Olofsson, Anna Waves of Controversy. Gene Technology in Dagens Nyheter 1973-96	vt -02

A 30	Öhman, Susanna Public Perceptions of Gene Technology – On the Edge of Risk Society	vt -02
A 31	Sundström, Eva Gender Regimes, Family Policies and Attitudes to Female Employment: A Comparison of Germany, Italy and Sweden	vt -03
A 32	Tigervall, Carina Tigerns avklippta morrhår. Vi och de Andra i den nya svenska filmen anno 2000 (licentiatuppsats)	vt -03
A 33	Mählck, Paula Mapping Gender in Academic Workplaces: Ways of Reproducing Gender Inequality within the Discourse of Equality	vt -03
A 34	Karlsson, Peder Forskares socialisation: Kunskapssociologisk visit i doktoranders livsvärldar	vt -04
A 35	Gustafson, Åsa Sköra livsmönster. Om integrations- och normalise-ringsprocesser bland bosniska flyktingar	vt -04
A 36	Hult, Carl The way we conform to paid Labour: Commitment to employment and organization from a comparative perspective	ht -04
A 37	Westberg, Annika Becoming an Adult. Living Conditions and Attitudes among Swedish Youth	vt -05
A 38	Tigervall, Carina Folkhemsk film: med “invandraren” i rollen som den sympatiske Andre	vt -05
A 39	Almqvist, Anna-Lena The Care of Children: A Cross-National Comparison of Parents´ Expectations and Experiences	vt -05

A 40	Karlsson, Lena Klasstillhörighetens subjektiva dimension: Klass-identitet, sociala attityder och fritidsvanor	vt -05
A 41	Rauch, Dietmar Institutional Fragmentation and Social Service Variations: A Scandinavian Comparison	ht -05
A 42	Bolinder, Margareta Handlingsutrymmets betydelse för arbetslösas upp-levelser, handlingsstrategier och jobbchanser	vt -06
A 43	Schmauch, Ulrika Den osynliga vardagsrasismens realitet	vt -06
A 44	Jonsson, Gun Tanter och representanter. Dilemman i frivilliga orga-nisationer: - en fråga om oligarki eller demokrati?	vt -06
A 45	Kvist, Elin Stormarknadens nya maktordningar – Från kassörskor och butikschefer till (o)demokratiska arbetslag	vt -06
A 46	Johansson, Gun-Britt Synderskan och Lagen: Barnamord i tre Norrlandslän 1830-1870	vt -06
A 47	Larsson, Daniel Exposure to crime as a consequence of poverty. Five investigations about relative deprivation, poverty and exposure to crime	ht -06
A 48	Åström, Fredrik The Social and Intellectual Development of Library and Information Science	ht -06
A 49	Höckertin, Chatrine Organisational characteristics and psychosocial working conditions in different forms of ownership	vt -07
A 50	Grosse, Ingrid Political parties and welfare associations	ht -07

A 51 Bask, Miia
A Longitudinal Approach to Social Exclusion in Sweden vt -08

A 52 Nilsson Ranta, Daniel
Nödhjälp på villovägar: implementering av en filantropisk välfärdsidé, Norrbottens arbetsstugor 1903-1954 vt -08